

X629.341.3

C89

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА:

нормативно-правове регулювання та наукові коментарі

(Навчально-довідковий посібник)

Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради
Харківського науково-дослідного інституту
судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса

код екземпляра

333467



Харків
Одісей
2004

Укладачі:

Грошевий Ю.М. — Заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-го процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, академік та віце-президент Академії правових наук України;

Коновалова В.О. — Заслужений діяч науки України, доктор юридичних наук, професор кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, академік Академії правових наук України;

Шепітько В.Ю. — Заслужений діяч науки і техніки України, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Академії правових наук України;

Цимбал М.Л. — кандидат юридичних наук, директор Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, доцент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого;

Сімакова-Єфремян Е.Б. — кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса;

Тертишніков В.І. — кандидат юридичних наук, професор кафедри цивільного процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Академії правових наук України;

Тютюгін В.І. — кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого;

Шерстюк В.М. — директор Кримського науково-дослідного інституту судових експертиз.

С56 Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: Навчально-довідковий посібник. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. — 448 с.

ISBN 966-633-330-9

У навчально-довідковому посібнику проаналізовано норми законодавства України щодо здійснення судово-експертної діяльності, наведено положення теоретичних основ судової експертизи, у додатку приводяться нормативно-правові акти України, що регулюють порядок здійснення судово-експертної діяльності, а також наводиться довідкова інформація з цього питання.

Посібник розрахований на студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти, осіб, що мають намір атестуватися як судові експерти, аспірантів, здобувачів наукових ступенів із спеціальності «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза», судових експертів, слідчих, суддів. Може бути корисним для всіх, хто цікавиться питаннями судової експертизи.

- © Шепітько В.Ю., Цимбал М.Л.,
Сімакова-Єфремян Е.Б.,
Шерстюк В.М. та ін., 2004
© ТОВ «Одіссей», підготовка
до друку, 2004

Національна юридична академія
України імені Ярослава Мудрого
ISBN 966-633-330-9

Бібліот

ПЕРЕДМОВА

Навчально-довідковий посібник «Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі» розрахований на широке коло читачів — студентів вищих юридичних навчальних закладів, осіб, що мають намір атестуватися як судові експерти, аспірантів, здобувачів наукових ступенів з юридичних спеціальностей, судових експертів, слідчих, суддів. Посібник підготовлено на основі власного досвіду його авторів, отриманого при підготовці кадрів судових експертів, у процесі навчально-методичної роботи із працівниками правоохоронних органів і судів, педагогічної діяльності у вищих закладах освіти.

Оскільки судово-експертна діяльність в Україні регламентується чинним законодавством, то укладачі посібника розпочали розповідь про судову експертизу саме з аналізу норм чинного законодавства України, що передбачає порядок підготовки матеріалів, призначення, проведення судових експертиз, та стосується інших питань, пов'язаних із використанням спеціальних знань у різних видах судочинства.

Важливим для практики судової експертизи є розвиток її теоретичних основ. Саме тому другий розділ посібника присвячено питанням теорії судової експертизи. Без обізнаності у питаннях предмета, об'єктів, завдань, методів та класифікації судових експертиз неможливо отримати повне уявлення щодо різних сторін судово-експертної діяльності.

Корисним для практичних працівників може стати додаток до посібника, в якому за принципами ієрархічної побудови законодавства наведено нормативні акти та довідкову інформацію щодо судово-експертної діяльності.

КОМЕНТАРІ ДО НОРМ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1.1. Норми Конституції України та Закону України «Про судову експертизу» щодо основних питань здійснення судово- експертної діяльності

Законодавство як систему нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини, можна уявити побудованим у вигляді піраміди, верхівку якої становить Основний Закон держави — Конституція України. Під верхівкою нашої уявної піраміди містяться закони, що повинні повністю відповідати нормам Конституції. Згідно із законами України розробляються підзаконні нормативні акти держави (постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови та декрети Кабінету Міністрів України). Ці акти розвивають, конкретизують відповідні закони і не повинні їм суперечити. Крім того, зазначені акти, як і закони, приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй. Юридична сила нормативних актів визначається компетенцією державного органу, який приймає відповідний акт. Відповідно до Конституції України, законів, підзаконних нормативних актів розробляються нормативні акти міністерств і відомств, місцевих рад та місцевих державних адміністрацій (положення, інструкції, накази тощо), нормативно-правові акти установ, підприємств, організацій (статуту, інструкції, накази тощо).

Конституція є законом прямої дії. Якщо будь-яке положення суспільних відносин законодавством не врегульоване або зафіксоване в законодавстві неоднозначно, вступають в дію норми Конституції України. Законами та іншими правовими актами регулюються суспільні відносини в цілому або окремі їх види. Це є підставою для виділення у системі законодавства його окремих галузей — криміналь-

ного, цивільного, господарського, адміністративного тощо. Цим галузям притаманні як спільні для всього законодавства риси, так і певні особливості, обумовлені специфікою предмета і методом правового регулювання¹.

Розглянемо, як у чинному законодавстві України врегульовано нормативно-правові питання судово-експертної діяльності. Почнемо з Основного Закону держави — Конституції України.

Відповідно до ст. 92 Конституції засади судової експертизи визначаються виключно законами України. Ця норма говорить про те, що ніякими підзаконними нормативними актами (положеннями, інструкціями тощо) не можна законодавчо закріплювати засади судово-експертної діяльності, оскільки це прерогатива законів.

Базовим з точки зору судово-експертної діяльності в Україні є Закон «Про судову експертизу» (далі — Закон), введений в дію постановою Верховної Ради України від 25 лютого 1994 р.

Цей Закон визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Закон складається з чотирьох розділів. Прокоментуємо його норми.

По розділу I Закону «ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ»

У ст. 1 цього Закону розглянуто поняття судової експертизи. Судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду.

Експерт (лат. *expertus* — досвідчений, обізнаний) — компетентна особа, яка має відповідну освіту, кваліфікацію, науковий чи практичний досвід, володіє спеціальними знаннями та залучається органами розслідування, судом для проведення експертизи.

¹ Див.: Шемшученко Ю.С. Законодавство // Юридична енциклопедія. — К., 1999. — Т. 2. — С. 499.

Спеціальні знання — професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, необхідні для вирішення питань, які виникають при розслідуванні та розгляді у суді конкретних справ. Спеціальними іменують знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, якими володіють спеціалісти-професіонали у тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. Ці знання одержуються у процесі навчання та практичної діяльності за тією чи іншою спеціальністю (фахом), причому вони охоплюють не тільки відповідні знання, а й навички та вміння із застосування цих знань. Особи, які володіють такими знаннями та досвідом, іменуються у судочинстві обізнаними особами.

Судова експертиза — це завжди проведення спеціального дослідження, що потребує глибоких знань у тій чи іншій галузі. Об'єкти та завдання з таких досліджень — найрізноманітніші, але при цьому слід враховувати, що експерт відповідно до чинного законодавства не може вирішувати правові питання, навіть якщо за своїм освітнім рівнем він обізнаний у галузі правознавства; тобто, відповідно до чинного законодавства вирішення правових питань не є компетенцією судового експерта, а є виключною прерогативою слідчого та суду. Не можна залишити поза увагою той факт, що в літературних джерелах, особливо останнім часом, активно обговорюється питання щодо протилежного ставлення до такого становища. Так, наприклад, А.О.Селиванов у низці публікацій наводить досить серйозні аргументи на користь необхідності введення у практику судово-експертної діяльності правової (юридичної) експертизи¹. На його думку, юридичну судову експертизу слід розуміти як експертне дослідження матеріальних і процесуальних ознак актів (документів), які підлягають дослідженню у суді за їх змістом і формою і ґрунту-

¹ Див.: Селиванов А.О. Проблеми запровадження в судовому процесі правової експертизи як умови досягнення об'єктивного та обґрунтованого судового рішення // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — Вип.2. — Харків, 2002. — С.167–170; Селиванов А. Проблема запровадження в судовий процес правової експертизи // Право України. — 2002. — № 8. — С.32–34; Селиванов А.О. Судова правова експертиза — шлях до істини в правосудді // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2003. — № 4. — С.13–20.

ються на висновках судових експертів, залучених судом (прокурором, слідчим), що допомагає суду досягти об'єктивності у доказуванні, дотримуватися принципів рівних можливостей у процесі, презумпції невинності, повноти дослідження прав сторін, забезпечення змагальності у доведенні дійсного стану фактів та захисту своїх прав і свобод. Ми не ставимо за мету аналізувати запропоновані цим автором аргументи на користь правової експертизи як одного з різновидів судово-експертної діяльності. Підкреслимо лише, що тією чи іншою мірою пограничні завдання, які виникають на межі юридичних та спеціальних знань, у практиці судової експертизи вирішуються. Це, наприклад, стосується питань судової автотехнічної експертизи щодо відповідності дій учасників дорожнього руху положенням «Правил дорожнього руху»; судової експертизи у галузі охорони праці з оцінки дій відповідних осіб щодо дотримання правил техніки безпеки; судово-економічних досліджень з питань застосування законодавства у сфері фінансово-кредитних операцій, оподаткування тощо; експертизи об'єктів інтелектуальної власності та інших видів експертиз, які широко використовуються у практиці розслідування та судового розгляду кримінальних, адміністративних, цивільних та господарських справ.

У ст. 2 Закону йдеться про законодавство України про судову експертизу, що складається з цього Закону, процесуального законодавства, інших законодавчих актів, міжнародних договорів та угод про взаємну правову допомогу і співробітництво, що регулюють правовідносини у сфері судово-експертної діяльності.

У додатку до цього видання вміщено витяги з нормативно-правових актів або окремі нормативні документи, положення яких регулюють судово-експертну діяльність. Додаток сформовано таким чином, щоб продемонструвати ієрархічну побудову та різноманітність норм права щодо цього виду процесуальної діяльності. У першу чергу це закони (Конституція України, Закон України «Про судову експертизу», Кримінальний кодекс України (надалі КК України), Кримінально-процесуальний кодекс України (надалі КПК України), Цивільний процесуальний кодекс України (надалі ЦПК України), Господарський процесуальний кодекс України (надалі ГПК України) тощо), за ними йдуть підзаконні нормативно-правові акти, котрі, як вже згадувалося, повинні повністю відповідати вимогам законів.

Аналізуючи відповідні норми, будемо говорити про ті прогалини у законодавстві, які певною мірою порушують цей принцип, та взагалі про шляхи вдосконалення чинного законодавства про судову експертизу.

У ст. 3 досліджуваного Закону закріплено основні принципи судово-експертної діяльності: законність, незалежність, об'єктивність і повнота дослідження.

Під принципом законності судово-експертної діяльності необхідно розуміти її правовий характер, що виражається:

- по-перше, у правовому закріпленні компетенції структур законодавчої, виконавчої та судової влади у питаннях судової експертизи і державних (недержавних) форм її проведення, здійсненні її на основі закону, дотриманні конституційних прав і свобод людини;
- по-друге, як принцип поведінки фізичних осіб у сфері нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності (реальна можливість здійснення суб'єктом права наданих йому прав за умови неухильного виконання покладених на нього обов'язків, конституційне закріплення правового статусу особи, можливість звернутися за судовим захистом власних прав та наявність ефективних засобів юридичної відповідальності. Цей принцип реалізується у наявності відповідних норм права, що регулюють, з одного боку, суспільну поведінку осіб, що здійснюють судово-експертну діяльність (суб'єктів судової експертизи), а з іншого — осіб, відносно яких проводиться судова експертиза (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, потерпілий тощо). Наприклад, законодавчо закріпленим є право експерта на забезпечення умов його праці за місцезнаходженням об'єктів дослідження, його безпеки при виконанні своїх обов'язків, на оскарження дій, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи, тощо, а також право обвинуваченого при призначенні та проведенні експертизи заявити відвід експертові, просити про призначення експерта із числа вказаних ним осіб, про постановлення додаткових питань, бути присутнім при проведенні експертом окремих досліджень і давати відповідні пояснення тощо. У той же час законодавством передбачена кримінальна від-

повідальність експерта за давання завідомо неправдивого висновку та відмову від покладених на нього обов'язків, а також кримінальна відповідальність для осіб, що перешкоджають з'явленню експерта до суду, органів досудового слідства або примушують його до відмови від давання показань чи висновку, за підкуп експерта або погрозу помстою за наданий висновок;

- по-третє, як принцип побудови системи нормативних актів щодо експертної діяльності (ієрархічність цієї системи, відповідність законів та підзаконних нормативних актів Конституції України);
- по-четверте, як режим соціально-політичного життя (вимога точного та неухильного виконання законів та заснованих на них підзаконних нормативно-правових актів щодо судово-експертної діяльності всіма суб'єктами права), що виражає реальність писаного права та ступінь його втілення.

Принцип незалежності судово-експертної діяльності означає, що експерт проводить експертизу на основі закону в умовах, що виключають будь-яке втручання в його діяльність. Принцип незалежності закріплюється системою її гарантій, що буде розглянуто нижче.

Принципи об'єктивності та повноти дослідження передбачають існування науково-розроблених методичних підходів до вирішення експертних завдань та законодавчо закріплюються системою гарантій правильності висновку експерта, що більш детально буде розглянуто при коментуванні ст.4 Закону.

Стаття 4 закріплює гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку. Зокрема, визначається, що незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечуються:

- процесуальним порядком призначення судового експерта (експертиза може бути призначена тільки в порядку, передбаченому процесуальним законодавством, на основі постанови або ухвали про її призначення);
- заборонаю під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи. Ця норма у першу чергу кореспондується з вимогами відповідної статті КК України щодо відповідальності за перешкоджання з'явлен-

ню експерта до суду, органів досудового слідства, тимчасових слідчих та тимчасових спеціальних комісій Верховної Ради України чи дізнання, за примушування його до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна експерта або його близьких родичів, за розголошення відомостей, що ганьблять експерта; або за підкуп експерта з тією самою метою, а також за погрозу вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання чи висновок, за примушування експерта до відмови від давання висновку (ст. 386 КК України);

— існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів дізнання та досудового слідства. До таких установ у першу чергу належать науково-дослідні інститути судових експертиз Міністерства юстиції України та установи Міністерства охорони здоров'я України. У той же час в ст. 7 Закону серед установ, що здійснюють судово-експертну діяльність, згадуються експертні служби МВС, МО та СБ України;

— створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням. Ця норма кореспондується з вимогами відповідних статей Кодексу законів про працю та іншими нормативними актами України. Більш детально про це буде сказано при коментуванні ст. 18 даного Закону;

— кримінальною відповідальністю судового експерта за давання завідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Уже тривалий час у криміналістичній літературі наявність норми про кримінальну відповідальність експерта за давання завідомо неправдивого висновку активно дискутується. Прихильники наявності цієї норми підтримують її принципову необхідність. У той же час її противники підкреслюють, що витоки попередження саме експерта про кримінальну відповідальність ставлять його у принижене становище поряд з іншими учасниками процесу (ні дізнавач, ні слідчий, ні суддя не попереджаються про відповідальність за необ'єктивне проведення дізнання, досудового або судового слідства).

Серед версій появи згадуваної норми у законі є така: дана норма виникла ще на початку становлення радянського законодавства. Якщо особами, які залучалися до роботи в правоохоронних органах, судах того часу, були вихідці з пролетаріату, то як обізнаних осіб новій владі приходилося залучати представників інтелігенції, тобто представників дворянського стану, вже сама належність до якого викликала недовіру влади до їх діяльності як експертів. Саме тому й виникла норма щодо попередження обізнаних осіб про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивого висновку, яка «прижилася» в законодавстві України.

Щодо попередження експерта про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків — проведення експертизи, слід відзначити, що ця норма також сприймається неоднозначно. Деякі з її опонентів вважають, що коло видів робіт з примусової праці (а саме так вони сприймають обов'язок експерта прийняти до виконання доручену йому експертизу) чітко визначено Основним Законом України. За їх думкою, ст. 43 Конституції визначає вичерпний перелік випадків, коли праця, що виконується громадянином, не потребує його вільного вибору (погодження), але при цьому не вважається примусовою. Це військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. У той же час КК України містить норми, які встановлюють кримінальну відповідальність експерта за відмову від виконання покладених на нього обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства, розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України чи дізнання (ст. 385). Обов'язки провести дослідження та надати висновок експертизи покладаються на особу під час досудового слідства та дізнання постановою слідчого або компетентної особи, яка здійснює дізнання, а не рішенням суду. Під погрозою кримінальної відповідальності громадянин не може відмовитися від виконання обов'язків судового експерта. Це порушує конституційне право громадянина на працю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується, роблять висновок опоненти норми про

кримінальну відповідальність за відмову від виконання експертом своїх обов'язків.

Ми не можемо погодитися з таким підходом, оскільки призначення експерта — це процесуальна дія. Особа, яка виконує за постановою або ухвалою експертизу, є експертом саме у процесі її проведення. Працюючи в будь-якій державній судово-експертній установі або на приватних засадах особа, що виконує функції судового експерта, вільно обрала професію, знайома із своїми функціональними обов'язками та правами. Тому говорити про примусову працю немає підстав. Щодо виконання експертиз за разовими договорами громадянами, що не є судовими експертами за кваліфікацією, то їх залучення до виконання функцій судового експерта зовсім не часте і, як свідчить практика, вони з інтересом та відповідальністю беруться за проведення експертизи. Крім того, вони з поважних причин можуть завжди відмовитися від виконання функцій експерта. А такими причинами може бути навіть відсутність у них кваліфікації судового експерта.

Інша справа — необхідність узгодженості норм законодавства з різних галузей права. Розглянемо норми, що регулюють проведення судової експертизи у виконавчому провадженні. Відомо, що не може бути кримінального покарання без зазначення про це в законі. Стаття 385 КК України не містить норми про відповідальність особи за відмову від виконання обов'язків судового експерта у виконавчому провадженні. В той же час ст. 14 Закону України «Про виконавче провадження» зазначає, що за відмову або ухилення від давання висновку експерт несе відповідальність, передбачену законом, про що він має бути попереджений державним виконавцем. Як бачимо, ця процесуальна норма не кореспондується з нормами матеріального права (кримінального, адміністративного). Як розуміє щодо дискусії навколо виправданості наявної у чинному законодавстві норми про попередження експерта про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивого висновку та відмову від виконання покладених на нього обов'язків, вважаємо за доцільне навести думку російського професора О.Р. Росинської — авторки науково-практичного коментаря Федерального Закону «Про державну судово-експертну діяльність у Російській Федерації»: «Якщо у державних органів є потреба в провадженні

тієї чи іншої експертизи цими особами, в правовій державі належить не примушувати чи залякувати їх покараннями, а створити вигідні умови для цієї діяльності»¹.

Правильність висновку експерта забезпечується також:

- можливістю призначення повторної судової експертизи. Чинним процесуальним законодавством передбачена можливість призначення повторної експертизи у випадках, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи. Істотними можуть визнаватися, зокрема, порушення, які призвели до обмеження прав обвинуваченого чи інших осіб. В ухвалі (постанові) про призначення повторної експертизи зазначаються обставини, які викликають сумніви у правильності попереднього висновку експерта. Проведення повторної експертизи може бути доручено тільки іншому експертові. На наш погляд, законодавець не зовсім чітко визначив підстави проведення повторної та додаткової експертиз, про що більш детально ми розповімо при розгляді відповідних положень нормативно-правових актів: Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», роз'яснень Вищого арбітражного суду України від 11 листопада 1998 р. № 02-5/424 «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» (в редакції від 31 травня 2002 р.), а також відповідних статей процесуального законодавства України;
- присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи. Ця норма кореспондується з вимогами відповідних статей процесуального законодавства (наприклад, ст. 197 КПК України) та гарантується законодавчо закріпленням обов'язком експерта провести експертизу в присутності підозрюваного, обвинуваченого,

¹ Россинская Е.Р. Комментарий к Федеральному закону «О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации». — М., 2002. — С. 237.

підсудного чи сторін у цивільних або господарських справах.

Дуже важливою є ст. 5 Закону (максимальне збереження об'єктів дослідження). Нею встановлено правило, що під час проведення судових експертиз об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або витрачені лише у тій мірі, в якій це необхідно для дослідження. Це цілком прийнятна норма, оскільки у процесі проведення експертизи можуть застосовуватися методи, що призводять до часткового пошкодження або повного знищення об'єкта (наприклад, речового доказу). Це може призвести до неможливості проведення повторної експертизи таких об'єктів, що знижує гарантії повного та об'єктивного судово-експертного дослідження. Саме тому, якщо експерту необхідно застосувати метод дослідження, що призводить до таких негативних наслідків (наприклад, емісійний спектральний аналіз, хімічний аналіз тощо), він має отримати відповідний на це дозвіл особи або органу, що призначили експертизу.

Як норму щодо забезпечення прав та належних умов праці судового експерта можна розглядати ст. 6 Закону (забезпечення умов праці судового експерта за місцезнаходженням об'єктів дослідження). Якщо судову експертизу необхідно провести за місцем події або за іншим місцем знаходження об'єкта дослідження, особа або орган, які її призначили, повинні забезпечити безперешкодний доступ до нього та належні умови праці. На практиці трапляються випадки, коли провести дослідження об'єкта за його місцезнаходженням стає неможливим, оскільки, наприклад, одна із сторін з цивільної справи, що не зацікавлена у результатах об'єктивної експертизи, будь-яким чином намагається перешкодити доступу до будівлі приватного будинку тощо. У таких випадках експерт на основі цієї статті Закону має право звернутися з відповідним клопотанням до органу або особи, що призначили експертизу, щодо забезпечення належних умов праці, а в разі невиконання клопотання відмовитися від давання висновку на законних засадах (ненадання об'єкта дослідження).

Стаття 7 Закону (організація судово-експертної діяльності) потребує докладного обговорення. Відповідно до неї судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та відомчі служби. До них належать науково-дослідні та інші установи судових експер-

тиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України¹. Законом України від 3 квітня 2003 р. № 662-IV «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Державну прикордонну службу України» до наведеного вище переліку внесено й Державну прикордонну службу України.

Щодо науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції слід зазначити, що на сьогодні в Україні діють сім науково-дослідних інститутів судових експертиз з розвиненою системою їх відділень майже в усіх областях країни:

- Харківський НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса з відділеннями у містах Севастополі, Полтаві та Сумах;
- Київський НДІ судових експертиз з відділеннями у містах Вінниці, Тернополі, Черкасах;
- Донецький НДІ судових експертиз з відділенням у місті Луганську;
- Одеський НДІ судових експертиз з відділеннями у містах Миколаєві, Херсоні;
- Львівський НДІ судових експертиз з відділенням у місті Луцьку;
- Кримський НДІ судових експертиз;
- Дніпропетровський НДІ судових експертиз.

Необхідно зазначити, що три установи були засновані на базі відділень Харківського НДІСЕ.

Відмітною рисою у діяльності судово-експертних установ Мін'юсту України є та, що до основних видів їх діяльності належить не тільки виконання судових експертиз, а й розроблення нових та вдосконалення існуючих методик судово-експертних досліджень.

¹ В чинній редакції Закону міститься норма про те, що судово-експертна діяльність може здійснюватися на підприємницьких засадах на підставі спеціального дозволу (ліцензії), а також громадянами за разовими договорами; ліцензія видається в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Щодо ліцензування судово-експертної діяльності та віднесення її до підприємницької слід зазначити, що в цій частині Закон втратив чинність.

На сьогодні функції з керівництва судово-експертною діяльністю науково-дослідних інститутів судових експертиз виконує Управління експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту України.

Вважаємо за доречне розглянути питання, яке потребує обговорення, — це утворення інституції судової експертизи, дійсно незалежної від міністерств та відомств, на які покладено функції розслідування. Так, на міжнародній науково-практичній конференції «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», що відбулась у 2002 р., було прийнято наступні рекомендації: «З метою реалізації принципу незалежності судово-експертної діяльності, поліпшення координації судово-експертних досліджень, виключення дублювання функцій, більш раціонального використання кадрових і матеріально-технічних ресурсів, зменшення витрат коштів державного бюджету — вийти з пропозиціями у відповідні органи державної влади про створення єдиної позавідомчої системи державних експертних установ, завданням яких стане проведення експертиз, наукова і науково-методична робота у галузі судової експертизи і криміналістики. При цьому у відомчій підпорядкованості мають бути збережені структури, потенціал і засоби яких зорієнтовані на техніко-криміналістичне забезпечення дізнання та досудового слідства: здійснення фіксації слідів та збирання доказової інформації, виключаючи проведення експертних досліджень». Доречно сказати, що у роботі конференції, організованої на базі Харківського НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса та Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, взяли участь науковці та практичні працівники всієї системи судово-експертних установ України, країн близького зарубіжжя, представники юридичних вищих навчальних закладів, правоохоронних органів, судової системи України та інших держав.

Міжнародною науково-практичною конференцією «Актуальні проблеми криміналістики», проведеною у вересні 2003 р. Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з інститутом вивчення проблем злочинності Академії правових наук України та Харківським науково-дослідним інститутом судових експертиз ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса, також було прийнято серед багатьох інших рекомендацію щодо проведення ґрунтовного вивчення науковцями та практиками не-

обхідності реформування діяльності судово-експертних установ та визначення можливих напрямків створення єдиної системи експертних установ України. Втілення у життя рекомендацій науковців позитивно сприятиме розвитку незалежної судової експертизи в державі.

Позитивні риси єдиної державної підпорядкованості судово-експертної діяльності можна простежити на досвіді Міністерства юстиції Республіки Казахстан, де вперше в СНД реалізовано ідею про створення єдиної експертної системи. Початком формування єдиної експертної системи Міністерства юстиції Республіки Казахстан з'явився Указ Президента Республіки Казахстан від 22 квітня 1997 р. «Про подальше реформування системи правоохоронних органів Республіки Казахстан», що передбачає вилучення функції проведення судової експертизи від органів кримінального переслідування з передачею їх єдиній експертній системі Міністерства юстиції Республіки Казахстан. Зазначене рішення дозволило зосередити провадження судової експертизи в рамках одного відомства, усунувши тим самим найбільш істотні недоліки системи відповідних органів: відомчу підпорядкованість судово-експертних підрозділів державним органам, пов'язаним із розслідуванням кримінальних справ; роз'єднаність установ, що проводять судову експертизу, внаслідок їх належності різним відомствам; відсутність необхідної координації як між собою, так і з правоохоронними органами; паралелізм у діяльності установ різних відомств, що приводить до нераціонального розподілу і використання кадрових і матеріально-технічних ресурсів. При цьому в Міністерстві внутрішніх справ, Комітеті національної безпеки і Міністерстві оборони республіки були залишені співробітники у кількості, необхідній для реалізації різних форм техніко-криміналістичного забезпечення дізнання і попереднього слідства. Для нормативного закріплення проведених змін і можливості подальшої реалізації ідеї про незалежну експертну систему в 1997 р. було прийнято Закон Республіки Казахстан «Про судову експертизу», який визначає правові, організаційні і фінансові основи здійснення незалежної і кваліфікованої судово-експертної діяльності у Республіці Казахстан. Закон став єдиним нормативним правовим актом, який забезпечує незалежність експертів, контроль за їх професійною кваліфікацією та діяльністю, організа-

ційну і методичну єдність підходів до експертних досліджень, стабілізацію і підвищення рівня фінансового, соціального і матеріально-технічного забезпечення судово-експертної діяльності. У подальшому положення Закону, що стосуються процесуальних аспектів судової експертизи, були розвинуті й в уніфікованій формі відображені у нових КПК, ЦПК і Кодексі Республіки Казахстан про адміністративні правопорушення.

Шляхом утворення єдиної експертної системи іде й законодавство Республіки Азербайджан.

В історії судової експертизи самої України вже неодноразово виникало питання щодо єдиної підпорядкованості державних судово-експертних установ. Так, у середині 20-х років минулого століття в Україні склалася система пов'язаних з проведенням експертних досліджень установ, підпорядкованих різним відомствам. У НКЮ це були інститути науково-судової експертизи, в НКОЗ — мережа судово-медичних установ, у НКВС діяли науково-технічні підрозділи. У зв'язку з існуванням такої системи виникла нагальна потреба у поліпшенні роботи як органів розслідування, так і самих експертних установ. Для усунення відомчості та з метою координації проведення наукових досліджень виникла потреба у створенні для цього єдиної системи. Рада Народних Комісарів УРСР 21 грудня 1925 р. запропонувала НКЮ разом з НКВС та НКОЗ організувати інститут кримінології та судової медицини на базі Харківського інституту науково-судової експертизи. Після цього НКЮ розробив проект статуту, згідно з яким на Всеукраїнський державний інститут кримінології та судової медицини покладалося завдання наукового дослідження злочинності, виконання судових експертиз, підготовка кадрів для потреб як самого інституту, так і для органів попереднього розслідування. Але створення цього інституту далі не пішло. У ході обговорення проекту статуту між наркоматами не було досягнуто згоди — НКВС та НКОЗ висували свої заперечення.

Положенням про судоустрій УРСР у 1929 р. секції судово-медичних досліджень в інститутах було скасовано. У 1930 р. НКЮ УРСР знову вносить питання про створення наукового центру з боротьби зі злочинністю на розгляд Держплану, який 9 липня 1930 р. визнав за потрібне утворити у віданні НКЮ Український інститут

кримінології. Оскільки питаннями судової медицини займався НКОЗ, то він мав організувати інститут судової медицини. Але з причин заперечень НКВС і на цей раз інститут не було створено.

У ті часи у діяльності самих інститутів науково-судової експертизи мало місце чимало труднощів. Відсутність планів проведення наукових досліджень приводила до того, що розробкою однакових наукових тем займалися у різних інститутах. Значною мірою це було наслідком того, що НКЮ приділяв недостатньо уваги інститутам. У зв'язку з цим постало питання про створення в апараті НКЮ підрозділу, який би здійснював управління діяльністю інститутів науково-судової експертизи. Цей підрозділ повинен був здійснювати керівництво інститутами у напрямку проведення наукових розробок у практику, а також обмін досвідом між ними.

Подальший розвиток системи установ судової експертизи йшов у напрямку розвитку їх структури та функцій. Створювалися структурні підрозділи для виконання нових видів експертиз, а формування відділень при інститутах давало можливість територіально наблизити експертні установи до органів розслідування та судів.

Таким чином, враховуючи напрацьований досвід України у створенні та розвитку установ судових експертиз, є всі підстави для активного обговорення та втілення у життя концепції єдиної системи судової експертизи в Україні.

Зупинимось ще на одному положенні ст.7 Закону. Воно стосується судово-експертної діяльності, яку можуть здійснювати особи, що не працюють у державних експертних установах та відомчих службах. Як вже зазначалося, у чинному Законі зафіксовані норми щодо здійснення судово-експертної діяльності на підприємницьких засадах та її ліцензування, які втратили чинність. Відповідно до ст.1 Закону України «Про підприємництво» підприємництво — це самостійна ініціатива, систематична на власний ризик діяльність по наданню послуг з метою одержання прибутку. Що стосується судової експертизи, то це виключно процесуальна дія, яка відповідно до чинного законодавства призначається постановою слідчого (судді), ухвалою суду або рішенням інших компетентних посадових осіб та органів з метою встановлення фактичних даних та обставин справи із застосуванням спеціальних знань. Тому здійс-

нення судово-експертної діяльності на підприємницьких засадах суперечить процесуальному законодавству і потребує внесення відповідних змін до Закону України «Про судову експертизу». З прийняттям Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» був зроблений перший крок у цьому напрямку (із видів діяльності, що потребують видачі ліцензії, виключено судово-експертну діяльність). Крім того, Законом «Про підприємництво» запроваджено обмеження у здійсненні підприємницької діяльності стосовно судової експертизи (діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз може здійснюватися тільки державними організаціями)¹.

Стаття 8 Закону закріплює норми щодо науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності. Організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності покладається на міністерства і відомства, до системи яких входять спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи. Для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при Мін'юсті України створюється Координаційна рада з проблем судової експертизи, яка діє відповідно до Положення про неї, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Мін'юст України забезпечує видання міжвідомчого науково-методичного збірника «Криміналістика та судова експертиза».

Коментуючи положення цієї статті, слід зазначити наступне. Одним із дійових засобів вдосконалення судово-експертної діяльності є робота науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Мін'юсті України (далі — НКМР). НКМР створено з метою сприяння науково-дослідній та експертній діяльності судово-експертних установ, що належать до сфери управління Мін'юсту. До складу НКМР, що формується Мін'юстом, залучаються провідні вчені і фахівці судово-експертних установ МЮ України, експертних і наукових установ та інших міністерств і відомств. Повноваження цієї ради,

¹ Див.: Головченко Л.М. Деякі питання нормативно-правового регулювання організації судово-експертної діяльності в Україні // Матер. наук.-практ. конф. «Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні»: ХНДІСЕ, Кримське відділення. — Сімферополь, 2000. — С. 3-4.

основні завдання, функції, організаційні аспекти її роботи регламентуються Положенням про НКМР, затвердженим наказом Мін'юсту України 13 жовтня 2000 р. № 49/5. Згідно з цим Положенням основними завданнями НКМР є визначення пріоритетних напрямків наукових досліджень СЕУ у галузі судової експертизи та надання пропозицій щодо форм і методів їх здійснення; оцінка перспектив розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи, їх актуальності та новизни; забезпечення єдиного методологічного підходу у вирішенні питань теорії та практики судової експертизи; вдосконалення науково-методичних розробок; розгляд спірних питань експертної практики; сприяння підвищенню кваліфікації наукових і експертних кадрів судово-експертних установ.

Основною формою діяльності НКМР є пленарні засідання секцій з певних видів судових експертиз, які скликаються двічі на рік, та її президії. На сьогодні до складу ради входять вісімнадцять секцій. Саме на засіданнях секцій та президії НКМР розглядаються нові розробки, запропоновані судово-експертними установами до включення у державні плани наукових робіт, приймаються їх результати, вирішуються спірні питання експертної практики тощо.

Робота у напрямку поширення досягнень науки у галузі судової експертизи набуває свого розвитку. Так, в останні роки зміцнилася співпраця судово-експертних установ Мін'юсту України з вищими навчальними закладами, установами та службами інших міністерств та відомств. Одним із результатів такої співпраці Харківського НДІСЕ та Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого є започатковане ними періодичне видання збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики».

З метою застосування єдиних методичних підходів при проведенні експертиз у проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» зазначено положення щодо ведення Реєстру атестованих криміналістичних методик, який буде постійно поновлюватися. Всі методики, що розробляються співробітниками НДІСЕ, повинні проходити рецензування і реєстрацію у Мін'юсті України. Така стаття Закону виключить можливість застосовування у судовій експертизі недосконалих, неякісних, необґрунтованих, застарілих методик, які

можуть безконтрольно використовуватися в експертній практиці. Вирішення експертних завдань потребує розробки, апробації та впровадження відповідних методичних рекомендацій та посібників, внесених до Реєстру методик Мін'юсту України.

Статтею 9 Закону зафіксовано норму щодо реєстру судових експертів: Мін'юст України веде Реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян. Атестація судових експертів з числа працівників підприємницьких структур та громадян проводиться Мін'юстом України або Міністерством охорони здоров'я України відповідно до їх функцій. Органи дізнання, досудового слідства і суди зобов'язані доручати проведення судових експертиз переважно фахівцям, внесеним до цього Реєстру.

Ведення Реєстру атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян, до якого внесено близько 5 тисяч судових експертів, є важливим напрямком діяльності Мін'юсту. Інформація з Реєстру друкується у Бюлетені Міністерства юстиції України, довідниках та надається за письмовими запитами підприємств, установ, організацій та громадян. Крім того, інформація з Реєстру постійно надається управлінням юстиції, органам державної виконавчої служби на місцях.

Наказом Міністерства юстиції України від 24.12.2003 р. № 170/5 затверджено Інструкцію про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Це було зроблено для відновлення контролю та забезпечення належних засобів впливу щодо експертів, упорядкування ведення діловодства, а також запровадження єдиного порядку обліку зберігання і передавання речових доказів, цінностей тощо.

У процесі розбудови незалежної України відбуваються зміни у суспільному, економічному, політичному житті держави. Необхідність внесення змін стосується законодавства України взагалі та Закону «Про судову експертизу» зокрема, адже основні його положення розроблювалися на базі чинного на той час законодавства. Головна причина внесення змін — необхідність приведення положень Закону у відповідність до норм Конституції України 1996 р. та прийняття низки законів у ході судово-правової реформи в Україні. Необхідно, щоб положення цих законів ко-

респондувалися і застосовувалися в однаковому понятійному апараті. Крім того, протягом часу застосування цього Закону виникли окремі організаційні проблеми судово-експертної діяльності, які потребують вирішення з метою підвищення ефективності та наукового рівня судової експертизи.

По розділу II Закону «СУДОВИЙ ЕКСПЕРТ»

Відповідно до ст. 10 Закону судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для давання висновку з досліджуваних питань. Фахівці державних спеціалізованих установ і відомчих служб, що проводять судові експертизи, повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку та атестацію як судові експерти певної спеціальності.

Поширеним є погляд, що професійний рівень судового експерта забезпечується завдяки наявності у нього певної суми спеціальних знань в окремій галузі науки, техніки чи ремесла та досвідом практичної роботи за фахом. Коли така особа приймається на роботу до НДІ судових експертиз, її знання та досвід доповнюються досить короткостроковим (близько 6 місяців) курсом підготовки (стажування) у галузі судової експертизи. Потім за результатами атестації фахівець отримує кваліфікацію судового експерта за однією чи кількома спеціальностями та згідно з чинним законодавством вноситься до Реєстру атестованих судових експертів після складання іспиту на право займатися судово-експертною діяльністю з певних експертних спеціальностей.

На наш погляд, це положення Закону потребує уточнення і приведення у відповідність до вимог Закону України «Про освіту». Пунктом 1 ст. 30 Закону України «Про освіту» встановлено наступні освітні рівні для вищої освіти:

- базова вища освіта;
- повна вища освіта.

Пунктом 2 цієї ж статті встановлено такі освітньо-кваліфікаційні рівні:

- молодший спеціаліст;
- бакалавр;
- спеціаліст, магістр.

Враховуючи це, в ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» необхідно зазначити, що наукові співробітники державних спеціалізованих установ і відомчих служб, які проводять експертизи, повинні мати повну вищу освіту на освітньо-кваліфікаційному рівні спеціаліста або магістра та атестацію як судові експерти певної спеціальності.

Проектом Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» частину другу ст. 10 пропонується викласти у такій редакції: «Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності».

Треба зазначити, що професійне мислення обізнаної особи, у тому числі й експерта, формується на ранніх стадіях отримання вищої освіти і професійної спеціалізації. Це мислення — не просто певний обсяг знань, який можна і необхідно поповнювати, це ще й використання знань у практичній діяльності, процес свідомої структуризації знань на потрібні і непотрібні та формування структури пріоритетів. Тому професіоналізація наукових працівників у галузі судово-експертної діяльності повинна будуватися, головним чином, не на перепідготовці фахівців з певних галузей знань, не на системі підвищення кваліфікації (хоча і це справа досить важлива і потрібна), а на фундаментальній підготовці майбутнього судового експерта у вузі саме як судового експерта.

Такий підхід не відкидає необхідності розвитку післядипломної освіти, а потребує, і це головне, її базування на фундаментальній вузівській підготовці.

Підготовка судового експерта повинна мати такі складові:

- базову повну вищу освіту;
- післядипломну освіту (спеціалізацію, стажування, підвищення кваліфікації та перепідготовку);
- спеціальну освіту за певними експертними спеціальностями;
- самоосвіту.

Формами такої підготовки можуть бути:

- проблемні лекції;
- ділові ігри;

- ситуаційні завдання;
- конференції, семінари;
- індивідуальна робота з фахівцями більш високого рівня;
- комп'ютерний тренінг;
- вивчення досвіду експертної роботи, у тому числі й іноземного.

Принципово нових підходів потребує також робота з підвищення кваліфікації кадрів¹.

Відповідно до ст. 11 Закону не можуть залучатися до виконання обов'язків судового експерта особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість.

Відомо, що недієздатність — це нездатність особи своїми діями отримувати та здійснювати свої права, створювати для себе обов'язки та виконувати їх. Громадянин не може бути обмежений у дієздатності інакше як у випадках та у порядку, встановлених законом. Критеріями для встановлення часткової дієздатності є вік людини (до 18 років особа за віком є або недієздатною (до 6 років), або часткового дієздатною). Громадянин, який внаслідок психічного розладу не розуміє значення своїх дій та не може керувати ними, може бути визнаний судом недієздатним у порядку, встановленому цивільно-процесуальним законодавством. Якщо є підстави для відміни недієздатності, суд може визнати таку особу дієздатною.

Під судимістю у кримінальному праві розуміють юридичні наслідки засудження; один з елементів кримінальної відповідальності; особливий правовий статус громадянина, засудженого за вчинений злочин із застосуванням покарання, що тягне негативні наслідки загального та кримінально-правового змісту. Загально-правові наслідки судимості можуть мати місце тільки у випадках, прямо передбачених законом. Кримінально-правові наслідки судимості полягають у тому, що судимість враховується при

¹ Положення щодо вирішення кадрових питань підготовлено за матеріалами роботи: *Сімакова-Єфремян Е.Б., Шерстюк В.М., Лук'яненко В.В., Вишневська А.В.* Нормативно-правове регулювання і організація кадрового забезпечення експертної діяльності та науково-дослідних робіт у галузі судової економічної експертизи // Проблемні питання судово-економічної експертизи (матеріали науково-практичного семінару (5–6 липня 2001 р.). — Дніпропетровськ, 2001. — С.11–19.

вирішення низки питань, пов'язаних із кваліфікацією вчиненого, призначенням покарання та його виконанням. Підставою для виникнення судимості є призначення засудженому покарання. Відповідно до ст. 88 КК України особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Судимість має правове значення у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України. Особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільнені від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості. Особи, які були реабілітовані, визнаються такими, що не мають судимості. Строки погашення судимості, їх обчислення, а також підстави для зняття судимості визначаються ст.ст. 89–91 КК України. Тобто, виходячи з наведеного, за умови зняття чи погашення судимості особа, стосовно якої це сталося, може виконувати обов'язки судового експерта.

Інші обставини, що забороняють участь особи як експерта у судочинстві, передбачаються процесуальним законодавством. Стосовно них буде сказано далі при розгляді відповідних норм процесуального законодавства.

Стаття 12 Закону містить перелік обов'язків судового експерта. Незалежно від виду судочинства судовий експерт зобов'язаний:

- провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок. Повнота дослідження, обґрунтованість та об'єктивність висновку експерта означають, що при виконанні експертизи обізнана особа дослідила всі ознаки та властивості об'єкта, не звузила межі поставленого перед нею завдання, застосувала всі необхідні методи та прийоми дослідження та не мала з будь-яких причин упередження щодо надання правдивого висновку;
- на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку. Роз'яснення висновку може бути проведено як у ході дізнання чи досудового слідства, так і під час судового розгляду справи шляхом допиту експерта, що оформлюється протоколами, або шляхом надання власноручних письмових роз'яснень, які приєднуються до протоколів слідчих або судових дій;

- заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі. Обставини, що виключають участь у справі експерта, передбачено відповідними нормами процесуального законодавства.

Інші обов'язки судового експерта передбачаються процесуальним законодавством. Стосовно них буде сказано далі при розгляді відповідних норм цього законодавства.

В ст. 13 Закону наведено перелік прав судового експерта. Незалежно від виду судочинства судовий експерт має право:

- ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи, і подавати клопотання про надання додаткових матеріалів. Ця норма, певною мірою, гарантує повноту експертного дослідження. Знайомлячись з матеріалами справи, експерт повинен враховувати, що він може клопотатися про надання інформації з матеріалів справи тільки стосовно вирішуваних питань щодо виконуваного дослідження. Реалізуючи це право, експерт повинен усвідомлювати заборону якимось чином розголошувати будь-яку конфіденційну інформацію, що стає йому відомою. Порядок подання клопотань передбачено відповідними нормами Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, а також відповідними положеннями інструкцій з діловодства;
- вказувати в акті судової експертизи на виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання. Ця норма кореспондується з відповідними статтями процесуального законодавства щодо експертної ініціативи. Експертна ініціатива може здійснюватися тільки відносно меж спеціальних знань, якими володіє експерт. Експертна ініціатива може бути реалізованою при вирішенні додаткових питань, що мають значення для справи, відносно яких постановою або ухвалою завдання не ставилося, або шляхом надання профілактичних рекомендацій про обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню злочину;
- з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слід-

чих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи. Реалізація цього права дозволяє експертові шляхом заяви клопотань у процесі присутності під час проведення слідчих дій отримувати необхідну інформацію для вирішення питань, поставлених перед експертизою. Наприклад, під час допиту обвинуваченого, огляду місця події чи відтворення обстановки та обставин події експерт може отримати інформацію, необхідну для встановлення механізму слідоутворення, заявивши клопотання про отримання в ході даних слідчих дій певної необхідної йому інформації, що відсутня у матеріалах справи, до проведення слідчих дій;

- подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта;
- одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням.

Інші права судового експерта передбачаються процесуальним законодавством.

Стаття 14 Закону містить види відповідальності судового експерта. Судовий експерт на підставах і в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до дисциплінарної, матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність експерта передбачена нормами КК України — це ст.ст. 384 та 385; адміністративна відповідальність — ст.ст. 185⁴ та 185⁵ Кодексу України про адміністративні правопорушення. Дисциплінарна відповідальність може застосовуватися як у межах чинного законодавства України про працю, якщо виконання експертиз входить до посадових обов'язків певної особи, так і в межах дії вимог відповідного розділу затвердженого наказом Міністра юстиції України від 15 липня 1997 р. № 285/7-А Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, тобто розділу V «Дисциплінарна відповідальність судових експертів».

По розділу III Закону
«ФІНАНСОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ
СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ УСТАНОВ ТА ВІДОМЧИХ
СЛУЖБ»

У ст. 15 Закону викладено засади фінансування діяльності державних спеціалізованих установ та відомчих служб. Зокрема зазначається, що проведення науково-дослідними установами судових експертиз наукових розробок з питань організації та проведення судових експертиз фінансується за рахунок державного бюджету. Проведення судових експертиз іншими спеціалізованими установами та відомчими службами фінансується за рахунок коштів, що виділяються їм на цю мету з державного та місцевих бюджетів, а науково-дослідними установами — за рахунок замовника. Інші роботи зазначені установи та служби проводять на госпрозрахункових засадах.

Норми цієї статті Закону в проекті Закону про внесення змін до «Закону України про судову експертизу» зазнали серйозного коригування, яке стосується фінансового забезпечення судово-експертної діяльності. У проекті запропоновано, щоб всі експертизи, які стосуються кримінального і адміністративного процесу, здійснювались виключно за рахунок коштів державного бюджету України. На цей час за чинним законом допускається застосування й інших джерел фінансування. Для забезпечення високої якості експертизи та абсолютної незалежності її від сторін судового процесу це є необхідним, і, принаймні, у Законі про державний бюджет, починаючи з 2001 року, передбачено окрему статтю видатків на проведення таких експертиз. Також достатньо чітко визначено позабюджетні джерела фінансування, які використовуватимуться для надання позапроцесуальних консультативних висновків спеціалістами.

У ст. 16 Закону наведено основи діяльності щодо атестації судового експерта. Метою атестації судового експерта є забезпечення належного професійного рівня керівних працівників та фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробках теоретичної та методичної бази судової експертизи. Залежно від спеціалізації та рівня підготовки їм присвоюється кваліфікація судового експерта з дозволом проведення певного виду експертиз і кваліфікаційний клас. Порядок проведення

атестації та присвоєння кваліфікаційних класів визначається міністерствами і відомствами, до системи яких входять спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи.

Під час роботи Верховної Ради України 3-го скликання 25 жовтня 2001 р. було запропоновано для розгляду законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» (№ 8212). 26 листопада 2002 р. Верховна Рада розглянула проект Закону у першому читанні. Постановою Верховної Ради України від 28 листопада 2002 р. № 304-IV проект прийнято за основу. Комітету Верховної Ради України з питань правової політики доручено доопрацювати зазначений законопроект з урахуванням пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи і подати його на розгляд законодавцям у другому читанні.

Принципово важливою для положень Закону є позиція щодо впорядкування здійснення судової експертизи експертами, які не працюють у спеціалізованих державних установах. З цією метою у проекті визначено перелік вимог, яких необхідно дотримуватися фахівцям, що не працюють у державних спеціалізованих установах, але систематично здійснюють судово-експертну діяльність на професійній основі. Для забезпечення цих вимог у проекті запропонована нова, більш чітка і детальна редакція статей, що регламентують порядок проведення атестації і присвоєння кваліфікації судового експерта. У цілому запропоновані доповнення та уточнення сприятимуть підвищенню якості експертних висновків, що надаються судовими експертами. У декількох статтях передбачено спеціальні уточнення щодо професійної кваліфікації та спеціальних критеріїв отримання свідоцтва на право здійснення судово-експертної діяльності та порядку її виконання.

У ст. 17 Закону викладено положення законодавчого закріплення роботи експертно-кваліфікаційних комісій. Для присвоєння кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів створюються експертно-кваліфікаційні комісії. До складу експертно-кваліфікаційних комісій входять найбільш досвідчені фахівці, які мають кваліфікацію судового експерта і стаж практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років. Серед них має бути не менше двох фахівців тієї спеціальності і того класу, з яких комісія проводить атестацію, присвоює кваліфікацію або

кваліфікаційний клас, а також фахівець з процесуальних питань судової експертизи. Робота експертно-кваліфікаційних комісій провадиться відповідно до вимог Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністра юстиції України від 15 липня 1997 р. № 285/7-А.

Стаття 18 Закону стосується оплати праці та соціального захисту судових експертів. Питання оплати праці та умови соціального захисту судових експертів визначаються Кодексом законів про працю та іншими актами законодавства України. На працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз та відомчих експертних служб поширюються особливості матеріального та соціально-побутового забезпечення, передбачені Законом України «Про державну службу», якщо інше не встановлено законами України.

Для співробітників установ судових експертиз Мін'юсту України базовими, крім положень законодавства про працю та згаданого Закону, є положення щодо оплати і стимулювання праці та соціального захисту Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Тобто належність названих установ до науково-дослідних, з одного боку, та до спеціалізованих судово-експертних — з іншого, викликала необхідність регулювання положень щодо оплати праці, соціального захисту судових експертів як нормами загального законодавства про працю, так і нормами законодавства про наукову, науково-технічну діяльність та нормами законодавства про державну службу. Так, заробітна плата осіб, що мають кваліфікаційний клас судового експерта і за матеріальним та соціальним забезпеченням прирівняні до державних службовців, складається відповідно до вимог ст. 33 Закону України «Про державну службу» з посадових окладів, доплати за ранги, надбавки за вислугу років на державній службі, премій та інших надбавок. У той же час посадові оклади встановлюються згідно із законодавством про наукову та науково-технічну діяльність як науковим працівникам.

Статтею 19 Закону передбачено вимоги щодо охорони спеціалізованих установ і відомчих служб, яку проводять судові експертизи. Охорона приміщень і територій установ судових експертиз Мін'юсту України і Міністерства охорони здоров'я України, а також режим утримання осіб, які перебувають під вартою і направлені на судово-психі-

атричну експертизу, забезпечуються Міністерством внутрішніх справ України за рахунок коштів, що виділяються на цю мету з державного бюджету. Охорона експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України забезпечується цими органами.

Статтею 20 Закону закріплено положення щодо інформаційного забезпечення. Установи, організації та підприємства незалежно від форм власності зобов'язані надавати спеціалізованим установам та відомчим службам, що проводять судові експертизи, за їх запитом натурні зразки або каталоги своєї продукції, технічну документацію та іншу інформацію, необхідну для створення і оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи. Спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи, мають право одержувати від судів, органів дізнання і досудового слідства знаряддя злочину та інші речові докази, щодо яких закінчено провадження у справах, для використання в експертній і науковій діяльності.

Враховуючи ту обставину, що судово-експертна діяльність здійснюється науковими установами, які займаються вдосконаленням існуючих та розробленням нових методів експертного дослідження за державними та внутрішніми тематиками, виконання вимог даної статті допомагає у проведенні науково-дослідних робіт, у процесі якого необхідне отримання згаданих матеріальних та матеріалізованих джерел інформації. Так, при розробленні методики криміналістичного дослідження державних номерних знаків для транспортних засобів науковцями Харківського НДІСЕ на виконання вимог даної статті Закону було отримано натурні зразки та технічну документацію щодо названих об'єктів на відповідному підприємстві. Для створення колекції холодної зброї, зразків документів тощо від судів, органів дізнання і досудового слідства таким же чином було отримано знаряддя злочину та інші речові докази, щодо яких закінчено провадження у справах.

Стаття 21 Закону стосується регулювання питань кадрового забезпечення. Фахівців для спеціалізованих установ та відомчих служб, що проводять судові експертизи, готують вищі навчальні заклади, після чого вони спеціалізуються та підвищують кваліфікацію на курсах та в інсти-

тутах удосконалення відповідних міністерств і відомств. Вивчення потреб у підготовці, спеціалізації та підвищенні кваліфікації кадрів експертів, а також розроблення пропозицій щодо задоволення цих потреб здійснюються міністерствами і відомствами, до системи яких входять установи та служби, що проводять судові експертизи. Як свідчить практика, норми даної статті потребують вдосконалення та приведення їх у відповідність до чинного законодавства про освіту. На наш погляд, у статті необхідно зазначити, що фахівців для державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, готують вищі навчальні заклади, після чого ці фахівці спеціалізуються та підвищують кваліфікацію на курсах та у спеціальних закладах або підрозділах установ відповідних міністерств.

По розділу IV Закону
**«МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО
В ГАЛУЗІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ»**

Стаття 22 Закону передбачає норми щодо проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави. У разі проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу і співробітництво, застосовується законодавство України, якщо інше не передбачено зазначеною угодою. Оплата вартості судової експертизи здійснюється за домовленістю між замовником і виконавцем судової експертизи.

За П.І.Репешком¹, визнаючи наявність недовіри громадськості до судових експертиз, виконаних спеціалістами, що знаходяться на службі у складі МВС, МО та СБ України, навіть Генеральна прокуратура України змушена звертатися за проведенням судових експертиз до іноземних фахівців. Це мало місце, зокрема, у розслідуванні кримінальних справ за фактами вбивства у вересні 2000 р. журналіста Георгія Гонгадзе, коли експертизи з ідентифікації тіла за ДНК та встановлення часу і причин настан-

¹ Див.: Репешко П.І. Щодо припустимості використання у кримінальному судочинстві судових експертиз, виконаних іноземними фахівцями // Актуальні проблеми криміналістики. — Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків) 25–26 верес./ Ред. кол.: М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. — Х., 2003. — С.293–296.

ня смерті виконувалися почергово спочатку українськими експертами, потім російськими, американськими, німецькими та швейцарськими¹. До допомоги зарубіжних фахівців були вимушені вдаватися слідчі і у кримінальній справі за фактом смерті у жовтні 2002 р. журналіста Михайла Коломійця, коли судово-медичні дослідження з встановлення часу та причин смерті виконувалися білоруськими, українськими та французькими експертами².

Проте час від часу як серед теоретиків, так і серед практиків у галузі криміналістики та кримінального процесу виникає питання щодо допустимості використання як доказів висновків судових експертиз, що виконані в іноземних судово-експертних або науково-дослідних установах.

При вирішенні цього питання слід мати на увазі, що відповідно до ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. Отже, варто звернутися до положень чинного КПК України, у ст. 65 якого встановлено, що доказами у кримінальній справі є всі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються також і висновком експерта та іншими документами. Згідно з ч.2 ст. 75 КПК України як експерт може бути викликана будь-яка особа, що має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань.

З наведеного випливає, що жодних обмежень щодо громадянства чи підданства особи, яка може бути залучена до участі у кримінальному судочинстві як експерта, немає. Для призначення судової експертизи особі, яка є громадянином іноземної країни чи працівником іноземної судово-експертної або науково-дослідної установи, чинне кримінально-процесуальне законодавство перепон не створює. У ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» також немає таких обмежень, адже її норми встановлю-

¹ Див.: *Притула О.* Остання крапля // Дзеркало тижня. — 2001. — №17.

² Див.: *Соболев Є.* Само? Вбивство? // Дзеркало тижня. — 2002. — №45.

ють, що судовими експертами можуть бути особи, які володіють необхідними знаннями для давання висновку з досліджуваних питань. Отже, для виконання судової експертизи може бути призначена особа, яка володіє необхідними знаннями, незважаючи на те, громадянином якої країни вона є, чи має вона взагалі громадянство. І це згідно з положеннями чинного кримінально-процесуального законодавства не є завадою для використання висновків іноземних експертів у кримінальному судочинстві України. Крім того, можливість залучення іноземних фахівців як судових експертів до участі у кримінальному судочинстві України прямо передбачена ст. 9 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, згода на обов'язковість якої була надана Верховною Радою України у встановленому порядку (Закон України від 10 листопада 1994 р. № 240/94-ВР «Про ратифікацію Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року»). Також слід мати на увазі ст.ст. 7–12 Європейської конвенції про взаємну допомогу з питань кримінальних справ, де наведено аналогічні положення, яка також є частиною законодавства України¹.

Стаття 23 Закону передбачає залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз. Керівники спеціалізованих установ та відомчих служб, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, включати до складу експертних комісій провідних фахівців з інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України. Плата іноземним фахівцям за участь у судовій експертизі та відшкодування інших витрат, пов'язаних з її проведенням, здійснюються за домовленістю сторін.

Тобто, однозначно можна стверджувати одне: використання у судочинстві висновків судових експертиз, виконаних особами, які є громадянами чи підданими інших держав і мають необхідні знання та кваліфікацію для надання висновку з досліджуваних питань, є допустимим та законним.

¹ Див.: Репешко П.І. Вказ. праця. — С.294–296.

Стаття 24 Закону закріплює засади міжнародного наукового співробітництва у галузі судової експертизи. Спеціалізовані установи та відомчі служби, що виконують судові експертизи, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозіуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання у галузі судової експертизи і криміналістики.

На сьогодні норми даної статті Закону досить активно реалізуються у науково-практичній діяльності судово-експертних установ. На початку 90-х років XX ст. після розпаду колишнього СРСР спостерігалися процеси гальмування розвитку системи судово-експертних установ. Це стосувалося планування наукової тематики, організаційної роботи науково-дослідних установ судових експертиз, підготовки кадрів тощо, тобто тих сторін судово-експертної діяльності, які раніше були ланками єдиної системи радянської держави. Це стало певним чинником для сповільнення розвитку науки судової експертизи. З плином часу в процесі розбудови незалежної держави на базі вироблення нових та вдосконалення існуючих норм регулювання судово-експертної діяльності в Україні активізувалися й творчі процеси, що, у першу чергу, відобразилося на стані міжнародного наукового співробітництва у галузі судової експертизи, а саме: стали відновлюватися міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводилися спільні наукові конференції, симпозіуми, семінари, відновився й обмін стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями. Наприклад, у 2001 р. науковці України брали участь у роботі першої міжнародної конференції «Актуальні проблеми дослідження обставин дорожньо-транспортних пригод» в Санкт-Петербурзі, конференції «Судова експертиза від традиційних видів до експертиз інформаційних технологій» в Казані, в українсько-азербайджанському та азербайджансько-українському науково-практичних семінарах в Києві та Баку. Вперше за багато років у системі Мін'юсту України силами співробітників Харківського НДІСЕ проведено курси з підготовки експертів-авторознавців. На курсах пройшли навчання та отримали або підтвердили кваліфікацію

представники судово-експертних установ Мін'юсту та СБ України, Азербайджану, Росії.

Під егідою Мін'юсту України 19–20 червня 2002 р. в м. Харкові відбулася міжнародна науково-практична конференція «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», організована Мін'юстом України на базі Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса і кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, за участю Академії правових наук України, Київського, Одеського, Донецького, Львівського, Кримського науково-дослідних інститутів судових експертиз, представників судово-експертних, навчальних та інших установ і організацій Азербайджану, Вірменії, Казахстану, Литви, Російської Федерації та України. У підготовці доповідей і повідомлень на конференцію взяли участь понад 250 осіб — наукових і науково-педагогічних працівників, судових експертів різних спеціальностей, представників правоохоронних органів, судової системи України, інших держав, у тому числі Сполучених Штатів Америки. На конференції були розглянуті питання сучасного стану судової експертизи і криміналістики, перспективи їх розвитку, нові підходи в науці і практичній діяльності, традиційні і нетрадиційні погляди на дискусійні проблеми теорії криміналістики і судової експертизи, прийняті рекомендації щодо подальших шляхів розвитку судової експертизи. У 2002 р. науковці України взяли участь у міжнародній науковій конференції, присвяченій 80-річчю від дня народження Р.С. Белкіна, в Москві.

Особливо плідним у плані міжнародного науково-практичного співробітництва став 2003 р. Так, у м. Калінінграді відбулася міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан і перспективи розвитку нових напрямків судових експертиз в Росії та зарубіжжі», в якій також взяли участь представники судово-експертних установ Мін'юсту України. У березні 2003 р. Національний університет внутрішніх справ та Британська рада в Україні організували проведення міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві».

Вагомий внесок у розвиток питань криміналістики та судової експертизи було зроблено за результатами роботи міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні

проблеми криміналістики», яка була організована Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого, Інститутом вивчення проблем злочинності Академії правових наук України та Харківським науководослідним інститутом судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса. Значення такого роду заходів важко переоцінити, адже саме такі форуми дають можливість встановлювати тісні міжнародні зв'язки між спеціалістами в галузі судової експертизи різних держав з метою протидії злочинності та розбудови правової України.

1.2. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з порушенням здійснення судово-експертної діяльності

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження, а однією з правових гарантій забезпечення правильності висновку експерта Закон (ст. 4) називає встановлення кримінальної відповідальності за надання завідомо неправдивого висновку і відмову експерта без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків¹. В інших нормативних актах, що регламентують судово-експертну діяльність, також зазначається про кримінальну відповідальність судового експерта за надання завідомо неправдивого висновку, відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків та розголошення даних досудового слідства та дізнання².

З урахуванням цього в Розділі XVIII Особливої частини КК України 2001 р. «Злочини проти правосуддя» закріплена низка норм, які передбачають відповідальність за діяння, що посягають на інтереси правосуддя шляхом

¹ Див.: Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232.

² Див.: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз від 8 жовтня 1998 р.; ст. 77 КПК; ст. 58 ЦПК; ст. 31 ГПК; Закон України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 24. — Ст. 207; Інструкція про проведення виконавчих дій від 15 грудня 1999 р.

безпосередньої протидії нормальному здійсненню судово-експертної діяльності. До числа таких норм можна віднести статті 384–387 КК, оскільки зазначені в них злочинні діяння безпосередньо пов'язані з діяльністю судового експерта, який при їх вчиненні виступає або як суб'єкт злочину (статті 384, 385, 387 КК), або як потерпілий від нього (ст. 386 КК), що й призводить до порушення нормального здійснення судово-експертної діяльності¹.

Стаття 384 КК встановлює кримінальну відповідальність за злочин, суб'єктом якого може бути і судовий експерт. Зокрема, у ч. 1 цієї статті передбачена відповідальність за завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною комісією Верховної Ради України або в суді.

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він порушує нормальну діяльність органів дізнання, досудового слідства і суду щодо виявлення, дослідження та оцінки фактів і обставин, які мають значення для об'єктивного, повного та всебічного розслідування і розгляду кримінальних, цивільних та господарських справ і тим самим перешкоджає встановленню істини по справі та постановленню правосудного судового акта — постанови, ухвали, рішення чи вироку суду.

Об'єктивна сторона злочину полягає у наданні експертом завідомо неправдивого висновку. Для об'єктивної сторони цього злочину характерні такі ознаки:

1. Відповідальність за ст. 384 КК настає за умови, якщо висновок експерта є *неправдивим*, тобто таким, який в цілому або хоча б частково не відповідає дійсності. Висновок експерта повинен містити відомості про факти та обставини, які підлягають встановленню, дослідженню та оцінці за конкретною справою і мають значення для правильного її вирішення і постановлення законного рішення органом дізнання, досудового слідства або судом. Тому неправдивість висновку може полягати, наприклад, у тім,

¹ Кримінально-правова характеристика злочинів, передбачених у статтях 384–387 КК, дається тут лише щодо тих випадків, коли або суб'єктом злочину, або потерпілим від нього є судовий експерт. Більш докладний аналіз цих норм див.: Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». — 2003. — С. 1016–1081.

що в ньому завідомо невірною викладений хід дослідження, перекручені певні факти та обставини, надана завідомо неправильна їм оцінка, неправдивими є відповіді на поставлені перед експертом питання, зроблені завідомо неправильні висновки тощо.

2. Злочин, передбачений ст. 384 КК, може бути вчинений лише шляхом активної поведінки — дії, оскільки для наявності його об'єктивної сторони необхідно, щоб експерт діяв певним чином — повідомляв у своєму висновку які-небудь неправдиві відомості щодо тих чи інших обставин справи, за яких провадиться експертне дослідження. Нездійснення таких дій, яке полягає в повному чи частковому *замовчуванні* яких-небудь фактів та обставини в експертному висновку, не може кваліфікуватися за ст. 384 КК, оскільки є *бездіяльністю*.

3. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину є *обстановка та час* його вчинення, оскільки завідомо неправдивий висновок повинен бути наданий експертом під час провадження дізнання, досудового слідства, в суді, а також при проведенні розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною комісією Верховної Ради України (ст. 89 Конституції України). Слід також враховувати, що відповідно до ч. 5 ст. 14 Закону України «Про виконавче провадження» кримінальна відповідальність за завідомо неправдивий висновок поширюється і на дії експерта, який приймає участь у виконавчому провадженні, тобто в діяльності, спрямованій на примусове виконання рішень судів та інших органів і службових осіб.

4. На всіх стадіях процесу орган дізнання, досудового слідства, суд або державний виконавець зобов'язані попередити судового експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку. На обов'язковість такого попередження прямо вказує закон (ч. 3 ст. 196, ст. 295 КПК, ст. 177 ЦПК, ч. 5 ст. 14 Закону «Про виконавче провадження»). Отже, *наявність такого попередження та належний процесуальний порядок його оформлення* — обов'язкова умова відповідальності судового експерта за ст. 384 КК. Відсутність такого попередження виключає кримінальну відповідальність судового експерта за ст. 384 КК.

5. Діяння, передбачене ст. 384 КК, належить до числа злочинів з так званим *формальним складом* і тому визнається *закінченим* з моменту вчинення самої дії — на-

дання експертом завідомо неправдивого висновку до органів дізнання, досудового слідства, суду, у державну виконавчу службу або тимчасовій слідчій чи спеціальній комісії Верховної Ради України. Таким чином, закон не вимагає, щоб у разі злочинної діяльності експерта наступили які-небудь наслідки, і момент закінчення злочину в кожному конкретному випадку залежить від тієї стадії процесу, на якій був наданий завідомо неправдивий висновок експерта.

За частиною 2 ст. 384 КК злочин кваліфікується за умови, якщо завідомо неправдивий висновок експерта: а) поєднаний з обвинуваченням у тяжкому (ч. 4 ст. 12 КК) або особливо тяжкому (ч. 5 ст. 12 КК) злочині; б) пов'язаний зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту; в) наданий з корисливих мотивів.

У перших двох випадках мова йде про такі ситуації, коли неправдивий висновок експерта є хоча б одним (причому, не обов'язково вирішальним) з доказів, покладених в основу обвинувачення особи у вчиненні тяжкого (ч. 4 ст. 12 КК) або особливо тяжкого (ч. 5 ст. 12 КК) злочину або є таким, що сприяє штучному (неправдивому) створенню тієї бази доказів, яких покладено в основу повного чи часткового обвинувачення, виправдання або пом'якшення відповідальності особи.

Корисливі мотиви припускають, що надаючи завідомо неправдивий висновок, експерт керується при цьому прагненням або одержати яку-небудь вигоду матеріального (майнового) характеру (наприклад, діє з бажання отримати незаконну винагороду), або переслідує мету позбутися матеріальних витрат (наприклад, бажає уникнути сплати боргу).

Суб'єктивна сторона злочину полягає тільки у *прямому умислі*, оскільки закон вказує на *завідомо* неправдивий характер висновку експерта. Отже, експерт усвідомлює завідомо неправдивість тих відомостей, які включаються ним до висновку, і бажає надати відповідним органам чи службовим особам такий неправдивий висновок. Мотиви та цілі вчиненого особою діяння можуть бути різними (помста, заздрість, ревності, кар'єризм тощо) і на кваліфікацію злочину за ч. 1 ст. 384 КК не впливають. Лише за умови, якщо при вчиненні діяння судовий експерт керувався корисливими мотивами, його дії слід кваліфікувати не за ч. 1, а за ч. 2 ст. 384 КК.

Вказівка закону на завідомо неправдивість висновку виключає відповідальність за ст. 384 КК у тих випадках, коли помилка у висновку була припущена експертом з необережності — внаслідок його недостатньої компетентності (кваліфікації), недостатнього досвіду, недбалого виконання професійних обов'язків, недостатності матеріалів, наданих для дослідження тощо.

Якщо завідомо неправдивий висновок надається з метою приховування тяжкого або особливо тяжкого злочину, раніше вчиненого іншою особою, вчинене слід кваліфікувати лише за ст. 384 КК. Додаткова кваліфікація таких дій ще й за ч. 1 ст. 396 КК (приховування злочину) виключається, оскільки цей злочин може бути вчинений лише шляхом тих активних фізичних (а не інтелектуальних) дій, вичерпний перелік яких наведений у ч. 6 ст. 27 КК.

Якщо неправдивий висновок надається експертом під примушуванням, відповідальність за яке передбачена у ст. 386 КК, вчинене може бути кваліфіковане за ст. 384 КК лише за умови, якщо відсутні підстави для застосування статей 39–41 КК.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*, тобто така особа: а) яка була призначена судовим експертом у встановленому законом порядку; б) призначена експертом уповноваженим органом чи службовою особою; в) попереджена в порядку, передбаченому процесуальним законом про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку.

Стаття 385 КК (ч. 1) передбачає відповідальність за відмову судового експерта без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства, розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною комісією Верховної Ради України чи дізнання.

Спільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він порушує нормальну діяльність органів дізнання, досудового слідства щодо одержання необхідних доказів, ускладнює здійснення діяльності щодо відправлення правосуддя, перешкоджає встановленню істини по справі та постановленню дійсно правосудного судового акта.

Об'єктивна сторона злочину полягає у *бездіяльності*, яка являє собою *відмову* експерта від виконання покладе-

них на нього обов'язків з надання експертного висновку. З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 385 КК, характеризується низкою таких ознак:

1. Під відмовою від виконання дій, зазначених у ч. 1 ст. 385 КК, слід розуміти *ухилення* особи, призначеної експертом, від виконання покладеного на неї у встановленому законом порядку процесуального обов'язку провести експертне дослідження, за відсутності на боці експерта яких-небудь поважних причин, які перешкоджають виконанню цього обов'язку.

2. Відмова (ухилення) від виконання обов'язків експерта може здійснюватися в усній чи письмовій формі і виявляється: а) у відкритій, ясно вираженій та категоричній заяві винного про своє небажання здійснювати експертне дослідження; б) у неправдивій заяві про відсутність необхідних даних чи достатньої кваліфікації і неможливість проведення експертного дослідження; в) у замовчуванні про окремі факти та обставини у висновку; г) у відсутності в висновку відповідей на поставлені перед експертом питання або у неповній відповіді на них.

3. На всіх стадіях процесу судовий експерт попереджується не тільки за надання завідомо неправдивого висновку, а й за відмову від виконання покладених на нього обов'язків (ч. 2 ст. 196 КПК, ст. 295 КПК, ст. 177 ЦПК). Наявність такого *попередження та його належне оформлення у встановленому законом процесуальному порядку* є не тільки обов'язковою умовою відповідальності за ч. 1 ст. 385 КК, але і служить ознакою, що відмежовує цей злочин від ухилення експерта від явки до органів дізнання, досудового слідства чи до суду, яке тягне за собою лише адміністративну відповідальність за статтями 185³ і 185⁴ КпАП.

4. Судовий експерт несе відповідальність за ч. 1 ст. 385 КК, якщо відмова від виконання покладених на нього обов'язків мала місце під час провадження дізнання, досудового слідства, у суді та при розслідуванні, яке здійснюється тимчасовою слідчою або спеціальною комісією Верховної Ради України (ст. 89 Конституції України). Відповідальність настає й у разі, якщо відмова експерта мала місце за участі експерта у виконавчому провадженні (ч. 5 ст. 14 Закону України «Про виконавче провадження»). Таким чином, обов'язковою ознакою об'єктив-

ної сторони цього злочину є *обстановка та час* його вчинення.

5. Однією з умов відповідальності за ч. 1 ст. 385 КК є відсутність у експерта поважних причин, що перешкоджають виконанню ним покладених на нього обов'язків. За наявності *поважних причин*, які обумовили його відмову та перешкождали виконанню покладених на експерта обов'язків, відповідальність останнього за ч. 1 ст. 385 КК виключається. Поважні причини відмови можуть бути прямо передбачені в законі (наприклад, ч. 4 ст. 77 КПК). Так, у ч. 2 ст. 59 ЦПК зазначено, що експерт має право відмовитися від висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання покладеного на нього обов'язку. До числа таких причин можуть бути віднесені й інші обставини, не зазначені в законі, наприклад, тяжка хвороба експерта, стихійне лихо тощо. До поважних причин можуть бути віднесені і різні форми примушування експерта до відмови від виконання покладених на нього обов'язків. У цих випадках відповідальність за ч. 1 ст. 385 КК можлива лише за умови, якщо відсутні підстави для застосування статей 39–41 КК.

6. Діяння, передбачене у ч. 1 ст. 385 КК, належить до числа злочинів з так званим *формальним складом*, тому визнається *закінченим* з моменту вчинення особою бездіяльності, тобто з моменту відмови експерта від виконання покладених на нього обов'язків.

Суб'єктивна сторона злочину полягає лише у *прямої умислі*, коли особа усвідомлює, що відмовляється від виконання обов'язків експерта та бажає цього. Мотиви та цілі поведінки винного можуть бути різними і на кваліфікацію злочину за ч. 1 ст. 385 КК не впливають.

Якщо відмова від виконання обов'язків експерта мала місце з метою приховування тяжкого (ч. 4 ст. 12 КК) або особливо тяжкого (ч. 5 ст. 12 КК) злочину, раніше вчиненого іншою особою, вчинене слід кваліфікувати тільки за ч. 1 ст. 385 КК, оскільки злочин, передбачений ч. 1 ст. 396 КК (приховування злочину) може бути скоєний лише шляхом активних дій, вичерпний перелік яких наведений у ч. 6 ст. 27 КК.

Суб'єкт злочину — спеціальний, тобто така особа: а) яка була призначена судовим експертом у встановле-

ному законом порядку уповноваженим органом або службовою особою; б) попереджена в порядку, передбаченому процесуальним законом, про кримінальну відповідальність за відмову від виконання покладених на нього обов'язків експерта.

Стаття 386 КК встановлює відповідальність за різні форми перешкоджання діяльності судового експерта по виконанню ним своїх процесуальних обов'язків.

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він протидіє органам дізнання, досудового слідства і суду в одержанні законним шляхом необхідних доказів та встановленні на їх основі істини у справі, перешкоджає здійсненню правосуддя з кримінальних, адміністративних, цивільних та господарських справ і посягає на безпеку й особисту недоторканність осіб, діяльність яких сприяє здійсненню правосуддя.

При вчиненні злочину, передбаченого ст. 386 КК, судовий експерт є **потерпілим** (за винятком випадків його підкупу). Перешкоджання з'явленню чи примушування до відмови від надання або до надання завідомо неправдивого висновку може здійснюватися не тільки шляхом безпосереднього впливу на самого експерта, але й шляхом погрози щодо його близьких родичів (про зміст цього поняття див. п. 11 ст. 32 КПК), які у цьому випадку також є потерпілими від злочину, передбаченого у ст. 386 КК.

Об'єктивна сторона злочину полягає в активній поведінці особи — *діях*, які здійснюються в одній з таких форм:

1) перешкоджання з'явленню експерта до суду, органів досудового слідства, дізнання, тимчасових слідчих та спеціальних комісій Верховної Ради України;

2) примушування експерта до відмови від надання висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням його майна чи його близьких родичів або розголошенням відомостей, що ганьблять цих осіб;

3) примушування експерта зазначеними способами до надання завідомо неправдивого висновку;

4) підкуп судового експерта з метою перешкоджання його з'явленню до зазначених органів або з метою схиляння його до відмови від надання чи до надання завідомо неправдивого висновку;

5) погроза вбивством, насильством, знищенням майна чи розголошенням відомостей, що ганьблять експерта чи

його близьких родичів з помсти за висновок, який був наданий експертом раніше.

Зазначені в ст. 386 дії можуть бути вчинені під час провадження дізнання, досудового слідства чи судового розгляду з цивільних, господарських, адміністративних або кримінальних справ, а також під час розслідування, яке здійснюється тимчасовою слідчою чи спеціальною комісією Верховної Ради України (ст. 89 Конституції України). Погроза помститися за раніше наданий експертом висновок може бути висловлена і після його участі у провадженні по справі.

Діяння, передбачене в ст. 386 КК, належить до злочинів з так званим *формальним складом* і тому визнається *закінченим* з моменту вчинення однієї з зазначених у законі дій *незалежно* від того, чи вдалося в дійсності винному перешкодити з'явленню експерта до судово-слідчих органів або примусити чи схилити експерта до відмови від надання або до надання завідомо неправдивого висновку. За рамками складу злочину, передбаченого ст. 386 КК, знаходяться і дії, що виразилися у *фактичній реалізації* тієї погрози, яку висловлював винний. Тому, якщо погрозу було дійсно реалізовано (наприклад, майно експерта було насправді знищене), то це діяння винного підлягає самостійній кваліфікації за відповідними статтями КК.

Перешкоджання припускає активну протидію експерту з'явитися за викликом до судово-слідчих органів, яке здійснюється або шляхом створення різних фізичних перешкод до такого з'явлення (зачинення у приміщенні, відібрання одягу тощо), або шляхом психічного впливу (погрози) на свідомість та волю експерта чи його близьких родичів.

Психічний вплив на експерта охоплюється (за винятком погрози вбивством) ознаками ст. 386 КК і додаткової кваліфікації не потребує. Якщо перешкоджання виразилося в погрозі вбивством, у застосуванні фізичного насильства чи знищенні майна, то дії винного слід кваліфікувати не тільки за ст. 386 КК, а й за тими статтями КК, які передбачають відповідальність за відповідні злочини проти життя, здоров'я, волі чи власності.

Примушуванням визнається такий психічний вплив на свідомість та волю експерта, який спрямований на схиляння його до відмови від надання або до надання завідо-

мо неправдивого висновку. Воно може здійснюватися шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна, розголошення відомостей, що ганьблять експерта чи його близьких родичів.

Такі способи примушування, як погроза насильством чи знищенням майна охоплюються ознаками ст. 386 КК, а примушування шляхом погрози вбивством (за наявності реальних підстав побоюватися її виконання) утворюють ідеальну сукупність злочинів, які підлягають кваліфікації не тільки за ст. 386 КК, а й за частинами 1 або 2 ст. 129 КК. За сукупністю слід кваліфікувати і погрозу вбивством, яка була висловлена на адресу експерта чи його близьких родичів з *мотивів помсти* за той висновок, який раніше був наданий експертом.

Погроза розголошенням відомостей, що ганьблять експерта чи його близьких родичів (*шантаж*), кваліфікується лише за ст. 386 КК і є залякуванням розголосу таких відомостей, які, на думку самого експерта, принижують його чи його близьких родичів честь та гідність і які він бажає зберегти у таємниці.

Якщо під впливом примушування експерт відмовляється від надання висновку або надає завідомо неправдивий висновок, то він несе відповідальність за ст. 384 або за ч. 1 ст. 385 КК, але за умови, якщо відсутні підстави для застосування статей 39–41 КК.

Підкуп як спосіб вчинення злочину, передбаченого ст. 386 КК, полягає або у фактичній незаконній матеріальній винагороді експерта (особисто чи через посередників), або в обіцянці майнових вигод чи позбавленні від матеріальних витрат за відмову від надання або за надання завідомо неправдивого висновку. Фактичне (реальне) одержання експертом незаконної винагороди внаслідок його підкупу і сума (розмір) такої винагороди на кваліфікацію не впливають. Проте за наявності підстав, зазначених у законі, дії експерта (співробітника державної експертної установи), який одержав таку незаконну винагороду шляхом вимагання, можуть бути кваліфіковані за ст. 354 КК.

Якщо внаслідок підкупу експерт відмовляється від надання або надає завідомо неправдивий висновок, то його дії кваліфікуються тільки за ст. 384 або ч. 1 ст. 385 КК.

Перелік способів примушування, зазначених у ст. 386 КК, є *вичерпним*. Тому якщо особа схиляє експерта до від-

мови від надання або до надання завідомо неправдивого висновку *в інший спосіб* (наприклад, шляхом умовляння, пропозицій, рекомендацій тощо), то дії винного не можуть кваліфікуватися за ст. 386 КК і являють собою *підбурювання* (ч. 4 ст. 27 КК) до злочину, передбаченого ст. 384 або ч. 1 ст. 385 КК. Як примушування, так і підкуп також є *спеціальними видами (способами) підбурювання* до відмови від надання або до надання завідомо неправдивого висновку, але, на відміну від інших, ці способи підбурювання виділені в самостійний склад злочину, при використанні яких дії винного повністю охоплюються ознаками ст. 386 КК і додаткової кваліфікації не потребують.

Якщо перешкоджання з'явленню, підкуп, примушування до відмови від надання або до надання завідомо неправдивого висновку здійснюються особою з метою приховування раніше вчиненого ним тяжкого (ч. 4 ст. 12 КК) або особливо тяжкого (ч. 5 ст. 12 КК) злочину, то дії винного слід кваліфікувати лише за ст. 386 КК. Якщо такі дії вчиняються з метою приховування такого ж злочину, але вчиненого іншою (третьою) особою, то дії винного слід кваліфікувати не тільки за ст. 386, а й за ч. 1 ст. 396 КК.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 386 КК, характеризується *прямим умислом та спеціальною метою* — перешкодити з'явленню експерта до судово-слідчих органів, примусити його або схилити шляхом підкупу до відмови від надання або до надання завідомо неправдивого висновку. У разі погрози помститися за висновок, який був наданий експертом раніше, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є *мотив помсти*.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку. Якщо дії, зазначені у ст. 386 КК, вчиняються службовою особою з використанням службового становища чи з перевищенням службових повноважень, дії винного слід кваліфікувати не тільки за ст. 386 КК, а й за відповідними частинами статей 364 або 365 КК.

Стаття 387 КК (ч. 1) встановлює відповідальність за розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила дізнання чи досудове слідство, даних досудового слідства чи дізнання особою, попередженою у встановленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані.

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він перешкоджає своєчасному виявленню, розкриттю та припиненню злочинів, ускладнює діяльність органів слідства та суду щодо всебічного, повного й об'єктивного розслідування та розгляду кримінальних справ.

Предметом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 387 КК, є дані дізнання чи досудового слідства, тобто такі відомості, які: а) стосуються обставин розслідуваного злочину (підозрюваних, обвинувачених, інших осіб, які фігурують у матеріалах кримінальної справи, а також інших доказів по справі); б) отримані під час дізнання чи досудового слідства; в) закріплені або підлягають закріпленню в матеріалах кримінальної справи у встановленому законом процесуальному порядку; г) не підлягають оголошенню без спеціального на те дозволу з боку уповноважених осіб.

Об'єктивна сторона злочину полягає тільки в активній поведінці особи — *діях*, які виражаються в розголошенні (наданні розголосу) будь-яким способом (безпосередньо, по телефону, письмово, через засоби масової інформації тощо) даних дізнання чи досудового слідства без дозволу уповноваженого представника правоохоронних органів (всупереч забороні) або в оголошенні їх в неналежному обсягу та доведенні таких даних до відома будь-якої (хоча б однієї) особи, яка не має права на ознайомлення з ними.

Діяння, передбачене ст. 387 КК, належить до злочинів з так званим *формальним складом* і тому визнається *закінченим* з моменту розголошення відповідних відомостей, тобто тоді, коли дані дізнання чи досудового слідства, щодо яких є заборона на їх розголошення, стали надбанням будь-якої особи, яка не має права на ознайомлення з ними. Такими особами можуть бути як ті, хто бере участь у справі (наприклад, свідок, підозрюваний), так і сторонні особи (наприклад, родичі), які не мають до неї відношення.

Згідно зі ст. 121 КПК дані досудового слідства можна оголосити тільки з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсягу, у якому вони визнають це можливим. У необхідних випадках слідчий попереджає осіб, що беруть участь у справі, у тому числі й судового експерта, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства. На обов'язок експерта не розголошувати

дані дізнання і досудового слідства та на можливість притягнення його до кримінальної відповідальності у разі порушення цього обов'язку прямо зазначається і в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз (пункти 11.3 та 12).

Таким чином, обов'язковою умовою відповідальності за ч. 1 ст. 387 КК є наявність спеціального *попередження* про заборону розголошувати дані дізнання і досудового слідства, яке оголошується експерту офіційно й оформляється у встановленому законом *процесуальному порядку*. Таке попередження може стосуватися всіх даних, певної їх частини, окремих відомостей, обставин чи фактів і може бути здійснене на будь-якій стадії розслідування кримінальної справи. Відсутність такого попередження виключає відповідальність за ч. 1 ст. 387 КК. Відповідальність виключається й у тому випадку, якщо дозвіл оголошувати такі дані хоча і був відсутній, однак офіційне попередження про заборону на їх розголошення і відповідальність за це не було оформлене у встановленому законом порядку.

Суб'єктивна сторона злочину полягає тільки в *прямому умислі*, оскільки винний усвідомлює, що незважаючи на існуючу офіційну заборону і зроблене про це попередження, він розголошує дані дізнання чи досудового слідства та бажає цього. Мотиви і цілі такого розголошення можуть бути різними і на кваліфікацію злочину за ч. 1 ст. 387 КК не впливають. Розголошення даних дізнання чи досудового слідства з необережності (наприклад, внаслідок порушення правил збереження документів) виключає відповідальність за ч. 1 ст. 387 КК.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*. За ч. 1 ст. 387 КК, поряд з іншими учасниками процесу (наприклад, свідками, потерпілими), ним може бути і судовий експерт.

Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з порушенням здійснення судово-експертної діяльності, припускає і вирішення питання про те, чи може судовий експерт, який виконує покладені на нього обов'язки під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді, бути визнаний *службовою особою*. Це питання виникає в судовій практиці особливо в тих ситуаціях, коли судовий експерт надає завідомо неправдивий висновок з корисливих мотивів (ч. 2 ст. 384 КК), бажаючи отримати чи фактично одержуючи за це незаконну винагороду від

зацікавлених у цьому осіб, або в тих випадках, коли експерта схилиють до відмови від надання чи до надання завідомо неправдивого висновку шляхом його підкупу (ст. 386 КК). При вирішенні цього питання слід виходити з таких положень:

По-перше, відповідно до п. 1 примітки до ст. 364 КК службовими є особи, які здійснюють функції представників влади, а також обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків¹. Що стосується судового експерта, то останній у процесі здійснення своєї процесуальної діяльності не має зазначених повноважень службової особи.

В усіх без винятку нормативних актах, що регламентують здійснення судово-експертної діяльності (статті 1 та 10 Закону України «Про судову експертизу», статті 75 КПК, 57 ЦПК, 41 ГПК, 273 КпАП) у тій чи іншій формі, однак досить чітко зазначається, що експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань під час провадження по справі необхідні наукові, технічні або інші *спеціальні знання*. Тому і для проведення експертизи запрошується лише та особа (фахівець), яка цими спеціальними знаннями володіє. Більш того, в окремих нормативних актах (наприклад, у ч. 2 ст. 75 КПК) навіть підкреслюється, що і питання, які ставляться експерту, і його висновок по них *не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта*. Таким чином, судовий експерт не має права вирішувати у своєму висновку правові (суто юридичні) питання (наприклад, про кваліфікацію вчиненого), оскільки залучається до участі в процесі не як особа, котра обіймає певну посаду, а лише як *фахівець* у певній галузі (сфері) знань і у зв'язку з цим здійснює своє дослідження, використовуючи для цього не службове становище, а свої професійні, науково-технічні або інші спеціальні знання та навички.

По-друге, у законі (ст. 67, ч. 4 ст. 75 КПК, ч. 5 ст. 60, ст. 62 ЦПК, ч. 5 ст. 42, ст. 43 ГПК) зазначене й на те, що *ніякі докази, у тому числі і одержані внаслідок експертного дослідження, не мають для судово-слідчих органів задалегідь встановленої сили, а сам висновок експерта не*

¹ Докладно див. про це зазначений раніше Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. — С. 981–1015.

є для них обов'язковим і оцінюється на загальних підставах, тобто нарівні з іншими доказами по справі. Звідси випливає, що висновок експерта розглядається судово-слідчими органами точно також і має таке ж (рівноцінне) значення для правильного вирішення конкретної справи, як, наприклад, і показання свідків, потерпілих, обвинувачених. Отже, висновок експерта за своїм правовим значенням нічим не відрізняється від показань зазначених осіб.

По-третє, відповідно до нормативних приписів (ч. 3 ст. 75 КПК, п. 12 Інструкції про призначення і проведення судових експертиз) експерт складає висновок *від свого імені і несе особисту відповідальність за його правдивість*, причому, навіть у тих випадках, коли є співробітником (представником) державної експертної установи. Отже, при проведенні експертизи та складанні висновку експерт виконує лише свої процесуальні обов'язки, незалежно від того, у якій експертній установі він працює і яку посаду там обіймає.

Нарешті, як у Кримінальному кодексі (статті 384–387), так і в інших нормативних актах (ст. 4 Закону України «Про судову експертизу», статті 77, 196, 295 КПК, 58, 177 ЦПК, 31 ГПК, ст. 14 Закону України «Про виконавче провадження») прямо зазначається про кримінальну відповідальність судового експерта не за службові, *а лише (й тільки)* за відповідні злочини проти правосуддя. При цьому звертає на себе увагу й та обставина, що, наприклад, суб'єктом такого злочину, який передбачений у ч. 2 ст. 384 КК і який може бути вчинений з корисливих мотивів, закон визнає не тільки судового експерта, а й свідка, потерпілого, перекладача, тобто таких осіб, які аж ніяк службовими визнані бути не можуть. Більш того, у ст. 386 КК закон вказує і на такий спосіб схиляння судового експерта до відмови від надання чи до надання завідомо неправдивого висновку, як його підкуп. Між тим, якби судовий експерт був службовою особою, то його підкуп у даному випадку слідувало б оцінювати і кваліфікувати не за ст. 386 КК, а за ст. 369 КК як давання хабара.

Викладене свідчить, що *судовий експерт*, який бере участь у справі під час провадження дізнання, досудового слідства чи в суді виконує лише суто процесуальні (а не службові) обов'язки, діє як фахівець і у зв'язку з цим *не може бути визнаний службовою особою*.

Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з порушенням здійснення судово-експертної діяльності, припускає і вирішення питання про караність цих злочинних діянь. З цієї точки зору слід зазначити, що у санкціях статей 384-387 КК передбачені різні види покарань. Усі ці санкції без винятку є *альтернативними*, на підставі яких суд має право призначити своїм вироком такі *основні види покарань*, як штраф (ст. 386, частини 1 статей 385 і 387 КК), виправні роботи (частини 1 та 2 ст. 384, ст. 386, ч. 1 ст. 387 КК), арешт (частини 1 статей 384 і 385, ст. 386 КК), обмеження волі (частини 1 та 2 ст. 384 КК) і позбавлення волі (ч. 2 ст. 384 КК).

Додаткові покарання в санкціях зазначених статей безпосередньо не фігурують, однак це не означає, що за розглядувані злочини суд взагалі позбавлений можливості їх призначити. При вирішенні цього питання слід враховувати, що як надання експертом завідомо неправдивого висновку (ст. 384 КК), так і відмова від виконання покладених на нього обов'язків (ч. 1 ст. 385 КК) або розголошення даних дізнання чи досудового слідства (ч. 1 ст. 387 КК) завжди пов'язані з виконанням покладених на особу обов'язків судового експерта. Інакше кажучи, у всіх цих випадках є *безпосередній зв'язок* між здійсненням особою судово-експертної діяльності і вчиненим нею злочином. Отже, злочин вчиняється в зв'язку з цією діяльністю і є своєрідним зловживанням експертом своїми процесуальними обов'язками, які він як фахівець у тій чи іншій галузі знань зобов'язаний виконати (або фактично виконує) під час провадження дізнання, досудового слідства чи у суді. З урахуванням цього при вчиненні експертом будь-якого з зазначених злочинів *суд має право призначити*, поряд з основним покаранням, передбаченим у санкції, *і таке додаткове, як позбавлення права займатися певними видами експертної діяльності* на строк від одного року до трьох років (ст. 55 КК), хоча останнє в санкціях ст. 384, ч. 1 ст. 385 та ч. 1 ст. 387 КК й не передбачене. Таке вирішення питання ґрунтується на приписах ч. 2 ст. 55 КК, згідно до яких позбавлення права займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті Особливої частини КК за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого у зв'язку із за-

няттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права займатися певною діяльністю. Отже, додаткове покарання призначається у цих випадках не відповідно до санкції, а на підставі ч. 2 ст. 55 КК, на яку суд і має послатися у вироку, мотивуючи це своє рішення про призначення додаткового покарання.

При призначенні зазначеного додаткового покарання слід також враховувати, що особа, яка вчинила злочин у зв'язку з виконанням нею обов'язків судового експерта, не може бути за вироком суду повністю позбавлена права працювати в тій чи іншій галузі знань відповідно до наявних у неї освіти, професії, спеціальності, кваліфікації. Тому правова заборона, яка складає зміст цього додаткового покарання, має бути сформульована у вироку таким чином, щоб засуджений був позбавлений права займатися саме експертною діяльністю відповідного характеру (роду, виду). Наприклад, якщо судово-медичний експерт засуджується за ст. 384 КК за надання завідомо неправдивого висновку, то він не може бути позбавлений права займатися медичною (лікарською) діяльністю в цілому, але суд своїм вироком може позбавити його права займатися експертною судово-медичною діяльністю. Тобто у цьому випадку особа після засудження може бути лікарем, але не має права бути судово-медичним експертом.

Засудження особи обвинувальним вироком суду за один зі злочинів, передбачених статтями 384–387 КК, має своїм правовим наслідком судимість. Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Згідно з ч. 1 ст. 11 Закону України «Про судову експертизу» особи, які мають судимість, не можуть залучатися до виконання обов'язків судового експерта. Однак ця заборона діє (має юридичне значення) лише протягом строків, встановлених у статтях 89 та 91 КК для погашення або зняття судимості, по закінченні яких особа визнається такою, що не має судимості, в зв'язку з чим може виконувати обов'язки судового експерта.

1.3. Норми Кримінально-процесуального кодексу України щодо здійснення судово-експертної діяльності

Для виконання завдань кримінального процесу суд, прокурор, слідчий та дізнавач повинні всебічно та об'єктивно дослідити всі обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи.

Отримати інформацію про ці обставини можна різними шляхами. В окремих випадках зазначені органи можуть безпосередньо сприймати до уваги ті з них, які збереглися до моменту розслідування чи судового розгляду. Так, візуальному спостереженню доступні матеріальні сліди злочину (пошкоджене майно, спотворене обличчя потерпілого тощо). Результати такого спостереження фіксуються в протоколах слідчих і судових дій.

Однак можливість безпосереднього сприйняття обставин злочину обмежена, оскільки злочин є подією минулого відносно моменту провадження по справі, і суд, прокурор, слідчий чи дізнавач не можуть спостерігати його. Крім того, навіть якщо ці особи були очевидцями злочину, вони не мають права виконувати свої функції та підлягають відводу. Саме тому особливої значущості в кримінальному процесі набуває опосередкований шлях пізнання — пізнання за допомогою доказів.

В основі поняття доказів у кримінальному процесі лежить вчення про відображення як загальну властивість матерії. Відображення — це здатність будь-якого предмета чи явища змінюватися при впливі на нього будь-якого іншого предмета чи явища. Внаслідок цього на об'єкті, що відображує, з'являються відображення, своєрідні сліди, вивчаючи які можна судити про характер та якості відображуваного об'єкта.

В неживій природі відображення проявляються у змінах зовнішнього вигляду, фізичного стану, хімічного складу відображуваного об'єкта. Так, внаслідок злочину на місці події можуть залишитися сліди знаряддя злому, транспортних засобів, відбитки пальців, плями крові тощо.

Вищою формою відображення є психічне, яке проявляється у розумовій діяльності людини. Під впливом тієї чи іншої події, зокрема злочину, в свідомості людини виникають відчуття, сприйняття, уявлення (тобто «сліди» в

широкому сенсі цього слова), які закарбовуються, фіксуються в її пам'яті.

Відображувальна здатність речей та людей робить їх джерелами відомостей про факти минулого, що цікавлять суд, прокурора, слідчого, дізнавача. Їх завдання полягає у тому, щоб виявити носія інформації (предмет, людину), отримати цю інформацію за допомогою слідчих чи інших процесуальних дій та закріпити її в установленому законом порядку. В результаті цієї діяльності й виникає процесуальний доказ.

Відповідно до ст.65 КПК доказами в кримінальній справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Що стосується питань застосування спеціальних знань, то ці дані встановлюються висновком експерта. Під «фактичними даними» треба розуміти не самі факти, а відомості про них. Факти — це події, явища дійсності, які не можна «приєднати до справи». Через те при доказуванні слідчий, прокурор, суддя, інші особи оперують відомостями про ці події та явища, зафіксованими у висновку експерта. У ч. 2 ст. 65 КПК наводиться вичерпний перелік процесуальних джерел доказів.

Будь-який доказ у кримінальному процесі має свій зміст та свою форму. Змістом доказу є відомості, інформація, здатна встановлювати обставини, які мають значення для правильного вирішення справи. Така здатність обумовлює наявність об'єктивного зв'язку між відомостями про факти, що підлягають доказуванню, та самими цими фактами.

Але відомості про факти, що стосуються справи, можуть бути використані як докази лише тоді, коли вони отримані при суворому додержанні встановленої законом процесуальної форми, тобто належним суб'єктом доказування при виконанні вимог закону відносно джерела, способу, порядку отримання, закріплення та долучення до справи цих відомостей.

Доказ — це складне правове явище, різні сторони якого мають враховуватися в процесі встановлення істини. Більш глибокому роз'ясненню властивостей доказів до-

помагає їх класифікація, в основу якої можуть бути покладені різні ознаки.

За механізмом формулювання докази поділяються на особисті та предметні.

Особисті докази формуються в результаті психічного відображення у свідомості людей різних фактів у вигляді образів, понять. До них належать показання свідка, потерпілого, обвинуваченого, висновки експерта, протоколи слідчих і судових дій, письмові документи. Зміст особистого доказу втілюється у знаковій формі (літерній, цифровій, графічній тощо).

Предметні докази утворюються внаслідок безпосереднього відображення на них встановлюваної події: зміни зовнішнього вигляду речей, зв'язків між ними, їх фізичних, хімічних та інших властивостей і т.ін. Видами предметних доказів є речові докази, а також такі технічні відображення фактів, що існували об'єктивно та були зафіксовані як при провадженні слідчих дій (наприклад, фотознімки з місця події, знятий на кіноплівку слідчий експеримент, зроблена при контролі та записі переговорів фонограма, відеозапис пред'явлення особи для впізнання тощо), так і поза кримінальним процесом (наприклад, матеріали, що містяться у «чорному ящику», виявленому на місці авіакатастрофи, тощо). Інформація від предметного доказу отримується шляхом його огляду, відтворення кіно- та відеозапису, прослуховування фонограми і т.ін. У документальних джерелах такого роду фіксація інформації проходить без її перероблення свідомістю людини, у тому вигляді, в якому вона об'єктивно існувала, незалежно від суб'єктивного сприйняття того, хто її закріплює.

Залежно від характеру джерела відомостей про факти докази розподіляються на первинні та похідні. Первинні докази отримують безпосередньо з першоджерела, «з перших рук». Ними можуть бути, наприклад, показання свідка про те, що він особисто спостерігав, оригінал документа тощо.

Похідні докази — це ті, що отримують із вторинного джерела, «із других рук». Зокрема, похідними доказами є показання свідків про те, що вони чули від іншої особи, копія документа тощо.

Поділ доказів на первинні та похідні дозволяє визначити шляхи їх перевірки. Якщо слідчий і суд мають у

своєму розпорядженні похідний доказ, вони обов'язково повинні встановити першоджерело і вжити певних заходів з метою отримання інформації саме від нього. Відомості, першоджерело яких залишилося невідомим, не можуть бути використані як доказ, оскільки вони не можуть бути перевірені.

Вимога по можливості використовувати первинні докази не перетворює відомості, отримані «з других рук», на докази «другого сорту». У випадках, коли отримати інформацію з першоджерела неможливо (наприклад, очевидець злочину помер, оригінал документа знищено), похідні докази можуть стати основним засобом встановлення істини; вони є не менш надійними, ніж первинні.

Разом з цим слід враховувати, що похідні докази потребують більш ретельної перевірки, оскільки в міру «віддалення» інформації від свого першоджерела зростає вірогідність її спотворення або втрати.

Відносно предмета обвинувачення докази поділяються на обвинувальні і захисні. Обвинувальні докази встановлюють наявність злочину, вчинення його обвинуваченим, обставини, що обтяжують відповідальність винного. Захисні докази спростовують обвинувачення, свідчать про невинність обвинуваченого, про наявність обставин, що пом'якшують відповідальність.

Вимога збирати та досліджувати як обвинувальні, так і захисні докази є гарантією додержання правила про всебічне та об'єктивне дослідження обставин справи, застерігає від обвинувального ухилу в діяльності слідчого та суду.

Іноді трапляється так, що в одному джерелі містяться відомості і обвинувального, і захисного характеру. Наприклад, свідок може повідомити, що саме обвинувачений заподіяв потерпілому тілесні ушкодження (обвинувальний доказ), але він знаходився у стані необхідної оборони (захисний доказ). У таких випадках йдеться не про один, а про декілька доказів, отриманих із одного джерела.

Можливо також, що будь-який доказ спочатку оцінюється як захисний, а в подальшому визнається обвинувальним, і навпаки. Наприклад, обґрунтовуючи алібі, обвинувачений надав документ, який свідчив про те, що в момент вчинення злочину він знаходився в іншому місці, однак у перебігу перевірки документа з'ясовується, що він підроблений. Це не означає, що даний доказ із захисного пере-

творився на обвинувальний. Змінилась не сутність доказу (вона є об'єктивною і змінюватися не може), а його оцінка слідчим та судом.

За способом встановлення шуканого факту докази під-розділяються на прямі та непрямі. Прямий доказ безпосередньо вказує на факт, що відбувся, його зміст збігається зі змістом доказуваної обставини. Наприклад, показання свідка про те, що він бачив, як обвинувачений вчинював злочин, є прямим доказом факту вчинення злочину обвинуваченим.

Непрямий же доказ вказує не на сам шуканий факт, а на будь-які проміжні, допоміжні, побічні (їх ще називають доказовими) факти, а вже з цих фактів робиться вірогідний висновок про наявність або відсутність шуканого факту. Наприклад, свідок говорить, що він не бачив, як обвинувачений вчинив злочин, але він бачив, як обвинувачений безпосередньо перед злочином прямував до місця, де він був учинений. Встановлений цими показаннями доказовий факт (рух обвинуваченого до місця події) дозволяє припустити, що саме обвинувачений вчинив цей злочин.

Незважаючи на вказані розбіжності за способом встановлення шуканого факту, як прямі, так і непрямі докази є надійним засобом досягнення істини. Однак непрямий шлях доказування більш складний та звивистий, ніж прямий. Тому при використанні непрямих доказів треба додержуватися певних вимог.

Доказові факти, відомості про які становлять зміст прямого доказу, можуть бути різними: перебування особи на місці злочину або близько до нього; наявність або відсутність у обвинуваченого певних якостей, якими володів злочинець (знань, навичок, фізичних особливостей, групи крові і т.ін.); наявність або відсутність мотивів злочину; виявлення умислу на вчинення злочину; належність йому знарядь злочину; спроби перешкодити встановленню істини; усвідомлення про обставини злочину, які могли бути відомі тільки злочинцю, тощо. Однак при всій різноманітності цих фактів необхідно, щоб вони знаходилися в об'єктивному зв'язку з доказуваними обставинами. Форми цього зв'язку можуть бути різними: причинно-наслідковий, просторово-часовий, зв'язок умови та обумовленого тощо. Якщо такі зв'язки відсутні, то вони не можуть бути покладені в основу процесуального рішення. Тому не мо-

жуть слугувати непрямым доказом, наприклад, ознаки хвилювання обвинуваченого під час допиту, його відмова давати показання, давання неправдивих показань тощо.

Непрямі докази можуть бути покладені в основу рішення по справі тільки тоді, коли вони представлені як певна система. Одного непрямого доказу, який свідчить про вчинення злочину обвинуваченим, недостатньо для винесення обвинувального вироку. Це положення поширюється й на прямі докази, зокрема, на визнання обвинуваченим своєї вини. Пояснюється це тим, що достовірність доказів може бути перевірена тільки тоді, коли вони взяті у сукупності. Однак необхідність сукупності стосовно непрямих доказів має особливе значення. Як вже відмічалось, кожний окремо взятий непрямий доказ свідчить про наявність або відсутність шуканого факту лише припустимо. Для того ж, щоб це припущення переросло в достовірність, необхідна сукупність непрямих доказів. Причому, непрямі докази мають бути подані не просто у вигляді певного набору доказових фактів. Вони повинні утворювати струнку систему, в якій кожний окремий доказ доповнює та підкріплює інші. Система непрямих доказів тільки тоді може бути визнана достатньою для винесення обвинувального вироку, коли вона виключає можливість будь-яких інших тлумачень версій, що пояснюють сутність того, що сталося; коли з неї випливає тільки той висновок, до якого дійшли слідчий і суд. Якщо ж у сукупності непрямих доказів спостерігаються суттєві прогалини, внаслідок чого порушується зв'язок непрямих доказів, то вони не можуть бути покладені в основу обвинувачення.

Відповідно до вимог ст. 66 КПК «Збирання і подання доказів» особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд у справах, які перебувають в їх провадженні, вправі викликати в порядку, встановленому КПК, будь-яких осіб як експертів для дачі висновків. Виконання цих вимог є обов'язковим для всіх громадян, підприємств, установ і організацій.

Серед способів збирання доказів та їх джерел слідчі і судові дії мають найбільшу питому вагу. В КПК наведено вичерпний перелік таких дій, серед них — призначення експертизи. Провадження не передбачених КПК слідчих і судових дій означає порушення принципу законності і прав громадян. Слідчі дії можуть провадитись тільки

після порушення кримінальної справи, лише інколи (наприклад, огляд місця події) — до її порушення.

Стаття 67 «Оцінка доказів» передбачає, що суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом.

Ніякі докази для суду, прокурора, слідчого і особи, яка провадить дізнання, не мають наперед встановленої сили.

Принцип оцінки доказів за своїм внутрішнім переконанням полягає в тому, що жодні докази для суду, прокурору, слідчого, дізнавача не мають наперед встановленої доказової сили. Висновок експерта не має будь-яких переваг перед іншим доказом.

Оцінка доказів є контрольованою, оскільки внутрішнє переконання має ґрунтуватись на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, згідно із законом (ч. 1 ст. 67). Не можуть рішення по справі ґрунтуватися на враженнях, припущеннях.

Безумовно, що внутрішнє переконання слідчого, прокурора, судді залежить від їх світогляду, звичок, професійних знань тощо. Однак тільки на основі закону вони повинні оцінювати докази та приймати рішення по справі.

Збирання і перевірка доказів є передумовою їх оцінки. Перевірка проводиться шляхом аналізу кожного з них окремо, зіставлення з іншими доказами та їх джерелами, призначення додаткових, повторних або нових судових експертиз.

Оцінці підлягають як докази, так і процесуальні джерела, що їх містять.

Встановлення достовірності, належності, допустимості і достатності доказів для вирішення окремих питань і справи в цілому складає зміст оцінки доказів, як фактичних даних.

Визначення допустимості використання доказів у справі і повноти відомостей, що в них містяться, складає зміст оцінки процесуальних джерел доказів.

Достовірність доказів означає, що вони правильно відображають матеріальні і вербальні сліди злочину.

Належність доказів — це їх придатність для встановлення обставин, що входять до предмета доказування у справі.

Допустимість доказів визначається законністю джерела, умов, способів їх одержання.

Достатніми докази будуть тоді, коли їх сукупність дає можливість встановити всі обставини справи, передбачені законом, з метою прийняття обґрунтованого, об'єктивного рішення у справі.

Допустимість доказів означає, що джерело їх отримання передбачено КПК, і не було порушень процесуального закону при його одержанні.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях (ч. 3 ст. 62 Конституції). Докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання і закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами¹.

Дуже важливою в плані нормативного регулювання кримінально-процесуальним законодавством питань судової експертизи є ст. 75 КПК «Висновок експерта». Зокрема, в ній зазначається, що експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні в справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання.

Як експерт може бути викликана будь-яка особа, що має необхідні знання для дачі висновку з досліджуваних питань. Питання, які ставляться експертові, і його висновок по них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. У разі необхідності в справі може бути призначено декількох експертів, які дають загальний висновок. Коли експерти не дійшли згоди, то кожний з них складає свій висновок окремо.

Висновок експерта для особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду не є обов'язковим, але незгода з

¹ Див.: Пункт 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» // Юридичний вісник України. — 1996. — 28 лист. — 4 груд.

ним повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі.

Якщо експертиза буде визнана неповною або не досить ясною, може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається тому самому або іншому експертові.

Коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або інакше викликає сумніви в його правильності, може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові або іншим експертам.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від обвинуваченого, потерпілого або які раніше були ревізорами у справі.

Про експерта, експертизу, експертні установи докладно наведено в підрозділі 1.1 даної роботи.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року №8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», визначення способу проведення експертизи є компетенцією експерта.

Постанова слідчого, ухвала суду (постанова судді) повинна бути складена як окремий документ з наведенням у ній мотивів прийнятого рішення про призначення експертизи та чітким викладенням питань, що стосуються предмета останньої.

У разі коли провести експертне дослідження в судовому засіданні неможливо, суд, керуючись статтями 273 і 310 КПК, виносить ухвалу про проведення експертизи і направляє її з необхідними матеріалами до судово-експертної установи для виконання в порядку, передбаченому ст. 198 КПК. При цьому залежно від тривалості експертних досліджень і складності справи суд може або оголосити перерву, або відкласти слухання справи, або продовжити судове слідство і досліджувати інші докази.

Первинною є експертиза, при проведенні якої об'єкт досліджується вперше.

За змістом ст. 75 КПК чи ст. 61 ЦПК додаткова експертиза призначається після розгляду висновку первинної експертизи, коли з'ясується, що усунути неповноту або неясність висновку шляхом допиту експерта неможливо.

Висновок визнається неповним, коли експерт дослідив не всі подані йому об'єкти чи не дав вичерпних відповідей на порушені перед ним питання. Неясним вважається

висновок, який нечітко викладений або має невизначений, неконкретний характер.

В постанові (ухвалі) про призначення додаткової експертизи необхідно зазначати, які висновки експерта слідчий (суд) вважає неповними чи неясними або які обставини зумовили необхідність розширення експертного дослідження.

Проведення додаткової експертизи може бути доручено тому самому або іншому експертові.

У випадках, коли виникає необхідність провести дослідження нових об'єктів або щодо інших обставин справи, призначається нова експертиза, яка не є додатковою.

Повторна експертиза призначається, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи. Істотними можуть визнаватися, зокрема, порушення, які призвели до обмеження прав обвинуваченого чи інших осіб.

В ухвалі (постанові) про призначення повторної експертизи зазначаються обставини, які викликають сумніви у правильності попереднього висновку експерта.

Проведення повторної експертизи може бути доручено тільки іншому експертові.

Комісійна експертиза призначається у випадках, коли є потреба провести дослідження за участю декількох експертів — фахівців у одній галузі знань. Комплексна експертиза призначається у випадках, коли необхідно провести дослідження за участю декількох експертів, які є фахівцями у різних галузях знань.

Комісія експертів може бути створена слідчим (судом) чи за його рішенням керівником судово-експертної установи.

У випадках, коли в справі щодо одного й того ж предмета проведено декілька експертиз, у тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, слідчий (суд) повинен дати оцінку кожному висновку з точки зору всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження. Такій оцінці підлягають також окремі висновки експертів — членів комісійної чи комплексної експертизи, які не підписали спільний висновок.

Не повинна віддаватись перевага висновку експертизи лише тому, що вона проведена комісійно, повторно, експертом авторитетної установи або таким, який має більший досвід експертної роботи тощо.

Слідчий, суддя (суд) мають право допитати експерта з метою одержання роз'яснень або доповнень до його висновку (ст.ст. 201, 311 КПК). Показання експерта за чинним КПК не є джерелом доказів і розцінюються лише як роз'яснення або доповнення висновку.

Крім випадків, передбачених ч. 7 ст. 75 КПК, експертом не можуть бути також народні депутати України (ч. 2 ст. 5 Закону «Про статус народного депутата України») і особи, щодо яких є підстави для відводу згідно з ч. 1 ст. 62.

Не можуть залучатися до виконання обов'язків судового експерта особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість (ч. 1 ст. 11 Закону «Про судову експертизу»).

Стаття 76 КПК передбачає випадки обов'язкового призначення експертизи. Експертиза призначається обов'язково:

- 1) для встановлення причин смерті;
- 2) для встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень;
- 3) для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого при наявності в справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності;
- 4) для встановлення статевої зрілості потерпілої в справах про злочини, передбачені ст. 155 КК України;
- 5) для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого; якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Непризначення у зазначених випадках судової експертизи означає неповноту проведення дізнання або досудового слідства і тягне за собою повернення справи на додаткове розслідування.

Стаття 77 КПК передбачає перелік обов'язків і прав експерта. Особа, яка призначена експертом, зобов'язана з'явитися за викликом і дати правильний висновок на поставлені запитання.

За злісне ухилення від явки в суд, органи досудового слідства або дізнання експерт несе відповідальність відпо-

відно за ч. 2 ст. 185³ або за ст. 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків — відповідно за ст.ст. 384 або 385 КК України.

Експерт має право: ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються експертизи; порушувати клопотання про представлення нових матеріалів, необхідних для дачі висновку; з дозволу особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або суду бути присутнім при провадженні допитів та інших слідчих дій і ставити особам, що допитуються, запитання, які стосуються експертизи.

Якщо питання, поставлене перед експертом, виходить за межі його компетенції або якщо надані йому матеріали недостатні для дачі висновку, експерт у письмовій формі повідомляє орган, що призначив експертизу, про неможливість дати висновок.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом МЮ України 8 жовтня 1998 р. № 53/5, надає наступний перелік обов'язків і прав експерта:

На експерта покладаються такі обов'язки:

1. Прийняти до виконання доручену йому експертизу.
2. Повідомити в письмовій формі особу або орган, які призначили експертизу, про неможливість її проведення, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта (спеціаліста) або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були отримані.
3. З'явитися за викликом особи або органу, які призначили експертизу, для допиту з приводу проведеної експертизи чи повідомлення про неможливість її проведення.
4. Заявити самовідвід за наявності передбачених законом обставин.
5. З дозволу особи або органу, які призначили експертизу, проводити дослідження в присутності підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.

Експерт має право:

1. Знайомитися з матеріалами справи, які стосуються експертизи.

2. Порущувати клопотання про надання додаткових та нових матеріалів, необхідних для вирішення поставлених питань.
3. З дозволу особи або органу, які призначили експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих і судових дій, порушувати клопотання, що стосуються проведення експертизи, та задавати відповідні запитання особам, яких допитують.
4. Вказувати у висновку експертизи на факти, які мають значення для справи, про які йому не були поставлені питання.
5. У випадку незгоди з іншими членами експертної комісії — скласти окремий висновок експертизи.
6. Викладати письмово відповіді на питання, які ставляться перед ним під час допиту.
7. Оскаржувати в установленому порядку дії та рішення особи або органу, які призначили експертизу, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи.

Експерту забороняється:

1. Проводити експертизу без письмової вказівки керівника експертної установи (її структурного підрозділу), за винятком експертиз, доручених йому безпосередньо після слідчого огляду, в якому він брав участь як спеціаліст, а також експертиз, які проводяться під час судового розгляду.
2. Самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені у наданих йому матеріалах неоднозначно.
3. Розголошувати без дозволу прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, дані досудового слідства чи дізнання.
4. Вступати в контакти, не передбачені порядком проведення експертизи, з будь-якими особами, якщо такі особи прямо чи побічно стосуються експертизи.
5. Зберігати кримінальні справи, а також речові докази й документи, що є об'єктами експертизи, поза службовим приміщенням.

Експерт складає висновок експертизи від свого імені і несе особисту відповідальність за його правдивість. За надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обо-

в'язків, а також за розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадить дізнання, даних досудового слідства чи дізнання експерт несе кримінальну відповідальність за статтями КК України.

За злісне ухилення від явки до органів дізнання та досудового слідства або суду експерт несе відповідальність за статтями Кодексу України про адміністративні правопорушення.

За допущені порушення при проведенні експертизи, що не призвели до кримінальної чи адміністративної відповідальності, штатний співробітник експертної установи може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності а позаштатний — звільнений з посади позаштатного експерта.

Оскільки в судовому засіданні може приймати участь експерт, розглянемо положення статті 87 «Протокол судового засідання». Протокол судового засідання веде секретар. У протоколі обов'язково зазначаються: місце і час початку та закінчення судового засідання; назва і склад суду; справа, яка розглядається; секретар, прокурор, громадський обвинувач, підсудний і його захисник, громадський захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники, експерт, спеціаліст, перекладач; свідки, що з'явились, і свідки, які не з'явились, та причина їх неявки; докладні дані про особу підсудного, про час одержання ним обвинувального висновку; роз'яснення підсудному його прав; роз'яснення прав і обов'язків іншим особам, які брали участь у справі; ухвали суду, прийняті на місці; всі розпорядження головуючого і дії суду в тому порядку, в якому вони відбувалися; всі заяви, прохання і клопотання осіб, що брали участь у справі; докладний зміст записаних у першій особі показань підсудного, потерпілого і свідків; відповіді експерта на додаткові запитання; послідовність і короткий зміст судових дебатів; зміст останнього слова підсудного; вказівка про проголошення вироку і роз'яснення порядку і строків його оскарження тощо. Протокол повинен бути складений і підписаний головуючим і секретарем протягом трьох діб.

В ст. 91 КПК «Судові витрати», поряд з іншими видами судових витрат, наводяться суми, що мають бути видані експертам.

До судових витрат не включаються: середній заробіток за місцем роботи, який зберігається за експертом за весь

час, витрачений ним у зв'язку з явкою за викликом слідчих органів, прокуратури і суду; суми, які виплачуються експерту за виконання ним обов'язків у слідчих органах і суді в порядку службового завдання.

Стаття 92 КПК передбачає порядок відшкодування витрат поряд з іншими учасниками процесу й експертам. Експерти мають право на відшкодування їм витрат по явці за викликом в органи дізнання, попереднього слідства, прокуратури і до суду. За ними зберігається середній заробіток по місцю роботи за час, витрачений у зв'язку з явкою за викликом. Особам, які не є робітниками чи службовцями, виплачується винагорода за відрив їх від занять. Експерти мають право на винагороду за виконання своїх обов'язків, якщо виконання дорученої їм роботи не входить в їх обов'язок по службі. Зазначені виплати провадяться з коштів органів дізнання, попереднього слідства і суду. Порядок виплати і розмір сум, що підлягають виплаті, визначаються відповідною інструкцією.

Відповідно до чинного законодавства (стаття 92 Кримінально-процесуального кодексу України) за свідками, потерпілими, законними представниками потерпілих, понятими, а також експертами, спеціалістами і перекладачами зберігається середня заробітна плата за весь час, затрачений ними у зв'язку з явкою та викликом до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду (далі — орган, який зробив виклик).

Особам, які не є працівниками підприємств, установ чи організацій, виплачується винагорода за відрив від звичайних занять.

Крім того, всім зазначеним особам, якщо виконання їх процесуальних функцій пов'язане з перебуванням за межами населеного пункту постійного проживання, відшкодовуються такі витрати: вартість проїзду до місця виклику і назад, витрати, пов'язані з найманням жилого приміщення, добові.

Особам, які виконують функції експертів чи спеціалістів не в порядку службового завдання, за проведену роботу виплачується також винагорода.

Сума винагороди за відрив від звичайних занять визначається з урахуванням характеру їх занять у межах від 20 до 30 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян за день.

Витрати, пов'язані з явкою, відшкодовуються у розмірах, передбачених законодавством для відряджених працівників.

Розмір винагороди експерта або спеціаліста, який виконує свої функції не в порядку службового завдання, визначається залежно від його кваліфікації та складності завдання у межах від 5 до 10 відсотків неоподатковуваного мінімуму доходів громадян за годину роботи.

У разі проведення судової експертизи особливої складності розмір винагороди збільшується на 25 відсотків.

Виплати винагороди особі за відрив від звичайних занять і за проведену роботу провадяться за постановою (ухвалою) органу, який зробив виклик. У постанові (ухвалі) зазначаються вихідні дані для визначення суми винагороди.

Відшкодування витрат (вартість проїзду до місця виклику і назад, витрати, пов'язані з найманням жилого приміщення, добові) військовослужбовцям, які викликаються до органу дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, як свідки, потерпілі, законні представники потерпілих, експерти, спеціалісти, перекладачі та поняті, провадиться на вимогу військових частин за встановленими нормами. Особисто військовослужбовцям ніякі витрати не відшкодовуються.

Науково-дослідні установи судової експертизи Мін'юсту проводять судову експертизу з кримінальних та адміністративних справ за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік на проведення судових експертиз.

Вартість проведення експертиз, що призначаються за кримінальними та адміністративними справами, та досліджень за матеріалами кримінальних справ, що призначаються органами дізнання, досудового слідства та суду, визначається відповідно до нормативної вартості однієї експертгодини у науково-дослідних установах судової експертизи Мін'юсту.

У разі виклику працівника науково-дослідної установи судової експертизи Мін'юсту органами дізнання, досудового слідства чи суду для виконання функцій, передбачених статтями 128¹ і 270¹ Кримінально-процесуального кодексу України, заробітна плата за час виконання зазначених функцій і витрати на відрядження відшкодовують-

ся за рахунок державного бюджету в межах коштів, передбачених на проведення судових експертиз.

(Інструкція про порядок і розміри відшкодування витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів. (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710 (із змінами та доповненнями))

Статтею 121 КПК передбачена недопустимість розголошення даних досудового слідства. Дані досудового слідства можна оголосити лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають це можливим.

У необхідних випадках слідчий попереджає експерта, спеціаліста, які присутні при провадженні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства. Винні в розголошенні даних досудового слідства несуть кримінальну відповідальність за ст. 387 КК України.

Нерозголошення даних досудового слідства сприяє розкриттю злочину і викриттю винного, оскільки їх розголошення, зроблене передчасно, може надати можливостей злочинцю приховати або знищити предмети, документи, сліди, тощо, які можуть стати доказами у справі, прийняти заходів перехову від слідства і суду, а іноді навіть завдати шкоди потерпілому, свідкам, обвинуваченому та ін.

Статтею 121 КПК передбачено, що дані досудового слідства можна оголосити лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсягу, в якому вони визнають це можливим. В необхідних випадках слідчий попереджає експерта, який присутній при проведенні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства. Попередження про обов'язок не розголошувати дані досудового слідства чи дізнання має бути належним чином процесуально оформлене. У той же час КПК не передбачає, в якому порядку може бути здійснено таке попередження. Виходячи із загальної доктрини кримінально-процесуального законодавства, про це має бути складений протокол. На практиці ж часто використовують як форму попередження — підписку про нерозголошення. Отже, в

законі треба передбачити порядок попередження експерта про нерозголошення ним даних досудового слідства.

Крім того, КПК передбачає таке попередження тільки у випадках, коли експерт присутній під час проведення слідчих дій. Однак експертові, навіть коли він не приймає участі у слідчих діях, при виконанні ним експертизи часто стають відомими дані досудового слідства або дізнання, оскільки для виконання експертизи йому можуть надаватися матеріали справи. Більш того, висновок експерта є джерелом доказів і приєднується до матеріалів справи, тобто належить до даних досудового слідства. Але заборона розголошення, порядок попередження експерта про нерозголошення свого висновку або інших даних досудового слідства, коли він не є присутнім при проведенні слідчих дій, законом не передбачені. Виходячи з цього, можна зробити умовивід про те, що експерт може розголошувати без дозволу особи, яка проводить дізнання чи досудове слідство, результати свого експертного дослідження чи іншу інформацію, яка стає йому відомою під час проведення експертизи. Все це говорить на користь необхідності передбачення в законі правила щодо попередження експерта про його обов'язок з нерозголошення даних досудового слідства, які стають йому відомими під час проведення ним експертизи.

Стаття 142 КПК передбачає, що при пред'явленні обвинувачення слідчий зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому, що він під час провадження досудового слідства серед інших прав має право заявляти клопотання про проведення експертизи, заявляти відвід експертові. Про роз'яснення обвинуваченому його прав слідчий зазначає в постанові про пред'явлення обвинувачення, що підтверджує своїм підписом обвинувачений.

Для забезпечення обвинуваченому права на захист закон зобов'язує слідчого при доведенні обвинуваченому його прав, зазначених в ст. 142 КПК, роз'яснити їх суть.

КПК України містить низку статей щодо регулювання здійснення судово-експертної діяльності на стадії порушення кримінальної справи, дізнання та досудового слідства. Так, ст. 196 регулює порядок призначення експертизи. Норми її частково мають бланкетний характер, тобто відсилають до інших положень КПК, наприклад, норма про те, що експертиза призначається у випадках, передбачених ст.ст. 75 і 76. При необхідності проведення експер-

тизи слідчий складає мотивовану постанову, в якій, крім даних, зазначених у ст. 130 КПК, вказує підстави для проведення експертизи, прізвище експерта або назву установи, експертам якої доручається провести експертизу, питання, з яких експерт повинен дати висновок, об'єкти, які мають бути досліджені, а також перелічує матеріали, що пред'являються експертові для ознайомлення.

Коли експертиза проводиться не в експертній установі, слідчий, упевнившись в особі експерта, вручає йому копію постанови про призначення експертизи, роз'яснює обов'язки і права, встановлені ст. 77 КПК, і попереджає його про кримінальну відповідальність за ст. 385 КК України за відмову від виконання покладених на нього обов'язків, а також про відповідальність за ст. 384 КК України за давання завідомо неправдивого висновку. Про виконання цих дій слідчий складає протокол, в якому, крім даних, передбачених ст. 85 КПК, зазначає також відомості про особу експерта, його компетентність у певній галузі знань і зроблені ним заяви.

Коли експертиза проводиться в експертній установі, експерт зазначає у вступній частині висновку, що він попереджений про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивого висновку і засвідчує це своїм підписом.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року №53/5, наступним чином передбачає порядок оформлення матеріалів для проведення експертизи.

Експертиза проводиться після подання особою чи органом, які призначили експертизу, матеріалів, оформлених згідно з вимогами процесуального законодавства та даної Інструкції.

До експертної установи слід надсилати: постанову про призначення експертизи, а також об'єкти дослідження (у разі потреби — зі зразками для порівняльного дослідження, протоколами вилучення речових доказів, їх огляду, схемами тощо).

Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені при проведенні експертизи, надається в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки і призначення судових експертиз у науково-дослідних експертних установах Міністерства юстиції України.

Про вилучення та відбір зразків складаються відповідні протоколи, в яких, крім загальних реквізитів такого роду документів, зазначається, які саме зразки були вилучені або відібрані, їх кількість, умови відбору або вилучення, а також інші суттєві обставини.

Для відбору зразків слідчий може запросити спеціаліста. Протокол мають підписати всі особи, які брали участь у відборі.

Якщо в матеріалах справи є дані про особливості виявлення, вилучення, зберігання об'єкта експертного дослідження або про інші обставини, що могли вплинути на формування його ідентифікаційних ознак, про них слід зазначити у постанові про призначення експертизи або надіслати експерту копії тих протоколів слідчих дій (оглядів, допитів та ін.) чи виписки з них, де йдеться про ці обставини.

У виняткових випадках, коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта, його описами та іншими матеріалами, приєднаними до справи у встановленому порядку. Про проведення експертизи за такими матеріалами має бути вказано у постанові про її призначення.

У постанові про призначення експертизи вказуються такі дані: місце й дата винесення постанови; посада, звання та прізвище особи, назва органу, яким винесено постанову; назва справи та її номер; обставини справи, які стосуються експертизи, підстави призначення експертизи, прізвище експерта або назва установи, експертам якої доручається проведення експертизи; питання, поставлені експертові; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, порівняльних матеріалів, а також матеріалів, направлених експертові для ознайомлення, або посилання на такі переліки, які є в матеріалах справи; інші дані, які мають значення для проведення експертизи.

У разі призначення додаткової або повторної експертизи, крім матеріалів, вказаних у пункті 17 цієї Інструкції, експертові надсилаються також висновки попередніх експертиз з усіма додатками (фотознімками, порівняльними зразками тощо), а також додаткові матеріали, що стосуються предмета експертизи, які були зібрані після надання первинного висновку.

У постанові про призначення додаткової та повторної експертизи зазначаються мотиви й підстави їх призначення.

У постанові про призначення комплексної експертизи зазначаються її назва та установа (установи), експертам якої (яких) доручено її проведення, а у разі участі в її проведенні особи, яка не є співробітником експертної установи — також її прізвище, ім'я та по батькові.

У випадках коли проведення комплексної експертизи доручено експертам декількох установ, у постанові про її призначення зазначається, яка з них є провідною, тобто яка з них здійснює організацію проведення експертизи, зокрема, координацію роботи експертів і зв'язок з особою або органом, які призначили експертизу.

Якщо проведення комплексної експертизи доручено співробітникам експертної установи та особі, яка не є працівником цієї установи, провідною призначається експертна установа.

Постанова про призначення комплексної експертизи направляється в кожну з установ-співвиконавців, а також особі, яка не є працівником експертної установи. Об'єкти дослідження і матеріали справи направляються провідній установі.

Якщо у постанові провідну установу не визначено, вона визначається за згодою між керівниками установ, а якщо між ними виникне суперечка — то особою чи органом, які призначили комплексну експертизу.

За загальним правилом експертизи мають призначатися відповідно до зони, яка обслуговується певною установою.

За наявності обставин, що зумовлюють неможливість або недоцільність проведення експертизи в установі за зоною обслуговування, особа або орган, які призначають експертизу, вказавши відповідні мотиви, можуть доручити її виконання експертам іншої установи.

Якщо необхідно провести експертизу на місці події або за місцезнаходженням об'єкта дослідження, особа або орган, які призначили експертизу, повинні забезпечити прибуття експерта, безперешкодний доступ до об'єкта дослідження і належні умови праці.

Стаття 197 КПК визначає права обвинуваченого при призначенні і проведенні експертизи:

1) заявити відвід експертові;

- 2) просити про призначення експерта з числа вказаних ним осіб;
- 3) просити про постановлення перед експертизою додаткових питань;
- 4) давати пояснення експертові;
- 5) пред'являти додаткові документи;
- 6) ознайомлюватися з матеріалами експертизи і висновком експерта після закінчення експертизи;
- 7) заявляти клопотання про призначення нової або додаткової експертизи.

Порядок відводу експерта передбачено ст. 62 КПК. Норми даної статті є бланкетними, тобто відсилають до ст. 54 КПК України. Правила, зазначені в ст. 54 КПК, стосуються експерта з тим обмеженням, що його попередня участь у цій справі як експерта чи спеціаліста не може бути підставою для відводу.

Відповідно до вимог ст. 54 КПК суддя або народний засідатель (тобто й експерт) не може брати участі у розгляді кримінальної справи:

- якщо він є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або родичем кого-небудь з них, а також родичем слідчого, особи, яка провадила дізнання, обвинувача або обвинуваченого;
- якщо він брав участь у даній справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка провадила дізнання, слідчий, обвинувач, захисник або представник інтересів потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача чи розглядав по цій справі скаргу в порядку ст.ст. 236², 236⁴ та 236⁶ КПК;
- якщо він особисто або його родичі заінтересовані в результатах справи;
- при наявності інших обставин, які викликають сумнів в об'єктивності судді або народного засідателя.

Відвід, заявлений експертові під час провадження дізнання чи досудового слідства, вирішується особою, яка провадить дізнання, слідчим або прокурором.

Слідчий повинен ознайомити обвинуваченого з постановою про призначення експертизи і роз'яснити йому його права, встановлені ст. 197 КПК, про що складається протокол з додержанням вимог ст. 85 КПК.

Слідчий може дозволити обвинуваченому за його клопотанням бути присутнім при проведенні експертизи і давати пояснення.

Постанова про призначення судово-психіатричної експертизи не оголошується обвинуваченому в тих випадках, коли його психічний стан робить це неможливим.

У випадках, коли експертиза призначається до притягнення особи як обвинуваченого, правила ст. 197 КПК застосовуються до підозрюваного у вчиненні злочину.

Законом гарантовано широкий спектр прав обвинуваченого при призначенні і проведенні експертизи.

Реалізація обвинуваченим (підозрюваним) своїх прав сприяє захисту його законних інтересів.

Клопотання обвинуваченого (підозрюваного) заносяться до протоколу і вирішуються постановою слідчого, яка йому й оголошується. Якщо клопотання було залишено без задовільнення, йому роз'яснюється право оскаржити постанову прокурору.

Стаття 198 КПК передбачає процесуальні норми щодо проведення експертизи в експертній установі. Одержавши постанову про призначення експертизи, керівник експертної установи доручає проведення експертизи одному або декільком експертам. Ці експерти дають висновок від свого імені і несуть за нього особисту відповідальність.

Існуючі в Україні державні спеціалізовані судово-експертні установи та відомчі служби забезпечують проведення експертиз за більшістю видів досліджень.

Постанова слідчого про призначення експертизи і необхідні матеріали направляються керівникові експертної установи. Він вирішує, чи належить це експертне завдання до компетенції даної установи. Керівник експертної установи розглядає отримані матеріали і доручає відповідному структурному підрозділу установи організувати проведення експертизи. При цьому він може або вказати, кому з експертів слід доручити її виконання і встановити відповідний строк, або передати вирішення цих питань керівникові підрозділу.

Якщо в одній постанові (ухвалі) про призначення експертизи є питання, що стосуються предметів різних видів експертиз, керівник установи визначає питання, які підлягають вирішенню в кожному з підрозділів, і кількість виконуваних при цьому експертиз.

Якщо отримані матеріали оформлені з порушеннями, які виключають можливість організації проведення експертизи (не надійшла постанова або ухвала про призначення експертизи, не надійшли об'єкти досліджень тощо),

керівник установи негайно повідомляє про це особу або орган, які призначили експертизу. Якщо особа або орган, які призначили експертизу, не вживають належних заходів для усунення цих перешкод, керівник установи з закінченням одного місяця зі дня надіслання зазначеного повідомлення повертає їм матеріали.

Організовуючи виконання комплексної експертизи, керівник установи доручає проведення досліджень відповідним підрозділам установи і визначає, який із них має бути провідним. Керівник провідного підрозділу за погодженням з керівниками інших підрозділів формує комісію експертів і призначає голову експертної комісії. Якщо комплексна експертиза виконується експертами кількох установ, комісія експертів формується керівником провідної установи разом з керівниками інших установ-співвиконавців. Голову комісії призначає керівник провідної установи. Експерт, призначений головою комісії, не має переваг перед іншими співвиконавцями при вирішенні поставлених питань. Як голова комісії він виконує лише організаційні функції, а саме: скликає нараду експертів, на якій знайомить їх з постановою (ухвалою) про призначення експертизи, матеріалами, які надійшли на дослідження, а також організовує розробку спільної програми досліджень; здійснює зв'язок з керівниками установ (підрозділів), співробітники яких є членами комісії, контролює строки проведення окремих досліджень і координує виконання всієї програми досліджень; керує проміжними та підсумковими нарадами експертів; повідомляє керівника експертної установи про дії членів комісії, які не узгоджуються із загальною програмою досліджень або порушують їх послідовність; складає проект висновків (повідомлення про неможливість провести експертизу) або доручає це зробити будь-кому з членів комісії.

Якщо експертиза призначена не як комплексна, але при її проведенні з'ясується, що вирішення поставлених питань або деяких із них потребує застосування даних, які належать до різних галузей знань, керівник експертної установи має право організувати її виконання за правилами проведення комплексної експертизи.

Якщо проведення комплексної експертизи не може бути здійснене силами експертів даної установи, то її керівник повідомляє про це особу або орган, які призначили експертизу, і просить залучити до проведення експертизи експер-

та відповідної спеціалізації. Залучення такого експерта проводиться з дотриманням вимог ч. 3 ст. 196 КПК України.

Якщо експерт порушив клопотання про надання йому додаткових матеріалів, але протягом місяця не отримав відповідь, він має право письмово повідомити особу або орган, які призначили експертизу, про неможливість її проведення.

При проведенні дослідження експерт повинен вживати заходів до збереження наданих на експертизу об'єктів, аби не допустити їх знищення чи пошкодження. Якщо за характером дослідження зберегти об'єкт неможливо, то на його пошкодження чи знищення має бути отримана письмова згода особи або органу, які призначили експертизу. У разі пошкодження чи знищення об'єкта в процесі дослідження до висновку експертизи вноситься про це відповідний запис. У разі наявності після знищення або пошкодження об'єкта під час дослідження залишків вони повертаються особі або органу, які призначили експертизу.

Документальні матеріали, які були об'єктом дослідження, а також порівняльні зразки позначаються відповідними штампами експертної установи.

Висновок експерта (повідомлення про неможливість проведення експертизи) розглядається керівником експертної установи і надсилається особі або органу, які призначили експертизу.

Керівник експертної установи контролює строки проведення експертного дослідження. Він може також оцінити висновок експерта (експертів) по суті. Якщо він визнає висновок помилковим, неповним або неточним, то повертає його для доопрацювання. Якщо керівник експертної установи не погоджується з позицією експерта, він має право доручити проведення експертизи комісії експертів, до якої включається експерт, з позицією якого він не згоден. Експерти комісії у разі згоди між собою підписують спільний висновок експертизи, а у разі виникнення розбіжностей між членами комісії складається декілька висновків відповідно до позицій експертів.

Висновок експертизи або повідомлення про неможливість її проведення, які даються поза експертною установою (на місці події), розглядаються керівником установи після надходження матеріалів експертизи до установи. Про зауваження, які виникли у керівника установи, він може повідомити особу або орган, які призначили експертизу.

Стаття 199 КПК передбачає регулювання положень щодо одержання зразків для експертного дослідження. У разі потреби слідчий має право винести постанову про вилучення або відібрання зразків почерку та інших зразків, необхідних для експертного дослідження. Про відібрання зразків складається протокол. Зразки зберігаються за правилами зберігання речових доказів (ст.ст. 79–81 КПК).

Зразки в експертних дослідженнях — це матеріальні об'єкти, які надаються експертові для порівняння з об'єктами, що підлягають ідентифікації, діагностуванню (як правило, речовими доказами). На відміну від речових доказів зразки не пов'язані з досліджуваною подією і не є доказами. Їх відмінна ознака — безсумнівність походження від конкретного (перевіряемого, досліджуваного) об'єкта.

За характером ознак зразки розподіляються на ті, що відображають ознаки іншого об'єкта (дактилоскопічні відбитки, стріляні кулі, гільзи тощо), та ті, що відображають власні ознаки (зразки крові, слини, ґрунту тощо). Останні іноді іменують пробами.

За способом отримання зразків вони розподіляються на експериментальні (спеціально отримані для цілей конкретної експертизи) і вільні, тобто утворені поза розслідуваною кримінальною справою, як правило, до її порушення (щоденники, листи тощо); в почеркознавчій експертизі, крім того, досліджуються й так звані умовно-вільні зразки.

Одержання зразків — процесуальна дія. Для її проведення слідчий може використати допомогу спеціаліста.

Зразки мають бути належної якості та отримані в кількості, що необхідна для проведення даної експертизи. Під належною якістю зразків треба розуміти відображення ними необхідних для цілей експертного дослідження ознак того об'єкта, від якого вони отримані; кількість зразків має бути такою, щоб можливо було дійти висновку про необхідність або випадковість цих ознак та їх варіативність. Умови отримання зразків повинні максимально відповідати умовам утворення досліджуваного об'єкта. Бажано, щоб зразок був отриманим на такому ж матеріалі, що й досліджуваний об'єкт, аналогічним знаряддям та засобами тощо. Крім того, можуть існувати й додаткові умови. Наприклад, при одержанні експериментальних зразків почерку, коли виконавець знає, що його рукописи будуть використані як порівняльний матеріал при проведенні експертизи, у слідчого може виникнути припущення,

що обвинувачений буде виконувати їх з навмисною зміною свого почерку. У таких випадках текст для зразків диктується швидко, кожний із зразків підпису одержується на окремому аркуші тощо.

Щодо зразків, які виробляються експертом у ході експертного експерименту, то процес їх отримання не є самостійною дією і фіксується в дослідницькій частині висновку експерта¹.

Стаття 200 КПК стосується процесуального регулювання давання висновку експерта на стадії досудового слідства. Зокрема визначається, що після проведення необхідних досліджень експерт складає висновок, в якому повинно бути зазначено: коли, де, ким (прізвище, освіта, спеціальність, науковий ступінь і вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав та які провів дослідження, мотивовані відповіді на поставлені питання. Коли при проведенні експертизи експерт виявить факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання, він вправі на них вказати в своєму висновку. Висновок підписується експертом.

Висновок експертизи складається з трьох частин: вступної, досліджувальної та заключної.

У вступній частині висновку експертизи вказуються:

- назва експертизи, її номер, чи є вона додатковою, повторною, комісійною або комплексною;
- особа або орган, які призначили експертизу;
- дані про експерта (експертів): посада, прізвище, ім'я та по батькові, освіта, експертна спеціальність та стаж експертної роботи, науковий ступінь та вчене звання;
- дата надходження матеріалів до експертної установи і дата підписання висновку експертизи;
- де і ким винесена постанова про призначення експертизи;
- питання, які належить вирішити експертові;
- найменування матеріалів, що надійшли на експертизу, спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів;

¹ Див.: Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. — М., 2000. — С. 137.

- клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, наслідки їх розгляду;
- обставини справи, які мають значення для давання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;
- відомості про осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальне становище);
- попередження експерта про кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України за надання завідомо неправдивого висновку;
- довідково-нормативні документи та методична література, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань (з зазначенням бібліографічних даних).

Питання вказуються у формулюванні постанови (ухвали) про призначення експертизи. Якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найбільш доцільний порядок дослідження. Якщо редакція питання в постанові не відповідає Науково-методичним рекомендаціям з питань підготовки і призначення судових експертиз у науково-дослідних судово-експертних установах Міністерства юстиції України, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції постанови про призначення експертизи він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає згаданим Науково-методичним рекомендаціям. Питання, які поставлені експертом з власної ініціативи, вказуються після питань, зазначених у постанові про призначення експертизи.

При проведенні повторної експертизи у вступній частині висновку експертизи викладаються відомості про первинні (попередні) експертизи: прізвища, ініціали експертів, назва експертної установи чи місце роботи експертів, номер і дата висновку експертизи, висновки досліджень попередніх експертиз із питань, які були поставлені перед експертом на повторне вирішення, а також мотиви призначення повторної експертизи, зазначені у постанові про її призначення.

У досліджувальній частині висновку експертизи описується процес дослідження та його результати, а також обґрунтовується висновок експерта. Кожному питанню, яке вирішується експертом, має відповідати певний розділ до-

сліджувальної частини. Якщо декілька питань тісно пов'язані між собою, хід їх вирішення може описуватись в одному розділі.

Досліджувальна частина повинна включати:

- 1) відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи дослідження, умови їх проведення;
- 2) посилення на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;
- 3) експертну оцінку результатів дослідження.

Описування результатів застосування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів може обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу осіб, які мають право знайомитись з матеріалами експертизи, надаватись їм для вивчення.

У досліджувальній частині висновку повторної експертизи вказуються причини розбіжностей з результатами попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце.

В заключній частині висновки дослідження викладаються у вигляді відповідей на поставлені питання в тій послідовності, в якій вони викладені у його вступній частині. На кожне з поставлених питань має бути дано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити.

Висновок експертизи підписується експертами, які проводили дослідження, та засвідчується печаткою експертної установи. Якщо до висновку експертизи додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, вони також підписуються експертами та засвідчуються печаткою експертної установи.

Висновок комплексної експертизи складається за правилами, викладеними вище, з урахуванням таких особливостей:

- у вступній частині додатково зазначаються прізвище голови експертної комісії і дані про попередні експертизи, якщо їх результати мали значення для вирішення питань, поставлених перед комплексною експертизою;
- дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах досліджувальної частини із зазначенням прізвищ експертів;

— узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються в синтезувальному розділі досліджуваної частини висновку експертизи.

Спільний висновок експертизи підписується експертами, які брали участь у сукупній оцінці результатів усіх досліджень і дійшли згоди. У разі, якщо згоди між ними не було досягнуто, складається декілька висновків експертизи (за кількістю точок зору) або один, у якому вступна і досліджувальна частини підписуються всіма експертами, а заключна — окремими, під відповідними висновками дослідження.

Висновок експертизи та додатки до нього складаються у двох примірниках, один з яких направляється особі або органу, які призначили експертизу, а другий залишається в експертній установі.

На повторні експертизи складаються контрольні картки, які надсилаються установі (службі), в якій виконувались попередні експертизи, та до Міністерства юстиції України. Один екземпляр картки залишається в експертній установі. Якщо висновки повторних і попередніх експертиз не збігаються, то до установи (служби), в якій виконувалась попередня експертиза, надсилається також примірник висновку повторної експертизи з усіма додатками.

При виконанні комплексної експертизи кількість примірників висновку експертизи відповідає числу установ, що були зайняті в її проведенні (для зберігання в архіві кожної установи).

Додатки до висновку комплексної експертизи у вигляді фототаблиць, діаграм, схем, креслень тощо підписуються експертами і засвідчуються печаткою тієї установи, в якій вони виконані.

Висновки експертизи з додатками надсилаються керівником експертної установи (керівником провідної експертної установи) особі або органу, які призначили експертизу.

Статтею 201 КПК передбачено допит експерта. Ознайомившись з висновком експерта, слідчий має право допитати експерта з метою одержання роз'яснення або доповнення висновку. Про допит експерта складається протокол.

При допиті експерт дає роз'яснення щодо змісту висновку, застосованої ним методики дослідження, вжитої термінології. Експерт має право викладати письмово відповіді на питання, які ставляться перед ним під час допиту. Питан-

ня, що ставляться під час допиту, не можуть стосуватися роз'яснень висновків інших експертів, крім висновків, що були об'єктом дослідження додаткової чи повторної експертизи.

Відповідно до вимог ст. 202 КПК матеріали експертизи пред'являються обвинуваченому. Про пред'явлення обвинуваченому матеріалів експертизи слідчий складає протокол, в якому зазначає пояснення, зауваження та заперечення обвинуваченого і його клопотання. Питання про задоволення клопотання обвинуваченого вирішує слідчий за правилами ст. 129 КПК.

У випадках, коли експертиза проведена до притягнення особи як обвинуваченого, матеріали експертизи пред'являються підозрюваному в учиненні злочину.

До матеріалів експертизи належать висновок експерта, додатки до нього, об'єкти дослідження, порівняльні зразки та інші матеріали, використані експертом, протокол допиту експерта.

Обвинувачений (підозрюваний) і його захисник можуть опротестувати як компетентність експерта, так і суть висновку, а саме, методику і повноту дослідження, правильність вихідних даних. Він може також клопотатися про призначення додаткової, повторної або нової експертизи.

На зауваження, заперечення, клопотання обвинуваченого слідчий має прийняти відповідні рішення. При пред'явленні матеріалів експертизи неповнолітньому або особі, яка через свої фізичні або психічні вади не може самостійно здійснювати свого права на захист, запрошується законний представник або захисник.

Як і постанова про призначення, так і матеріали судово-психіатричної експертизи, не пред'являються обвинуваченому (підозрюваному), коли його психічний стан не дозволяє йому зрозуміти зміст і значення висновку.

Слідчий вирішує, коли саме матеріали експертизи мають бути пред'явлені обвинуваченому (підозрюваному) і його захиснику.

Норми ст. 203 КПК встановлюють, що у випадках, передбачених ст. 75 КПК, слідчий мотивованою постановою може призначити додаткову або повторну експертизу, яка проводиться з додержанням правил 18 глави КПК.

Роз'яснення підстав для проведення, а також вимог до організації досліджень та оформлення результатів додат-

кової та повторної експертизи наведено при коментуванні норм ст.ст. 75, 200 КПК.

Щодо положень КПК на стадії судового розгляду відносно здійснення судово-експертної діяльності можна визначити наступні моменти.

Кримінально-процесуальне законодавство не передбачає проведення експертизи в стадії попереднього розгляду справи суддею (глава 23 КПК). Коли в цій стадії з'ясується, що за обставинами справи проведення експертизи є необхідним, суддя має викликати в судові засідання експерта для проведення додаткової або повторної експертизи чи для роз'яснення окремих положень висновку, а якщо на досудовому слідстві експертиза не проводилась, — особу, яка має відповідні спеціальні знання, для призначення її експертом.

Стаття 257 КПК, якою передбачено безпосередність, усність судового розгляду, законодавчо закріплює необхідність для суду першої інстанції при розгляді справи безпосередньо дослідити докази в справі, а саме: заслухати висновки експертів. Судові засідання по кожній справі відбувається безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку.

Закон вимагає від суду чи судді, який одноособово розглядає справу, особисто дослідити в судовому засіданні всі зібрані у справі докази, а саме, заслухати чи оголосити висновки експертів і в разі необхідності допитати їх.

Безпосередність судового розгляду зобов'язує суддю і суд обґрунтувати вирок лише тими доказами, які були розглянуті в судовому засіданні, оцінюючи докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в сукупності, керуючись законом (ст. 323 КПК). Кримінально-процесуальне законодавство не допускає можливості дослідження доказів іншим судом за окремим дорученням суду чи судді, у провадженні якого знаходиться справа.

Усність судового розгляду справи для експерта означає вимогу закону дотримуватись в судовому засіданні усної форми давання ним показань, оголошення висновку. Письмові докази мають бути оголошені в судовому засіданні.

Безперервність судового розгляду справи сприяє правильному безпосередньому сприйняттю суддями всіх обставин справи, аналізу і оцінці доказів. Судові засідання може

перериватися для відпочинку суддів, для підготовки учасників судового процесу до судових дебатів, витребування нових доказів, призначення експертизи тощо.

Стаття 263 КПК, що передбачає права підсудного під час судового розгляду, серед інших закріплює право підсудного заявляти відводи (у тому числі й експертові), просити суд про призначення експертизи, ставити питання експертові. Реалізація процесуальних прав підсудного дозволяє йому брати активну участь у судовому розгляді справи, захищатися.

Підсудний має право заявити відвід експерту за наявності даних про його необ'єктивність, некомпетентність чи інших обставин, передбачених ст. 62 КПК. Стаття 287 КПК містить норми про порядок роз'яснення підсудному права на відвід.

Заявляючи клопотання про призначення експертизи, підсудний повинен вказати, для з'ясування яких саме фактів чи обставин це потрібно. Якщо такі обставини мають значення для справи, клопотання підлягає задовільненню. Відмова в задовільненні клопотання мотивовано викладається в постанові судді або в ухвалі суду.

У п. 7 ст. 263 КПК міститься вичерпний перелік учасників процесу, яким підсудний має право ставити запитання в судовому засіданні, серед яких є експерт. Обмеження прав підсудного під час судового розгляду справи є істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону, що тягне за собою скасування судового вироку (ст. 370 КПК).

Стаття 267 КПК, що передбачає участь потерпілого в судовому розгляді, містить перелік його прав. Щодо проведення та призначення експертизи в статті зазначається право потерпілого заявляти відводи, ставити питання експертові. Потерпілий є рівноправним учасником судового розгляду справи (ст. 261 КПК), який виконує функцію обвинувачення. Зазначені в ст. 267 КПК процесуальні права дозволяють потерпілому самостійно або разом зі своїм представником ефективно захищати свої права та законні інтереси, порушені злочином, сприяти встановленню істини у справі. Цими правами може скористатися лише громадянин, який був визнаний потерпілим при провадженні дізнання чи попереднього слідства або в стадії віддання обвинуваченого до суду.

Стаття 292 КПК передбачає наслідки неявки експертів до суду. Якщо не всі викликані експерти з'явилися, суд вислуховує думку учасників судового розгляду про можливість розгляду справи і виносить ухвалу, а суддя — постанову про дальший розгляд справи чи про відкладення його, вживаючи, при необхідності, заходи, зазначені у ст. 77 КПК.

Якщо суд або суддя, який одноособово розглядає справу, після з'ясування думок учасників судового розгляду визнав за можливе розглядати справу у відсутності експерта, котрий дав висновок при провадженні дізнання чи досудового слідства, то на виконання вимог ч. 2 ст. 323 КПК цей висновок належить оголосити і дослідити в судовому засіданні. Якщо експерта чи експертів було викликано в судові засідання за клопотанням підсудного, його захисника, потерпілого чи іншого учасника процесу, заявленим у стадії віддання до суду, для провадження додаткової чи повторної експертизи і цей учасник процесу наполягає на своєму клопотанні, то суд чи суддя одноособово не має права розглядати справу у відсутності експерта, який не з'явився.

Про наслідки злісного ухилення експерта від явки до суду та невиконання інших своїх обов'язків див. ст. 77 КПК. Якщо неявка експерта стала наслідком погроз вбивством, застосування насильства, знищення або пошкодження майна чи іншими протиправними діями щодо самого експерта, членів його сім'ї або близьких родичів з боку заінтересованих осіб, то суд чи суддя, який одноособово розглядає справу, зобов'язаний вжити необхідних заходів до гарантування безпеки експерта та його близьких¹ і таким чином усунути перешкоду для явки експерта в судові засідання.

Стаття 310 КПК передбачає проведення експертизи в суді. Експертиза в суді призначається з додержанням правил, передбачених главою 18 КПК.

Експерт у судовому засіданні бере участь у дослідженні доказів і може з дозволу суду ставити запитання підсудному, потерпілому і свідкам про обставини, які мають значення для його висновку.

¹ Див.: Статті 2, 3 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 11. — С. 51.

Після з'ясування обставин, що мають значення для висновку експерта, головуючий пропонує прокуророві, підсудному, його захисникові та іншим учасникам судового розгляду подати у письмовому вигляді питання, які вони бажають поставити експертові.

Суд обмірковує ці питання, враховуючи при цьому думку учасників судового розгляду, усуває ті з них, які не стосуються справи або не належать до компетенції експерта, а також формулює ті питання, які він ставить перед експертом з власної ініціативи.

Після цього суд виносить ухвалу, а суддя — постанову, в якій викладає поставлені на вирішення експертизи питання. Ці питання передаються експерту, який складає висновок.

Висновок експерта повинен відповідати вимогам, зазначеним у ст. 200 КПК. Він оголошується в судовому засіданні і приєднується до справи.

Підстави для призначення експертизи, а також випадки обов'язкового її призначення наведено при розгляді ст.ст. 75, 76 КПК. Експертиза в судовому засіданні може провадитись і в тому разі, коли вона вже провадилась під час досудового слідства. З метою забезпечення проведення експертизи в суді суддя або суд в розпорядчому засіданні повинен вирішити питання про виклик в судове засідання експерта, який провадив експертизу під час досудового слідства, а при неможливості його явки, необхідності проведення повторної експертизи чи якщо експертиза не проводилась, — іншого експерта, що володіє необхідними спеціальними знаннями.

У випадках, коли для забезпечення експертного дослідження потрібно зібрати додаткові матеріали (провести ревізію, відшукати документи чи речові докази тощо), але це неможливо зробити в судовому засіданні, справа може бути повернена на додаткове розслідування.

Судам слід мати на увазі, що порушення передбачених ст. 197 КПК прав обвинуваченого при призначенні і проведенні експертизи під час дізнання чи досудового слідства може бути підставою для надіслання справи на додаткове розслідування лише тоді, коли поновити ці права в судовому засіданні неможливо.

Експерт, який проводив експертизу на досудовому слідстві, бере участь у дослідженні доказів з початку судового слідства, а фахівець, який вперше залучається до прове-

дення експертизи у даній справі, — тільки після винесення ухвали (постанови) про призначення його експертом.

Проведення експертизи в суді повинно здійснюватися з додержанням правил, передбачених ст.ст. 310, 311 КПК.

При цьому суд виконує такі дії:

- з'ясовує обставини, що мають значення для давання експертного висновку;
- пропонує учасникам судового розгляду письмово подати питання, які вони бажають порушити перед експертами;
- оголошує ці питання, а також питання, запропоновані судом;
- заслуховує думки учасників судового розгляду з приводу поданих питань;
- у нарадчій кімнаті обмірковує всі питання, виключає ті з них, що виходять за межі компетенції експерта або не стосуються предмета доказування, формулює питання, які він порушує перед експертом з власної ініціативи, остаточно визначає коло питань, що виносяться на вирішення експертизи, і виносить ухвалу (постанову) про її призначення;
- оголошує в судовому засіданні ухвалу (постанову) про призначення експертизи і вручає її експертові;
- після проведення експертом досліджень, складання і оголошення експертного висновку приєднує його до справи;
- допитує експерта з метою роз'яснення і доповнення ним висновку.

Судам слід мати на увазі, що визначення способу проведення експертизи є компетенцією експерта.

Відповідно до ст. 273 КПК ухвала суду (постанова судді) повинна бути складена як окремий документ з наведенням у ній мотивів прийнятого рішення про призначення експертизи та чітким викладенням питань, що стосуються предмета останньої. В ухвалі (постанові) має бути зазначено, які питання подані учасниками судового розгляду і з яких мотивів відхилені.

У разі, коли провести експертне дослідження в судовому засіданні неможливо, суд, керуючись ст.ст. 273 і 310 КПК, виносить ухвалу про проведення експертизи і надсилає її з необхідними матеріалами до судово-експертної установи для виконання в порядку, передбаченому ст. 198 КПК. При цьому залежно від тривалості експертних до-

сліджень і складності справи суд може або оголосити перерву, або відкласти слухання справи, або продовжити судове засідання і досліджувати інші докази.

Виклик до суду експерта, який проводив експертизу під час досудового слідства, має на меті забезпечення всебічної перевірки і об'єктивної оцінки його висновку.

Необхідність призначення експертизи з питань, для з'ясування яких необхідні спеціальні знання, може виникнути безпосередньо в судовому засіданні у зв'язку з заявленням клопотань учасниками судового розгляду та їх вирішенням судом у підготовчій частині судового засідання, а також під час судового слідства. Суд чи суддя, який одноособово розглядає справу, може призначити експертизу і з власної ініціативи (ст.ст. 261, 296, 317 КПК).

Про підстави для відводу експерта, зміст висновку експерта, випадки повідомлення про неможливість дати висновок, права, обов'язки експерта, оцінку його висновку наведено вище.

Відповідно до ст. 311 КПК, якою передбачено допит експерта в суді, після оголошення висновку експертові можуть ставитися питання для роз'яснення і доповнення його висновку. Питання експертові спочатку ставить прокурор, потім громадський обвинувач, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, захисник, громадський захисник, підсудний, суддя та народні засідателі. Питання, поставлені експертові, та відповіді на них заносяться до протоколу судового засідання.

Чинним КПК не передбачено такого джерела доказів, як показання експерта. Допит експерта провадиться з метою перевірки достовірності його висновку та значення для справи за правилами допиту свідка (ст. 303 КПК).

Про допит експерта можуть клопотатися учасники судового розгляду, він може бути здійсненим з ініціативи суду чи судді, котрий одноособово розглядає справу. Роз'яснення експерта можуть стосуватися змісту висновку, сутності методик експертного дослідження, спеціальної термінології, форми висновків (категоричний, вірогідний, умовний тощо), придатності наданих для дослідження експерту об'єктів тощо.

Доповнення висновку експерта може бути спрямованим на додаткову аргументацію окремих положень висновку, наведення мотивів окремих відповідей на поставлені

запитання, якщо для цього не потрібне додаткове експертне дослідження.

Якщо шляхом допиту не можна повною мірою і безсумнівно з'ясувати обставини справи, треба вирішити питання про призначення додаткової чи повторної експертизи.

Слід відмітити, що в проекті нового КПК України допит експерта розглядається як джерело доказів.

Якщо експертиза проводилася комісією експертів, які не дійшли згоди і кожний склав свій висновок окремо, може бути проведено допит кожного з цих експертів.

Стаття 312 КПК передбачає проведення додаткової або повторної експертизи при розгляді справ у суді. У випадках, встановлених статтею 75 КПК, суд мотивованою ухвалою, а суддя — постановою може призначити додаткову або повторну експертизу, що проводиться з додержанням вимог ст.ст. 310 і 311 КПК. У випадках призначення додаткової або повторної експертизи розгляд справи може бути відкладено.

Про додаткову та повторну експертизу наведено вище при розгляді ст.ст. 75, 200 КПК.

Стаття 313 «Огляд речових доказів» передбачає, що у випадках необхідності оглянути судом речові докази можуть бути пред'явлені експертам. Особи, яким пред'явлені речові докази, можуть звертати увагу суду на ті чи інші особливості, які мають значення для вирішення справи, про що відмічається в протоколі судового засідання. Огляд речових доказів, які не можна доставити в судові засідання, проводиться в разі необхідності на місці їх знаходження.

Стаття 315 «Огляд місця події» передбачає, що суд, визнавши за необхідне оглянути місце події, коли цього вимагають обставини справи, проводить огляд з участю експертів. Прибувши на місце огляду, головуючий оголошує судові засідання продовженим, і суд приступає до огляду. При цьому експертам у зв'язку з оглядом можуть бути поставлені запитання.

Обвинувач, підсудний, його захисник та інші учасники судового розгляду мають право при огляді звертати увагу суду на все те, що, на їх думку, може сприяти з'ясуванню обставин справи.

Про проведення огляду і його результати зазначається в протоколі судового засідання.

Доцільно ще раз підкреслити, що експерт дає висновок від свого імені на основі проведених ним досліджень у відповідності з його спеціальними знаннями та несе за даний ним висновок особисту відповідальність. Предмет висновку експерта визначається передусім колом поставлених перед ним питань. Разом з цим експерт має право вказувати на встановлені ним обставини, з приводу яких йому не було поставлено питання, якщо він вважає, що ці обставини мають значення для справи. Вони також є предметом висновку.

Доказове значення мають не тільки висновки експерта, а й встановлені ним факти, що послужили підставою для цих висновків. Так, доказом є як виявлені в ході порівняльного дослідження двох записок схожості ознак почерку, так і висновок про те, що обидві вони написані однією й тією ж особою.

Відомості, що містяться у висновку, — це первинний доказ, оскільки експерт отримує їх в результаті безпосереднього сприйняття та проведеного ним самим дослідження об'єктів, наданих на експертизу. Висновок експерта — це особистий доказ, оскільки він виходить від особи, що володіє спеціальними знаннями. Цей доказ може бути прямим чи непрямим, обвинувальним чи виправдувальним. Оцінка висновку експерта здійснюється за тими ж правилами, що й оцінка інших доказів, але й вона має певну специфіку. Так, не може бути визнано допустимим висновок, отриманий з порушенням встановленого законом порядку призначення та проведення експертизи: якщо експертиза проводилась особою, що підлягала відводу; якщо експерта не попереджено про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивого висновку; якщо при призначенні експертизи було порушено права підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників процесу тощо.

Велику складність являє встановлення достовірності висновку експерта. Для цього передусім необхідно встановити, чи відповідає завдання з проведення дослідження спеціальним знанням експерта, тобто чи є він компетентним у відповідній галузі. Якщо висновок надано некомпетентною особою, його не може бути визнано допустимим, достовірним.

Говорячи про компетенцію експерта, необхідно відмітити, що існує низка правових норм, які є такими лише за формою, у той час, коли їх зміст становлять вимоги не

загальноправового, а технічного характеру. Такими є, зокрема, норми, що забезпечують безпеку дорожнього руху, експлуатації промислових механізмів, провадження гірничих і будівельних робіт тощо. Розібратися в цих правилах без спеціальних знань часом неможливо або вельми складно. У таких випадках перед експертом можна поставити питання про відповідність (невідповідність) дій певних осіб вимогам нормативно-правових актів, а якщо така невідповідність існує, то з боку якої особи, тощо.

Для оцінки достовірності висновку необхідно встановити, наскільки він повний, тобто чи на всі питання надані відповіді, чи використувані експертом всі надані в його розпорядження матеріали, чи достатньо їх для того, щоб зробити відповідні висновки, тощо. Треба оцінити й застосовані експертом методи дослідження: наскільки вони наукові, чи відповідають останнім досягненням в даній галузі знань тощо. Якщо експерт застосовує нові, ще недостатньо апробовані методи, він повинен особисто обґрунтувати можливість їх використання і підтвердити зроблені ним висновки результатами досліджень за допомогою «традиційних» методик.

У разі необхідності можуть бути отримані показання експерта — відомості, повідомлені ним під час допиту, що проводиться після отримання його висновку, з метою роз'яснення або уточнення даного висновку у відповідності з вимогами ст.ст. 201 і 311 КПК.

Доказове значення має лише категоричний висновок експерта; вірогідні висновки, припущення не можуть бути покладені в основу обвинувального висновку та вироку. Але при цьому треба враховувати, що самі достовірно встановлені обставини, які послужили основою для вірогідного висновку, можуть використовуватися як докази. Наприклад, експерт виявив схожість окремих ознак почерку в досліджуваних ним записках, однак наданих йому матеріалів виявилось недостатньо для категоричного висновку про те, що вони виконані однією й тією ж особою, в зв'язку з чим цей висновок було зроблено у вірогідній формі. В такого роду випадках сам висновок доказового значення не має, але слідчий чи суд можуть посилатися в обґрунтування своїх рішень на достовірно встановлені експертом збіжності ознак почерку. Вірогідні висновки можуть використовуватися не як докази, а як орієнтовна інформа-

ція для висунення версій, для визначення напрямків розслідування, планування слідчих дій тощо.

Від вірогідних висновків треба відрізнити ті, в яких містяться категоричні твердження про збіг досліджуваних об'єктів за родовими ознаками (наприклад, за групою крові). Висновок же про індивідуальну тотожність цих об'єктів буде лише вірогідним. Але оскільки відомості про збіжність родових ознак є достовірними, вони можуть бути використані як докази.

Висновок експерта не має ніяких переваг порівняно з іншими доказами. Він не є обов'язковим для суду, прокурора, слідчого, дізнавача, однак незгода їх із висновком має бути мотивованою. Це положення не надає висновку експерта якого-небудь особливого доказового значення, оскільки безмотивно не може бути відкинуто жодного доказу. Разом з цим висновок експерта вимагає уважного ставлення до себе, оскільки він виходить від особи, що володіє спеціальними знаннями, яких інші учасники процесу, як правило, не мають.

Однією з гарантій, що забезпечують ефективність діяльності експерта, є забезпечення його безпеки (ст. 52¹ КПК) у разі наявності реальної загрози його життю, здоров'ю, житлу чи майну. При цьому конкретизується, що право на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав серед інших осіб мають експерт, члени його сім'ї та близькі родичі, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

Орган дізнання, слідчий, прокурор або суд, одержавши заяву чи повідомлення про загрозу безпеці особи, зазначеної у цій статті, зобов'язані перевірити заяву (повідомлення) і в строк не більше ніж три доби, а у невідкладних випадках — негайно прийняти рішення про застосування або відмову в застосуванні заходів безпеки. Відповідно до свого рішення вони приймають мотивовану постанову чи ухвалу і передають її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Ця постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання зазначеними органами.

Орган, якому доручено здійснювати заходи безпеки, встановлює перелік необхідних заходів і способів їх реалізації, керуючись при цьому конкретними обставинами і необхідністю усунення існуючої загрози. Про заходи безпеки, умови їх здійснення та правила користування майном

або документами, виданими з метою забезпечення безпеки, повідомляється особа, взята під захист.

У разі наявності в заяві (повідомленні) про загрозу безпеці особи, зазначеної у частині другій ст. 52¹, відомостей про злочин орган дізнання, слідчий, прокурор, суд або суддя в порядку, передбаченому ст.ст. 94, 98 і 99 КПК України, приймає рішення про порушення чи відмову в порушенні кримінальної справи або про передачу заяви (повідомлення) за належністю.

Про прийняте рішення заявнику негайно надсилається повідомлення.

Орган, який здійснює заходи безпеки, письмово інформує орган дізнання, слідчого, прокурора, суд або суддю, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, про вжиті заходи та їх результати.

1.4. Норми Цивільного процесуального кодексу України щодо здійснення судово-експертної діяльності

У розділі першому Цивільного процесуального кодексу України «Загальні положення» міститься зафіксована у ст. 10 норма щодо відкритого розгляду справ у всіх судах, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної або іншої захищеної законом таємниці. Закритий судовий розгляд, крім того, допускається за мотивованою ухвалою суду з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі, а також забезпечення таємниці усиновлення. В закритому судовому засіданні серед інших присутніх осіб, які беруть участь у справі, в необхідних випадках можуть бути експерти. Слухання справи в закритому засіданні суду ведеться з додержанням усіх правил судочинства. Рішення судів у всіх випадках проголошуються прилюдно, крім рішень про усиновлення у випадках, передбачених ст. 112 Кодексу про шлюб та сім'ю України.

Ця стаття закріплює принцип гласності, який полягає в тому, що розгляд цивільних справ у всіх судах України відповідно до ст. 129 Конституції України повинен проходити у відкритому судовому засіданні. Це означає, що в залі судового засідання можуть бути присутні будь-які громадяни, за винятком громадян віком молодше шіст-

надцяти років. Але і ці особи можуть знаходитися в залі судового засідання, якщо вони є особами, які беруть участь у справі, або свідками.

Закрите судове засідання з цивільних справ допускається за законом у трьох випадках: а) з метою запобігання розголошенню державної або іншої захищеної законом (комерційної, банківської та ін.) таємниці; б) з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, що беруть участь у справі; в) для забезпечення таємниці усиновлення. Про розгляд справи в закритому судовому засіданні має постановлятися мотивована ухвала суду (судді). При розгляді справи в закритому судовому засіданні повинні дотримуватися всі процесуальні правила, і рішення в справі має проголошуватися привселюдно, крім рішень, зазначених у частині п'ятій ст. 10 ЦПК.

Гласність судового розгляду має істотне значення в правовій державі з метою виховання громадян і попередження правопорушень. Конституція України в ст. 129 поєднує принцип гласності із повним фіксуванням процесу технічними засобами, що ставить завдання по оснащенню всіх судів засобами аудіо- і відеозапису, комп'ютерами тощо.

Стаття 19 ЦПК передбачає підстави для відводу експерта. Експерт не може брати участі в розгляді справи та підлягає відводу з підстав, зазначених у пунктах 2, 3, 4 і 5 ст. 18 ЦПК, а саме:

- якщо він особисто, прямо чи побічно заінтересований в результаті справи;
- якщо він є родичем сторін або інших осіб, які беруть участь у справі;
- якщо він перебуває в особливих стосунках з особами, які беруть участь у справі;
- якщо будуть встановлені інші обставини, які викликають сумнів у його безсторонності.

Експерт, крім того, не може брати участі у розгляді справи, якщо він:

- знаходиться або знаходився у службовій або іншій залежності від сторін, інших осіб, які беруть участь у справі;
- провадив ревізію, матеріали якої послужили підставою до порушення даної цивільної справи;
- виявився некомпетентним.

Участь експерта у попередньому розгляді даної справи як експерта не є підставою для його відводу.

Експерт хоча і не бере участь у постановленні рішення в справі, однак його особиста зацікавленість, необ'єктивність можуть несприятливо вплинути на хід судового розгляду і його результат. Тому ст. 18 ЦПК допускає можливість відводу експерта.

Підстави відводу експерта такі ж, як і підстави відводу судді, і дозволяють сумніватися в їх неупередженості. Додатковими підставами для експерта є службова або інша залежність від осіб, що беруть участь у справі, або причетність до матеріалів, що послужило підставою порушення цієї справи, або некомпетентність.

Відповідно до статті 20 ЦПК при наявності підстав, зазначених у ст.ст. 18 і 19 ЦПК, експерт повинен заявити про це судові (самовідвід). З тих же підстав відвід експертові можуть заявити особи, які беруть участь у справі. Відвід повинен бути мотивований і заявлений до початку розгляду справи по суті (ст. 178 ЦПК). Заявляти відвід після цього можна лише у випадках, коли про підставу відводу суд або особа, яка заявляє відвід, дізналися після початку розгляду справи по суті. Стаття 20 ЦПК встановлює обов'язок експерта заявити самовідвід при наявності підстав, зазначених у ст.ст. 18, 19 ЦПК. Обов'язок цей лежить на експертові і тоді, коли він вважає, що зазначені обставини не перешкоджають його участі у справі. Тільки суд повинен оцінювати вплив цих обставин на об'єктивність особи, яка заявила самовідвід. Недоліком закону є те, що він встановлює обов'язок, але не передбачає яких-небудь наслідків за невиконання цього обов'язку.

Стаття 22 ЦПК передбачає, що у разі заявлення відводу суд повинен вислухати особу, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думку осіб, які беруть участь у справі. Питання про відвід вирішується судом, який розглядає справу, в нарадчій кімнаті з постановленням ухвали. При заявленні клопотання про відвід суд повинен опитати заявника про мотиви відводу, вислухати пояснення особи, якій заявлений відвід, а також думку осіб, що беруть участь у справі, про заявлений відвід. Характер рішення суду про задоволення клопотання залежить від підстав відводу. Так, якщо відвід заявлений за підставами, зазначеними у пунктах 1, 3 ст. 18 або п. 2 ст. 19 ЦПК, то суд, безумовно, повинен задовольнити клопотан-

ня про відвід. В інших випадках суд повинен оцінити обставини і визначити, чи достатні вони для того, щоб задовольнити клопотання заявника. Питання про відвід вирішується судом у нарадчій кімнаті. За результатами вирішення питання постановляється ухвала. Якщо заінтересованими особами пропущені зазначені строки для заявлення клопотання про відвід, то вони втрачають право заявити ці клопотання, якщо суд (суддя) не вважає поважними причини пропуску і не відновить ці строки. Для вирішення цього питання заява про відвід подається разом із заявою про відновлення строку. Поважною причиною може бути лише у випадках, коли про підставу відводу суд або особа, яка заявляє відвід, дізналися після початку розгляду справи по суті.

Згідно зі ст. 27 ЦПК доказами в цивільній справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: поясненнями сторін і третіх осіб, показаннями свідків, письмовими доказами, речовими доказами і висновками експертів.

Частина 1 ст. 27 ЦПК дає нормативне визначення доказів. Відповідно до неї доказами є: а) не факти, не обставини, а фактичні дані, тобто відомості про факти; б) будь-які фактичні дані, тобто ніякі докази не мають заздальгідь установленної сили для суду; в) дані, одержані в процесуальній формі, тобто з зазначених у законі джерел і передбаченими в законі способами; г) такі фактичні дані, що вказують на наявність або відсутність фактів підстави позову і фактів, що обґрунтовують заперечення проти позову, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи, тобто такі дані, що належать до цієї справи, до пошукового факту.

Докази з цивільної справи класифікуються за наступними підставами:

- а) за джерелом їх одержання вони можуть бути особистими (джерелом їх є люди — відомості, отримані від сторін, свідків тощо) і речовими (джерелом є речі — письмові і речові докази);
- б) за способом одержання вони поділяються на первинні (відомості про факти, одержані з першоджере-

ла, — з оригіналу документа, від свідка-очевидця тощо) і похідні (відомості, одержані з джерела, що відтворює інший засіб доказування (копія документа, наприклад);

- в) стосовно пошукового факту вони можуть бути прямими (вказують на наявність або відсутність пошукового факту) і непрямими (у сукупності дозволяють зробити приблизний висновок про пошуковий факт);
- г) за способом повідомлення відомостей про факти докази поділяються на усні і письмові.

Частина 2 ст. 27 ЦПК хоча і не дає поняття, але вказує на засоби доказування, тобто ті джерела, з яких суд одержує фактичні дані, докази. Дана частина містить вичерпний перелік засобів доказу, серед яких і висновок експерта.

Стаття 36 ЦПК визначає, що суддя забезпечує докази, зокрема призначенням експертизи. Про забезпечення доказів суд або суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає порядок її виконання. Протоколи і всі зібрані в порядку забезпечення доказів матеріали надсилаються до суду, який розглядає справу.

Одним із засобів забезпечення доказів відповідно до цієї статті є призначення експертизи, спрямоване на фіксацію відомостей про факти майбутньої або вже порушеної цивільної справи. Порядок і спосіб забезпечення доказів вказуються в ухвалі судді або суду. Якщо забезпечення доказів здійснюється не в тому суді, що розглядатиме або розглядає цивільну справу, то протоколи і всі зібрані в порядку забезпечення доказів матеріали пересилаються в суд, що розглядає справу.

Призначення експертизи регулює ст. 57 ЦПК. Для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки або ремесла, суддя в порядку забезпечення доказів та під час підготовки справи або суд під час розгляду справи може призначити експертизу.

Експертизу проводять в суді або поза судом, коли це потрібно за характером дослідження або коли об'єкт дослідження неможливо доставити до суду.

Призначаючи експертизу та встановлюючи коло питань, що слід поставити перед експертами, суддя або суд повинен з цього приводу врахувати пропозиції сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Відхилення питань,

запропонованих особами, які беруть участь у справі, суд зобов'язаний мотивувати.

В ухвалі про призначення експертизи належить зазначити, з яких питань потрібні висновки експертів і кому доручається провести експертизу.

Експертиза провадиться експертами відповідних установ або іншими спеціалістами, призначеними судом. Експертом може бути призначена будь-яка особа, котра володіє необхідними знаннями для давання висновку.

При розгляді і вирішенні цивільних справ суду потрібна допомога різних фахівців. Тому ст. 57 ЦПК передбачає право суду (судді) для з'ясування обставин, що мають значення в справі і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки або ремесла, призначити експертизу.

Експертиза може бути призначена як засіб забезпечення доказів (до або після порушення справи), у стадії підготування або в стадії судового розгляду справи. У перших двох випадках експертизу призначає суддя, у третьому — суддя або суд залежно від того, хто розглядає справу. Експертиза призначається ухвалою судді або суду, в якій з урахуванням пропозицій осіб, що беруть участь у справі, позначається коло питань, за якими потрібні висновки експертів, кому доручається проведення експертизи. Місцем проведення експертизи може бути суд або місце знаходження предмета, речі або місце знаходження експертної або іншої установи.

Стаття 58 ЦПК закріплює обов'язки і відповідальність експертів у цивільному процесі. Особа, яку призначено експертом, повинна з'явитися на виклик суду і дати правдивий висновок щодо поставлених їй питань. За злісне ухилення від явки до суду експерт несе відповідальність за ч. 3 ст. 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за давання завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків — відповідно за ст.ст. 384 чи 385 КК України.

Ця стаття встановлює обов'язки експертів і відповідальність за невиконання цих обов'язків. Головний обов'язок експерта — з'явитися за викликом суду і дати правдивий висновок з поставлених йому питань. Стаття передбачає, що за злісне відхилення від явки до суду особи, призначеної експертом, вона відповідає за ч. 2 ст. 185³

Кодексу про адміністративні правопорушення. Покладаючи адміністративну відповідальність на експерта, суд (суддя) повинен перекоонатися, що експерт умисно не виконує ухвалу судді (суду), до суду не з'являється з неповажних причин, злісно ухиляється від явки до суду. Особа, призначена експертом, може бути піддана кримінальній відповідальності за давання завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання обов'язків експерта. Про таку відповідальність експерт попереджується судом (суддею).

Процесуальні права експерта передбачені ст. 59 ЦПК. Експерт, оскільки це необхідно для давання висновку, має право знайомитися з матеріалами справи, брати участь у розгляді справи судом, просити суд про надання йому додаткових матеріалів.

Експерт має право відмовитись від давання висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання покладеного на нього обов'язку.

Дана стаття визначає коло основних прав експерта з цивільної справи. Для того, щоб його висновок був повним і об'єктивним, у деяких випадках експерту необхідно ознайомитися з матеріалами цивільної справи, що належать до предмета експертизи. Коло цих матеріалів за клопотанням експерта визначає суддя. Експерт має право брати участь у розгляді справи, з дозволу суду ставити питання особам, які беруть участь у справі, якщо вони належать до предмета проведеної ним експертизи. Якщо наданих експерту матеріалів недостатньо для давання висновку, він може просити суд про надання йому додаткових матеріалів, що належать до предмета дослідження. Сам вимагати такі матеріали у сторін він не вправі. Його правом є можливість відмовитися від дачі висновку. Це можливо при двох умовах: якщо наданих йому матеріалів недостатньо для експертизи і якщо його знань недостатньо для проведення експертизи і дачі кваліфікованого висновку. Експерт має право на винагороду за проведено експертизу і відшкодування витрат, понесених у зв'язку з експертизою, явкою в суд та участю у розгляді справи, якщо виконання експертизи не входить у коло його службових обов'язків.

Відповідно до вимог ст. 60 ЦПК висновок експерта повинен містити в собі докладний опис проведених дослі-

джень, зроблені в результаті їх висновки і обґрунтовані відповіді на поставлені судом питання. Якщо експерт під час проведення експертизи встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він вправі включити свої міркування про ці обставини до висновку.

Експерт дає у письмовій формі свій мотивований висновок, який приєднується до справи. Суд має право запропонувати експерту дати усне пояснення свого висновку. Усне пояснення заноситься до протоколу судового засідання, прочитується експертові і підписується ним. Коли призначено кількох експертів, вони мають право радитись між собою. Якщо експерти дійдуть одного висновку, вони всі підписують його. Експерт, не згодний з іншими експертами, складає окремий висновок. Висновок експерта для суду не є обов'язковим і оцінюється судом за правилами, встановленими ст. 62 ЦПК. Незгода суду з висновком експерта повинна бути мотивована в рішенні або ухвалі.

Відповідно до ч. 2 ст. 27 ЦПК висновок експерта належить до засобів доказування з цивільної справи. Цим він відрізняється від висновку органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Крім того, він містить відомості тільки з фактичних обставин справи: опис проведених досліджень, одержані результати та обґрунтовані відповіді на запитання суду, сформульовані в ухвалі про призначення експертизи. У висновку можуть бути судження експерта і з інших питань, що виникли в ході проведення експертизи.

Висновок експерта оформлюється як письмовий документ. У судовій практиці прийнято складати висновок, який містить три частини: вступну (найменування експертизи, хто проводить, підстава, дата проведення, найменування суду і цивільної справи, питання, поставлені судом), дослідницьку (найменування і стан об'єктів дослідження, методика дослідження) і висновки експертизи. Якщо експерт у суді виступав з усним роз'ясненням свого висновку, то таке роз'яснення заноситься до протоколу судового засідання, зачитується експерту і підписується ним. Правила оформлення висновку експерта наведено в попередньому підрозділі при роз'ясненні ст.ст. 75, 196, 310 КПК України і поширюються на висновки експерта з цивільної справи. Оскільки висновок експерта є одним із засобів доказування, він не є обов'язковим для суду і оцінюється

судом за загальними правилами нарівні з іншими засобами доказування (див. коментар до ст. 62 ЦПК). Незгода суду з висновком експерта повинна мотивуватися судом у судовому рішенні або ухвалі про закінчення справи.

Стаття 61 ЦПК вказує на право суду призначити додаткову і повторну експертизу з цивільної справи. Відповідно до вимог даної статті в разі необхідності провести додаткові дослідження, а також в разі суперечності висновків кількох експертів суд може вимагати додаткового висновку або призначити інших експертів для проведення повторної експертизи. Підстави призначення додаткової чи повторної експертизи також наведено в попередньому підрозділі при роз'ясненні ст.ст. 75, 196, 310 КПК України і поширюються на висновки експерта з цивільної справи.

Статтею 63 передбачено розподіл судових витрат, що складаються з державного мита і витрат, пов'язаних з розглядом справи. До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать серед інших суми, що підлягають виплаті експертам.

Стаття 71 ЦПК передбачає збереження за експертами середнього заробітку, відшкодування їм витрат, пов'язаних з їх участю у розгляді справи. За викликаними до суду свідками, експертами та перекладачами зберігається їх середній заробіток за місцем роботи. Зазначеним особам, які не є працівниками підприємств, установ і організацій, виплачується винагорода за явку до суду або виконану роботу. Якщо виконання експертами процесуальних обов'язків пов'язано з їх перебуванням за межами постійного місця проживання, їм відшкодовуються витрати, пов'язані з переїздом до місця виклику і назад, наймом житла та виплачуються добові. Експертам, яких призначено під час підготовки справи або судового розгляду не в порядку службового доручення, за виконану роботу виплачується винагорода. Розміри і порядок виплат, зазначених у цій статті, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Ця стаття передбачає оплату праці експертів за виконану ними роботу в ході підготовки справи і судового розгляду. Однак їх робота не повинна оплачуватися, якщо це входить у коло їх службових обов'язків (наприклад, фахівці експертних установ). Експертам за експертизу в судовому розгляді встановлюється винагорода в розмірі від 2 до 5 відсотків мінімального розміру заробітної плати. Цей розмір визначається суддею або судом залежно

від кваліфікації експерта і складності виконуваної роботи. Якщо експертиза проводилася штатними працівниками організацій на основі договірних відносин, то відшкодування витрат у зазначених розмірах здійснюється цим установам.

Оплата експертам витрат, пов'язаних із проїздом, наймом житла, а також добових здійснюється в тому ж порядку, що і свідкам.

Статтею 73 ЦПК передбачено порядок внесення коштів на оплату судових витрат, у тому числі й коштів, потрібних на оплату праці експертів, а також на проведення огляду на місці, які вносить наперед сторона, котра порушила відповідне клопотання. Якщо виклик цих осіб або огляд на місці провадиться за клопотанням обох сторін або з ініціативи суду, потрібні для цього кошти вносяться обома сторонами порівну. Перелічені в цій статті суми не вносяться стороною, звільненою від оплати судових витрат.

Слід зауважити, що відповідно до вимог Закону України «Про судову експертизу» оплата державним спеціалізованим експертним установам за проведення експертиз з цивільних справ передбачена за рахунок замовника. Із смислу ст. 73 ЦПК випливає, що суми за проведення експертиз не вносяться стороною, звільненою від оплати судових витрат. Отже, не зрозуміло, хто ж сплачуватиме грошові кошти за проведення експертизи у разі звільнення сторін від сплати судових витрат? Це питання залишається неврегульованим у чинному ЦПК.

Стаття 74 ЦПК передбачає виплати сум, належних експертам. Ці суми виплачуються судом після виконання ними своїх обов'язків, незалежно від стягнення з сторін сум для оплати свідків і експертів. Порядок виплати і розміри сум, що підлягають до виплати, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до цієї статті суми, що підлягали виплаті експертам, виплачуються судом після виконання ними своїх обов'язків, незалежно від стягнення зі сторін сум для оплати свідків і експертів. Ці витрати з цивільних справ відшкодовуються із сум, внесених сторонами, а якщо сторони звільнені від сплати витрат, то оплата здійснюється із коштів, які відпускаються за кошторисом. Вона робиться за ухвалою суду (постановою судді). Суми, що підлягають виплаті, виплачуються негайно після виконання відповідними особами своїх обов'язків. Відшкодування

витрат військових, що викликаються як експерти, робиться за вимогою військових частин за встановленими нормами.

Стаття 90 ЦПК передбачає, що судові виклики і повідомлення провадяться повістками, що надсилаються експертам за адресою, вказаною стороною, самими цими особами або іншими учасниками справи. Повістки разом із зворотною розпискою надсилаються рекомендованим листом або через розсильних. Як виняток повістку можна видати на руки стороні або її представникові з їх згоди для вручення відповідним особам.

ЦПК передбачає дві форми доведення до відома учасників процесу їх прав або обов'язків з'явитися до суду для участі в процесі або в процесуальній дії. Сповіщаються, як правило, сторони та інші особи, що беруть участь у справі, оскільки явка до суду — це частіше за все їх право, а не обов'язок. Якщо вони не з'являються за повідомленням суду, то ризикують зазнати несприятливих матеріальних і процесуальних наслідків. Виклик же є обов'язковим, і повістка надсилається тим учасникам процесу, відносно яких закон передбачає обов'язок з'явитися за викликом у суд і наслідки невиконання цього обов'язку (у тому числі й експерти).

Відповідно до статті 91 ЦПК повістка про виклик до суду повинна бути завчасно вручена особі, яка викликається, але у будь-якому разі не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Це правило передбачено для того, щоб у осіб, які беруть участь у справі, у інших учасників процесу було досить часу для підготовки до участі в розгляді справи. Порушення цієї норми повинно розцінюватися вищестоящими судами як серйозне порушення суб'єктивних процесуальних прав учасників процесу.

Статтею 92 ЦПК передбачено зміст повістки про виклик, а саме вказано, що у ній повинні міститися:

- 1) найменування і адреса суду з зазначенням місця, дня і часу явки за викликом;
- 2) назва справи, по якій робиться виклик;
- 3) вказівка, як хто викликається дана особа (як позивач, відповідач, третя особа, свідок, експерт, перекладач);
- 4) вказівка, чи викликається дана особа в судове засідання чи на прийом до судді;

5) попередження про наслідки неявки або неповідомлення про причини неявки в судове засідання.

До норм ЦПК, що регулюють питання судової експертизи, можна віднести й положення ст. 143, якою передбачено дії судді з підготовки справи. Дана стаття містить правило щодо провадження такої дії, як вирішення з урахуванням думки осіб, які беруть участь у справі, питання про проведення експертизи.

Статтею 160 ЦПК передбачено правило про безпосередність та усність судового розгляду. Суд першої інстанції при розгляді справи повинен безпосередньо дослідити докази в справі: заслухати пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, висновки експертів, ознайомитися з письмовими доказами, оглянути речові докази. Винятки з цього правила допускаються лише у випадках, встановлених ст.ст. 33 і 45 ЦПК. Розгляд справи відбувається усно і при незмінному складі суддів. У разі заміни одного з суддів у процесі розгляду справи її розгляд має бути проведений з самого початку.

Принцип безпосередності судового розгляду визначає порядок дослідження і сприйняття матеріалів цивільної справи судом. Відповідно до ст. 160 ЦПК суд першої інстанції зобов'язаний безпосередньо досліджувати докази у справі, в тому числі й висновки експертів.

Винятком із цього принципу є різного роду випадки забезпечення доказів, у тому числі призначення експертизи до порушення цивільної справи або до розгляду її по суті (ст.ст. 35, 36 ЦПК). У цьому випадку об'єктом безпосереднього сприйняття є суддя, навіть якщо справа розглядатиметься колегіальним судом.

Інша вимога цього принципу — вимога до складу суду — полягає в тому, що у випадку колегіального розгляду справи склад суду від початку і до закінчення справи повинен бути незмінним. При одноособовому розгляді справи вона повинна бути розглянута від початку до кінця одним суддею. Тільки судді, що брали участь у дослідженні обставин справи, можуть брати участь у постанові підсумкового процесуального документа — рішення або ухвали. Якщо клопотання про відвід судді (суддів) задоволено або судді (один із суддів) вибувають з процесу з іншої причини (хвороба, відрядження і т. п.), розгляд цієї справи необхідно починати спочатку.

Відповідно до ст. 160 ЦПК розгляд справ у суді першої інстанції здійснюється усно. Цей принцип визначає форму доведення до суду та інших учасників процесуальної діяльності фактичного і доказового матеріалу. Згідно з принципом усності всі обставини цивільної справи з'ясовуються в усній формі. Винятки із цього принципу визначаються процесуальним законом. Усність необхідна там, де є гласність процесу. Вона сприяє особистому спілкуванню суду зі сторонами, іншими особами, що беруть участь у справі, та іншими учасниками процесуальної діяльності, більш глибокому сприйняттю обставин справи, дозволяє сконцентрувати процесуальний матеріал у судовому засіданні, вчасно розглянути справу і винести законне та обґрунтоване судове рішення.

Стаття 175 ЦПК передбачає наслідки неявки в судове засідання експертів. Якщо в судове засідання не з'являться експерти, суд заслуховує думку осіб, які беруть участь у справі, про можливість розгляду справи в їх відсутності, та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи на певний строк. Одночасно суд вирішує питання про відповідальність експерта, який не з'явився, згідно зі ст.ст. 44 і 58 ЦПК.

Таким чином, ст. 175 ЦПК передбачено два види наслідків неявки в судове засідання експертів: винесення ухвали про продовження розгляду справи або про відкладення розгляду справи. Продовження розгляду справи можливо тоді, коли висновок експерта, який не з'явився, не є єдиним доказом для факту, коли в справі досить інших доказів для встановлення дійсних взаємостосунків сторін. Питання про можливість продовжити розгляд справи повинно вирішуватися після того, як суд вислухає думку осіб, що беруть участь у справі, про можливість розгляду справи у відсутність експертів, які не з'явилися.

Статтею 181 ЦПК встановлено, що порядок допиту експертів визначається судом по кожній конкретній справі залежно від її обставин. Частіше за все суди виносять ухвалу, в якій встановлюють «загальний порядок» дослідження інших доказів. Це означає, що суд досліджує докази в тій послідовності, в якій ЦПК наводить правила про порядок їх дослідження: допит свідків, дослідження письмових доказів, дослідження речових доказів, дослідження висновку експерта. Однак нерідко суди допускають відступ від цього порядку, наприклад, у разі потреби невід-

кладного огляду на місці продуктів харчування, що швидко псуються.

Відповідно до ст. 186 ЦПК письмові докази або протокол їх огляду, складені в порядку, передбаченому ст.ст. 33, 36 і 189 ЦПК, оголошуються в судовому засіданні та пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках — також експертам. Особи, які беруть участь у справі, можуть дати свої пояснення з приводу цих доказів або протоколу. Відповідно до принципу усності судового розгляду всі наявні в справі письмові матеріали, в тому числі письмові докази, повинні оголошуватися в судовому засіданні і пред'являтися для ознайомлення особам, що беруть участь у справі, а при необхідності (їх суперечливість, сумніви в їх дійсності і т. п.) — і експертам. Це правило поширюється і на письмові докази, одержані в порядку судових доручень, забезпечення доказів або огляду на місці. Дані про оголошення письмових доказів, про пред'явлення їх для ознайомлення учасникам процесу, а також про пояснення осіб, що беруть участь у справі, з приводу цих доказів повинні відображатися в протоколі судового засідання. Самі ж письмові докази після їх дослідження прилучаються до справи.

Стаття 188 ЦПК передбачає, що речові докази оглядаються судом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках — також і експертам. Особи, яким пред'явлені для ознайомлення речові докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться до протоколу судового засідання.

Протоколи огляду речових доказів, складені в порядку, передбаченому ст.ст. 33, 36 і 189 ЦПК, оголошуються в судовому засіданні. Особи, які беруть участь у справі, можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів.

Стаття 188 ЦПК визначає порядок дослідження речових доказів. Дослідження проводяться шляхом огляду речових доказів судом і ознайомлення з ними осіб, що беруть участь у справі. Якщо речові докази пов'язані з висновком експерта, то докази можуть пред'являтися для ознайомлення також і експертам. У ході дослідження речових доказів особи, що беруть участь у даній процесуальній дії, можуть давати пояснення, робити відповідні заяви. Ці за-

яви, а також весь хід дослідження речових доказів мають бути відображені в протоколі судового засідання.

Якщо в справі є протоколи огляду речових доказів у порядку їх забезпечення або огляду на місці, вони повинні оголошуватися в даному судовому засіданні. Про оголошення протоколів огляду речових доказів, а також про пояснення і заяви осіб, що беруть участь у справі, з приводу цих протоколів повинні міститися дані в протоколі судового засідання. Після дослідження речових доказів у судовому засіданні вони, залежно від їх індивідуальних особливостей і особливостей справи, прилучаються до даної справи, здаються на збереження в суді або повертаються особам, від яких вони були одержані, або передаються підприємствам, установам чи організаціям, що можуть їх використовувати за призначенням.

Статтею 189 ЦПК передбачено, що речові та письмові докази, яких не можна доставити в суд, оглядаються і досліджуються за місцем їх знаходження. Про проведення огляду на місці суд постановляє ухвалу. Огляд на місці провадить весь склад суду з повідомленням про це осіб, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках — з викликом експертів. Про огляд на місці і проведені при огляді дії складається протокол, що підписується всіма особами, які беруть участь в огляді. До протоколу додаються разом з описом усі складені або звірені під час огляду плани, креслення, знімки тощо. Особи, які беруть участь в огляді на місці, вправі подавати свої зауваження до протоколу огляду.

У ході розгляду справи по суті може виникнути необхідність огляду на місці тих речових і письмових доказів, що не можуть бути доставлені в зал судового засідання. Про проведення огляду на місці суд (суддя) виносить відповідну ухвалу і сповіщає про час і місце огляду осіб, що беруть участь у справі, які мають право брати участь у даній процесуальній дії. Участь же експертів в огляді на місці у випадку їх виклику судом є обов'язковою. При огляді на місці особи, які беруть при цьому участь, можуть давати пояснення, ставити питання свідкам, експерту; докази можуть фотографуватися, можуть складатися плани, креслення і т.д. Хід огляду на місці відображається у відповідному протоколі, що підписується всіма учасниками цієї процесуальної дії. Особи, що брали участь в огляді на місці і не згодні з відображенням тих чи інших даних, можуть

подавати свої зауваження до протоколу огляду на місці. Ці зауваження розглядаються в судовому засіданні.

Стаття 190 ЦПК містить правила дослідження висновку експерта. Висновок експерта оголошується в судовому засіданні. Для роз'яснення і доповнення висновку експерта йому можуть бути поставлені запитання. Першим ставить запитання експертові особа, за заявою якої призначено експертизу, а потім — інші особи, які беруть участь у справі. Якщо експертизу призначено за ініціативою суду, першим ставить запитання експертові позивач. Головуючий може ставити запитання експертові в будь-який час його допиту.

Висновок експерта є одним із найважливіших засобів доказування, оскільки він складений фахівцем у тій чи іншій галузі знань. Висновок експерта, складений ним у письмовій формі при проведенні експертизи, відповідно до принципу усності судового розгляду оголошується в судовому засіданні.

Після оголошення висновку з метою його роз'яснення або доповнення експерту можуть бути поставлені запитання особами, які беруть участь у справі. Першим ставить питання особа, з ініціативи якої призначалася експертиза, а якщо експертизу призначав суддя (суд), то першим питання ставить позивач. Суд може ставити питання експерту в будь-який час. Дані про висновок експерта, про поставлені йому питання і відповіді заносяться до протоколу судового засідання. Правильність відповідей у протоколі повинна засвідчуватися підписом експерта.

Стаття 222 ЦПК передбачає серед інших підстав право суду зупинити провадження в справі у разі призначення судом експертизи (якщо час на проведення експертизи відомо заздалегідь, то суд може відкласти розгляд справи на цей термін). У тому випадку, коли час проведення експертизи точно визначити неможливо, суд припиняє провадження у справі. Так, Верховний Суд України погодився з ухвалами судової колегії Київського обласного суду, яка розглядає справу по суті про припинення провадження у справі для проведення технічної експертизи.

Стаття 225 ЦПК передбачає обчислення строків позовної давності в зв'язку з зупиненням провадження. Перебіг строку позовної давності у разі призначення судом експертизи починається з дня надходження до суду висновку експертизи.

1.5. Норми Господарського процесуального кодексу України щодо здійснення судово-експертної діяльності

Розглянемо низку статей Господарського процесуального кодексу України, в яких містяться норми щодо судової експертизи. Розпочати цей розгляд можна зі ст. 7 «Порядок і строки розгляду претензії». Претензія підлягає розгляду в місячний строк, який обчислюється з дня одержання претензії. В тих випадках, коли обов'язковими для обох сторін правилами або договором передбачено право перевірки забракованої продукції (товарів) підприємством-виготовлювачем, претензії, пов'язані з якістю та комплектністю продукції (товарів), розглядаються протягом двох місяців. Якщо до претензії не додано всі документи, необхідні для її розгляду, вони витребуються у заявника із зазначенням строку їх подання, який не може бути менше п'яти днів, не враховуючи часу поштового обігу. При цьому перебіг строку розгляду претензії зупиняється до одержання витребуваних документів чи закінчення строку їх подання. Якщо витребувані документи у встановлений строк не надійшли, претензія розглядається за наявними документами. При розгляді претензії підприємства та організації в разі необхідності повинні звірити розрахунки, провести судову експертизу або вчинити інші дії для забезпечення досудового врегулювання спору. Підприємства та організації, що одержали претензію, зобов'язані задовольнити обґрунтовані вимоги заявника.

Досудове врегулювання спору передбачає не тільки пред'явлення претензії та відповідь на неї. Згідно з ч. 4 ст. 7 ГПК при розгляді претензії підприємства чи організації у разі необхідності повинні звірити розрахунки, провести експертизу або вчинити інші дії, спрямовані на врегулювання спору. Із смислу цієї статті випливає, що проведення експертизи можливе за заявою сторін господарського спору, насправді ж така дія не може бути виконаною, оскільки за заявою юридичних осіб, що не мають своєю компетенцією винести постанову чи ухвалу про призначення експертизи, її проведення неможливе. На прохання підприємств, установ, організацій тощо в експертних установах можуть виконуватись дослідження, результати яких викладаються в письмових висновках спеціалістів, а не експертів. Висно-

вок спеціаліста є непроцесуальною формою застосування спеціальних знань.

Згідно з ч. 4 ст. 7 ГПК претензія підлягає розгляду за наявними документами. Коли заявникові претензії було запропоновано звірити розрахунки, провести експертизу, надіслати додаткові документи або вчинити інші дії, а він не відповів на пропозицію або відмовився від неї, внаслідок чого спір було доведено до господарського суду і останній визнав, що ця обставина перешкодила врегулюванню спору у претензійному порядку, господарський суд не позбавлений права повністю або частково покласти на позивача обов'язок сплатити державне мито, як це передбачено ч. 2 ст. 49 ГПК, хоча позов було задоволено.

Витребувані додаткові документи повинні бути такими, що дійсно необхідні для розгляду претензії і відсутні у підприємства, яке розглядає претензію. Якщо у процесі розгляду справи буде встановлено, що відсутність витребуваних додаткових документів не перешкоджала розгляду претензії або ці документи безумовно повинні були знаходитись у другої сторони, однак боржник не дав відповіді по суті претензії чи порушив строк її розгляду, господарський суд вправі, незалежно від результату вирішення спору, покласти на відповідача обов'язок повністю або частково сплатити державне мито.

Стаття 31 ГПК передбачає участь в судовому процесі судового експерта. В судовому процесі може брати участь судовий експерт. Права, обов'язки та відповідальність судового експерта визначаються ГПК та Законом України «Про судову експертизу». Судовий експерт зобов'язаний за ухвалою господарського суду з'явитись на його виклик і дати мотивований висновок щодо поставлених йому питань. Висновок робиться у письмовій формі. Судовий експерт, оскільки це необхідно для давання висновку, має право знайомитися з матеріалами справи, брати участь в огляді та дослідженні доказів, просити господарський суд про надання йому додаткових матеріалів. Судовий експерт має право відмовитись від давання висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання покладеного на нього обов'язку. Сторони і прокурор, який бере участь в судовому процесі, мають право заявити відвід судовому експерту, якщо він особисто, прямо чи побічно заінтересований в результаті розгляду справи, якщо він є родичем осіб, які беруть

участь в судовому процесі, а також з мотивів його некомпетентності. Відвід повинен бути мотивованим, заявлятися у письмовій формі до початку вирішення спору. Заявляти відвід після цього можна лише у випадку, коли про підставу відводу сторона чи прокурор дізналися після початку розгляду справи по суті. Питання про відвід вирішується суддею, який виносить з цього приводу ухвалу.

Таким чином, ст. 31 ГПК передбачено участь у судовому процесі судового експерта, права, обов'язки і відповідальність якого визначаються ГПК та Законом України «Про судову експертизу».

У разі прийняття суддею відмови судового експерта від давання висновку з підстав, зазначених у ч. 4 ст. 31 ГПК, суддя фіксує її в ухвалі про призначення іншого судового експерта.

Сторони чи прокурор, який бере участь у процесі, мають право заявити відвід судовому експерту з підстав та у порядку, передбачених чч. 5 і 6 ст. 31 ГПК.

Відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» експертами можуть бути особи, які мають вищу освіту, пройшли відповідну підготовку та атестацію як судові експерти певної спеціальності. Реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян веде Міністерство юстиції України (ст. 9 Закону «Про судову експертизу»).

У разі, якщо господарський суд доручає проведення судової експертизи недержавній структурі або громадянину, йому слід переконаватися в тому, чи можуть вони здійснювати таку діяльність згідно з вимогами ст.ст. 7 і 10 Закону «Про судову експертизу».

Суд зобов'язаний перевірити повноваження експерта, наявність свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта за відповідною спеціалізацією у безпосереднього виконавця експертизи.

На підставі ч. 4 ст. 41 ГПК сторони і прокурор, який бере участь в судовому процесі, мають право заявити відвід експерту з підстав і в порядку, передбачених чч. 6 і 7 ст. 31 ГПК. Господарський суд, розглядаючи заявлений відвід, повинен виходити з того, що відвід може бути заявлено, як правило, до початку експертизи.

Експерт відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 12 Закону «Про судову експертизу» вправі заявити самовідвід з передбаче-

них законом підстав, які виключають його участь у справі. Такі підстави передбачено, зокрема, ч. 6 ст. 31 ГПК.

У випадках, зазначених у ч. 5 ст. 31 ГПК, експерт має право відмовитись від давання висновку. Така відмова не може тягти за собою наслідків, передбачених ст.ст. 384 і 385 КК України.

Особа набуває права та несе обов'язки експерта після оголошення (вручення) її ухвали про призначення експертизи та попередження про відповідальність. Тільки за цих умов висновок експерта набуває доказової сили. Невиконання цих вимог робить неможливим використання висновку експерта як доказу в справі. Тому не можуть розглядатись як висновок експерта і бути підставою для відмови у призначенні експертизи акти ревізії, калькуляції, інші висновки спеціалістів, навіть якщо вони надані на запит суду, адвоката, сторони. За необхідності з'ясування зазначених у таких документах обставин судом може бути призначена експертиза, яка вважатиметься первинною.

В ст. 32 ГПК розглядаються поняття і види доказів. Доказами у справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутності обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення господарського спору. Ці дані встановлюються такими засобами: письмовими і речовими доказами, висновками судових експертів; поясненнями представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі. В необхідних випадках на вимогу судді пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі, мають бути викладені письмово.

Статтею 41 ГПК передбачені порядок призначення і проведення судової експертизи у господарському процесі. Для роз'яснення питань, що виникають при вирішенні господарського спору і потребують спеціальних знань, господарський суд призначає судову експертизу. Учасники судового процесу мають право пропонувати господарському суду питання, які мають бути роз'яснені судовим експертом. Остаточне коло цих питань встановлюється господарським судом в ухвалі. Проведення судової експертизи має бути доручено компетентним організаціям чи безпосередньо спеціалістам, які володіють необхідними для цього знаннями.

Особа, яка проводить судову експертизу (судовий експерт), користується правами і несе обов'язки, зазначені у ст. 31 ГПК. Сторони і прокурор, який бере участь в судовому процесі, мають право до початку проведення судової експертизи заявити відвід судовому експерту в порядку та з підстав, зазначених у чч. 5 і 6 ст. 31 ГПК.

Положення щодо висновку судового експерта передбачено ст. 42 ГПК. Висновок судового експерта повинен містити докладний опис проведених досліджень, зроблені в результаті опису висновки і обґрунтовані відповіді на поставлені господарським судом питання. Висновок подається господарському суду в письмовій формі, копії його надсилаються сторонам. Якщо під час проведення судової експертизи встановлюються обставини, що мають значення для правильного вирішення спору, з приводу яких судовому експерту не були поставлені питання, він викладає свої міркування щодо цих обставин у висновку. У випадках недостатньої ясності чи неповноти висновку судового експерта господарський суд може призначити додаткову судову експертизу. В разі необхідності господарський суд може призначити повторну судову експертизу і доручити її проведення іншому судовому експерту. Висновок судового експерта для господарського суду не є обов'язковим і оцінюється господарським судом за правилами, встановленими ст. 43 ГПК. Відхилення господарським судом висновку судового експерта повинно бути мотивованим у рішенні.

Як бачимо із змісту статей про здійснення судової експертизи при розгляді господарських справ, основні правила призначення та проведення експертиз у даному виді процесу є схожими із кримінальним та цивільним процесами.

Деякі розбіжності спостерігаються у правилах щодо видачі висновку експертизи: якщо результати експертизи з кримінальної чи цивільної справи мають видаватися тільки особі (органу), що призначила її проведення, або за її довіреністю, то відповідно до вимог ст. 42 ГПК копія висновку експертизи надсилається сторонам.

ОСНОВИ ТЕОРІЇ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

2.1. Предмет судової експертизи

Георг Гегель при тлумаченні поняття предмета науки відмічав: чим багатший предмет, що потребує визначення, тим більше сторін він надає для розгляду, тим більш різноманітніми можуть бути визначення, які виробляються на його основі. Через використання цих умов предмет отримує своє зовнішнє існування, реалізує свої складові, які зі свого боку відповідають умовам таким чином, що предмет походить від умов та зобов'язаний їм своїми визначеннями¹. Дана теза є прийнятною не тільки для предмета науки, а й для предмета будь-якої практичної (процесуальної), зокрема, судово-експертної діяльності, адже відомо, що під експертизою треба розуміти дослідження, що проводиться експертом із застосуванням спеціальних знань на виконання завдання слідчого (суду) та має значення для правильного розслідування (судового розгляду) справи.

Філософсько-енциклопедичний словник у такий спосіб тлумачить поняття предмета: «Предмет — категорія, яка визначає певну цілісність... що виділена із світу об'єктів у процесі діяльності та пізнання людини... В предмет входять лише головні, найбільш суттєві ознаки та властивості (з точки зору дослідження)»². З наведеного визначення випливає, що предмет — це ті, найбільш суттєві, головні сторони, властивості досліджуваного явища, об'єкта, на які спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта пізнання.

З метою вироблення найбільш повного і точного визначення розглянемо динаміку розвитку поняття предмета експертизи у криміналістичній літературі.

В.К. Лисиченко наприкінці 50-х років XX ст. зазначав, що предметом дослідження криміналістичної експертизи

¹ Див.: Гегель Георг Вильгельм Фридрих. Энциклопедия философских наук. — Том 1. Наука логики. — М.: Мысль, 1974. — С. 326–327.

² Див.: Философский энциклопедический словарь. — 2-е изд. / Ред. колл. С.С. Аверинцева и др. — М.: Сов. энциклопедия, 1989. — С. 505.

є речові докази¹. У подальшому під предметом судової експертизи він розумів певні обставини розслідуваної події². Він же говорив про те, що зміст криміналістичної експертизи складає процес порівняльного дослідження конкретних властивостей (ознак) досліджуваних об'єктів з метою встановлення індивідуальної totoжності, або їх групової належності, схожості, одного джерела походження³. Такої ж думки додержувалися А.І. Вінберг та Н.Т. Малаховська, зазначаючи: «Криміналістична експертиза адекватна поняттю ідентифікаційної експертизи»⁴. З подібними тлумаченнями предмета не можна погодитися, оскільки, на нашу думку, вони не відображають сутності саме криміналістичної експертизи, бо ототожнюють поняття ідентифікаційного завдання з поняттям ідентифікаційної експертизи та не встановлюють відмінностей такої експертизи від інших, що звужує межі завдань криміналістичної експертизи до ідентифікаційних. На сьогодні майже не є спірною думка про можливість вирішення криміналістичною експертизою не тільки ідентифікаційних, а й діагностичних, ситуаційних завдань, що можуть бути як окремими, так і інтеграційними. «Якщо на фізичному приладі навіть повністю вирішується експертне завдання, то фізик, що отримав результат, аж ніяк від цього не стає криміналістом, як і криміналіст, що працює на фізичному приладі, не стає фізиком⁵». Однак, як впливає із судово-експертної практики, фізик, хімік, інший спеціаліст, що проводить експертизи в системі судово-експертних установ, володіє знаннями не тільки у галузі своєї «материнської» науки, а й екстраполює ці знання у галузь криміналістики, судової експертизи, теорії доказування із урахуванням основних законів останніх. У процесі проведення експер-

¹ Див.: Лисиченко В.К. К вопросу о предмете и системе криминалистической экспертизы // Материалы 4-й расширенной конференции. — К., 1959. — С. 329.

² Див.: Лисиченко В.К. Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1974. — С. 54.

³ Див.: Лисиченко В.К. К вопросу о предмете и системе криминалистической экспертизы. — С. 329.

⁴ Див.: Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология: Общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз. — Волгоград: НИИ РИО ВСШ МВД СССР, 1979. — С. 64.

⁵ Там само.

тиз оцінка результатів дослідження здійснюється з точки зору криміналістичної ідентифікації, механізму слідоутворення, причинно-наслідкових зв'язків тощо. Крім того, питання про індивідуальну тотожність, що вирішуються судовими фізиками, біологами, ґрунтознавцями та іншими спеціалістами у галузі природничих або технічних наук, як правило, реалізуються у встановленні родових (таксономічних), групових ознак, що свідчить про загальну родову (групову) належність. Дана обставина не може задовольняти потреби слідчих (судових) органів, бо питома вага інформації, яку б вони хотіли отримати від експерта, стосується виявлення індивідуалізуючих ознак будь-чого (речі, речової обстановки, речовини, знаряддя, ділянки місцевості тощо) або конкретної особи, а також причин події, механізму слідоутворення, встановлення наявності чи відсутності факту, обставин контактної взаємодії. Такі завдання можуть бути вирішені більшою частиною шляхом інтеграції знань природничих, технічних та криміналістичної наук. Оцінка результатів спектрального, фотометричного, хроматографічного та інших методів дослідження повинна здійснюватися виходячи із властивостей та ознак (постійних, випадкових) об'єкта конкретного експертного дослідження стосовно обставин даної кримінальної (цивільної, господарчої, адміністративної) справи. Просте констатування даних про якісний, кількісний тощо склад досліджуваних об'єктів (наприклад, у процесі ідентифікаційних досліджень), отриманих у результаті аналізу, може привести до того, що такі дані не зможуть бути синтезованими та оціненими в силу значної їх розбіжності чи суперечностей.

При всій різноманітності існуючих загальних та окремих методів різних наук, обумовлених логікою пізнання, з одного боку, та розвитком науково-технічного прогресу — з іншого, а також потребою у певній диференціації спеціальних знань, все ж таки, на наш погляд, майбутнє належить утворенню загального інституту судової експертизи, елементи якого з'єднають в єдину систему всі класи, роди, види експертиз. Зрозуміло, що під інститутом тут слід розуміти відокремлені та виділені з наук криміналістики, матеріального та процесуального права, «материнських наук» групи закономірностей, норм, відносин, об'єднаних специфікою методів, принципів, цілей та завдань. На перший погляд, така структура може уявлятися громіздкою, але тільки вона буде спроможна на достатньо високому

рівні реалізовувати цілі судової експертизи, які в кінцевому результаті зводяться до встановлення істини у справі. Методологічною основою цієї структури повинна стати судова експертологія. Безумовно, при подальшому розвитку науково-технічного прогресу, який, у першу чергу, виявиться через комп'ютеризацію досліджень, що проводяться зараз на різних приладах спеціалістами у галузі технічних, природничих наук (так званими «методниками») на рівні встановлення родової (групової) належності, експерту необхідно буде лише оцінити отримані результати відповідно до конкретного об'єкта та завдання дослідження у конкретній справі.

Щодо інтеграції знань, здійснюваної на практиці в теперішній час, то можна навести такий приклад. Експерт-трасолог досліджує взуття, забруднене ґрунтом, та слід, виявлений на поверхні ґрунту, з метою ототожнення взуття. Трасологічні ознаки підшов взуття на ґрунті відобразилися у недостатній кількості, щоб зробити категоричний висновок про походження відбитку від конкретного екземпляра взуття. Для вирішення завдання до проведення досліджень підключаються експерти-ґрунтознавці, біологи, матеріалознавці, які вивчають властивості ґрунту з місця події та нашарувань, рослинних та інших домішок у ньому. У сукупності із встановленням механізму слідоутворення як на ділянці місцевості, так і на взутті, виявлений комплекс ознак може дозволити вирішити питання щодо наявності ознак контактування конкретного екземпляра взуття з поверхнею ґрунту локальної ділянки місця події. Однак від цього проведення експертиза не стане судово-ґрунтознавчою та не залишиться «суто» трасологічною, вона буде комплексною.

Називаючи рівні інтеграції знань криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів, Л.Д. Беляєва включає до них проведення комплексного трасолого-матеріалознавчого дослідження слідів з метою встановлення факту та механізму контактної взаємодії при відсутності відображення одним чи двома об'єктами ознак своєї зовнішньої будови¹. Розвиваючи цю думку, слід зазначити, що практично всі види комплексних експертиз складають певні

¹ Див.: Беляева Л.Д. Проблемы дифференциации и интеграции знаний в области криминалистического исследования материалов, веществ и изделий // Современное состояние и перспективы развития новых видов судебной экспертизы. — М., 1987. — С. 4–12.

рівні вирішення інтеграційних завдань. Так, наприклад, розглядаючи перспективи розвитку судово-ґрунтознавчої експертизи, В.В. Тюрікова та Е.П. Козінер вірно відмічали тенденції розвитку її предмета у пограничних галузях як результату різноманітних форм інтеграції знань. Як приклад вони наводили встановлення механізму утворення на шарувань ґрунту на різних об'єктах, для чого недостатньо знайомства з положеннями вчення про механізм слідоутворення, а необхідні й знання у галузі ґрунтознавства (щодо властивостей ґрунтів), а також щодо спроможностей матеріалів та поверхонь різних предметів утримувати ґрунт¹. Враховуючи ту обставину, що досить часто питання встановлення фактів та обставин контактної взаємодії вирішуються відносно відкритих ділянок місцевості, приміщень, транспортних засобів, одягу, взуття, тіла осіб та інших об'єктів, можна дійти думки про тісний зв'язок предмета експертизи контактної взаємодії з предметом експертиз, родовим об'єктом яких є ґрунт, транспортні засоби, обладнання, приладдя, зброя, рослини, тварини, людина та їх похідні, а також матеріали, вироби, речовини тощо, тобто різних видів експертиз. Таким чином, у даному випадку повинно йтися про якісно інший, міжгалузевий предмет комплексної експертизи, що являє собою абсолютно своєрідну систему, як сукупність досліджуваних об'єктів та вирішуваних завдань, окремими елементами якої будуть завдання судових трасологічної, медичної, автотехнічної, біологічної, хімічної, фізичної, балістичної та інших видів експертиз. У зв'язку з цим необхідним є розроблення нових комплексних методик дослідження.

Можна погодитися з думкою Л.В. Барон² у тій частині, що поняття предмета та завдання експертизи (якщо завдання розуміти не в широкому сенсі — як сприяння правосуддю, а у вузькому — як досягнення того, на що спрямована пізнавальна діяльність експерта) — рівнозначні. Але виходячи з цього, вона робить висновок, що виявлення дії

¹ Див.: Тюрікова В.В., Козінер Э.П. Судебно-почвоведческая экспертиза: итоги и перспективы развития // Современное состояние и перспективы развития новых видов судебной экспертизы. — М., 1987. — С. 12–18.

² Див.: Барон Л.В. Специфика предмета, объектов и структуры судебной пожарно-технической экспертизы // Теоретические и методические вопросы судебной экспертизы. — М., 1985. — С.139.

закономірностей, відомих експерту завдяки його спеціальним знанням, здійснюване стосовно певних, визначених слідчим або судом обставин за їх завданням, і складає предмет експертизи¹. Ми вважаємо, що згадувані закономірності вивчає наука судової експертизи, а експерт, завдяки застосуванню спеціальних знань у процесі своєї діяльності, встановлює обставини та фактичні дані на основі цих закономірностей. Зв'язок же предмета із завданнями сумнівів не викликає — сутність предмета відображається у завданнях.

Досить детальне вивчення розвитку поняття предмета судової експертизи провів В.Д.Арсеньєв², у роботах якого міститься аналіз визначень різних авторів³. Відмічаючи,

¹ Див.: *Барон Л.В.* Специфика предмета, объектов и структуры судебной пожарно-технической экспертизы // Теоретические и методические вопросы судебной экспертизы. — М., 1985. — С. 136.

² Див.: *Арсеньев В.Д.* Спорные вопросы предмета судебной экспертизы // Рефераты научных сообщений на теор. семинаре — криминалистических чтениях. — М., 1978. — Вып. 23. — С. 3–7; *Арсеньев В.Д.* Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы // Проблемы теории судебной экспертизы. — М., 1980. — С. 3–23. (Сб. науч. тр. / ВНИИСЭ: Вып. 44); *Арсеньев В.Д., Заболоцкий В.Г.* Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. — Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. — С. 16–26.

³ Див.: *Рахунов Р.Д.* Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе. — М.: Госюриздат, 1983. — С. 17; *Цимакуридзе Г.А.* Процессуальные и методические вопросы криминалистической экспертизы в Грузинской ССР. — Тбилиси: Сабчота Сакартвело, 1965. — Кн. 1. — С. 5; *Белкин Р.С.* Курс советской криминалистики: Учебное пособие для слушателей ВУЗов МВД СССР. — М.: РИО Академии МВД СССР, 1978. — Т. II. Частные криминалистические теории. — С. 259; *Галкин В.М.* Средства доказывания в уголовном процессе. Ч. 2. Заключение эксперта. — М., 1968. — С. 42; *Орлов Ю.К.* Объект экспертного исследования // Труды ВНИИСЭ. — М., 1974. — Вып. 8. — С. 39; *Шляхов А.Р.* Классификация судебной экспертизы // Общее учение о методах судебной экспертизы. — М., 1977. — С. 11 (Сб. науч. тр. / ВНИИСЭ: Вып. 28); *Петрухин И.Л.* Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. — М.: Юр. лит., 1964. — С. 98; *Лисиченко В.К.* К вопросу о предмете и системе криминалистической экспертизы // Материалы 4-й расширенной конференции. — К., 1959. — С. 329; *Лисиченко В.К.* Криминалистическое исследование документов: Правовые и методологические проблемы: Автореф. дис. ...

що ці визначення не дають повної характеристики предмета експертизи, обмежуючи його певним елементом чи змішуючи з поняттям об'єкта експертизи, він пропонує своє. На його думку, в понятті предмета синтезуються поняття об'єкта експертизи (матеріальних носіїв інформації про фактичні обставини, що пізнаються засобами експертизи), експертних завдань (чи питань), які підлягають вирішенню, методів (методик) експертного дослідження. В.Д. Арсен'єв справедливо зазначає взаємозв'язок предмета експертизи з предметом доказування (колом обставин, які підлягають встановленню по кожній справі як необхідну умову їх правильного вирішення), підкреслюючи, що будь-який елемент предмета доказування може бути віднесений як до предмета судової експертизи, так і до предмета іншої слідчої дії, але при цьому наголошує, що в предмет судової експертизи не може входити кримінально-правова оцінка обставин справи¹. Визначаючи предмет судової експертизи, він називає сторони, властивості та відношення її об'єкта (основного та допоміжного), які досліджуються та пізнаються засобами даної галузі експертизи, з метою вирішення питань, що мають значення для справи, та відмічає, що предмет експертизи визначається разом з цим її завданнями та методами. При цьому під основним об'єктом треба розуміти обставини справи, факти, а під допоміжним об'єктом — матеріальні об'єкти, через які пізнаються факти та обставини². На наш погляд, таке

д-ра юрид. наук. — К.: Изд-во КГУ, 1974. — С.54; Селиванов Н.А. Спорные вопросы судебной экспертизы // Соц. законность. — 1979. — №5. — С.63; Надгорный Г.М. Предмет судебно-экспертной отрасли знаний и предмет судебной экспертизы // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1976. — Вып.13. — С.42; Ароцкер Л.Е. Сущность криминалистической экспертизы // Криминалистическая экспертиза. — М., 1966. — Вып.1. — С.51–52; Давудов Ф.Э. Процессуальные и организационно-методические формы использования возможностей науки и техники в целях расследования и профилактики преступлений. — Автореф. д-ра юрид. наук. — Тбилиси: Изд-во Тбилис.гос.ун-та. — 1972. — С.20.

¹ Див.: Арсен'єв В.Д. Спорные вопросы предмета судебной экспертизы // Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре — криминалистических чтениях. — М., 1978. — Вып.23. — С.3.

² Див.: Арсен'єв В.Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы // Проблемы теории судебной экспертизы. — М., 1980. — Вып. 44. — С.9–10.

визначення має надто широке значення, завдяки чому відбувається певне змішування понять об'єкта та предмета експертизи. Адже з наведеного визначення випливає, що обставини і факти, які встановлюються експертом, є основним об'єктом експертизи.

В.Д. Арсен'єв правильно диференціює предмет експертизи на галузевий (видовий, родовий), включаючи туди все коло питань, що вирішуються засобами даного роду (виду) експертизи, і конкретний, в який входять питання, поставлені на вирішення експерту органом слідства (судом), а також ті, що вирішуються експертом за власною ініціативою¹.

В криміналістичній літературі питання щодо предмета експертизи мають дискусійний характер та не отримали свого кінцевого вирішення. Наприклад, М.С.Романов визначав предмет експертизи як виділену для вивчення певну сторону, частину об'єкта дослідження та додержувався думки, що саме методики формують предмет експертизи поряд із запитамі слідчої (судової) практики. Не можна не погодитися з думкою М.С.Романова про те, що предмет формується також з використанням процесу власного розвитку, у зв'язку з чим для проведення експертизи потрібні не тільки знання за спеціальністю, а й знання в інших (суміжних та несуміжних) науках, наприклад, правових, бо предмет судової експертизи пов'язаний із завданнями дослідження².

Корелюючи предмет експертизи з предметом доказування, Ю.К.Орлов підтримує існуюче уявлення про предмет судової експертизи як про обставини, фактичні дані, що встановлюються за допомогою експертизи, оскільки це відповідає сенсу закону³.

Викликає інтерес думка Г.М.Надгорного, згідно з якою при розкритті поняття предмета судової експертизи слід враховувати не тільки багатозначність терміна «предмет», а й особливості терміна «судова експертиза», виходячи з

¹ Див.: Арсен'єв В.Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы. — Там само. — С. 10.

² Див.: Романов Н.С. Закономерности и механизм формирования предмета судебной экспертизы и предмета отрасли судебной экспертизы // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1980. — Вып. 21. — С. 32.

³ Див.: Орлов Ю.К. Объект экспертного исследования // Труды ВНИИСЭ. — М., 1974. — Вып. 8. — С. 39.

чого він пов'язує предмет експертизи з вирішуваними завданнями¹. Г.М.Надгорний провів досить детальний аналіз літератури, присвяченої поняттю предмета судової експертизи, та зробив висновки, що визначення можна диференціювати за чотирма групами:

- питання, що вирішуються шляхом застосування спеціальних знань;
- фактичні дані, що підлягають встановленню на основі спеціальних знань;
- встановлення фактичних даних та вирішення завдань на основі застосування спеціальних знань;
- матеріальні об'єкти або обставини справи, що підлягають дослідженню на основі спеціальних знань².

На наш погляд, вся різноманітність визначень предмета експертизи ще більша. Так, Д.Я. Мирський писав: «Предметом судової експертизи є інформація, отримана в результаті дослідження особою, що володіє спеціальними знаннями про наданий судом або слідчим об'єкт, яка служить для встановлення фактів, що мають доказове значення»³. Дійсно, у найбільш загальному вигляді предмет конкретної експертизи реалізується у формі отриманої інформації. Але якщо говорити про родовий, видовий предмет експертизи, то багатозначність самого терміна «інформація» навряд чи зможе розкрити сутність предмета дослідження, бо інформація є, з одного боку, поняттям суб'єктивним (те, що отримує суб'єкт в результаті дослідження об'єкта), а з іншого — об'єктивним (повний обсяг відомостей, що міститься в об'єкті, або всі відомості, що містяться в об'єкті, незалежно від того, чи зміг суб'єкт пізнання їх здобути). У пізніших роботах Д.Я. Мирський та М.М.Ростов розвивають тенденцію визначення предмета як інформації, що міститься в об'єкті, вірніше, лише тієї її частини, що має доказове значення і має бути виявлена для суду обізнаною особою. Межі такої інформації визначаються питаннями, поставленими перед

¹ Див.: *Надгорный Г.М.* Предмет судебно-экспертной отрасли знаний и предмет судебной экспертизы // *Криминалистика и судебная экспертиза.* — 1976. — Вып.13. — С.32.

² Див.: *Надгорный Г.М.* О понятии предмета судебной экспертизы // *Криминалистика и судебная экспертиза.* — 1989. — Вып.38. — С.10–15.

³ Див.: *Мирский Д.Я.* Предмет и система судебной фото-технической экспертизы // *Теоретические вопросы судебной экспертизы.* — М., 1981. — С.58. (Сб.науч.тр. /ВНИИСЭ: Вып.48).

експертом¹. У зв'язку з цим не можна не зупинитися на тому факті, що у практиці проведення експертиз інформація, виявлена обізнаною особою, іноді займає значно менший обсяг, ніж той, межі якого визначають питання слідчого або суду. Це залежить від різних об'єктивних та суб'єктивних причин: невеликий досвід роботи конкретного суб'єкта експертизи, хибна думка експерта, недостатня інформативність об'єкта дослідження, відсутність необхідного приладдя, неправильне вилучення, транспортування, збереження об'єкта, непридатний для дослідження стан об'єкта та багато інших чинників. Наприклад, на вирішення комплексної експертизи поставлене питання про встановлення походження відбитку на ґрунті місця події від одягу обвинуваченого. Експертам для дослідження надані безпосередньо вилучений з місця події відбиток на ґрунті, а також одяг. Виходячи з наведеного вище тлумачення предмета експертизи, його зміст повинна складати інформація щодо встановлення факту або його заперечення щодо походження відбитку від конкретного одягу. Однак у результаті дослідження експерти можуть встановити, що відбиток при транспортуванні зруйнувався, внаслідок чого не зберіг ознак зовнішньої будови поверхні матеріала, від якого походить, тобто є непридатним для ототожнення. Саме ця інформація є реалізованим предметом конкретного експертного дослідження.

О.Р.Шляхов визначає предмет експертизи як встановлювані на основі спеціальних знань фактичні дані (синонімом яких є факти, обставини справи) та підкреслює тісний взаємозв'язок предмета з об'єктами та методиками судової експертизи², що у сукупності визначають її сутність. Раніше О.Р.Шляхов більш детально визначав предмет криміналістичної експертизи, куди включав фактичні дані, обставини справи, що встановлюються на основі спеціальних криміналістичних досліджень, при вирішенні питань, пов'язаних з ідентифікацією особи, предметів, речей та інших (попередніх та наступних за ототожненням) обставин справи. Він відмічав при цьому, що далеко не всі об'єкти, що досліджуються криміналістами, потребують

¹ Див.: *Мирский Д.Я., Ростов М.Н.* Понятие объекта судебной экспертизы // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы. — М., 1994. — С. 26.

² Див.: *Шляхов А.Р.* Предмет и система криминалистической экспертизы. — С. 12.

вирішення ідентифікаційних завдань — це має відношення до питань про спосіб вчинення дій, причинні зв'язки між подіями, природу та призначення предметів та речовин, що не пов'язані з ідентифікацією¹. О.Р. Шляхов підкреслював також важливість розрізнювання предмета криміналістичної експертизи взагалі та конкретної (з певної справи) зокрема. В останньому випадку вирішується лише частина питань, що має відношення до предмета криміналістичної експертизи в цілому, навіть не охоплюючи комплекс питань її виду².

Це можна віднести, наприклад, до предмета експертизи контактної взаємодії як сукупності всіх видів експертиз, що можуть вирішувати завдання з досліджень наявності або відсутності фактів чи встановлення обставин контактування, та, до предмета конкретної експертизи із встановлення механізму контактування транспортних засобів в момент ДТП. Коло обставин, що встановлюються останньою, увійде до кола питань (завдань), вирішуваних першою, яке буде більш широке та об'ємне. Це важливо для визначення компетенції експерта та реалізації його права на ініціативу (ст. 200 КПК, ст. 60 ЦПК, ст. 42 ГПК України). Адже, згідно з вимогами процесуального законодавства, якщо в ході дослідження експертом виявлені будь-які дані, що мають значення для справи, він вправі розширити в межах своєї компетенції коло викладених у постанові (ухвалі) питань та вирішити їх у висновку.

Значний інтерес для нас становлять міркування щодо предмета судової експертизи матеріальних слідів-відображень, викладені в монографії М.Я. Сегає та В.К. Стринжи «Судова експертиза матеріальних слідів-відображень» (1997 р.)³. У зв'язку з цим проаналізуємо більш докладно положення цієї роботи.

¹ Див.: Шляхов А.Р. Предмет и система криминалистической экспертизы // Вопросы криминалистической экспертизы и правовой кибернетики. — М., 1971. — Вып. 3. — С. 11–38.

² Див.: Шляхов А.Р. О предмете судебной экспертизы // Некоторые вопросы теории судебной экспертизы // Тезисы научных сообщений на 7 теоретическом семинаре — криминалистических чтениях 26 июня 1975 года / ВНИИСЭ. — М., 1975. — С.3.

³ Див.: Сегає М.Я., Стринжа В.К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (Проблемы методологии). — К.: Ін Юре, 1997.

М.Я. Сегай та В.К. Стринжа відмічають, що матеріальні сліди-відображення як антологічна база ретроспективного пізнання події, що розслідується, складають основу сутності предмета судової експертизи як науки. Саме для цілей їх дослідження формуються комплекси експертної техніки та предметні судово-експертні галузі знань і методики відповідних видів судових експертиз. Проводячи ретроспективний аналіз побудови теоретичного фундаменту судової експертизи, автори констатують, що розроблені С.М. Потаповим¹ принципи криміналістичної ідентифікації сприяли плідному розвитку криміналістичного та міжгалузевого судово-експертного вчення, що обґрунтовує методологію ототожнення людини та речей за слідами-відображеннями різної фізичної природи. 70–80-ті роки ХХ ст. характеризуються не тільки торжеством криміналістичної (судової) ідентифікації (монографії В.Я. Колдіна, М.Я. Сегая, В.С. Митричева, І.Д. Кучерова), але й серйозним розробленням неідентифікаційних досліджень у криміналістиці та судовій експертизі: проблеми криміналістичної діагностики (З.І. Кірсанов, Ю.Г. Корухов, В.О. Снетков) та криміналістичної ситуалогії (Г.Л. Грановський). Стаття А.І. Вінберга, опублікована у 1978 р., відобразила загальну тенденцію розвитку зазначених криміналістичних вчень як теоретичної бази судової експертології². У подальшому розвиток цих трьох криміналістичних теорій виявив тенденцію до жорсткого протистояння. М.О. Селіванов визнав необґрунтованими розробки в галузі експертної діагностики³. Як альтернатива цій думці з'явилася ідея В.Ф. Орлової та Ю.Г. Корухова щодо віднесення до неї будь-яких неідентифікаційних досліджень (встановлення природи, властивостей та станів об'єктів та явищ, а також механізмів їх взаємодії). По-різному тлумачиться й криміналістична ситуалогія. С.Ф. Бичкова, декілька видозмінюючи ідею Г.Л. Грановського, який сформував саме поняття «си-

¹ Див.: *Потапов С.М.* Принципы криминалистической идентификации// Сов. государство и право. — 1940. — №1. — С.66–80; *Потапов С.М.* Введение в криминалистику.— М.: РИО ВЮА, 1946.

² Див.: *Винберг А.И.* Идентификационная, диагностическая и ситуационная криминалистические экспертизы// Сов. государство и право. — 1978. — №9.

³ Див.: *Селиванов Н.А.* Нужна ли криминалистике такая «диагностика»// Соц. законность. — 1988.— №6.— С.58–60.

туаційної експертизи», пропонує проведення інтеграційних експертних досліджень, спрямованих на виявлення механізму кримінальної події розглядати в межах «слідчо-експертної ситуації»¹. Інші автори визнають ситуаційні експертизи окремим видом вирішення експертних завдань, тлумачучи їх як встановлення механізму конкретного явища або обставин конкретної взаємодії. Найбільш повно предмет судово-експертної ситуалогії розглянуто Г.В. Прохоровим-Лукіним².

Настільки полярні думки щодо предмета трьох головних криміналістичних вчень, констатують М.Я.Сегай та В.К.Стринжа, свідчать про відсутність чітких об'єктивних критеріїв, які б розмежовували функції судової ідентифікації, діагностики та ситуалогії, що стримує розвиток теоретичних основ судової експертології, знижує ефективність експертних методик при вирішенні конкретних практичних завдань, які потребують сукупного ситуаційного, діагностичного та ідентифікаційного аналізу, ускладнюють чітку класифікацію судових експертиз, що використовують методи ідентифікації, діагностики та ситуалогії³.

Далі автори наголошують на необхідності нетрадиційного підходу до визначення предмета згадуваних криміналістичних вчень, коли «пограничні стовпи» не ізолюють теорії та методи, що сприяють вирішенню експертних завдань, а лише визначають їх межі; не заважають взаємодії методів, а допомагають їй та розвивають загальну методологію судової експертизи. Досягненню цієї мети сприятиме формування більш високого «міждисциплінарного» чи «міжгалузевого» предмета судової експертизи, об'єктивна сторона якого з'єднувала б всі три окремі теорії та відповідні їм методи і методики експертного пізнання, незалежно від кола питань, що вирішуються засобами конкретного виду (роду) експертизи, що складають її галузевий предмет. На їх думку, такою цементуючою

¹ Див.: Бычкова С.Ф. Современные направления развития судебной экспертизы в уголовном судопроизводстве: Автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. — Минск, 1995. — С. 24.

² Див.: Прохоров-Лукин Г.В. Теоретические и методологические основы судебно-экспертной ситуалогии. — Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. — К., 1993.

³ Див.: Сегай М.Я., Стринжа В.К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (Проблемы методологии). — С. 19–23.

ланкою мають стати теорія та практика експертизи матеріальних слідів злочину. Охоплюючи відповідно методологію широкого кола судових експертиз та різноманітність фактичних основ для вирішення експертних завдань, вони об'єднані предметом пізнання: загальним і конкретним об'єктом дослідження. Розглядаючи поняття загального і конкретного предмета судової експертизи, М.Я. Сегай та В.К.Стринжа аналізують визначення різних авторів та на основі аналізу доходять думки, що саме загальний об'єкт судової експертизи матеріальних слідів злочину слугує онтологічною основою постановки експертних завдань. Одразу ж зазначимо, що ми не можемо погодитися з М.Я. Сегаєм та В.К. Стринжою в плані сприйняття загального об'єкта експертизи матеріальних слідів злочину як обставин, що пізнаються з використанням спеціальних знань, бо вважаємо головною ознакою об'єкта судової експертизи його матеріальність. У той же час вважаємо правильною їх точку зору, згідно з якою вся різноманітність обставин, що пізнаються з використанням спеціальних знань з інформації, відображених у слідах, може бути зведена до трьох головних завдань:

- які властивості чи стан взаємодіючих об'єктів?
- які конкретно об'єкти взаємодіяли один з одним або з матеріальним середовищем?
- який механізм та умови їх взаємодії?¹

Ми дозволили собі такий докладний виклад положень згадуваної роботи тому, що вони безпосередньо стосуються питання експертних досліджень контактної взаємодії об'єктів, із врахуванням того факту, що коло матеріальних слідів злочину є більш об'ємним, аніж коло об'єктів розглядуваної нами експертизи контактної взаємодії. Це зрозуміло, тому що матеріальні сліди злочину можуть утворюватися не тільки через безпосередню контактну взаємодію, а й через опосередкований контакт (волосся, що випало з голови злочинця; краплі крові, плювок слини злочинця на місці події; гудзик на місці події, що відокремився від одягу злочинця, тощо) чи завдяки явищам вибуху, пожежі, інших факторів техногенного характеру, пов'язаних із злочинним діянням. Схему взаємозв'язку матеріальних слідів злочину та слідів контактної взаємодії, що дослі-

¹ Див.: *Сегай М.Я., Стринжа В.К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (Проблемы методологии)*. — С. 23, 33.

джуються з метою вирішення ситуалогічних, ідентифікаційних та діагностичних завдань, наведено на рис. 1.



Рис. 1. Схема взаємозв'язку матеріальних слідів злочину та слідів контактної взаємодії, що досліджуються з метою вирішення ситуалогічних, ідентифікаційних та діагностичних завдань судової експертизи.

Щодо розгляду проблем поняття предмета судової експертизи на сучасному етапі розвитку теорії судової експертизи, становить інтерес робота Г.В. Прохорова-Лукіна¹, де він на основі аналізу визначень різних авторів підтримує тих криміналістів, які стверджують, що судова експертиза завжди є встановленням та роз'ясненням обставин, фактів, та вважає справедливою думку про те, що запропоноване О.Р.Шляховим визначення предмета судової експертизи є найбільш правильним та заслуговує на загальне визнання. При цьому до встановлюваних експертизою фактів є всі підстави віднести й ті, що відображають саму взаємодію матеріальних об'єктів, — механізм та умови, в яких вона відбувалася, тобто факти ситуаційної визначеності подієвого ряду злочину. Г.В.Прохоров-Лукін, з яким ми повністю погоджуємося, піддає критиці позицію тих авторів, котрі вважають неприйнятним віднесення до предмета експертизи фактичних даних і обставин справи, наголошуючи про необхідність відносити до нього не самі факти, а інформацію про ці факти, отриману в результаті

¹ Див.: Прохоров-Лукин Г.В. Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории // Криминалистика и судебная экспертиза. — 2001. — Вып.50. — С.3–15.

дослідження об'єкта, тобто відомості, а не сам факт. Він відмічає, що поняттям факту охоплюються фрагменти реальності, явища, події, що становлять об'єкт діяльності людини чи пізнання, та наукові факти відображення об'єктивних фактів суб'єктом пізнання, зафіксовані певним чином. Об'єктивні факти можуть виступати у двох формах — як дійсне, таке, що існує на момент пізнання явище, яке може бути сприйняте суб'єктом пізнання безпосередньо, та як явище минулого, що відображається в матеріальному середовищі, яке пізнається опосередковано, — шляхом дослідження обумовлених даним явищем матеріальних та ідеальних слідів. У ґносеологічному аспекті експерт, слідчий та суд є рівноправними об'єктами пізнання, тому коло встановлюваних ними фактів визначається лише їх професійною компетентністю та процесуальним статусом. Експертне дослідження може бути спрямоване на пізнання будь-якої підсистеми складу злочину, але не має на меті надання правової оцінки досліджуваному факту, що є виключною прерогативою слідства та суду. Разом з цим ряд фактів (наприклад, встановлення механізму злому, механізму ДТП тощо) може бути встановлено достатньо точно тільки експертним шляхом, а встановлені експертизою факти є не менш достовірними, ніж факти, встановлювані іншими засобами судового пізнання¹.

Отже, на основі аналізу наведених вище аспектів розвитку поняття предмета судової експертизи пропонуємо таке визначення: під предметом експертизи слід розуміти **фактичні дані та обставини справи про властивості, стани об'єктів, загальну родову (групову) належність або конкретні об'єкти, індивідуальні ознаки будь-чого (речі, речової обстановки, речовини, знаряддя, транспортного засобу, ділянки місцевості тощо) або конкретної особи, а також про причини події, механізм та умови слідотворення, що пізнаються шляхом використання спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, певними засобами (методами) при дослідженні матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення діагностичних, ситуаційних та ідентифікаційних завдань судової експертизи.**

¹ Див.: Прохоров-Лукин Г.В. Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории // Криминалистика и судебная экспертиза. — 2001. — Вып.50. — С. 5, 6.

2.2. Об'єкт судової експертизи

Тлумачення поняття об'єкта судової експертизи на сьогодні пов'язане з проблемами теоретичного та практичного характеру.

У філософському енциклопедичному словнику пропонується таке визначення об'єкта пізнання: «Об'єкт (лат. — «предмет») не просто тотожний об'єктивній реальності, а й виступає як цілісна її частина, що знаходиться у взаємодії із суб'єктом, причому саме виділення об'єкта пізнання здійснюється за допомогою практичної та пізнавальної діяльності, виробленої суспільством та відображувальної властивості об'єктивної реальності»¹.

Екстраполюючи це визначення у галузь судової експертизи, можна дійти такого умовиводу: об'єкт судової експертизи — матеріальні (матеріалізовані) предмети (утворення), що досліджуються (пізнаються) експертом певними методами та засобами для вирішення питань слідчого (суду) із застосуванням спеціальних знань.

У зв'язку із залучанням до сфери судово-експертної діяльності все нових і нових галузей знань природничих та технічних наук, разом із розвитком криміналістичної та експертної техніки, спостерігається розширення кола об'єктів судової експертизи. А.І. Вінберг, Д.Я. Мирський, М.М. Ростов відмічали тенденцію розширення кола об'єктів судової експертизи, де поряд із окремими матеріальними предметами та утвореннями з'являється матеріальна обстановка події злочину, комплексне дослідження якої дозволяє вирішувати інтеграційні завдання, що сприяє пізнанню механізму події злочину².

В криміналістичній літературі поняття об'єкта експертизи розглядається з різних сторін. Класифікація об'єктів різними вченими проводиться з точки зору процесу доказування, теорії криміналістичної ідентифікації, криміналістичної діагностики та ситуалогії, розроблення методик, експертної практики, стадій дослідження об'єктів, їх

¹ Философский энциклопедический словарь. — 2-е изд. /Ред. колл. С.С. Аверинцев и др. — М.: Сов. энциклопедия, 1989. — С.437.

² Див.: Винберг А.И., Мирский Д.Я., Ростов М.Н. К проблеме объектов судебной экспертизы// Общетеоретические вопросы судебной экспертизы. — М., 1982. — С.4.

структури, процесуального статусу, а також завдань, класів, родів, видів, підвидів судових експертиз.

Л.Ю.Ароцкер, говорячи про об'єкти криміналістичної експертизи, підкреслював їх різносторонність та називав предмети матеріального світу, що досліджуються та пізнаються як з метою ідентифікації, так і для вирішення неідентифікаційних завдань¹.

Цікавими є судження І.Г.Вермеля про те, що конкретний об'єкт експертизи є елементом конкретної множини подібних об'єктів². Стосовно об'єктів експертизи у цьому сенсі можна навести такий приклад: сліди-пошкодження на конкретних транспортних засобах при ДТП належать до множини слідів, що утворюються в результаті зіткнення транспортних засобів. Таке виділення об'єкта із конкретної множини є корисним в теоретичному плані, оскільки дозволяє створити систему ознак для встановлення тієї загальної основи, що об'єднує вирішення різних питань.

А.І. Вінберг, Д.Я. Мирський, М.М. Ростов підтримали судження І.Г. Вермеля³ про те, що матеріальні тіла стають об'єктами експертного дослідження в період проведення експертизи, а до чи після неї вони існують як матеріальні тіла, а не об'єкти експертизи⁴. На нашу думку, це стосується безпосереднього об'єкта конкретної експертизи. В ґносеологічному плані поняття родового (видового) об'єкта експертизи існує незалежно від моменту початку чи закінчення проведення досліджень.

Слід погодитися із судженнями А.І. Вінберга, Д.Я. Мирського, М.М. Ростова про те, що залежно від вирішуваного завдання суб'єкт дослідження вичленовує із об'єкта як складного цілого ті сторони, частини (елементи системи), які складають предмет дослідження. Проводиться це на

¹ Див.: Ароцкер Л.Е. Сущность криминалистической экспертизы// Криминалистическая экспертиза. — 1966. — Вып.1. — С. 52.

² Див.: Вермель И.Г., Кочнева Л.В., Макушина Г.Е. К вопросу о систематизации признаков объектов судебной экспертизы// Общетеоретические вопросы судебной экспертизы.—М., 1982.— С.45.

³ Див.: Вермель И.Г. Вопросы теории судебно-медицинского заключения. — М.: Медицина, 1979. — С.71.

⁴ Див.: Винберг А.И., Мирский Д.Я., Ростов М.Н. Гносеологический, информационный и процессуальный аспекты учения об объекте судебной экспертизы// Вопросы теории и практики судебной экспертизы.— М., 1983.— С.5.

основі окремих властивостей та ознак об'єкта¹. Можна сказати, що об'єкт експертизи досліджується в його певних властивостях, які відображаються в ознаках (під відображенням треба розуміти результат взаємодії одного об'єкта з іншим, в процесі якої в об'єкті, що відображає, залишаються сліди відображеного об'єкта). Ці ж автори, розвиваючи поняття об'єкта судової експертизи в гносеологічному та процесуальному аспектах, називали об'єктом судово-експертного дослідження матеріальну субстанцію (людину, речовину тощо), а безпосереднім об'єктом — властивості цієї субстанції.

«Словник термінів судової експертизи» визначає об'єкти як матеріалізовані, визначені кримінально-процесуальним та цивільно-процесуальним законодавством джерела інформації. Мабуть, повинно йтися не тільки про кримінальне та цивільно-процесуальне законодавство, бо існує ще й господарське та адміністративне провадження. В літературі запропоновано доповнити дане визначення терміном «матеріальні» (адже інформація може існувати й без її матеріального носія), а саме, розуміти під об'єктами судової експертизи матеріальні або матеріалізовані джерела інформації, для здобуття та надання якої слідчому або суду необхідні спеціальні знання².

На нашу думку, дане визначення є не зовсім конкретним і потребує уточнення, бо матеріальним джерелом інформації, для здобуття і надання якої слідчому чи суду необхідні спеціальні знання: може, наприклад, слугувати будь-який предмет, виявлений спеціалістом при огляді місця події, відносно якого експертиза не проводилася; чи досліджувана (у формі висновку спеціаліста) речовина, що у подальшому не потрапляє у сферу дослідження судового експерта. Необхідно в цьому зв'язку відмітити й такі форми залучення спеціальних знань, як участь спеціаліста в огляді трупа та ексгумації, участь педагога під час допиту неповнолітнього тощо.

Ми вважаємо вірним трактування загального об'єкта судово-експертного дослідження як джерела (носія) інфор-

¹ Див.: *Винберг А.И., Мирский Д.Я., Ростов М.Н.* Гносеологический, информационный и процессуальный аспекты учения об объекте судебной экспертизы. — С. 6.

² Див.: *Мирский Д.Я., Ростов М.Н.* Понятие объекта судебной экспертизы // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы. — М., 1984. — Вып. 44. — С. 27, 31.

мації, через вивчення якого експерт встановлює факти та обставини, що входять до предмета дослідження. Враховуючи правову сторону поняття об'єкта судової експертизи та специфіку самого акта експертного дослідження, слід зазначити, що ними можуть бути тільки матеріальні (матеріалізовані) утворення, які слугують засобом розпізнавання фактів та обставин, що цікавлять слідчого (суд).

Одразу ж зазначимо, що за основу визначення загального об'єкта експертизи ми беремо у першу чергу його матеріальність (матеріальні чи матеріалізовані утворення). Так, наприклад, можна сказати, що загальний об'єкт комплексної експертизи контактної взаємодії — це контактно-взаємодіючий комплекс як системне утворення, що існувало в минулому під час контактування та досліджується експертом за сукупністю слідів, предметів та елементів оточуючого середовища та інших матеріальних і матеріалізованих носіїв інформації про предмет експертизи. Під родовим об'єктом судової експертизи розуміємо спільність за родом (видом) матеріальних утворень, що виділяють серед інших родів (видів) експертиз той, що їх досліджує (наприклад, родовий об'єкт балістичної експертизи — зброя та боєприпаси); під безпосереднім розуміємо конкретний об'єкт даного експертного дослідження за конкретною справою. Поняття загального об'єкта експертизи завжди присутнє у процесі пізнання експертом фактичних даних та обставин справи, як з гносеологічної точки зору, так і на практиці — при аналізі конкретного об'єкта даного експертного дослідження.

Ю.К. Орлов виділяє крім загального об'єкта судової експертизи, під яким він розуміє предмети матеріального світу, властивості котрих дозволяють експерту на основі його спеціальних знань встановити факти, що належать до предмета експертизи, ще родовий та конкретний (безпосередній) об'єкти. Крім того, він вбачає певну суперечність в диференціації об'єктів ідентифікаційних досліджень на ідентифікуючий та ідентифікований та пропонує класифікувати об'єкти за критерієм відображення, виділивши об'єкти, що впливають, і ті, що сприймають, однак відмічає при цьому, що таке виділення має обмежений характер. Воно неможливе, наприклад, при розгляді випадків взаємодії, ідентифікації цілого за частинами. Крім того, Ю.К. Орлов, визнаючи цінність поділу об'єктів на шука-

ний та перевірюваний, запропонований В.Я. Колдіним¹, відмічає, що він не охоплює всієї логіки процесу ототожнення². Ю.К. Орлов розподіляє об'єкти експертизи на речові докази, документи, живих осіб та об'єкти, що не мають певного правового статусу, а також моделі об'єктів, зразки, відносячи дві останні категорії до похідних від речових доказів, що використовуються разом з ними та замість них, а також матеріали справи. Достовірність матеріалів справи, як правильно відмічає він, залежить від даних про об'єкти³.

О.Р. Шляхов об'єкти судової експертизи визначав спочатку як «матеріалізовані у відповідності до процесуальних норм джерела інформації», до яких належали речові докази, місце події, зразки для порівняльного дослідження. При цьому він відмічав, що об'єкт є специфічним для кожного роду і виду судової експертизи. Потім дане визначення він конкретизував: до нього включені матеріалізовані, визначені процесуальним законодавством джерела інформації (матеріали справи), зокрема речові докази, частини трупа, речова обстановка або фрагменти місця події, зразки, інші відомості, що містяться в матеріалах справи⁴.

На основі згаданих диференціацій, із урахуванням гносеологічних, інформаційних, практичних, процесуальних аспектів класифікацій, можна запропонувати таку класифікацію об'єктів судової експертизи:

- речові докази (сліди контактування (морфологічні та субстратні), предмети та інші утворення, на яких зафіксовані ці сліди та які ці сліди залишають (одяг, взуття, знаряддя, інструменти, зброя, ґрунт, елементи речової обстановки місця події);
- виявлені експертом латентні сліди та мікрочастки тощо;
- похідні речових доказів (моделі, зліпки з поверхонь слідів та предметів, фотознімки та інші додатки до протоколів слідчих дій тощо);

¹ Див.: Колдин В.Я. Идентификация и ее роль в установлении истины по уголовным делам. — М.:Изд-во МГУ, 1969. — С.11.

² Див.: Орлов Ю.К. Объект экспертного исследования // Труды ВНИИСЭ. — М., 1974. — Вып.8. — С.41.

³ Див.: Там само. — С. 39–61.

⁴ Див.: Шляхов А.Р. Классификация судебных экспертиз: Учебное пособие. — Волгоград: НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1980. — С.6.

- живі особи, виділення організму людини, волосся, нігті тощо;
- труп або його частини;
- тварини;
- рослини;
- транспортні засоби;
- споруди;
- місце події;
- зразки для порівняльного дослідження (в тому числі отримані експертом експериментальні зразки, порівняльні матеріали, що входять в банк інформаційних даних судово-експертної установи);
- інші матеріали справи (в тому числі висновки первинних експертиз, коли проводиться додаткова або повторна експертиза, чи експертиз інших видів) та матеріали, отримані в ході оперативно-розшукової діяльності (фото-кінодокументи, відеофонограми), тощо.

Всі названі об'єкти є джерелом відомостей, за допомогою яких експерти шляхом застосування спеціальних знань із різних галузей судової експертизи встановлюють факти та обставини, які складають предмет судової експертизи.

Ми назвали першою категорією класифікації — сліди, враховуючи ту обставину, що саме вони складають один із елементів онтологічної бази судової експертизи. У зв'язку з цим проаналізуємо положення теорії судової експертизи стосовно саме цієї категорії, тобто розглянемо питання про сліди, як об'єкти експертизи у вузькому та широкому розумінні слова.

Під слідами у вузькому сенсі слова розуміють відтиски (відбитки) у вигляді відображень зовнішньої будови поверхонь об'єктів (предметів, тіла людини тощо). Наприклад, відбиток взуття, одягу, протектору шин коліс транспортних засобів на ґрунтовій поверхні, відбиток пальців на поверхні предмета з місця події, досліджуваний експертом з метою ідентифікації конкретного екземпляра (конкретної особи) за трасологічними ознаками (розмірними характеристиками, формою, видом, характером рисунка, іншими індивідуалізуючими ознаками) є традиційними об'єктами судово-трасологічної експертизи.

Якщо ж для дослідження експерту надходять взуття, одяг, колесо транспортного засобу, на якому містяться на-

шарування ґрунту (частинки речовини), та зразки ґрунту з місця події з метою ідентифікації локальної ділянки місцевості, то вони (сліди-нашарування та зразки) будуть об'єктами судово-ґрунтознавчої експертизи. Під слідами-нашаруваннями у даному випадку треба розуміти залишки (частки) речовини ґрунту — як різновид слідів в широкому сенсі.

У разі, коли експертному дослідженню підлягає відбиток взуття, вилучений з місця події (в натурі) з метою трасологічного аналізу відображення підосви та ґрунтознавчого аналізу речовини сліду, а також ґрунт, що залишився на підосві конкретного екземпляра взуття, зразки ґрунту з місця події та взуття підозрюваного для вирішення питання про наявність факту контактування взуття з конкретною ділянкою місцевості, яка також стає об'єктом дослідження, тоді всі перелічені об'єкти будуть об'єктами комплексної ґрунтознавчо-трасологічної експертизи, яка досліджує сліди як у вузькому, так і в широкому сенсі, тобто відображення як зовнішньої побудови об'єкта, так і частини субстрату речовини ґрунту.

Дослідження слідів у судовій експертизі відіграє важливу роль. На сьогоднішній день всі накопичені знання у цій галузі утворюють вчення про сліди — одну з окремих криміналістичних теорій.

Всебічно та докладно розглянув різні аспекти даного вчення у своїй роботі «Криміналістичне вчення про сліди» І.Ф. Крилов. Аналізуючи історичні, теоретичні, процесуальні та практичні його принципи, що були створені вітчизняними та зарубіжними криміналістами, він навів власні судження. Ми підтримуємо позиції І.Ф. Крилова, виходячи з яких він відносить сліди до речових доказів (і не тільки сліди на предметі-носії, а й речовину сліду, відокремлену від предмета-носія); копії (моделі) речових доказів — до їх похідних, а зразки для порівняльного дослідження — до особливої категорії об'єктів (допоміжних засобів, що не мають самостійного доказового значення)¹.

Теоретично та практично є виправданими розсуди І.Ф. Крилова про те, що неможливо виключати з криміналістичного вчення про сліди поняття слідів у широкому сенсі. Вчення про сліди має включати в себе два

¹ Див.: *Крылов И.Ф.* Криминалистическое учение о следах. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. — С. 39, 41, 43.

самостійних розділи: вчення про сліди — відображення зовнішньої будови та вчення про сліди — залишкові явища, бо ці два різновиди несуть в собі інформацію про досліджувану подію¹.

Із наведеного видно, що сліди контактної взаємодії повинні розглядатися з точки зору сукупності положень цих двох самостійних розділів учення про сліди внаслідок того, що вони виступають і як відбитки зовнішньої будови об'єкта, і як остаточні явища, що несуть інформацію не тільки про стан та властивості об'єктів, що взаємодіяли, а й про механізм утворення слідів.

В.Є. Бергер та В.М. Прищепа відмічали, що здійснення різних дій, як правило, пов'язане із змінами у речовій обстановці, які закарбовуються, по-перше, у вигляді матеріально фіксованих відображень зовнішньої будови об'єктів; по-друге, у вигляді елементів (часток) самих об'єктів; по-третє, у вигляді комбінацій відображень, елементів. При цьому нерідко об'єкт сприймає ознаки іншого об'єкта, що піддавався впливу. Утворення слідів, відмічають вони, становить собою динамічну систему, елементами якої є властивості об'єктів контактування та відносини між ними в процесі взаємодії². З таким умовиводом треба погодитися, бо якщо зміни в речовій обстановці закарбувалися у вигляді матеріально фіксованих відображень (наприклад, відбиток ґрунту на забрудненій пилом підлозі), то існує й зворотний бік цього явища — на підшві взуття є частки пилу з підлоги. Або якщо зміни в речовій обстановці закарбувалися у вигляді елементів (часток, компонентів) самих об'єктів, наприклад, у вигляді фрагмента матеріалу одягу, відокремленого від нього в результаті зачепу з наступним відривом внаслідок перерозтягу матеріалу, то на певному предметі одягу є пошкодження цього матеріалу у вигляді відсутнього фрагмента. Чи якщо, нарешті, зміни в речову обстановку внесені у вигляді комбінації відображень та елементів, наприклад, на ґрунтовій поверхні ділянки місцевості залишено відбиток матеріалів одягу, на поверхні якого спостерігаються волокна та частки ниток матеріалу, то на одязі, що взаємодіяв з ґрунтом, залишаться частки ґрунту та спостерігатимуться ділянки з відсутніми нитками

¹ Див.: Крылов И.Ф. Криминалистическое учение о следах. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. — С. 50, 51.

² Див.: Бергер В.Е., Прищепа В.М. Следы взаимодействия, как источник информации об обстоятельствах происшествия // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1975. — Вып.11. — С.236.

матеріалу. Частинки слідоутворюючого об'єкта, що потрапляють на слідосприймаючий в результаті взаємодії, несуть в собі інформацію не тільки про властивості слідоутворюючого об'єкта, а й про механізм взаємодії.

Значення вказаних «зворотних» сторін (так званого «зворотного зв'язку») розглядуваних явищ не можна не враховувати. М.Я. Сегай цей зв'язок розглядав стосовно ідентифікаційних досліджень, називаючи його зворотним ідентифікаційним зв'язком¹. На нашу думку, він має відношення й до інших видів дослідження, наприклад, спрямованих на вирішення ситуаційних завдань. Крім слідів на об'єктах, що контактували, наприклад, з поверхнею ґрунту ділянки місця події, досліджуваних з метою встановлення механізму їх утворення, на ґрунтовій поверхні ділянки місця події також залишаються сліди, за якими можливо встановити механізм їх утворення.

За М.Я. Сегаєм та В.К. Стринжою, до слідів-відображень слід віднести будь-які матеріальні утворення, що виникли в результаті взаємодії тіл будь-якої фізичної природи незалежно від способу їх фіксації суб'єктом розслідування та наданого цим слідам процесуального статусу (статусу речового доказу, вилученого з місця події предмета зі слідом-відображенням або його фізичної чи графічної моделі як додатку до протоколу слідчої дії)². В принципі, в останньому випадку йдеться про похідні речових доказів — як об'єкти судової експертизи.

Розроблюючи визначення слідів, С.П. Вареникова тлумачить їх як зміни зовнішніх та внутрішніх властивостей сприймаючого об'єкта в результаті взаємодії матеріального джерела, підкреслюючи, що запропоноване поняття охоплює різноманітні сліди у вузькому та широкому сенсі. Вона виділяє три стадії утворення слідів: 1) період існування об'єкта до події злочину; 2) подія злочину; 3) ідентифікаційний період³. У принципі, погоджуючись зі смисловим

¹ Див.: *Сегай М.Я.* Методология судебной идентификации. — К.: РИО МВД СССР, 1970. — С.202.

² Див.: *Сегай М.Я., Стринжа В.К.* Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии). — С. 39.

³ Див.: *Вареникова С.П.* О понятии материального следа в криминалистике // Теоретические и методические вопросы судебной экспертизы. — М., 1985. — С.167; *Вареникова С.П.* Понятие следа в стадии следообразования в криминалистике // Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы. — М.: ВНИИСЭ, 1984. — Вып.1. — С.10.

навантаженням такої диференціації, яка вельми корисна при проведенні експертизи для усвідомлення умов виготовлення, експлуатації, зовнішнього середовища, утворення, збереження слідів, треба сказати, що термін «ідентифікаційний період» стосується лише ідентифікаційних видів дослідження, бо це проміжок часу, обумовлений відносною стійкістю ознак ідентифікованого об'єкта та його відображень¹. Адже сліди вивчаються не тільки з метою їх ідентифікації, а й при вирішенні діагностичних, ситуаційних завдань. Пізніше С.П. Вареникова інакше називає три стадії: докримінальна, кримінальна, посткримінальна стадії утворення слідів². Це може бути поширено на всі види досліджень при вирішенні будь-яких завдань.

Розглядаючи різні аспекти розширення можливостей криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів, С.П.Вареникова говорила про те, що вивчення механізму утворення слідів дозволяє вирішувати завдання із встановлення факту контактної взаємодії об'єктів шляхом проведення комплексних експертиз, називаючи такі експертизи «трасолого-матеріалознавчими»³. На доповнення до цього зазначимо, що шляхом вивчення механізму слідоутворення розширюються можливості й багатьох інших видів комплексних експертиз із встановлення фактів чи обставин контактування — транспортно-трасологічних та судово-медичних, біотрасологічних тощо.

Запропоноване О.М.Василевським визначення поняття сліду, що є об'єктом трасологічної експертизи, як конформного, дзеркального, одномасштабного відображення впливу рельєфу утворюючого об'єкта⁴, додатне, на наш

¹ Див.: Словарь основных терминов судебных экспертиз. — М.: ВНИИСЭ, 1980.— С.24.

² Див.: *Вареникова С.П.* Некоторые аспекты расширения возможностей криминалистической экспертизы материалов, веществ и изделий посредством использования данных о механизме слеодообразования//Современное состояние и перспективы развития новых видов судебных экспертиз.— М.,1987.— С.8.

³ Див.: *Вареникова С.П.* Некоторые аспекты расширения возможностей криминалистической экспертизы материалов, веществ и изделий посредством использования данных о механизме слеодообразования. — Там само. — С. 141.

⁴ Див.: *Василевский А.Н.* Теоретические основы классификации в трасологической идентификационной экспертизе// Материалы научной конференции, посвященной проблемам криминалистической экспертизы.— М.,1958.— С.186.

погляд, лише для слідів статичного контакту, але не враховує такого широкого діапазону слідів, що утворюються, наприклад, при терті, ковзанні, волочінні, і досліджуються трасологічною експертизою.

Не можна не відмітити спільність між слідами-відображеннями зовнішньої будови, що є об'єктами трасологічної експертизи, та іншими слідами у вигляді залишків матеріалів та речовин, вивчення яких у єдності та взаємозв'язку має значення для всебічного та об'єктивного дослідження всього комплексу слідів у ході встановлення факту чи обставин контактної взаємодії.

О.С. Железняк, визначаючи матеріальний слід в криміналістиці, як будь-яку зміну, результат відображення при взаємодії об'єктів, що несе в собі інформацію про подію¹, вірно підмічає інформаційну сутність слідів.

Д.О. Турчин пропонує таке визначення: «Під матеріальними слідами в криміналістиці треба розуміти відображену в матеріальній обстановці кримінально-релятивну інформацію про зміни, що відбулися в результаті вчинення злочину, та виражену в системно-знакових утвореннях у вигляді окремих предметів, їх відношень, властивостей і матеріальних відображень, а також наявності або відсутності зв'язків між ними»². Віднесення до матеріальних слідів інформації (тобто ототожнення цих понять), на наш погляд, не зовсім виправдане, бо слід може бути лише джерелом інформації про зміни, що сталися в результаті вчинення злочину, а не самою кримінально-релятивною інформацією, що виражена в системно-знакових утвореннях.

Крім того, у запропонованій Д.О. Турчиним класифікації сліди диференціюються на трасологічні (контактні); ті, що відображають якісні та кількісні зміни ознак предметів; ті, що представляють зв'язки та відношення між об'єктами; просторово-часові відношення; відсутність або наявність предметів; мікросліди³. В цій класифікації, на наш

¹ Див.: Железняк А.С. Материальные следы — важный источник криминалистической идентификации (понятие, процессуально-правовая природа): Лекция. — Омск: МВД СССР. Омская высшая школа милиции, 1975. — С.11.

² Див.: Турчин Д.А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике: Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. — С.86.

³ Див.: Там само. — С. 91.

погляд, вбачається певна нечіткість підстав, за якими вона проведена. Наприклад, контактні сліди одночасно можуть відображати якісні та кількісні зміни об'єктів, просторово-часові зв'язки тощо. В слідах коліс автомобіля на ґрунтовій поверхні при гальмуванні міститься інформація не тільки про ширину протектора, елементи його рисунка (контактний слід), а й про момент початку гальмування, довжину гальмового сліду, швидкість автомобіля на момент гальмування (просторово-часові відношення).

При розробці криміналістичного поняття слідів між вченими виникла полеміка. Д.О. Турчин, наприклад, вважає невірним визначення слідів у трасології, запропоноване Л.К. Литвиненком, який під ними розуміє як відображення особливостей зовнішньої будови одного об'єкта на іншому та як відповідності будови поверхонь (розриву, розламу), що дозволяють ідентифікувати конкретний об'єкт, встановити ціле за частинами, визначити напрямок прикладення зусиль¹; а також з визначенням Г.Л. Грановського, який відносить до слідів у трасології результати дій та контактів, пов'язаних з подією злочину, матеріальні відображення ознак зовнішньої будови та інших властивостей об'єктів, що мають стійкі просторові межі². Однак він погоджується з Б.І. Шевченком³, який розуміє під слідами такі матеріальні зміни в оточуючому середовищі, в результаті яких зовнішня будова одного предмета отримує своє відображення на іншому. Правда, при цьому він підкреслює, що виключенню із системи трасології підлягають частини цілого та інші об'єкти, якщо їх ідентифікацію неможливо провести методами трасологічних досліджень⁴. З наведеного випливає, що частини цілого, якщо їх ідентифікація можлива шляхом застосування трасологічних знань, все ж таки є слідами — об'єктами трасоло-

¹ Див.: *Литвиненко Л.К.* Понятие и классификация следов в трасологии // Материалы третьей расширенной научной конференции, посвященной памяти засл. деятеля науки проф. М.И. Райского. — К., 1958. — С. 95.

² Див.: *Грановский Г.Л.* Основы трасологии: Общая часть / Под ред. В.Н. Зуева. — М.: ВНИИСЭ, 1965. — С. 5, 6.

³ Див.: *Шевченко Б.И.* Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике. — М.: Изд-во МГУ, 1975. — С. 76.

⁴ Див.: *Турчин Д.А.* Теоретические основы учения о следах в криминалистике. — С. 95.

гії. Визнаючи це, Д.О. Турчин вступає в суперечність самому собі, бо раніше він наголошував, що сліди розриву, розламу не можуть бути віднесені до трасологічних, оскільки природа їх утворення не має нічого спільного з механізмом контактування, присутнім трасологічному слідоутворенню¹. Однак частини цілого можуть бути відокремлені в результаті розриву, розламу, розрізу, а ідентифіковані шляхом застосування методів, що використовуються в трасології.

На нашу думку, визначення сліду в трасології як матеріальної зміни в оточуючому середовищі, в результаті якого відображаються тільки ознаки зовнішньої будови одного предмета на іншому, штучно звужують рамки трасологічних досліджень, по-перше, залишаючи їм тільки вирішення ідентифікаційних завдань; по-друге, не відображає в собі все різноманіття механізму утворення слідів при різних видах взаємодії (волочинні, терті, розтягу, зіткненні тощо).

Ми погоджуємося з С.М.Сирковим, який зазначає, що немає ніякої необхідності у вченні про сліди викладати методику встановлення природи речовини, що утворює слід (це галузь спеціаліста відповідної кваліфікації), але це вчення має включати в себе відомості про прийоми виявлення, вилучення, фіксації слідів, вказівки про можливий обсяг інформації, яку можна отримати від слідів, а не обмежуватися викладенням даних про якусь категорію слідів².

Розробляючи теоретичні питання судової трасології, М.С.Романов відмічав, що використання в судово-слідчій практиці як слідів речовинно-субстратного характеру, так і слідів-відображень зовнішньої структури здійснюється виходячи з єдності їх інформаційної трасологічної природи, а жорстке протиставлення їх приводить до розбіжностей теорії та практики судової трасології³. Ми поділяємо таку думку, але вважаємо за необхідне відмітити: дослідження речовинно-субстратних, контактено-графічних, де-

¹ Див.: Турчин Д.А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике. — С. 93, 94.

² Див.: Сырков С.М. К вопросу о предмете учения о следах // Вопросы судебной медицины и криминалистики. — Петрозаводск, 1973. — С.110.

³ Див.: Романов Н.С. Теоретические вопросы судебной трасологии // Методология судебной экспертизы. — М., 1986. — С.113.

формаційних, фактографічних, деструктивних слідів (класифікація запропонована М.С.Романовим)¹ має проводитися в формі комплексної експертизи. Це дозволить виявити повний, у сукупності з трасологічними, обсяг ознак об'єктів відповідної експертизи (матеріалознавчої, автотехнічної, медичної тощо) залежно від завдань, методів, шляхом застосування яких досліджуються об'єкти, та залежно від природи об'єктів.

Не зовсім погоджуючись з думкою М.Я. Сегає та В.К. Стринжи про те, що загальний об'єкт судової експертизи як відправна основа предмета експертизи матеріальних слідів злочину охоплює обставини розслідуваної події (бо таке тлумачення зміщує основи диференціації предмета з об'єктом), ми підтримуємо їх думку щодо віднесення до об'єкта експертизи матеріальних слідів як носіїв відображеної в них інформації про ці обставини².

Проаналізуємо зроблений М.Я. Сегаєм та В.К. Стринжою умовивід: «Оскільки будь-який матеріальний слід є результатом перетворення середовища, що його сприйняло внаслідок взаємодії не менш як двох матеріальних тіл (явищ), спроможних відобразити свої властивості в структурі іншого, то вони можуть розглядатися як відображені та відображуючі системи одночасно. Внаслідок цього будь-який елементарний акт взаємодії включає два матеріальних об'єкта (явища) та два потенціальних сліди-відображення. Але крім субстратної основи (тіла, що взаємодіють, та їх сліди-відображення) в елементарному акті взаємодії присутній її незмінний динамічний компонент — процес взаємодії, що утворює реальний «слідовий зв'язок» між взаємодіючими тілами та матеріалізується також у слідах-відображеннях як самостійний відображуваний об'єкт (за Г.В.Прохоровим-Лукінім)³. На наш погляд, саме сліди-відображення процесу взаємодії є об'єктами експертизи, а надання процесу взаємодії функцій самостійного відображуваного об'єкта — не зовсім виправдане, бо саме через вивчення об'єктів — матеріальних слідів-відображень — встановлюються різні сторони процесу взаємодії (характер,

¹ Див.: Романов Н.С. Теоретические вопросы судебной трасологии // Методология судебной экспертизы. — М., 1986. — С. 119.

² Див.: Сегай М.Я., Стринжа В.К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии). — С. 38–39.

³ Див.: Там само. — С. 39.

механізм, факт контактування тощо) як предмет експертного дослідження. Інша справа, що це системне утворення, яке включає взаємодіючі тіла (явища), процес взаємодії та сліди-відображення, є онтологічною базою, що визначає найбільш загальну класифікацію слідоутворюючих та слідо-сприймаючих об'єктів, механізмів та умов взаємодії, а також слідів-відображень, які акумулюють різноякісну та різноспрямовану інформацію, породжену «слідовими зв'язками» (прямими, зворотними, зустрічними, паралельними)¹. Це системне утворення, яке існувало тільки в момент контактування (контактно-взаємодіючий комплекс (КВК)) — по суті є загальним об'єктом експертного дослідження комплексної експертизи контактної взаємодії. Його матеріальні складові у вигляді слідів, предметів та інших матеріальних утворень є конкретними (безпосередніми) об'єктами експертизи, комплексним дослідженням яких, із застосуванням відповідних методів, встановлюються різні сторони предмета дослідження залежно від поставлених завдань.

Аналізуючи наведені вище визначення та класифікації слідів, із врахуванням викладених аргументів та контраргументів на користь тих чи інших диференціацій, пропонуємо власне визначення поняття слідів як об'єктів судової експертизи: це будь-які матеріальні утворення, що виникли в результаті контактування предметів (одягу, взуття, знаряддя, інструментів, зброї, транспортних засобів та ін.), тіла людини, тварини, трупа, рослин тощо між собою чи (та) з оточуючим середовищем, або через опосередкований контакт, котрі проявляються у змінах їх зовнішніх (морфологічних), субстанціональних та ін. властивостей (станів), і є джерелами інформації про ознаки зовнішньої будови, властивості та стан об'єктів (у тому числі їх субстрату), механізм та умови взаємодії.

Таке поняття є визначенням сліду у вузькому та широкому сенсі та відображає, на наш погляд, його основні істотні сторони. Воно поширюється на сліди — як відбитки зовнішньої будови, сліди — як залишки речовини, в тому числі утворені в результаті динамічної взаємодії (ковзання, волочіння, тертя тощо), а також сліди пошкоджень (розриви, розрізи, розлами, розруби) і т.ін.

¹ Див.: *Сегай М.Я., Стринжа В.К.* Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии). — С. 39–40.

Ми не ставимо за мету провести в цій роботі детальний аналіз інших об'єктів судової експертизи, що були запропоновані як складові елементи розробленої нами класифікації, оскільки більшість з цих категорій традиційно належить до об'єктів судової експертизи (речові докази — предмети та інші утворення, на яких зафіксовані сліди та які ці сліди залишають); живі особи; труп або його частини; тварини; рослини; споруди; місце події; зразки для порівняльного дослідження; похідні речових доказів (моделі, зліпки з поверхонь слідів та предметів, фотознімки та інші додатки до протоколів слідчих дій), інші матеріали справи. Щодо отриманих експертом експериментальних зразків, названих в класифікації об'єктів; виявлених експертом латентних слідів та мікрочасток; порівняльних матеріалів, що входять до банку інформаційних даних судово-експертної установи; матеріалів справи у вигляді висновків первинних експертиз, коли проводиться додаткова або повторна експертиза, чи експертиз інших видів; матеріалів, отриманих в ході оперативно-розшукової діяльності, — скажемо, що їх віднесення до об'єктів судової експертизи, на наш погляд, виправдане з точки зору онтологічної та гносеологічної сутності відображення подій та явищ, обумовлених діями людей чи природних сил, що потрапили у сферу доказування, а дискусійні моменти можуть стати предметом дослідження іншої роботи.

2.3. Класифікація завдань судової експертизи

Питанням класифікації завдань судової експертизи взагалі та різних її класів, родів, видів, підвидів, зокрема, в криміналістичній літературі приділялося багато уваги. Однак на сьогоднішній день в цій галузі так і не вирішені спірні моменти.

На початкових етапах розвитку криміналістики та судової експертизи завдання експертних досліджень розподілялися на ідентифікаційні та неідентифікаційні, потім неідентифікаційні завдання стали диференціювати. Проаналізуємо деякі дискусійні питання, що виникли в результаті класифікації завдань судової експертизи.

Як відмічали В.Ф. Орлова та О.Р. Шляхов, критерії розмежування завдань експертизи впливають з об'єктивно існуючих розбіжностей їх змісту, який складає мету та

умови її досягнення. Вони виділяли два компоненти завдання: мету та об'єкт¹. Ідентифікаційні завдання, на їх думку, виділяються за специфікою мети — встановлення індивідуально-конкретної тотожності — та статичним об'єктом (людина, предмети, будь-які матеріальні утворення); в діагностичних дослідженнях — об'єкт динамічний за своєю сутністю, а мета дослідження полягає в реконструкції неповторної, унікальної події, що мала місце в минулому. Об'єкти класифікаційних досліджень — будь-які матеріальні утворення та їх відображення, мета — віднесення об'єкта до певного, передбаченого класифікацією розряду. Ситуалогічне завдання під об'єктом розуміє систему властивостей матеріальної субстанції, а мета — відображення динаміки окремої або основної події (воно має інтеграційний характер)². Щодо тлумачення ідентифікаційного завдання як спрямованого на встановлення індивідуально-конкретної тотожності, хотілося б відмітити, що кінцевою метою ідентифікації може бути й встановлення загальної родової (таксономічної) чи групової належності, але від цього сутність мети завдання та умови її досягнення не змінюються. Ми не можемо також погодитися з тим, що мета діагностичного дослідження полягає в реконструкції неповторної, унікальної події, що мала місце в минулому, бо таке розуміння робить автентичним це поняття ситуалогічному завданню. Як можна було побачити в попередніх розділах цієї роботи, серед завдань, вирішуваних експертизою, не називалися класифікаційні. Однак, оскільки таке поняття в роботах з теорії судової експертизи обговорюється, хотілося б висловити свою точку зору щодо виділення в загальній класифікації завдань судової експертизи — класифікаційних. Справа у тому, що дослідження, мета яких спрямована на віднесення об'єкта, явища до того чи іншого класу, ряду, типу об'єктів у природознавстві, медицині, техніці, традиційно вважають діагностичними. Наприклад, встановлення певної хвороби у людини називається діагностикою (встановити діагноз — означає визначити хворобу, тобто віднести її до того чи іншого виду). В біології діагностика рослин та

¹ Див.: Орлова В.Ф., Шляхов А.Р. Принципы классификации задач криминалистической экспертизы// Актуальные проблемы теории судебной экспертизы.— М., 1984.— С. 49.

² Див.: Там само. — С. 54, 59, 62.

тварин передбачає віднесення їх в результаті вивчення до певного таксону: класу, порядку, сімейства, роду, виду — у рослин; класу, загону, сімейства, роду, виду — у тварин. У ґрунтознавстві під діагностикою ґрунтів розуміють їх віднесення до класів, родів, видів тощо. У зв'язку з викладеним, на нашу думку, завдання, вирішувані судовою експертизою, спрямовані на віднесення того чи іншого об'єкта до певного класу, типу тощо, треба вважати діагностичними. Для того, щоб віднести об'єкт до якоїсь категорії, необхідно встановити його властивості та стан. Саме тому встановлення властивостей та станів об'єктів є завданням діагностичним.

Ми погоджуємося з Ю.Г.Коруховим у тому, що встановлення загальної групової належності треба розглядати як один із видів ідентифікаційних завдань¹, однак з тим, що він відкидає факт існування ситуаційних досліджень², погодитися не можна, оскільки виділення останніх базується на достатньо аргументованому теоретичному та практичному фундаменті, закладеному Г.Л. Грановським. Отожнення Ю.Г. Коруховим ситуаційного та діагностичного завдань³, на нашу думку, не зовсім виправдано, оскільки діагностичні завдання, як ми вже говорили, не спрямовані на визначення обставин події чи її елементів — це завдання ситуаційного характеру.

На визначеність завдання тими властивостями об'єктів, які необхідно досліджувати різними методами, щоб виявити сукупність ознак, достатність чи недостатність яких визначає висновок експерта, вказували М.М. Ростов і Х.-М. Тахо-Годі. Становить інтерес блок-схема, запропонована ними: «об'єкт — завдання — властивості — ознаки — методи»⁴, яка чітко демонструє цю визначеність. Дана схема може бути доповнена ще двома елементами — станом об'єкта та механізмом взаємодії, від яких залежать

¹ Див. : Корухов Ю.Г. Соотношение категорий экспертных задач: идентификационных, классификационных, диагностических // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы. — М., 1984. — С. 99. (Сб. науч. тр. /ВНИИСЭ).

² Див.: Там само. — С. 106.

³ Див.: Там само. — С. 106.

⁴ Див.: Ростов М.Н., Тахо-Годи Х.-М. А. К вопросу о классификации объектов, задач, методов экспертного исследования // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы. — М., 1984. — С. 68, 72.

встановлювані ознаки. В такому випадку блок-схема буде виглядати так: «завдання — об'єкт — властивості — стани — механізм взаємодії — ознаки — методи».

При вирішенні будь-якого класу завдань комплексної експертизи можна назвати такі етапи, як виявлення та дослідження через ознаки різноманітних властивостей (станів) об'єктів спеціалістами різних спеціальностей, вивчення та аналіз отриманої інформації кожним спеціалістом щодо «свого» об'єкта і всього контактнo-взаємодіючого комплексу та сукупна оцінка результатів щодо контактнo-взаємодіючого комплексу. В літературі виділяється й спеціальне завдання комплексної експертизи — це поєднання знань із різних наук в комплекс знань, необхідний для вирішення експертного завдання¹. Визначивши за допомогою спеціальних знань зв'язки між виявленими ознаками, властивостями та станами, експерти можуть синтезувати результати в загальний висновок про властивості та стан взаємодіючих об'єктів; конкретні об'єкти, що взаємодіяли один з одним або з матеріальним середовищем; механізм та умови їх взаємодії.

У цьому плані ми впевнені у перспективності комплексних експертних наук: транспортної трасології, біотрасології, пожежно-технічної трасології, матеріалознавчої трасології, судово-медичної трасології тощо, котрі стануть онтологічною та гносеологічною основою розвитку відповідних різновидів експертиз. На наш погляд, до таких експертиз можна віднести на міжгалузевому рівні комплексну експертизу контактної взаємодії об'єктів — як форму синтезу знань трасології, ґрунтознавства, матеріалознавства, біології, автотехніки, медицини та багатьох інших наук на практиці. Нові види досліджень потребують використання евристичних прийомів у більш значній мірі, ніж традиційні види експертиз, практика розвитку яких дозволяє розроблювати алгоритми для вирішення тих чи інших завдань. Однак з розвитком нових видів досліджень стане можливою й їх алгоритмізація. Для цього необхідні розробки з теорії та методології таких видів дослідження, класифікації їх завдань.

Розглядаючи дослідження об'єктів, з якими має справу криміналістична експертиза, під кутом зору завдань, що

¹ Див.: Грановский Г.Л. Классификация задач комплексных экспертиз. — С. 126.

вирішуються при їх вивченні, іноді відмічають практику дослідження об'єктів несистемними засобами¹. Враховуючи те, що перспектива — у вирішенні складних експертних завдань шляхом застосування комплексу спеціальних знань на основі системного підходу, з такою практикою повністю погодитися не можна. Одна з тенденцій розвитку судової експертизи полягає у збільшенні комплексних досліджень, коли об'єкт досліджується шляхом застосування знань із різних галузей, а отримані дані синтезуються в одному знанні у формі висновку експертів. При класифікації судових експертиз за типами вирішуваних ними завдань необхідно проводити чіткі межі між родами, видами, підвидами та визначати пограничні питання, що потребують виключно комплексного дослідження. Встановлення конкретних об'єктів та обставин контактної взаємодії, наприклад, транспортних засобів між собою — типовий приклад пограничного завдання, бо його вирішення буде неповним, якщо не будуть застосовані транспортно-трасологічні знання, а також знання лакофарбових, паливно-мастильних матеріалів тощо.

Визначаючи завдання експертизи, О.Р. Шляхов відмічав, що воно є науково обґрунтованим визначенням предмета експертизи, узагальнено та систематизовано сформульоване для роду (виду) в цілому; воно пов'язане з предметом судового доказування та тісно пов'язане з об'єктами і методиками експертного дослідження². Дуже важливою для нас є запропонована О.Р. Шляховим систематизація завдань за конкретно-цільовим призначенням результатів експертизи, з одного боку, та за ступенем спільності (окремі, спільні) — з іншого. Спільні завдання виділяються в особливу групу інтеграційних¹. Останні завжди вирішуються у формі комплексних експертиз.

Виходячи з природи завдань за способом їх вирішення, до інтеграційних можна віднести всі завдання, що вирішуються комплексною експертизою контактної взаємодії об'єктів. З одного боку, вони виступають як система окре-

¹ Див.: Винберг Л.А. Системный подход к исследованию объектов криминалистической экспертизы// Вопросы судебной экспертизы. — М., 1980. — Вып. 43. — С. 8.

² Див.: Шляхов А.Р. Задачи судебной экспертизы// Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР.— М., 1980. — Вып. 42. — С. 22.

³ Див.: Там само.

мих завдань, а з іншого — як вивчення складних відносин об'єктів — елементів одиничного цілого. Прикладом першого різновиду може слугувати завдання із становлення факту контактної взаємодії певного одягу, забрудненого ґрунтом, з поверхнею певної ділянки місцевості, на якій є сліди. Це означає, що перш ніж експерт-ґрунтознавець досліджуватиме речовину ґрунту ділянки місцевості та нашарування на одязі, експерт-трасолог повинен вивчити трасологічні ознаки відбитків та інших слідів на ґрунті (в плані ідентифікації відбитків з одягом та встановлення механізму утворення слідів на одязі і на ґрунті ділянки місцевості). Висновок же вони дадуть загальний — наприклад, про те, що наданий одяг знаходився у контакті з ґрунтом певної ділянки місцевості.

Прикладом другого роду завдань можуть слугувати дослідження із встановлення механізму утворення ґрунтових нашарувань. Тут поряд із трасологічними дослідженнями слідів проводиться встановлення природи та інших властивостей ґрунту, а також матеріалів одягу для з'ясування того, яким чином ці властивості можуть відобразитися у слідах при контактуванні конкретних предметів з поверхнею ґрунту. Встановлення механізму слідотворення проводиться на основі сукупного використання всієї інформації.

Якщо ми вже зосередилися зараз саме на дослідженнях, пов'язаних з ґрунтовими об'єктами, доречно буде навести думки В.С.Митричева, який відмічав важливість завдання з дослідження ґрунту як у самих слідах, так і у вигляді забруднень на об'єктах, що залишили сліди, і вказував на необхідність вилучення ґрунту зі слідами, замість моделювання форми сліду, відмічаючи, що криміналістична трасологія повинна використовувати дані матеріалознавчих досліджень¹. Це можливо та необхідно здійснювати, оскільки дослідження безпосередньо відбитка на ґрунті дозволить не тільки запобігти втраті або перекрученню трасологічних ознак, що часто виходить при моделюванні, а й надасть можливість встановити властивості ґрунту, що можуть сприяти змінам або, навпаки, стійкому збере-

¹ Див.: Митричев В.С. Некоторые вопросы развития криминалистической трасологии (следоведения)// Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре — криминалистических чтениях. — М., 1979. — Вып. 23. — С. 11.

женню ознак об'єкта, який залишив відбиток. Крім того, з'являється можливість вирішення й такого завдання, як виявлення природи мікрочасток, що походять від взуття, бо вони можуть слабко утримуватися на об'єкті-носії і в результаті чого потрапляти на відбиток. Таким чином можна встановити, що взуття виготовлене з певного матеріалу або до контактування з ґрунтом було забруднене, наприклад, кров'ю, бітумом тощо.

Із сказаного випливає, що інтеграція знань являє собою не процес поглинання ними одне одного та не механічне сумування знань, а поповнення, взаємокоректування з метою об'єктивізації даних, що встановлюються. Тут спостерігається явище, коли пізнаваний об'єкт з'являється у всій своїй повноті та багатогранності.

Ще раз підкреслимо, що й дотепер в теорії судової експертизи відсутня якась одна схема класифікації завдань, яка б повністю задовольняла потреби практики, а ті, що розроблені, тягнуть за собою розвиток та поглиблення дискусії. Деякі автори пропонують максимальну диференціацію за різноманітними підставами (наприклад, Ю.К. Орлов¹). На наш погляд, така дрібна диференціація, при всій її об'ємності, неспроможна достатньо точно розмежувати існуючі різновиди завдань. Так, віднесення до ідентифікаційних завдань тільки тих, що спрямовані на встановлення індивідуальної тотожності, не виправдане практично, бо індивідуалізація не завжди є кінцевою метою ідентифікаційних досліджень, особливо при дослідженнях матеріалів та речовин. Встановлення причинного зв'язку — це вирішення діагностичного завдання, а виділення таких досліджень в окремий вид не змінює їх діагностичної природи. Тобто, максимальна диференціація експертних досліджень за їх завданнями не є необхідною умовою класифікації (розподілом за ступенем загальності у методичному відношенні, цільовою функцією, ієрархічністю будови), хоч, безумовно, грає важливу роль у поглибленні розуміння можливостей судової експертизи.

В інших класифікаціях завдань також, на наш погляд, проглядаються певні суперечності. Наприклад, Т.М. Пучкова зазначає, що ретрологічному аналізу підлягають при-

¹ Див.: Орлов Ю.К. Классификация экспертных исследований по их задачам// Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы. — М.: ВНИИСЭ, 1985. — Вып. 1. — С. 14–17.

чинно-наслідкові відносини¹, хоча при виділенні класів та родів експертних завдань встановлення причинно-наслідкових зв'язків відносить до діагностичних досліджень. Крім того, у запропонованій нею схемі диференціація ситуаційних (відтворення досліджуваної події) та діагностичних завдань (встановлення способу вчинення дії) проглядається нечітко².

Більш чіткими видаються критерії розмежування діагностичних завдань від інших, наведені В.О.Снетковим, який пише про те, що визначення природи об'єкта і полягає у встановленні належності об'єкта до певного класу, що є діагностичним процесом³.

Аналізуючи основні типи (класи) експертних завдань, що вирішуються за слідами-відображеннями, М.Я. Сегай і В.К.Стринжа називають ідентифікаційні та діагностичні завдання як складові першого типу, спрямованого на встановлення характеристик об'єктів взаємодії, та ситуалогічні завдання як складові другого типу, спрямованого на встановлення характеристик процесу (механізму) взаємодії. При цьому вони підкреслюють, що, виходячи з шуканого (кінцевої мети), теорія ідентифікації розглядає сліди взаємодії як функцію одиницності взаємодіючих об'єктів та самого процесу взаємодії; теорія діагностики використовує ці сліди як функцію відображення властивостей та станів об'єктів; а теорія ситуалогії — як функцію динаміки слідоутворення. Кожна з окремих теорій вирішення експертних завдань розробляє іманентно присутній їй метод теоретичного пізнання предмета і практичного вирішення експертних завдань. Щодо практики судової експертизи, то внаслідок фрагментарного, часто й перекрученого відображення в слідах властивостей об'єктів та процесу взаємодії, експерти широко використовують на певному етапі експертного дослідження елементи всіх трьох основних методів вирішення експертних завдань. На дум-

¹ Див.: Пучкова Т.М. Сущность и классификация задач в судебной экспертизе// Теоретические и практические вопросы судебной экспертизы. — М.: ВНИИСЭ, 1979. — Вып.38. — С. 65.

² Див.: Пучкова Т.М. Сущность и классификация задач в судебной экспертизе. — С.70.

³ Див.: Снетков В.А. Экспертная криминалистическая диагностика// Диагностика при производстве криминалистических экспертиз. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. — Вып. 72. — С. 10.

ку М.Я. Сегая і В.К. Стринжи, з якою ми повністю солідарні, судові експерти мають володіти всіма трьома основними методами вирішення завдань¹.

Г.В. Прохоров-Лукін, говорячи про загальні засади поділу експертних завдань на категорії, підкреслював, що викладені в літературі підходи можна об'єднати в чотири основні групи та умовно позначити їх (підходи) як інтеграційний, рівневий, об'єктний та предметний. В результаті детального аналізу підстав такого поділу він констатує, що жоден з підходів не дозволяє чітко розподілити експертні завдання за категоріями. Найбільш перспективним для вирішення цього питання, на його погляд, є синтез предметного та об'єктного підходів при провідній ролі першого, бо суттєва для цілей пізнання загальна характеристика об'єкта з необхідністю інтегрована в його предмет². На наш погляд, синтез предметного та об'єктного підходів все ж таки містить в собі елементи інтеграційного підходу.

Проаналізувавши наведені вище дискусійні проблеми класифікації завдань судової експертизи, ми підтримуємо таку систематику, відповідно до якої завдання судової експертизи, з погляду на цільову функцію, поділяються на три категорії:

- ідентифікаційні (спрямовані на ототожнення об'єкта за його відображеннями; встановлення загальної родової, групової належності об'єкта за його відображеннями);
- діагностичні (визначення природи, властивостей, стану об'єкта та віднесення його до заздалегідь відомого (чи нового) класу (таксону, розряду, типу тощо);
- ситуаційні (ситуалогічні) (встановлення механізму події та умов, за яких вона відбувалася).

Виходячи із ступеня загальності, завдання судової експертизи можна поділити на окремі та інтеграційні (загальні).

¹ Див.: Сегай М.Я., Стринжа В.К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (Проблемы методологии). — С. 50, 53, 54.

² Див.: Прохоров-Лукин Г.В. Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории// Криминалистика и судебная экспертиза. — 2001. — Вып. 50. — С. 9–14.

³ Див.: Словарь основных терминов судебных экспертиз. — М., 1980. — С. 43.

2.4. Методи судової експертизи

Під методом експертного дослідження розуміють систему логічних та (або) інших інструментальних операцій (способів, прийомів) отримання даних для вирішення питання, що поставлене перед експертом. У криміналістичній літературі методологічні аспекти судової експертизи розглядаються з точки зору аналізу арсеналу методів, якими володіють судові експерти для вирішення поставлених перед ними завдань, різних їх класифікацій, розроблення понятійного апарату та інших аспектів вчення про методи судової експертизи.

А.І.Вінберг та О.Р.Шляхов запропонували таку градацію методів судової експертизи за ступенем їх загальності та субординації.

1. Всеохоплюючий діалектичний метод та розглядувані на цьому рівні методи логіки (абстрагування, аналіз, синтез, порівняння, індукція, дедукція, ідеалізація, формалізація, аксіоматичний, системно-структурний методи, «метод чорної скриньки» тощо).
2. Загальні (загальнопізнавальні) методи: спостереження, вимірювання, описування, планування, експеримент, моделювання, побудова гіпотез, програмно-математичні методи тощо.
3. Окремі методи (інструментальні та допоміжно-технічні): судова фотографія (в тому числі мікрофотографія), мікроскопія, мас-спектроскопія тощо.
4. Спеціальні методи: конкретні методики вирішення експертних завдань¹.

На наш погляд, дана систематика методів прийнятна для будь-якого виду експертного дослідження і може бути поширена на будь-який вид експертиз.

На вибір методів дослідження, крім предмета, завдань, об'єктів експертизи, значною мірою впливає ступінь ефективності того чи іншого метода, що виражається в його дієвості, умовній економічності, допустимості з точки зору закону, складності, можливості проведення повторного дослідження, надійності, тривалості тощо.

¹ Див.: *Винберг А.И., Шляхов А.Р. Общая характеристика методов экспертного исследования // Общее учение о методах судебной экспертизы. — М., 1977. — Вып. 28. — С. 54–94.*

Залежно від впливу на збереження об'єкта, як речового доказу, запропонована така систематика методів:

- 1) група методів, що не впливають на властивості речових доказів (фотографія, оптична мікроскопія, відображувальна спектроскопія);
- 2) методи, що не змінюють зовнішніх ознак, але частково впливають на властивості матеріалу, речовини об'єктів (люмінесцентний аналіз, рентгеноструктурний аналіз);
- 3) методи, що змінюють цілісність об'єкта, руйнують його форму та змінюють його властивості;
- 4) методи, що призводять до знищення речових доказів¹.

Наведена систематизація стосується не тільки речових доказів, а й інших матеріальних об'єктів судової експертизи, тобто тих об'єктів експертного дослідження, яким не надано статусу речових доказів (живих осіб, трупа або його частин, тварин, рослин, споруд, місця події, зразків тощо).

Згідно з характером властивостей, ознак об'єктів, що вивчаються, виділяють методи, за допомогою яких досліджуються:

- морфологічні властивості, ознаки;
- компонентний склад;
- фізичні константи;
- елементний склад;
- молекулярний склад;
- фізико-хімічні властивості².

Залежно від мети можливі й інші диференціації методів, наприклад, за цільовим призначенням та отримуваними результатами, за стадіями експертного дослідження тощо.

Слід погодитися з думкою А.І. Вінберга та Н.Т. Малаховської, згідно з якою, взявши за основу класифікації методів їх предметні, галузеві судові науки, які, в свою чергу, ґрунтуються на даних материнських наук і трансформовані в спеціальні експертні знання, ми досягаємо подвійного ефекту. З одного боку, вносяться в предметну науку для

¹ Див.: Бибиков В.В. Схема комплексного исследования веществ, материалов, изделий. — М., 1985. — Вып. 23. — С. 39.

² Див.: Шляхов А.Р. О классификации методов судебной экспертизы // Реф. науч. сообщ. на теоретическом семинаре — криминалистических чтениях. — М., 1977. — Вып. 18. — С. 3–11.

наших цілей методи материнських наук, а з іншого — самі предметні науки на шляхах пізнання притаманних їм закономірностей не тільки застосовують методи материнських наук, а й породжують свої специфічні методи¹. Прикладом цього можуть бути методичні підходи до вирішення завдань комплексної експертизи контактної взаємодії об'єктів, яка, використовуючи традиційні та нові методи судової трасології, судової медицини, судового ґрунтознавства, судового матеріалознавства тощо, отримані, в свою чергу, шляхом трансформації знань материнських наук (криміналістики, медицини, ґрунтознавства, матеріалознавства тощо), являє собою абсолютно своєрідний вид експертизи, що породжує присутні тільки їй методики дослідження.

Під методикою експертизи (експертного дослідження) розуміють систему методів (прийомів, технічних засобів), що застосовуються при вивченні об'єктів судової експертизи, для встановлення фактів, що мають відношення до предмета певного роду, виду та підвиду судової експертизи. В «Словнику термінів судових експертиз» виділяється методика експертизи (експертного дослідження) за конкретною справою (конкретна методика) — це окрема формалізована методика експертизи, або методика, яка формується безпосередньо під час дослідження на основі загальної методики та досвіду експерта з урахуванням поставленого завдання².

В літературі виділяються по меншій мірі чотири рівні методик: будь-якого роду (загальне вчення про методику експертизи даного роду); певного виду (загальна методика); окремого підвиду експертизи (окрема методика); методика вирішення завдання судової експертизи (спеціальна методика)³.

Класифікація експертиз, виходячи з їх ієрархічної значеності, здійснюється за класами, родами, видами, різно-

¹ Див.: Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Разграничение предметов, методов и объектов судебных экспертиз // Соц. законность. — 1978. — № 8. — С. 64.

² Словарь основных терминов судебных экспертиз. — С. 43.

³ Див.: Шляхов А.Р. Понятие методик, методов судебных экспертиз: Методические рекомендации. — М.: ВНИИСЭ, 1979. — С. 12; Шляхов А.Р. Определение методик и методов судебных экспертиз с позиций внедрения научных разработок. Рекомендации в экспертную практику: Материалы к ученому совету ВНИИСЭ. — М.: ВНИИСЭ, 1977. — С. 11.

видами, причому, крім предмета, завдань та об'єктів, здійснюється за методами дослідження. Таким чином, можна говорити про те, що існують різні рівні загальної методики певних класів, родів, видів, підвидів експертиз. А.І. Вінберг та О.Р. Шляхов запропонували, крім того, поняття «конкретної методики» судової експертизи, коли на основі знання окремої методики, особистого досвіду експерт розробляє методику вирішення кожного окремого завдання, що стоїть перед ним в даний момент, а також програму дослідження конкретної ситуації¹. Д.Я. Мирський відмічав, що конкретна методика існує в уявленні експерта: це не написана, разова методика і тільки наукове узагальнення ряду однотипних, конкретних методик (за літературними публікаціями і, головним чином, за копіями висновків експертів) дозволяє створити нову окрему методику².

При класифікації методів судової експертизи ми виходили з детального аналізу та синтезу численних теоретичних розробок з методології судової експертизи та експертної практики.

Цілком природно, що судова експертиза як основний метод пізнання використовує всеохоплюючий діалектичний метод, бо діалектика включає в себе теорію пізнання, гносеологію, відповідно до яких будь-яке явище необхідно розглядати вивчаючи та узагальнюючи історію його походження в розвитку, переходячи від незнання до знання. Такий процес становить будь-яке експертне дослідження.

Основні закони діалектики (заперечення заперечення, розвиток по спіралі, розриви поступовості, перехід кількісних змін у якісні, єдність та боротьба протилежностей, взаємозв'язок та близька залежність усіх сторін кожного з'явлення, здатність матерії до відображення її первинності стосовно пізнання), а також такі категорії, як одиничне та особливе, частина та ціле, форма та зміст тощо, є базисом для розвитку методології експертизи. Діалектичний метод означає, що основні поняття судової експертизи можуть бути вірно уявлені та сприйняті у свідомості тільки в тому

¹ Див.: *Винберг А.И., Шляхов А.Р.* Общая характеристика методов экспертных исследований // *Общее учение о методах судебной экспертизы.* — М., 1977. — С. 54–94.

² Див.: *Мирский Д.Я.* Понятие и структура методики экспертного исследования. Обобщенная модель методического руководства по судебным экспертизам // *Проблемы теории судебной экспертизы.* — М., 1980. — Вып. 44. — С. 33.

разі, коли вони беруться у розвитку, як мінливі категорії. Такий підхід дозволяє розкрити сутність предмета, об'єктів, завдань і методів експертизи, їх внутрішній зміст. Проілюструємо сказане на прикладі діалектичного закону переходу кількісних змін у якісні. Проводячи будь-яке ідентифікаційне дослідження, експерт вивчає слід з метою ототожнення предмета, що його залишив, встановлюючи ідентифікаційні ознаки (форму, розміри, характер поверхні, якісний склад тощо). При певному наборі необхідної кількості загальних та окремих ознак, ці кількісні зміни переходять у якісно нову форму — висновок експерта про походження сліду від конкретного об'єкта.

Методологічне значення законів та категорій діалектики важко переоцінити. Вони слугують основою пізнання об'єктів судової експертизи; їх використання дозволяє розкрити сутність властивостей та станів об'єктів, сутність їх ідентифікації за матеріально фіксованими відображеннями та процесів взаємодії, використати результати ідентифікації для пізнання обставин події злочину, встановлювати механізм взаємодії та умови, за яких вона відбувалася.

Діалектичний метод, будучи базовим методом пізнання в судовій експертизі, основою її методології, не вичерпує її наукового потенціалу. До арсеналу методів експертизи входять такі загальні (загальнопізнавальні) методи, як спостереження, вимірювання, описування, планування, моделювання, побудова гіпотез тощо, а також методи логіки — абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, ідеалізація, порівняння, аналогія, експеримент та ін. Ці методи застосовуються на різних етапах експертного дослідження. Продемонструємо це на деяких прикладах.

Спостереження при вирішенні завдань експертизи поєднує в собі почуттєве та раціональне пізнання, при якому цілеспрямовано та планомірно сприймається об'єкт дослідження з метою вивчення через ознаки його властивостей, станів та процесів як цілісної структури. Спостереження здійснюється особисто експертом, тобто є безпосереднім, як при огляді речових доказів та інших об'єктів при їх надходженні, так і при безпосередньому дослідженні з метою ідентифікації, діагностики та ситуалогічного аналізу. Спостереження може бути як простим (візуальне сприйняття об'єкта), так і кваліфікованим (із залученням технічних засобів, наприклад, мікроскопу).

Як результат практичного використання спостереження постає описування — необхідна умова фіксації спостереження, інших методів пізнання та оцінки виявлених ознак (властивостей, станів, процесів). Без описування неможливо проведення експертизи. Воно відображається у літерних та цифрових знаках, графіках, схемах, фотознімках, рисунках, розмітці, символах тощо.

Аналіз та синтез виявлених ознак — це процес уявного поділу та уніфікації загального об'єкта дослідження. Так, виділивши ознаки досліджуваних слідів на різних транспортних засобах та здійснивши їх аналіз, експерт у подальшому проводить синтез, що дозволяє встановити механізм слідоутворення (відомості про характер контактування, положення транспортних засобів на момент зіткнення, напрямок впливу деформуючої сили тощо).

Метод порівняння може застосовуватися дуже широко при проведенні ідентифікаційних досліджень, коли порівнюються різні властивості, ознаки предметів, явищ за їх відображеннями — слідами. Порівняння може здійснюватися як простим (візуальним) способом, так і з використанням порівнювальних мікроскопів, приладів оптичного накладення, інших технічних приладів, які дозволяють порівнювати якісний чи кількісний зміст об'єктів. Уявний процес порівняння завжди присутній і при діагностичному та ситуаційному аналізах, коли для встановлення властивостей чи станів об'єктів або механізму взаємодії експерт для встановлення їх сутності уявно порівнює встановлювані властивості, стани та механізми з аналогічними категоріями, які вже відомі в науці та практиці. Відмінність сутності методу порівняння, що використовується при вирішенні діагностичних завдань, від ідентифікаційних полягає у тому, що при перших вивчається сам об'єкт, без порівнювання його ознак з відображеннями, в основному з метою віднесення до відомих, загальноприйнятих розрядів, тобто для встановлення «що це таке?». При вирішенні ж ситуаційних завдань процес порівняння полягає у тому, що експертом використовуються уявні ситуаційні «моделі-еталони» з метою вирішення питання: чи має місце в даному разі такий же ситуаційний «еталон», який зафіксований у банку даних?

Часто порівнянню передуює експеримент, який може застосовуватися для підтвердження (спростування) тієї чи іншої експертної версії. Експертний експеримент широко

використовується при вирішенні всіх категорій завдань комплексної експертизи, наприклад, для перевірки можливості або варіабельності відображення тих чи інших ознак слідів на конкретній слідосприймаючій поверхні, залежно від станів об'єктів контактування та різних механізмів слідоутворення.

Метод моделювання при проведенні експертизи спрямований на створення та використання різних моделей об'єктів, ситуацій в практичній діяльності (матеріальне моделювання відбитків, предметів, графічне моделювання тощо) та в уявному пізнанні (уявне моделювання). Матеріальне моделювання проводиться шляхом виготовлення зліпків з відбитків одягу, взуття, транспортних засобів тощо, складання схем, виготовлення рисунків, фотографічного відтворення об'єкта та ін.; уявне моделювання — шляхом відтворення уявних образів, моделей будь-чого.

Дедукція (принцип пізнання від загального до окремого) та індукція (від окремого до загального) при проведенні судової експертизи постійно змінюють та доповнюють одна одну на різних стадіях дослідження шляхом сумування одноякісної інформації, відображуваній у взаємопов'язаних слідах, різноякісної інформації, відображуваній у одному й тому ж сліді, різноспрямованої інформації, що міститься в слідах, об'єднаних процесом взаємодії об'єктів.

Вимірювання у судовій експертизі проводиться шляхом використання різних одиниць та вимірювальних приладів. Воно важливе як для описування результатів зовнішнього огляду, так і при аналітичному дослідженні.

Наведені вище та багато інших загальнопізнавальних методів експертизи нерозривно взаємопов'язані один з одним, впливають та переходять один в інший і породжують окремі методи.

До окремих методів, за основу виділення яких ми беремо факт їх використання в окремих (не в усіх) галузях знань, належать, наприклад, судова фотографія (у тому числі, мікрофотографія), мікроскопічні методи дослідження. Судова фотографія застосовується як з метою фіксації зовнішнього вигляду досліджуваних об'єктів, так і для вирішення безпосередніх завдань ідентифікаційного, діагностичного та ситуалогічного характеру (фотографування в УФ-та ІЧ-променях, із різними світлофільтрами тощо). Мікроскопічні методи дослідження використовуються при дослі-

дженні слідів, матеріалів, предметів, речовин тощо на предмет встановлення їх мікроознак. Ці методи можуть бути пов'язані з вимірюванням, порівнянням, виділенням об'єктів та їх компонентів; вони допомагають посилити гостроту зору та подолати поріг сприйняття дрібних або невидимих неозброєним оком деталей, часток.

В арсеналі судової експертизи присутні окремі методи визначення фізичних, оптичних, хімічних та інших їх властивостей, станів; якісного та кількісного складу речовини об'єктів залежно від природи їх походження.

При виборі методів дослідження важливу роль відіграє саме природа досліджуваних об'єктів. Наприклад, якщо досліджуванним загальним об'єктом є контактено-взаємодіючий комплекс: «людина — певна ділянка відкритої місцевості», то експерт використовує окремі методи, що стосуються безпосереднього вивчення речовини ґрунту: методи визначення фізичних та морфологічних властивостей ґрунту (кольору, гігроскопічної вологості, гранулометричного складу тощо); методи геолого-мінералогічного дослідження ґрунту (за фізичними, оптичними, хімічними властивостями; петрографічний аналіз тощо); методи дослідження органічної речовини ґрунту (визначення втрат при пропіканні; визначення елементного складу органічної частини; екстракція гумусових речовин; дослідження гумінових кислот методом електрофорезу на папері тощо); методи дослідження хімічних властивостей ґрунтів (визначення кислотності, карбонатності; емісійний спектральний аналіз; перкурметричний метод кількісного визначення кальцію та магнію тощо); методи дослідження біологічної частини ґрунтів (споро-пилковий, діатомовий, ензиматичний аналізи тощо). Крім методів дослідження речовини ґрунту застосовуються й окремі методи вивчення властивостей рослинних та тваринних об'єктів, що розташовуються на відкритій ділянці місцевості (різні види ботанічного та зоологічного аналізів), а також методи дослідження різноманітних матеріалів, з яких виготовлено одяг, взуття, що були на людині в момент взаємодії з оточуючим середовищем, тощо.

Відповідно при дослідженнях контактено-взаємодіючого комплексу «транспортний засіб — пішохід — ділянка дороги», експерти використовують окремі методи, що стосуються безпосереднього вивчення слідів на транспортно-

му засобі, пішоході, ділянці дороги, вивчення станів та властивостей згадуваних об'єктів (діагностика систем транспортного засобу; аналіз ушкоджень на тілі людини, аналіз її крові, волосся тощо, якщо на транспортному засобі або на ділянці дороги є їх сліди), тобто застосовуються різні методи інженерії, медицини та багато інших.

При цьому зазначимо, що тією «цементуючою» ланкою, яка скріплює всі застосовані окремі методи в єдину систему, буде використання трасологічних методів дослідження, тобто методів, спрямованих на дослідження слідів, котрі є об'єктами трасології. На наш погляд, саме вони дозволяють використовувати інтеграційний підхід при дослідженнях контактно-взаємодіючого комплексу. Враховуючи переваги та необхідність комплексного вирішення завдань експертизи, в науці розробляють цілеспрямовані системи методів — методики (спеціальні методи).

Спеціальними методами судової експертизи є методики, спрямовані на вирішення тих чи інших завдань певних видів експертиз. Наприклад, методика встановлення розміру матеріальної шкоди, що заподіяна власнику транспортного засобу в результаті дорожньо-транспортної пригоди — є спеціальним методом, притаманним тільки судовій автотоварознавчій експертизі; методика встановлення вартості відновлювального ремонту після залиття квартири водою — судовій будівельно-технічній експертизі; методика встановлення механізму утворення нашарувань ґрунту на предметах одягу та взуття — комплексній криміналістичній ґрунтознавчо-трасологічній експертизі тощо.

2.5. Класифікація судових експертиз

Перед тим як перейти до розгляду питання про класифікацію судових експертиз, необхідно зробити декілька зауважень загального характеру.

По-перше. Розробка класифікацій повинна проводитися у відповідності до правил поділу понять:

- обсяг членів класифікації, разом узятих, має дорівнювати обсягу класифікації загалом (співмірність поділу);
- в одній класифікації необхідно застосовувати одну й ту ж саму основу (поділ має відбуватися на одній основі);

- члени класифікації повинні взаємно виключати один одного, тобто жоден з них не повинен входити в об'єм іншого класу;
- поділ на підкласи має бути безперервним, тобто необхідно переходити до найближчих класів не перескакуючи через них;
- ознака, за якою проводиться класифікація, повинна бути досить точною і виразною (ясною) щоб її не можна було розуміти по-іншому (виразність основи поділу)¹.

По-друге. Будь яка класифікація повинна містити одночасно не менше двох системних критеріїв. В іншому випадку вона не має сенсу, так як будь-який континуум можна розділити на три, п'ять або будь-яку іншу довільну кількість елементів. В принципі будь-яка класифікація повинна вказувати на зв'язок між двома або декількома параметрами². В 1971 році О.Р. Шляхов писав, що судова експертиза загалом і криміналістична експертиза зокрема можуть бути поділені на галузі знань, за сукупністю трьох її суттєвих ознак: предмета, об'єкта і методики експертного дослідження. Лише у сукупності вони утворюють окрему галузь спеціальних знань, самостійний вид експертизи³.

Одночасно він констатував, що в експертній практиці прийнята наступна система криміналістичних експертиз: судово-почеркознавча; судово-технічна; судово-трасологічна; судово-балістична; судово-портретна; судово-вокалографічна; судово-одорографічна; судово-фотографічна.

На думку Л.Ю. Ароцкера класифікація криміналістичних експертиз може бути представлена наступним чином: 1. Криміналістичне дослідження документів (криміналістична експертиза почерку (почеркознавча експертиза); техніко-криміналістична експертиза документів), 2. Трасологічна експертиза (механоскопічна трасологічна експертиза;

¹ Див.: Жеребкін В.Є. Логіка: (Підруч. для юридич. вузів і фак.). — Х.: Основа.— К.: Знання, 1998. — С.56–57; Кондаков Н.И. Логический словарь. — М., 1975. — С. 248.

² Див.: Марьянович А.Т. Эратология или как избежать наиболее неприятных ошибок при подготовке диссертации. — М.: Вузовская книга, 2001.— С. 53.

³ Див.: Шляхов. А.Р. Предмет и система криминалистической экспертизы // Труды ВНИИСЭ. — 1971. — Вып.3. — С. 27–28.

гомеоскопічна трасологічна експертиза; криміналістична експертиза слідів тварин; транспортно-трасологічна експертиза (криміналістична експертиза слідів транспорту); криміналістична експертиза з метою ідентифікації цілого за частинами); 3. Криміналістична експертиза зброї та боеприпасів; 4. Криміналістичне встановлення особи за зовнішніми ознаками¹.

Г.Л. Грановський розширив й уточнив класифікацію трасологічних досліджень: 1. Гомеоскопія (ідентифікація за слідами рук; ідентифікація за слідами ніг; ідентифікація за слідами зубів). 2. Неідентифікаційні гомеоскопічні дослідження. 3. Механоскопія (ідентифікація знарядь; ідентифікація механізмів; ідентифікація цілого за частинами). 4. Неідентифікаційні (діагностичні) механоскопічні дослідження. 5. Дослідження слідів тварин².

Одна з останніх за часом класифікацій криміналістичних експертиз належить О.Р. Росинській³. До неї включено: 1. Почеркознавчу експертизу; 2. Техніко-криміналістичну експертизу документів. 3. Авторознавчу експертизу. 4. Трасологічну експертизу (дактилоскопічна експертиза (експертиза слідів рук); трасологічну експертизу слідів ніг і взуття; трасологічну експертизу слідів зубів, губ і нігтів; трасологічну експертизу слідів знарядь і інструментів (механоскопічна експертиза), трасологічну експертизу замикальних механізмів і сигнальних пристроїв; транспортно-трасологічну експертизу). 5. Експертизу відновлення знищених маркірувальних зазначень. 6. Фототехнічну експертизу. 7. Портретну експертизу. 8. Фоноскопичну експертизу. 9. Балістичну експертизу. 10. Експертизу холодної зброї.

Всі перераховані спроби класифікації криміналістичних експертиз, на наш погляд, неповною мірою відображають сутність проблематики. Тому спроби створити власні системи класифікації не припиняються.

В дев'яностих роках минулого сторіччя В.М. Плєскачевським було запропоновано гіпотезу «про процес фор-

¹ Див.: Ароцкер Л.Е. Сущность криминалистической экспертизы // Криминалистическая экспертиза. — 1966. — Вып.1.

² Див.: Грановский Г.Л. Основы трасологии. — М., 1974.

³ Див.: Россинская Е.Р. Судебная экспертиза: в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. — М., 1996.

мування і зміст криміналістичного зброезнавства»¹. Більш докладно ця точка зору викладена ним у роботі «Оружие в криминалистике: понятие и классификация», яка вийшла з друку в 2001 році².

Як розділи «криміналістичного зброезнавства» пропонує розглядати вибухотехніку і балістику А.С. Корнев. Він пише, що криміналістичне зброезнавство — це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає принципи конструювання і закономірності дії різних пристроїв, функціонально призначених для ураження та знищення людини, тварини або інших матеріальних об'єктів, закономірності утворення слідів застосування цих пристроїв і розробляє засоби і прийоми збирання, оцінки таких об'єктів і слідів при розслідуванні злочинів³. Д.А. Корецький вживає іншу назву — «криміналістична армологія»⁴.

І.Д. Моторний розробляє теоретичні основи «криміналістичної вибухотехніки»⁵. При цьому поняття «криміналістична вибухотехніка», за його словами, визначено «з урахуванням сучасних поглядів на криміналістичну науку як на науку про закономірності руху кримінально-релевантної інформації»⁶.

Про відсутність єдиного наукового підходу до питань класифікації судової експертизи, у тому числі криміналістичної, свідчить і те, як класифікуються судові експертизи (а, як наслідок і експертні спеціальності) в нормативно-

¹ Див.: Плескачевский В.М. Проблемы формирования криминалистического оружейведения в свете укрепления общественного порядка // Укрепление общественного порядка и законности в правовом государстве: Межвузовский сборник научных трудов / ВШ МВД СССР. — М.: Спарк, 1990. — С. 203–211.

² Див.: Плескачевский В.М. Оружие в криминалистике: понятие и классификация. М., 2001. — 343 с.

³ Див.: Корнев С.А. Криминалистика. Техника: Конспект лекций. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. — С. 49.

⁴ Див.: Корецкий Д.А. О понятии криминалистической армологии и ее уголовно-правовых аспектах // Особенности развития уголовной политики в современных условиях. М., 1996. — С. 166–170.

⁵ Див.: Моторный И.Д. Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом: Монография. — М.: Изд-во Шумилова И.И., 1999; Моторный И.Д. Криминалистическая взрывотехника: новое учение в криминалистике. — М.: Изд-во Шумилова И.И., 2000.

⁶ Див.: Моторный И.Д. Там само. — С.7–8.

правових актах України. В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5, зазначено, що основними видами судових експертиз, які проводяться в експертних установах МЮ України, є: 1. Криміналістична (почеркознавча; авторознавча; технічна експертиза документів; фототехнічна; технічна експертиза матеріалів і засобів відеозвукозапису; портретна; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); балістична; вибухових пристроїв; вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу); матеріалів і речовин (волокон і волокнистих матеріалів; лакофарбових матеріалів і покриттів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; наркотичних засобів і сильнодіючих речовин; рідин, що містять спирт; металів і сплавів; полімерів, пластмаси та скла). 2. Ґрунтознавча. 3. Біологічна. 4. Інженерно-технічна (автотехнічна; транспортно-трасологічна; пожежно-технічна; будівельно-технічна); 5. Бухгалтерська. 6. Товарознавча, зокрема, автотоварознавча. 7. Комп'ютерної техніки та програмних продуктів. 8. Психологічна.

В Переліку основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України (затверджений наказом міністра юстиції України від 15 липня 1997 року № 285/7-А) експертизи з дослідження вибухових пристроїв і експертизи з дослідження вибухових речовин і продуктів вибуху об'єднані в групу «Вибухово-технічна експертиза»; бухгалтерська експертиза представлена як один з родів економічних досліджень.

У жовтні 2003 року наказом Міністерства юстиції України до зазначеного Переліку було внесено зміни, якими уточнювалися назви деяких експертних спеціальностей та вводилися нові. В цілому ж підходи до формування структури Переліку суттєвих змін не зазнали.

На наш погляд ці підходи мають недоліки, які обумовлені в першу чергу тим, що при класифікації судових експертиз і експертних спеціальностей не враховані положення, на які слушно вказували О.Р. Шляхов і Р.С. Белкін.

Пропозицію О.Р. Шляхова розглядати класифікацію судових експертиз з урахуванням сукупності трьох оз-

нак: предмета, об'єкта і методики дослідження доповнив Р.С. Белкін: «Хотелось бы только сказать, что к трем названным признакам, отличающим один вид экспертизы от другого, следует добавить и четвертый — характер специальных познаний, играющих доминирующую роль при решении задач данного вида экспертизы»¹.

З урахуванням викладеного вище та точки зору О.Р. Россинської на види судової комп'ютерно-технічної експертизи² ми вважаємо, що судові експертизи можуть бути класифіковані наступним чином:

1. Криміналістичні: почеркознавча експертиза (дослідження почерку і підписів); авторознавча експертиза (дослідження писемної мови, дослідження усної мови); технічна експертиза документів (дослідження реквізитів документів, дослідження матеріалів документів, дослідження друкарських форм); балістична експертиза (дослідження вогнепальної зброї, дослідження боєприпасів і слідів пострілу); експертиза холодної зброї; вибухово-технічна експертиза (дослідження вибухових пристроїв, слідів і обставин вибуху); трасологічна (гомеоскопічна; слідів тварин; механоскопічна; слідів транспортних засобів, встановлення цілого за частинами), до неї примикає експертиза вузлів; портретна експертиза; фоно- та відеографічна (дослідження матеріалів і засобів фіксації зображень і звуків; дослідження фізичних параметрів усного мовлення диктора; дослідження акустичних середовищ і розповсюдження в них сигналів).

2. Матеріалів, речовин і виробів: лакофарбових матеріалів і покриттів, волокнистих матеріалів і виробів з них; полімерних матеріалів, пластмас і виробів з них; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки та виробів з них; наркотичних, сильнодіючих і отруйних речовин, спиртومістських сумішей, металів і сплавів; наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі; продуктів вибуху і пострілу.

3. Біологічні: об'єктів рослинного походження, об'єктів тваринного походження.

¹ Див.: Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. — С. 464–465.

² Див.: Россинская Е.Р. Судебная компьютерно-техническая экспертиза: виды и задачи // Теория и практика судебной экспертизы и криминалистики. — Харьков, 2001. — С. 46.

4. Грунтознавча: дослідження ґрунтів. До неї приймає мінералогічна (гемологічна) експертиза.

5. Екологічна.

6. Інженерні.

6.1. Інженерно-технічні: будівельно-технічна (дослідження об'єктів нерухомості, будівельно-технічних матеріалів, конструкцій і відповідних документів; розподіл земель і визначення порядку користування земельними ділянками; комп'ютерно-технічна, в тому числі апаратно-комп'ютерна, програмно-комп'ютерна, інформаційно-комп'ютерна, комп'ютерно-мережева; побутової техніки; дослідження спеціальних засобів.

6.2. Інженерно-транспортні.

6.2.1. Наземного транспорту: автотехнічна (обставин дорожньо-транспортної події; технічного стану доріг, дорожніх облаштувань і зовнішніх умов; технічного стану транспортних засобів; частин, механізмів і деталей транспортних засобів; залізнична (обставин залізнично-транспортної події; технічного стану рухомого складу залізничного транспорту; інженерного обладнання верхньої будови колії), трубопровідна (обставин події на трубопроводному транспорті; технічного стану трубопроводів, компресорних станцій і систем керування ними).

6.2.2. Водного транспорту: морського транспорту (обставин морської транспортної події; технічного стану кораблів, суден та інших плавзасобів; частин, механізмів і деталей кораблів, суден та інших плавзасобів; технічного стану портових споруд, обладнання і засобів забезпечення безпеки судноплавства); річкового транспорту (обставин річкової транспортної події; технічного стану кораблів, суден та інших плавзасобів; частин, механізмів і деталей кораблів, суден та інших плавзасобів; технічного стану портових споруд, обладнання і засобів забезпечення безпеки судноплавства).

6.2.3. Повітряного транспорту: авіаційно-технічна (обставин авіаподій; технічного стану авіатransпортних засобів; частин, механізмів і деталей авіатransпортних засобів; аеродромних споруд, обладнання і засобів забезпечення безпеки польотів).

6.3. Інженерно-технологічні: дослідження відповідності дій фізичних і юридичних осіб вимогам норм охорони праці і безпеки життєдіяльності; обставин ви-

никнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки; вибухово-технологічна.

7. Економічні: документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; документів про економічну діяльність підприємств і організацій; документів фінансово-кредитних операцій; економічні дослідження, пов'язані з використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності.

8. Товарознавчі.

8.1. Товарів народного споживання: дослідження якості промислових товарів та їх оцінка; дослідження якості продовольчих товарів та їх оцінка.

8.2. Транспортно-товарознавчі: оцінка автотранспорту, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу; оцінка судноплавних засобів, розміру збитку, завданого власнику такого засобу; оцінка літальних апаратів, розміру збитку, завданого власнику літального апарату.

8.3. Комп'ютерно-товарознавчі: дослідження якості апаратно-комп'ютерних засобів та їх оцінка; дослідження програмного забезпечення з метою його оцінки.

8.4. Оцінки нерухомості, бізнесу майнових і немайнових прав: оцінка будівельних об'єктів і споруд; оцінка державного майна, майна з часткою державної власності; оцінка недержавної власності (оцінка майна при утворенні статутного фонду господарського товариства, оцінка майна при продажу на аукціоні та для конкурсу; оцінка часток, паїв при виході з закритого акціонерного товариства; оцінка майна, яке пропонується в якості застави; оцінка майна при страхуванні; оцінка майна для обкладання податком при купівлі-продажу; оцінка майна при ліквідації, банкрутстві; оцінка пакету акцій акціонерного товариства, спільного підприємства; оцінка об'єктів незавершеного будівництва; оцінка майна в умовах оренди; оцінка цілісних майнових комплексів).

8.5. Дослідження якості та оцінка сировини, машин та обладнання, в тому числі: дослідження якості та оцінка виробничо-промислового обладнання; дослідження якості та оцінка сільськогосподарського обладнання; дослідження якості та оцінка торгово-побутового обладнання; дослідження якості та оцінка науково-дослідного обладнання; дослідження якості та оцінка культурно-просвітницького обладнання.

8.6. Оцінка земель: оцінка земель сільськогосподарського призначення; оцінка земель житлової та громадської забудови; оцінка земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; оцінка земель оздоровчого призначення; оцінка земель рекреаційного призначення; оцінка земель історико-культурного призначення; оцінка земель лісового фонду; оцінка земель водного фонду; оцінка земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення; оцінка земель запасу.

9. Охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності: об'єктів авторського права; об'єктів суміжних прав; дослідження, пов'язані з охороною прав на винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції; дослідження, пов'язані з охороною прав на промислові зразки; дослідження, пов'язані з охороною прав на сорти рослин і породи тварин; дослідження, пов'язані з охороною прав на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, зазначення походження товарів; дослідження, пов'язані з охороною прав на топографію інтегральних мікросхем; дослідження, пов'язані з охороною прав на конфіденційну інформацію; дослідження, пов'язані з використанням об'єктів інтелектуальної власності у рекламі.

10. Мистецтвознавча.

11. Психологічна: особистісно-психологічних рис характеру; емоційних реакцій і станів; закономірностей ходу психологічних процесів, рівня розвитку та індивідуальних якостей.

12. Психіатрична: психічного стану особистості.

13. Фармацевтична.

14. Медична: дослідження трупа, дослідження живих осіб і речових доказів.

ДОДАТКИ
(НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ
ТА ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ)

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

(Витяг)

Розділ IV

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Стаття 92. Виключно законами України визначаються:

14) судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань; основи організації та діяльності адвокатури.

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ
КОДЕКС УКРАЇНИ

(Витяг)

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 1

Основні положення

Стаття 10. Гласність судового розгляду

Розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці.

Закритий судовий розгляд, крім того, допускається за мотивованою ухвалою суду з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі, а також забезпечення таємниці усиновлення.

В закритому судовому засіданні присутні особи, які беруть участь у справі, представники громадських організа-

цій і трудових колективів, які беруть участь в судовому розгляді відповідно до статті 161 цього Кодексу, а в необхідних випадках також свідки, експерти і перекладачі.

До залу судового засідання не допускаються громадяни, молодші шістнадцяти років, якщо вони не є особами, які беруть участь у справі, або свідками.

Слухання справи в закритому засіданні суду ведеться з додержанням усіх правил судочинства. Рішення судів у всіх випадках проголошуються прилюдно, крім рішень про усиновлення у випадках, передбачених статтею 112 Кодексу про шлюб та сім'ю України.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 23.01.81 р. № 1461-X; Законом України від 12.07.96 р. № 329/96-ВР)

Глава 2

Склад суду, відводи

Стаття 18. Підстави для відводу суддів

Судді не можуть брати участі в розгляді справи і підлягають відводу (самовідводу):

1) якщо вони при попередньому розгляді даної справи брали участь у процесі як свідки, експерти, перекладачі, представники, прокурор, секретар судового засідання;

2) якщо вони особисто, прямо чи побічно заінтересовані в результаті справи;

3) якщо вони є родичами сторін або інших осіб, які беруть участь у справі;

4) якщо вони перебувають в особливих стосунках з особами, які беруть участь у справі;

5) якщо будуть встановлені інші обставини, які викликають сумнів у їх безсторонності.

До складу суду не можуть входити особи, які є родичами між собою.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 17.06.92 р. № 2464-XII)

Стаття 19. Відвід прокурора, експерта, перекладача, секретаря судового засідання

Прокурор, експерт, перекладач, секретар судового засідання не можуть брати участі в розгляді справи та підля-

гають відводу з підстав, зазначених у пунктах 2, 3, 4 і 5 статті 18 цього Кодексу.

Експерт, крім того, не може брати участі у розгляді справи, якщо він:

- 1) знаходиться або знаходився у службовій або іншій залежності від сторін, інших осіб, які беруть участь у справі;
- 2) провадив ревізію, матеріали якої послужили підставою до порушення даної цивільної справи;
- 3) виявився некомпетентним.

Участь прокурора, експерта, перекладача і секретаря судового засідання у попередньому розгляді даної справи відповідно як прокурора, експерта, перекладача, секретаря судового засідання не є підставою для їх відводу.

Стаття 20. Заяви про відводи

При наявності підстав, зазначених у статтях 18 і 19 цього Кодексу, судді, прокурор, секретар судового засідання, експерт і перекладач повинні заявити про це судові (самовідвід).

З тих же підстав відвід вказаним особам можуть заявити особи, які беруть участь у справі.

Відвід повинен бути мотивований і заявлений до початку розгляду справи по суті (стаття 178 цього Кодексу). Заявляти відвід після цього можна лише у випадках, коли про підставу відводу суд або особа, яка заявляє відвід, дізналися після початку розгляду справи по суті.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 17.06.92 р. № 2464-XII)

Стаття 22. Порядок вирішення заявленого відводу

У разі заявлення відводу суд повинен вислухати особу, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думку осіб, які беруть участь у справі.

Питання про відвід вирішується судом, який розглядає справу, в нарадчій кімнаті з постановленням ухвали.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 23.01.81 р. № 1461-X; Законами України від 17.06.92 р. № 2464-XII, від 22.04.93 р. № 3129-XII, від 24.02.94 р. № 4018-XII; у редакції Закону України від 21.06.2001 р. № 2540-III)

Стаття 27. Докази

Доказами в цивільній справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтують вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Ці дані встановлюються такими засобами: поясненнями сторін і третіх осіб, показаннями свідків, письмовими доказами, речовими доказами і висновками експертів.

Стаття 36. Способи забезпечення доказів

Суддя забезпечує докази, зокрема: допитом свідків, призначенням експертизи, витребуванням та оглядом письмових і речових доказів.

Про забезпечення доказів суд або суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає порядок і спосіб її виконання.

Протоколи і всі зібрані в порядку забезпечення доказів матеріали надсилаються до суду, який розглядає справу.

Стаття 57. Призначення експертизи

Для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань в галузі науки, мистецтва, техніки або ремесла, суддя порядком забезпечення доказів та під час підготовки справи або суд під час розгляду справи може призначити експертизу.

Експертизу провадять на суді або поза судом, коли це потрібно за характером дослідження або коли об'єкт дослідження неможливо доставити до суду.

Призначаючи експертизу та встановлюючи коло питань, що слід поставити перед експертами, суддя або суд повинен з цього приводу врахувати пропозиції сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Відхилення питань, запропонованих особами, які беруть участь у справі, суд зобов'язаний мотивувати.

В ухвалі про призначення експертизи належить зазначити, з яких питань потрібні висновки експертів і кому доручається провести експертизу.

Експертиза провадиться експертами відповідних установ або іншими спеціалістами, призначеними судом. Екс-

пертом може бути призначена будь-яка особа, яка володіє необхідними знаннями для дачі висновку.

Стаття 58. Обов'язки і відповідальність експертів

Особа, яку призначено експертом, повинна з'явитись на виклик суду і дати правдивий висновок щодо поставлених їй питань.

За злісне ухилення від явки до суду експерт несе відповідальність за частиною другою статті 185³ Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків — відповідно за статтями 178 чи 179 Кримінального кодексу України.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.05.90 р. № 9166-XI)

Стаття 59. Процесуальні права експерта

Експерт, оскільки це необхідно для дачі висновку, має право знайомитися з матеріалами справи, брати участь у розгляді справи судом, просити суд про надання йому додаткових матеріалів.

Експерт має право відмовитись від дачі висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання покладеного на нього обов'язку.

Стаття 60. Висновок експерта

Висновок експерта повинен містити в собі докладний опис проведених досліджень, зроблені в результаті їх висновки і обґрунтовані відповіді на поставлені судом питання.

Якщо експерт під час проведення експертизи встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він вправі свої міркування про ці обставини включити до свого висновку.

Експерт дає у письмовій формі свій мотивований висновок, який приєднується до справи. Суд має право запропонувати експерту дати усне пояснення свого висновку. Усне пояснення заноситься до протоколу судового засідання, прочитується експертові і підписується ним.

Коли призначено кількох експертів, вони мають право радитись між собою. Якщо експерти прийдуть до одного

висновку, вони всі підписують його. Експерт, не згодний з іншими експертами, складає окремий висновок.

Висновок експерта для суду не є обов'язковим і оцінюється судом за правилами, встановленими статтею 62 цього Кодексу.

Незгода суду з висновком експерта повинна бути мотивована в рішенні або ухвалі.

Стаття 61. Додаткова експертиза. Повторна експертиза

В разі необхідності провести додаткові дослідження, а також в разі суперечливості висновків кількох експертів, суд може зажадати додаткового висновку або призначити інших експертів.

Глава 5 Судові витрати

Стаття 63. Види судових витрат та розмір державного мита

Судові витрати складаються з державного мита і витрат, пов'язаних з розглядом справи.

До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать:

- 1) суми, що підлягають виплаті свідкам, експертам;
- 2) витрати, пов'язані з проведенням огляду на місці;
- 3) витрати на розшук відповідача.

Розмір державного мита та звільнення від його сплати встановлюються законодавством України про державне мито.

Суд або суддя, виходячи з майнового стану громадянина, вправі звільнити його від сплати судових витрат у доход держави.

(Із змінами, внесеними згідно із Законами України від 02.02.96 р. № 27/96-ВР, від 19.10.2000 р. № 2056-III)

Стаття 71. Збереження за свідками, експертами і перекладачами середнього заробітку, відшкодування їм витрат, пов'язаних з їх участю у розгляді справи

За викликаними до суду свідками, експертами та перекладачами зберігається їх середній заробіток за місцем

роботи. Зазначеним особам, які не є працівниками підприємств, установ і організацій, виплачується винагорода за явку до суду або виконану роботу.

Якщо виконання свідками, експертами і перекладачами процесуальних обов'язків пов'язано з їх перебуванням за межами постійного місця проживання, їм відшкодовуються витрати, пов'язані з переїздом до місця виклику і назад, наймом житла, та виплачуються добові.

Перекладачам, а також експертам, яких призначено під час підготовки справи або судового розгляду не в порядку службового доручення, за виконану роботу виплачується винагорода.

Розміри і порядок виплат, зазначених у цій статті, визначаються Кабінетом Міністрів України.

(Із змінами, внесеними згідно з Указами Президії Верховної Ради Української РСР від 15.10.66, від 23.01.81 р. № 1461-X; у редакції Закону України від 05.10.95 р. № 360/95-ВР)

Стаття 73. Порядок внесення коштів на оплату судових витрат

Кошти, потрібні на оплату свідків і експертів, а також на проведення огляду на місці, вносить наперед сторона, яка порушила відповідне клопотання. Якщо виклик цих осіб або огляд на місці провадиться за клопотанням обох сторін або з ініціативи суду, потрібні для цього кошти вносяться обома сторонами порівну.

Перелічені в цій статті суми не вносяться стороною, звільненою від оплати судових витрат.

Стаття 74. Виплата сум, належних свідкам, експертам і перекладачам

Суми, належні свідкам, експертам і перекладачам, виплачуються судом після виконання ними своїх обов'язків, незалежно від стягнення з сторін сум для оплати свідків і експертів.

Частина друга статті 74 виключена.

(Із змінами, внесеними згідно із Законами України від 15.12.92 р. № 2857-XII, від 05.10.95 р. № 360/95-ВР)

Глава 8

Судові виклики і повідомлення

Стаття 90. Судові повістки

Судові виклики і повідомлення проводяться повістками, що надсилаються особам, які беруть участь у справі, свідкам, експертам, представникам громадських організацій і трудових колективів за адресою, вказаною стороною, самими цими особами або іншими учасниками справи.

Повістки разом із зворотною розпискою надсилаються рекомендованим листом або через розсильних.

Як виняток, повістку можна видати на руки стороні або її представникові з їх згоди для вручення відповідним особам.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 23.01.81 р. № 1461-X)

Стаття 92. Зміст повістки про виклик

Повістка про виклик до суду повинна містити в собі:

- 1) найменування і адресу суду з зазначенням місця, дня і часу явки за викликом;
- 2) назву справи, по якій робиться виклик;
- 3) вказівку, як хто викликається дана особа (як позивач, відповідач, третя особа, свідок, експерт, перекладач);
- 4) вказівку, чи викликається дана особа в судове засідання чи на прийом до судді;
- 5) попередження про наслідки неявки або неповідомлення про причини неявки в судове засідання.

У випадках, зазначених у статті 138 цього Кодексу, з повісткою про виклик відповідача суд направляє йому копію позовної заяви і копії документів, доданих до неї. У повістці, що надсилається відповідачеві, має бути зазначено, що при наявності у нього заперечень проти позову він повинен подати докази на підтвердження своїх заперечень.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 23.01.81 р. № 1461-X)

Глава 18

Підготовка цивільних справ до судового розгляду

Стаття 143. Дії судді по підготовці справи

Після прийняття позовної заяви суддя провадить підготовку справи до судового розгляду, метою якої є забез-

печення своєчасного та правильного вирішення справи. При цьому суддя провадить такі дії:

1) опитує позивача по суті заявлених ним позовних вимог, з'ясовує у нього можливі з боку відповідача заперечення та, якщо це необхідно, пропонує позивачеві подати додаткові докази, а також роз'яснює йому всі процесуальні права і обов'язки позивача;

2) в разі необхідності викликає відповідача для попереднього опиту з обставин справи, з'ясовує можливі з його боку заперечення проти позову, роз'яснює йому всі його процесуальні права і обов'язки.

Суддя з'ясовує у відповідача, якими доказами він може підтвердити свої заперечення. По особливо складних справах суддя може запропонувати відповідачеві подати письмові пояснення в справі. Виклик відповідача провадиться одночасно з врученням йому копії позовної заяви та поданих позивачем документів;

3) вирішує питання про притягнення або вступ у справу співучасників, третіх осіб та опитує допущених до участі в справі третіх осіб відповідно до пунктів 1 і 2 цієї статті;

4) вирішує питання про участь у справі прокурора та про притягнення до участі в справі належного органу державного управління або громадської організації (стаття 121 цього Кодексу);

5) вирішує питання про допущення до участі в судовому розгляді представника громадської організації чи трудового колективу (стаття 161 цього Кодексу);

6) вирішує питання про виклик свідків у судові засідання або про допит їх у порядку, передбаченому статтею 45 цього Кодексу;

7) вимагає від державних підприємств, установ, організацій, колгоспів, інших кооперативних організацій, їх об'єднань, інших громадських організацій, а також від громадян письмові та речові докази або надає особам, які беруть участь у справі, повноваження на право одержання цих доказів для подачі їх до суду, а також за їх клопотанням вживає заходів до забезпечення доказів;

8) вирішує з урахуванням думки осіб, які беруть участь у справі, питання про проведення експертизи;

9) у невідкладних випадках провадить з повідомленням осіб, які беруть участь у справі, місцевий огляд;

10) надсилає іншим судам доручення в порядку, передбаченому статтею 33 цього Кодексу;

11) роз'яснює сторонам можливість звернутись для вирішення спору до третейського суду та наслідки такої процесуальної дії;

12) вирішує питання про притягнення до участі в справі про розірвання шлюбу з особою, визнаною в установленому порядку безвісно відсутньою або недієздатною внаслідок душевної хвороби чи недоумства, представника органів опіки і піклування для охорони майнових прав відповідача, а також для забезпечення інтересів дітей.

(Із змінами, внесеними згідно з Указами Президії Верховної Ради Української РСР від 15.10.66, від 23.01.81 р. № 1461-X; Законом України від 21.06.2001 р. № 2540-III)

Глава 21

Фіксування судового процесу та протоколи

(Глава із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 23.01.81 р. № 1461-X; Законами України від 17.06.92 р. № 2464-XII, від 15.12.92 р. № 2857-XII; у редакції Закону України від 21.06.2001 р. № 2540-III)

Стаття 198. Фіксування судового процесу

Судом здійснюється повне фіксування судового процесу технічними засобами.

Про кожне судове засідання, а також про кожну окрему процесуальну дію, вчинену поза постійним місцем засідання суду першої інстанції, складається протокол.

У протоколі судового засідання відображаються всі істотні моменти розгляду справи в тій послідовності, в якій вони мали місце в судовому засіданні чи при вчиненні окремої процесуальної дії.

У протоколі зазначаються:

- 1) рік, місяць, число і місце судового засідання;
- 2) час початку судового засідання або проведення окремої процесуальної дії;
- 3) назва суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання, прокурора;
- 4) справа, що розглядається, повна і точна назва сторін та інших осіб, які беруть участь у справі;
- 5) відомості про явку осіб, які беруть участь у справі, представників, адвокатів, експертів, спеціалістів, перекладачів або їх неявку, причини відсутності та про вручення їм судових повісток;

6) відомості про роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх процесуальних прав та обов'язків;

7) усі розпорядження головуєчого та ухвали, постановлені без виходу до нарадчої кімнати, а також відомості про оголошення ухвал, постановлених у нарадчій кімнаті, дані про застосування технічних засобів фіксування судового процесу;

8) заяви і клопотання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, хід їх обговорення;

9) основний зміст пояснень сторін, третіх осіб, їх представників та інших осіб, які беруть участь у справі, а також показання свідків, усне роз'яснення експертами своїх висновків і відповідей на поставлені йому додаткові запитання; пояснення спеціалістів та роз'яснення висновків прокурора або органів державної влади, органів місцевого самоврядування, залучених для цього до справи;

10) подані в судовому засіданні докази, звуко- і відеозаписи, хід дослідження доказів, а у разі, якщо докази не додаються до справи, — номер, дата та зміст письмових доказів, а також ознаки і властивості речових доказів, звуко- і відеозаписів;

11) зміст судових дебатів;

12) відомості про оголошення рішення, ухвали;

13) роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, змісту рішення, ухвали, порядку і строку їх оскарження, права та порядку подачі заяви про виготовлення обґрунтування висновків суду, а також права на ознайомлення з протоколом судового засідання та подачу на нього зауважень;

14) час закінчення судового засідання в даній справі.

Глава 24

Зупинення провадження в справі

Стаття 222. Право суду зупинити провадження в справі

Суд може на просьбу сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, а також з власної ініціативи зупинити провадження в справі у випадках:

1) перебування позивача або відповідача в складі Збройних Сил України на дійсній строковій службі або притяг-

нення цих осіб до виконання будь-якого державного обов'язку;

2) тяжкого захворювання сторони, підтвердженого документами лікувального закладу;

3) розшуку відповідача;

4) знаходження сторони в тривалому службовому відрадженні;

5) призначення судом експертизи.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 23.01.81 р. № 1461-X; Законом України від 15.12.92 р. № 2857-XII)

Стаття 225. Обчислення строків позовної давності в зв'язку з зупиненням провадження

Перебіг строку позовної давності починається:

1) для справ, провадження в яких зупинено з причин, передбачених пунктами 1, 2 статті 221 цього Кодексу, — з дня зупинення провадження;

2) у випадку, передбаченому пунктом 3 тієї ж статті, — з моменту припинення перебування сторони в складі діючої частини Збройних Сил України;

3) у випадку, передбаченому пунктом 4 тієї ж статті, — з дня, коли рішення, вирок, ухвала, постанова наберуть законної сили;

4) у випадку, передбаченому пунктом 1 статті 222 цього Кодексу, — з дня повернення сторони після відбуття строку дійсної служби в складі Збройних Сил України або після закінчення виконання державного обов'язку;

5) у випадку, передбаченому пунктом 2 тієї ж статті, — з часу одужання сторони;

6) у випадку, передбаченому пунктом 3 тієї ж статті, — з моменту закінчення розшуку відповідача;

7) у випадку, передбаченому пунктом 4 тієї ж статті, — з дня повернення сторони з тривалого службового відрадження;

8) у випадку, передбаченому пунктом 5 тієї ж статті, — з дня надходження до суду висновку експертизи.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 23.01.81 р. № 1461-X; Законом України від 15.12.92 р. № 2857-XII)

КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

(Витяг)

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ XVIII

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

Стаття 384. Завідомо неправдиве показання

1. Завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України або в суді, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках, —

караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту, а також вчинені з корисливих мотивів, —

караються виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Стаття 385. Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків

1. Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства, розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України чи дізнання —

караються штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

2. Не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

**Стаття 386. Перешкоджання з'явленню
свідка, потерпілого, експерта,
примушування їх до відмови від
давання показань чи висновку**

Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта до суду, органів досудового слідства, тимчасових слідчих та тимчасових спеціальних комісій Верховної Ради України чи дізнання, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, або підкуп свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання чи висновок —

караються штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців.

**Стаття 387. Розголошення даних досудового
слідства або дізнання**

1. Розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила дізнання чи досудове слідство, даних досудового слідства чи дізнання особою, попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані, —

карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років.

2. Розголошення даних досудового слідства або дізнання, вчинене суддею, прокурором, слідчим, працівником органу дізнання, оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи приймала ця особа безпосередньо участь у досудовому слідстві чи дізнанні, якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність, —

карається штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

(Витяг)

Розділ перший ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 3

Учасники процесу, їх права і обов'язки

Стаття 52¹. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві

Особи, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі наявності реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну мають право на забезпечення безпеки.

Право на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав мають:

1) особа, яка заявила до правоохоронного органу про злочин або в іншій формі брала участь у виявленні, запобіганні, припиненні і розкритті злочину чи сприяла цьому;

2) потерпілий або його представник у кримінальній справі;

3) підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники;

4) цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої злочином;

5) свідок;

6) експерт, спеціаліст, перекладач і понятий;

7) члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах 1–6 цієї статті, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

Орган дізнання, слідчий, прокурор або суд, одержавши заяву чи повідомлення про загрозу безпеці особи, зазначеної у частині другій цієї статті, зобов'язані перевірити цю заяву (повідомлення) і в строк не більше ніж три доби, а у невідкладних випадках — негайно прийняти рішення про застосування або відмову в застосуванні заходів безпеки. Відповідно до свого рішення вони приймають мотивовану постанову чи ухвалу і передають її для виконання органу,

на який покладено здійснення заходів безпеки. Ця постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання зазначеними органами.

Орган, якому доручено здійснювати заходи безпеки, встановлює перелік необхідних заходів і способів їх реалізації, керуючись при цьому конкретними обставинами і необхідністю усунення існуючої загрози. Про заходи безпеки, умови їх здійснення та правила користування майном або документами, виданими з метою забезпечення безпеки, повідомляється особа, взята під захист.

У разі наявності в заяві (повідомленні) про загрозу безпеці особи, зазначеної у частині другій цієї статті, відомостей про злочин орган дізнання, слідчий, прокурор, суд або суддя в порядку, передбаченому статтями 94, 98 і 99 цього Кодексу, приймає рішення про порушення чи відмову в порушенні кримінальної справи або про передачу заяви (повідомлення) за належністю.

Про прийняте рішення заявнику негайно надсилається повідомлення.

Орган, який здійснює заходи безпеки, письмово інформує орган дізнання, слідчого, прокурора, суд або суддю, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, про вжиті заходи та їх результати.

(Кодекс доповнено статтею 52¹ згідно із Законом України від 13.01.2000 р. № 1381-XIV)

Глава 4

Обставини, що виключають можливість участі в кримінальному судочинстві

Стаття 54. Обставини, що виключають участь судді в розгляді справи

Суддя або народний засідатель не може брати участі в розгляді кримінальної справи:

1) якщо він є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або родичем кого-небудь з них, а також родичем слідчого, особи, яка провадила дізнання, обвинувача або обвинуваченого;

2) якщо він брав участь у даній справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка провадила дізнання, слідчий, обвинувач, захисник або представник інтересів потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

2¹) якщо він під час досудового розслідування справи вирішував питання щодо проведення обшуку, виїмки, огляду, обрання, зміни чи скасування запобіжних заходів, продовження строків тримання під вартою, або розглядав скарги на затримання чи на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи або закриття справи;

2²) якщо він під час досудового розслідування справи розглядав питання про усунення захисника в порядку, передбаченому статтею 61¹ цього Кодексу;

3) якщо він особисто або його родичі заінтересовані в результатах справи;

4) при наявності інших обставин, які викликають сумнів в об'єктивності судді або народного засідателя.

У складі суду, що розглядає кримінальну справу, не можуть бути особи, які є родичами між собою.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законами України від 15.12.92 р. № 2857-XII, від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Стаття 60. Відвід слідчого і особи, яка провадить дізнання

Слідчий і особа, яка провадить дізнання, підлягають відводу:

1) коли вони є потерпілими, свідками, цивільними позивачами, цивільними відповідачами або родичами кого-небудь з них, а також родичами обвинуваченого;

2) коли вони брали участь у справі як експерти, спеціалісти, перекладачі, захисники або представники інтересів потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

3) коли вони або їх родичі заінтересовані в результатах справи;

4) при наявності інших обставин, які викликають сумнів у їх об'єктивності.

При наявності зазначених підстав слідчий і особа, яка провадить дізнання, повинні заявити самовідвід, не чекаючи заяви про відвід. За цими підставами відвід слідчому і особі, яка провадить дізнання, може бути заявлений обвинуваченим, потерпілим і його представником, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або їх представниками, а слідчому — і захисником.

Заява про відвід або самовідвід слідчого і особи, яка провадить дізнання, подається прокуророві, який розглядає і вирішує її протягом двадцяти чотирьох годин.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X)

Стаття 61. Обставини, що виключають участь у справі захисника

Захисником не може бути особа:

1) яка брала участь у даній справі як дізнавач, слідчий, прокурор, суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач, понятий, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача;

2) яка відповідно до цього Кодексу є свідком і в зв'язку з цим допитувалась або підлягає допиту;

3) яка є родичем особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, будь-кого із складу суду, потерпілого, цивільного позивача;

4) щодо якої порушено кримінальну справу;

5) визнана недієздатною чи обмежено дієздатною.

Особа не може брати участь у справі як захисник також у випадках:

1) коли вона у даній справі надає або раніше надавала юридичну допомогу особі, інтереси якої суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про надання юридичної допомоги;

2) у разі зупинення дії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю або права на надання правової допомоги чи його анулювання у порядку, встановленому законодавчими актами України.

Одна і та ж особа не може бути захисником двох і більше підозрюваних, обвинувачених чи підсудних, якщо інтереси захисту одного з них суперечать інтересам захисту іншого.

Не може бути захисником особа, яка, зловживаючи своїми правами, перешкоджає встановленню істини в справі, затягує розслідування чи судовий розгляд справи, а також особа, яка порушує порядок у судовому засіданні чи не виконує розпоряджень головуючого під час судового розгляду справи.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законом України від 23.12.93 р. № 3780-XII; у редакції Закону України від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Стаття 62. Відвід перекладача, експерта, спеціаліста і секретаря судового засідання

Правила, зазначені в статті 54 цього Кодексу, стосуються перекладача, експерта, спеціаліста і секретаря судового засідання з тим обмеженням, що їх попередня участь у цій справі як перекладача, експерта, спеціаліста і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу.

Відвід, заявлений перекладачеві, експертові і спеціалістові під час провадження дізнання чи досудового слідства, вирішується особою, яка провадить дізнання, слідчим або прокурором. Відвід, заявлений під час судового розгляду секретареві судового засідання, перекладачеві, експертові і спеціалістові, вирішується судом або суддею, який одноособово розглядає справу.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 30.08.71 р. № 117-VIII; Законом України від 17.06.92 р. № 2464-XII)

Стаття 63. Обставини, що виключають участь у справі представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача

Представником потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача не може бути особа, яка брала участь у цій справі як слідчий, або особа, що провадила дізнання, прокурор, громадський обвинувач, суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, захисник, особа, яка допитувалась або підлягає допиту як свідок, а також особа, що є родичем кого-небудь із складу суду або обвинувача.

Адвокат не може брати участі у справі як представник потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача також і за обставин, зазначених у статті 61 цього Кодексу.

При наявності цих обставин особа повинна відмовитися від виконання обов'язків представника потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача в даній справі. На цих же підставах вона може бути усунута від участі в справі слідчим, прокурором або судом.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законом України від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Стаття 65. Докази

Доказами в кримінальній справі є всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Ці дані встановлюються: показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та іншими документами.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законом України від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Стаття 66. Збирання і подання доказів

Особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд в справах, які перебувають в їх провадженні, вправі викликати в порядку, встановленому цим Кодексом, будь-яких осіб як свідків і як потерпілих для допиту або як експертів для дачі висновків; вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред'явлення предметів і документів, які можуть встановити необхідні в справі фактичні дані; вимагати проведення ревізій, вимагати від банків інформацію, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб у порядку та обсязі, встановлених Законом України «Про банки і банківську діяльність». Виконання цих вимог є обов'язковим для всіх громадян, підприємств, установ і організацій.

Докази можуть бути подані підозрюваним, обвинуваченим, його захисником, обвинувачем, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем і їх представниками, а також будь-якими громадянами, підприємствами, установами і організаціями.

У передбачених законом випадках особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор і суд в справах, які перебувають в їх провадженні, вправі доручити підрозділам,

які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законами України від 21.06.2001 р. № 2533-III, від 10.01.2002 р. № 2922-III)

Стаття 67. Оцінка доказів

Суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом.

Ніякі докази для суду, прокурора, слідчого і особи, яка провадить дізнання, не мають наперед встановленої сили.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 15.12.92 р. № 2857-XII)

Стаття 69. Особи, які не підлягають допиту як свідки, і особи, які мають право відмовитися давати показання як свідки

Не можуть бути допитані як свідки:

1) адвокати та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, нотаріуси, лікарі, психологи, священнослужителі — з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості;

2) захисник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, представник потерпілого, позивача, відповідача — про обставини, які стали їм відомі при наданні юридичної допомоги підзахисним або довірителям;

3) особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них;

4) свідок, який відповідно до статті 52³ цього Кодексу дає показання під псевдонімом, — щодо дійсних даних про його особу;

5) особа, яка має відомості про дійсні дані про свідка, який відповідно до статті 52³ цього Кодексу дає показання під псевдонімом, — щодо цих даних.

Відмовитися давати показання як свідки мають право:

1) члени сім'ї, близькі родичі, усиновлені, усиновителі підозрюваного, обвинуваченого, підсудного;

2) особа, яка своїми показаннями викривала б себе, членів сім'ї, близьких родичів, усиновленого, усиновителя у вчиненні злочину.

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв — без згоди дипломатичного представника.

Дізнавач, слідчий, прокурор і суд перед допитом осіб, зазначених у частинах 1 і 2 цієї статті, зобов'язані роз'яснити їм право відмовитись давати показання, про що зазначається в протоколі допиту чи в протоколі судового засідання.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законом України від 23.12.93 р. № 3780-XII; у редакції Закону України від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Стаття 75. Висновок експерта

Експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні в справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання.

Як експерт може бути викликана будь-яка особа, що має необхідні знання для дачі висновку з досліджуваних питань. Питання, які ставляться експертові, і його висновок по них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. У разі необхідності в справі може бути призначено декількох експертів, які дають загальний висновок. Коли експерти не дійшли згоди, то кожний з них складає свій висновок окремо.

Висновок експерта для особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду не є обов'язковим, але незгода з ним повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирoku.

Якщо експертиза буде визнана неповною або не досить ясною, може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається тому самому або іншому експертові.

Коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або інакше викликає сумніви в його правильності, може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові або іншим експертам.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від обвинуваченого, потерпілого або які раніше були ревізорами в справі.

Стаття 76. Обов'язкове призначення експертизи

Експертиза призначається обов'язково:

- 1) для встановлення причин смерті;
- 2) для встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень;

3) для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого при наявності в справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності;

4) для встановлення статевої зрілості потерпілої в справах про злочини, передбачені статтею 155 Кримінального кодексу України;

5) для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність і якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 27.06.61 р.; Законом України від 12.07.2001 р. № 2670-III)

Стаття 77. Обов'язки і права експерта

Особа, яка призначена експертом, зобов'язана з'явитися за викликом і дати правильний висновок на поставлені запитання.

За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового слідства або дізнання експерт несе відповідальність відповідно до частини 2 статті 185³ або статті 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків — відповідно за статтями 384 або 385 Кримінального кодексу України.

Експерт має право: ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються експертизи; порушувати клопотання про представлення нових матеріалів, необхідних для дачі висновку; з дозволу особи, яка провадить дізнання, слідчого,

прокурора або суду бути присутнім при провадженні допитів та інших слідчих дій і задавати особам, що допитуються, запитання, які стосуються експертизи, а за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки.

Якщо питання, поставлене перед експертом, виходить за межі його компетенції або якщо надані йому матеріали недостатні для дачі висновку, експерт у письмовій формі повідомляє орган, що призначив експертизу, про неможливість дати висновок.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.05.90 р. № 9166-XI; Законами України від 13.01.2000 р. № 1381-XIV, від 12.07.2001 р. № 2670-III)

Глава 6

Протоколи

Стаття 87. Протокол судового засідання

Протокол судового засідання в суді першої і апеляційної інстанцій веде секретар судового засідання. У протоколі зазначаються:

- місце та час початку і закінчення судового засідання;
- назва і склад суду;
- справа, яка розглядалась;
- секретар;
- сторони;
- особи, які не з'явились в судове засідання, та причини їх неявки;
- дані про особу підсудного;
- дані про час одержання підсудним копії обвинувального висновку;
- дані про роз'яснення підсудному та іншим учасникам процесу їх прав та обов'язків;
- ухвали та постанови суду, прийняті без видалення до нарадчої кімнати;
- всі розпорядження головуєчого і дії суду, в тому порядку, в якому вони відбувались;
- всі клопотання і заяви учасників процесу;
- докладний зміст записаних у першій особі показань підсудного, потерпілого, свідків, пояснень спеціалістів, відповідей експерта на усні запитання;
- послідовність і короткий зміст судових дебатів; короткий зміст останнього слова підсудного;

проголошення вироку та роз'яснення порядку і строку його оскарження.

Протокол судового засідання підписують головуючий і секретар судового засідання.

Протокол судового засідання повинен бути виготовлений не пізніше семи діб з дня закінчення судового розгляду справи. Про виготовлення протоколу судового засідання повідомляються учасники судового розгляду.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законом України від 22.02.2000 р. № 1483-III; у редакції Закону України від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Глава 7

Строки і судові витрати

Стаття 91. Судові витрати

Судові витрати складаються:

- 1) із сум, що видані і мають бути видані свідкам, потерпілим, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим;
- 2) із сум, витрачених на зберігання, пересилання і дослідження речових доказів;
- 3) з інших витрат, що їх зробили органи дізнання, досудового слідства і суд при провадженні у даній справі.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X)

Стаття 92. Відшкодування витрат свідкам, потерпілим, законним представникам потерпілих, експертам, спеціалістам, перекладачам і понятим

Свідки, потерпілі, законні представники потерпілих, перекладачі, експерти, спеціалісти і поняті мають право на відшкодування їм витрат по явці за викликом в органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і до суду.

За переліченими вище особами зберігається середній заробіток по місцю роботи за час, витрачений у зв'язку з явкою за викликом. Особам, які не є робітниками чи службовцями, виплачується винагорода за відрив їх від занять.

Експерти, спеціалісти і перекладачі, крім того, мають право на винагороду за виконання своїх обов'язків, якщо виконання дорученої їм роботи не входить в їх обов'язок по службі.

Зазначені виплати проводяться з коштів органів дізнання, досудового слідства і суду. Порядок виплати і розмір сум, що підлягають виплаті, визначаються відповідною інструкцією.

(Із змінами, внесеними згідно з Указами Президії Верховної Ради Української РСР від 30.08.71 р. № 117-VIII, від 16.04.84 р. № 6834-X; Законом України від 05.10.95 р. № 360/95-ВР)

Розділ другий **ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ,** **ДІЗНАННЯ І ДОСУДОВЕ СЛІДСТВО**

Глава 11

Основні положення досудового слідства

Стаття 121. Недопустимість розголошення даних досудового слідства

Дані досудового слідства можна оголосити лише з дозволу слідчого або прокурора і в тому обсягу, в якому вони визнають можливим.

У необхідних випадках слідчий попереджає свідків, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, захисника, експерта, спеціаліста, перекладача, понятих, а також інших осіб, які присутні при провадженні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства. Винні в розголошенні даних досудового слідства несуть кримінальну відповідальність за статтею 387 Кримінального кодексу України.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законом України від 12.07.2001 р. № 2670-III)

Глава 12

Пред'явлення обвинувачення і допит обвинуваченого

Стаття 142. Роз'яснення обвинуваченому його прав на слідстві

При пред'явленні обвинувачення слідчий зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому, що він під час провадження досудового слідства має право:

- 1) знати, в чому його обвинувачують;
- 2) давати показання по пред'явленому йому обвинуваченню або відмовитися давати показання і відповідати на запитання;
- 3) подавати докази;
- 4) заявляти клопотання про допит свідків, про проведення очної ставки, про проведення експертизи, про витребування і приєднання до справи доказів, а також заявляти клопотання з усіх інших питань, які мають значення для встановлення істини в справі;
- 5) заявляти відвід слідчому, прокуророві, експертові, спеціалістові і перекладачеві;
- 6) з дозволу слідчого бути присутнім при виконанні окремих слідчих дій;
- 7) знайомитися з усіма матеріалами справи після закінчення досудового слідства;
- 8) мати захисника і побачення з ним до першого допиту;
- 9) подавати скарги на дії та рішення слідчого і прокурора.

Про роз'яснення обвинуваченому його прав слідчий зазначає в постанові про пред'явлення обвинувачення, що стверджує своїм підписом обвинувачений.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законом України від 23.12.93 р. № 3780-XII)

Стаття 145. Протокол допиту обвинуваченого

Про кожний допит обвинуваченого слідчий складає протокол з додержанням вимог статті 85 цього Кодексу.

В протоколі допиту зазначаються місце і дата допиту; посада та прізвище особи, яка проводила допит, і осіб, які були присутні при допиті; час початку і закінчення допиту; прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рік, місяць, день і місце його народження; громадянство, національність, освіта, сімейний стан, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання, судимість обвинуваченого та інші відомості про нього, що виявляються необхідними за обставинами справи.

Показання обвинуваченого та відповіді на поставлені йому запитання викладаються в першій особі і по можливості дослівно.

По закінченні допиту слідчий пред'являє протокол обвинуваченому для прочитання. За проханням обвинува-

ченого він може бути прочитаний йому слідчим, про що зазначається в протоколі. Обвинувачений має право вимагати доповнення протоколу і внесення до нього поправок. Ці доповнення і поправки підлягають обов'язковому занесенню в протокол.

Протокол підписують обвинувачений і слідчий. Якщо протокол написаний на кількох сторінках, обвинувачений підписує кожну сторінку окремо. Якщо в допиті обвинуваченого брали участь прокурор, експерт, спеціаліст, перекладач, захисник або інші особи, вони також підписують протокол.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X)

Глава 17

Огляд, освідудання, відтворення обстановки та обставин події

Стаття 192. Огляд трупа

Зовнішній огляд трупа слідчий проводить з участю судово-медичного експерта і в присутності двох понятих. Коли неможливо викликати судово-медичного експерта, то запрошується найближчий лікар.

Коли виникне необхідність ексгумації трупа, слідчий складає про це постанову, яку затверджує прокурор. Труп виймається з місця поховання в присутності слідчого, судово-медичного експерта та двох понятих, про що складається протокол, який підписують усі зазначені особи.

Стаття 193. Проведення освідудання

При необхідності виявити або засвідчити наявність у обвинуваченого, підозрюваного у потерпілого чи свідка особливих прикмет слідчий виносить про це постанову і проводить освідудання.

Якщо необхідно провести судово-медичне освідудання обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого або свідка, то таке освідудання за вказівкою слідчого проводить судово-медичний експерт або лікар.

Слідчий не вправі бути присутнім при освідуданні особи іншої статі, коли це зв'язане з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуданню. При освідуданні не допускаються дії, які принижують гідність освідудуваної особи або небезпечні для її здоров'я.

Про результати освідудання, проведеного слідчим, складається протокол, який підписують слідчий та освідуданий.

При судово-медичному освідуванні складають акт, а коли освідування проводить лікар, він видає довідку.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 15.12.92 р. № 2857-XII)

Глава 18

Проведення експертизи

Стаття 196. Порядок призначення експертизи

Експертиза призначається у випадках, передбачених статтями 75 і 76 цього Кодексу.

При необхідності проведення експертизи слідчий складає мотивовану постанову, в якій, крім даних, зазначених у статті 130 цього Кодексу, вказує підстави для проведення експертизи, прізвище експерта або назву установи, експертам якої доручається провести експертизу, питання, з яких експерт повинен дати висновок, об'єкти, які мають бути досліджені, а також перелічує матеріали, що пред'являються експертові для ознайомлення.

Коли експертиза проводиться не в експертній установі, слідчий, упевнившись в особі експерта, вручає йому копію постанови про призначення експертизи, роз'яснює обов'язки і права, встановлені статтею 77 цього Кодексу, і попереджає його про кримінальну відповідальність за статтею 385 Кримінального кодексу України за відмову від виконання покладених на нього обов'язків, а також про відповідальність за статтею 384 Кримінального кодексу України за дачу завідомо неправдивого висновку. Про виконання цих дій слідчий складає протокол, в якому, крім даних, передбачених статтею 85 цього Кодексу, зазначає також відомості про особу експерта, його компетентність у певній галузі знань і зроблені ним заяви.

Коли експертиза проводиться в експертній установі, експерт зазначає у вступній частині висновку, що він попереджений про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку, і стверджує це своїм підписом.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 12.07.2001 р. № 2670-III)

Стаття 197. Права обвинуваченого при призначенні і проведенні експертизи

При призначенні і проведенні експертизи обвинувачений має право:

- 1) заявити відвід експертові;
- 2) просити про призначення експерта з числа вказаних ним осіб;
- 3) просити про постановку перед експертизою додаткових питань;
- 4) давати пояснення експертові;
- 5) пред'являти додаткові документи;
- 6) ознайомлюватися з матеріалами експертизи і висновком експерта після закінчення експертизи;
- 7) заявляти клопотання про призначення нової або додаткової експертизи.

Обвинуваченому за його клопотанням слідчий може дозволити бути присутнім при проведенні експертом окремих досліджень і давати пояснення. Слідчий повинен ознайомити обвинуваченого з постановою про призначення експертизи і роз'яснити йому його права, встановлені цією статтею, про що складається протокол з додержанням вимог статті 85 цього Кодексу.

Постанова про призначення судово-психіатричної експертизи не оголошується обвинуваченому в тих випадках, коли його психічний стан робить це неможливим.

У випадках коли експертиза призначається до притягнення особи як обвинуваченого, правила цієї статті застосовуються до підозрюваного у вчиненні злочину.

Стаття 198. Проведення експертизи в експертній установі

Одержавши постанову про призначення експертизи, керівник експертної установи доручає проведення експертизи одному або декільком експертам. Ці експерти дають висновок від свого імені і несуть за нього особисту відповідальність.

Стаття 199. Одержання зразків для експертного дослідження

У разі потреби слідчий має право винести постанову про вилучення або відібрання зразків почерку та інших зразків, необхідних для експертного дослідження. Про відібрання зразків складається протокол.

Зразки зберігаються за правилами зберігання речових доказів (статті 79–81 цього Кодексу).

Стаття 200. Висновок експерта

Після проведення необхідних досліджень експерт складає висновок, в якому повинно бути зазначено: коли, де, ким

(прізвище, освіта, спеціальність, учений ступінь і звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав та які провів дослідження, мотивовані відповіді на поставлені питання. Коли при проведенні експертизи експерт виявить факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання, він вправі на них вказати в своєму висновку. Висновок підписується експертом.

Стаття 201. Допит експерта

Ознайомившись з висновком експерта, слідчий має право допитати експерта з метою одержання роз'яснення або доповнення висновку. Про допит експерта складається протокол.

Стаття 202. Пред'явлення обвинуваченому матеріалів експертизи

Матеріали експертизи пред'являються обвинуваченому. Про пред'явлення обвинуваченому матеріалів експертизи слідчий складає протокол, в якому зазначає пояснення, зауваження та заперечення обвинуваченого і його клопотання. Питання про задоволення клопотання обвинуваченого вирішує слідчий за правилами статті 129 цього Кодексу.

У випадках коли експертиза проведена до притягнення особи як обвинуваченого, матеріали експертизи пред'являються підозрюваному у вчиненні злочину.

Стаття 203. Призначення додаткової або повторної експертизи

У випадках, передбачених статтею 75 цього Кодексу, слідчий мотивованою постановою може призначити додаткову або повторну експертизу, яка проводиться з дотриманням правил цієї глави Кодексу.

Стаття 204. Визначення психічного стану обвинуваченого

Коли в справі є дані, які дають підстави вважати, що обвинувачений під час вчинення суспільно небезпечного діяння був у неосудному або обмежено осудному стані, а також, коли він вчинив злочин в осудному стані, але після вчинення злочину захворів психічною хворобою, яка позбав-

ляє його можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, слідчий для визначення психічного стану обвинуваченого призначає судово-психіатричну експертизу.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законом України від 12.07.2001 р. № 2670-III)

Стаття 205. Направлення обвинуваченого на стаціонарну експертизу

Якщо при проведенні судово-медичної або судово-психіатричної експертизи виникає необхідність тривалого спостереження за обвинуваченим або дослідження його, суд за поданням слідчого, погодженого з прокурором поміщає його у відповідний медичний заклад, про що виносить постанову.

Подання розглядається з додержанням порядку, визначеного частиною п'ятою статті 165², на постанову судді прокурором, обвинуваченим, його захисником чи законним представником протягом 3 діб може бути подана апеляція до апеляційного суду. Подача апеляції не зупиняє виконання постанови судді.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законом України від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Розділ третій ПРОВАДЖЕННЯ СПРАВ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Глава 23

Попередній розгляд справи суддею

(Назва глави у редакції Закону України від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Стаття 254. Вручення підсудному копії обвинувального висновку і повідомлення про день розгляду справи в суді

Копія обвинувального висновку і повістка про виклик до суду вручаються підсудному під розписку не пізніше як за три доби до дня розгляду справи в суді. У копіях обвинувального висновку та додатках до нього, що вручаються підсудному, з метою забезпечення безпеки осіб, які підлягають виклику в судові засідання, їх адреси не зазначаються.

Якщо зазначені в цій статті документи складено мовою, якою не володіє підсудний, вони вручаються підсудному перекладеними на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє.

Всі інші особи повідомляються про день розгляду справи в суді в той же строк.

Свідки, експерти, перекладачі викликаються до суду повісткою. Особи, щодо яких були застосовані заходи безпеки, викликаються в судове засідання виключно через орган, який здійснює ці заходи.

Якщо підсудний неповнолітній, то копія обвинувального висновку вручається йому і його законному представникові.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законами України від 13.01.2000 р. № 1381-XIV, від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Глава 24

Загальні положення судового розгляду

Стаття 257. Безпосередність, усність судового розгляду

Суд першої інстанції при розгляді справи повинен безпосередньо дослідити докази в справі: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та інші документи.

Судове засідання по кожній справі відбувається безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 22.04.93 р. № 3129-XII)

Стаття 263. Права підсудного під час судового розгляду

В судовому засіданні підсудний має право:

1) заявляти відводи;

1¹) на колегіальний розгляд справи у випадках, передбачених законом;

2) мати захисника або взяти захист своїх інтересів на себе;

3) заявляти клопотання і висловлювати свою думку про клопотання інших учасників судового розгляду;

4) подавати докази, просити суд про приєднання до справи документів, про виклик свідків, про призначення експертизи і витребування інших доказів;

5) давати показання по суті справи в кожний момент судового слідства або відмовитися давати показання і відповідати на запитання;

6) просити суд про оголошення доказів, що є в справі;

7) задавати питання іншим підсудним, свідкам, експертові, спеціалістові, потерпілому, цивільному позивачеві і цивільному відповідачеві;

8) брати участь в огляді речових доказів, місця вчинення злочину і документів;

9) брати участь у судових дебатах;

10) звертатися до суду з останнім словом.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законами України від 23.12.93 р. № 3780-XII, від 20.12.94 р. № 305/94-ВР, від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Стаття 267. Участь потерпілого в судовому розгляді

Потерпілий під час судового розгляду справи має право: давати показання; заявляти відводи і клопотання; висловлювати свою думку про клопотання інших учасників судового розгляду; давати пояснення з приводу досліджуваних судом обставин справи; подавати докази, задавати питання свідкам, експертові, спеціалістові і підсудним; брати участь в огляді місця вчинення злочину, речових доказів, документів, а в справах, зазначених у частині першій статті 27 цього Кодексу, — підтримувати обвинувачення. Потерпілий може брати участь у судових дебатах.

У разі відмови прокурора від обвинувачення потерпілий вправі вимагати продовження розгляду справи. У цьому випадку він підтримує обвинувачення.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; у редакції Закону України від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Стаття 273. Порядок винесення ухвал у судовому засіданні

В усіх питаннях, які вирішуються судом під час судового розгляду, суд виносить ухвали. Ухвали про направлення справи для провадження додаткового розслідуван-

ня, при вирішенні питань, зазначених у статтях 276, 278 і 279 цього Кодексу, про закриття справи, про обрання, зміну або скасування запобіжного заходу, про застосування заходів безпеки, про відводи і про призначення експертизи, а також окремі ухвали виносяться судом у нарадчій кімнаті і викладаються у вигляді окремого документа, який підписується всім складом суду.

Всі інші ухвали можуть за розсудом суду виноситися або у зазначеному вище порядку, або після наради суддів на місці з занесенням ухвали до протоколу судового засідання.

Ухвали, винесені судом під час судового розгляду, підлягають оголошенню, крім ухвал, що виносяться в порядку, передбаченому частиною третьою статті 52¹ і частиною першою статті 52³ цього Кодексу.

При одноособовому розгляді справи в зазначених у цій статті випадках суддя виносить постанови.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законами України від 17.06.92 р. № 2464-XII, від 13.01.2000 р. № 1381-XIV, від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Стаття 279. Вирішення питання про притягнення до відповідальності за завідомо неправдиві показання, неправильний переклад і неправдивий висновок

Одночасно з постановленням вироку суд своєю ухвалою, а суддя постановою вправі поставити перед прокурором питання про притягнення до відповідальності свідка, потерпілого, експерта або перекладача за завідомо неправдиві показання, висновок чи неправильний переклад.

(У редакції Закону України від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Глава 25

Підготовча частина судового засідання

Стаття 287. Оголошення складу суду і роз'яснення права відводу

Після виконання дій, зазначених у попередній статті, головуючий оголошує учасникам судового розгляду склад суду в даній справі, прізвище запасного судді, якщо він є, прізвище прокурора, громадського обвинувача, захисника,

громадського захисника, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря і роз'яснює підсудному та іншим учасникам судового розгляду належне їм право відводу та запитує їх, чи заявляють вони проти будь-кого відвід. Питання про відвід вирішується судом за правилами статті 57 цього Кодексу.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X)

Стаття 292. Наслідки неявки свідків і експертів

Якщо не всі викликані свідки і експерти з'явилися, суд вислухує думку учасників судового розгляду про можливість розгляду справи і виносить ухвалу, а суддя — постанову про дальший розгляд справи чи про відкладення його, вживаючи, при необхідності, щодо свідків заходів, зазначених у статтях 70 і 71, а щодо експертів — заходів, зазначених у статті 77 цього Кодексу.

Суд у виняткових випадках може звільнити свідка, щодо якого здійснюються заходи безпеки, від обов'язку з'являтися в судові засідання за наявності письмового підтвердження показань, даних ним раніше.

(Із змінами, внесеними згідно із Законами України від 17.06.92 р. № 2464-XII, від 13.01.2000 р. № 1381-XIV)

Стаття 292¹. Допит осіб, які з'явилися в судові засідання, при відкладенні розгляду справи

У разі винесення судом ухвали про відкладення розгляду справи суд може допитати свідків, експерта або спеціаліста, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представників, які з'явилися. Якщо після відкладення розгляду справи вона розглядається в тому ж складі суду, повторний виклик зазначених осіб у судові засідання провадиться лише в необхідних випадках.

(Кодекс доповнено статтею 292¹ згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 20.03.85 р. № 8627-X)

Стаття 293. Видалення свідків із залу суду

Коли визнано можливим почати слухання справи, головуючий дає розпорядження про видалення свідків із залу судового засідання в окрему кімнату і вживає заходів до

того, щоб допитані свідки не зносилися з недопитаними. Потерпілого і експерта з залу суду не видаляють.

Стаття 295. Роз'яснення прав і обов'язків особам, що беруть участь у справі

Головуючий роз'яснює потерпілому, цивільному позивачеві, цивільному відповідачеві, спеціалістові і експертові їх права та обов'язки в судовому засіданні і попереджає експерта про кримінальну відповідальність за статтею 385 Кримінального кодексу України за відмову виконати обов'язки експерта і за статтею 384 Кримінального кодексу України за дачу завідомо неправдивого висновку.

(Із змінами, внесеними згідно з Указами Президії Верховної Ради Української РСР від 30.08.71 р. № 117-VIII, від 16.04.84 р. № 6834-X; Законами України від 21.06.2001 р. № 2533-III, від 12.07.2001 р. № 2670-III)

Стаття 296. Заявлення і розв'язання клопотань

Головуючий опитує учасників судового розгляду, чи мають вони клопотання про виклик нових свідків і експертів, про витребування і приєднання до справи нових доказів.

Особа, яка заявила такі клопотання, повинна вказати, для встановлення яких обставин вона просить викликати нових свідків, витребувати чи приєднати до справи нові докази. З'ясування обставин, для підтвердження яких викликаються нові свідки, повинно мати місце у відсутності цих свідків.

При заявленні клопотання суд вислухує думку прокурора та інших учасників судового розгляду і розв'язує ці клопотання мотивованою ухвалою, а суддя — постановою.

Відхилення клопотань не позбавляє права заявляти ті ж клопотання протягом усього судового слідства.

(Із змінами, внесеними згідно із Законами України від 17.06.92 р. № 2464-XII, від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Глава 26

Судове слідство

Стаття 310. Проведення експертизи в суді

Експертиза в суді призначається з додержанням правил, передбачених главою 18 цього Кодексу.

Експерт у судовому засіданні бере участь у дослідженні доказів і може з дозволу суду ставити запитання підсуд-

ному, потерпілому і свідкам про обставини, які мають значення для його висновку.

Після з'ясування обставин, що мають значення для висновку експерта, головуючий пропонує прокуророві, підсудному, його захисникові та іншим учасникам судового розгляду подати у письмовому вигляді питання, які вони бажають поставити експертові.

Суд обмірковує ці питання, враховуючи при цьому думку учасників судового розгляду, усуває ті з них, які не стосуються справи або не належать до компетенції експерта, а також формулює ті питання, які він ставить перед експертом з власної ініціативи.

Після цього суд виносить ухвалу, а суддя — постанову, в якій викладає поставлені на вирішення експертизи питання. Ці питання передаються експерту, який складає висновок.

Висновок експерта повинен відповідати вимогам, зазначеним у статті 200 цього Кодексу. Він оголошується в судовому засіданні і приєднується до справи.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законом України від 17.06.92 р. № 2464-XII)

Стаття 311. Допит експерта в суді

Після оголошення висновку експертові можуть задаватися питання для роз'яснення і доповнення його висновку.

Питання експертові спочатку задає прокурор, потім потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, захисник, підсудний, суддя та народні засідателі.

Питання, поставлені експертові, та відповіді на них заносяться до протоколу судового засідання.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Стаття 312. Проведення додаткової або повторної експертизи

У випадках, передбачених статтею 75 цього Кодексу, суд мотивованою ухвалою, а суддя — постановою може призначити додаткову або повторну експертизу.

Додаткова або повторна експертиза проводиться з додержанням вимог статей 310 і 311 цього Кодексу.

У випадках призначення додаткової або повторної експертизи розгляд справи може бути відкладено.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 17.06.92 р. № 2464-XII)

Стаття 313. Огляд речових доказів

Речові докази повинні бути оглянуті судом і пред'явлені учасникам судового розгляду, а коли це необхідно, — свідкам і експертам.

Особи, яким пред'явлені речові докази, можуть звертати увагу суду на ті або інші особливості, які мають значення для вирішення справи, про що відмічається в протоколі судового засідання.

Огляд речових доказів, які не можна доставити в судові засідання, проводиться в разі необхідності на місці їх знаходження.

Стаття 315. Огляд місця події

Суд, визнавши необхідним оглянути місце події, проводить огляд з участю прокурора, підсудного, його захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників, а коли цього вимагають обставини справи, — то й з участю свідків і експертів.

Прибувши на місце огляду, головуючий оголошує судові засідання продовженим, і суд приступає до огляду. При цьому підсудному, свідкам, потерпілому та експертам можуть бути поставлені у зв'язку з оглядом запитання.

Обвинувач, підсудний, його захисник та інші учасники судового розгляду мають право при огляді звертати увагу суду на все те, що, на їх думку, може сприяти з'ясуванню обставин справи.

Про проведення огляду і його результати зазначається в протоколі судового засідання.

(Із змінами, внесеними згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.04.84 р. № 6834-X; Законом України від 21.06.2001 р. № 2533-III)

Розділ IV
ПРОВАДЖЕННЯ ПО ПЕРЕВІРЦІ ВИРОКІВ,
ПОСТАНОВ І УХВАЛ СУДУ

Глава 32

**Перегляд судових рішень в порядку виключного
провадження**

Стаття 400⁵. Нововиявлені обставини

Нововиявленими обставинами визнаються:

1) фальсифікація доказів, неправильність перекладу, а також показань свідка, потерпілого, обвинуваченого, підсудного, висновку і пояснень судового експерта, на яких ґрунтується вирок;

2) зловживання прокурора, дізнавача, слідчого чи суддів під час провадження у справі;

3) всі інші обставини, які не були відомі суду при винесенні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність засудження або виправдання підсудного.

Фальсифікація доказів, завідомо неправильний переклад, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, завідомо неправильний висновок і пояснення судового експерта, зловживання прокурорів, дізнавачів, слідчих і суддів є підставами для перегляду судових рішень, що набрали законної сили, в порядку виключного провадження лише в тому разі, коли вони встановлені вироком, що набрав законної сили, а при неможливості постановлення вироку — матеріалами розслідування.

**Стаття 400⁶. Строки перегляду судових
рішень в порядку виключного
провадження**

Перегляд виправдувального вироку, ухвали чи постанови про закриття справи за нововиявленими обставинами допускається лише протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності і не пізніше одного року з дня виявлення нових обставин.

Днем виявлення нових обставин є день набрання законної сили вироком суду щодо свідка, потерпілого, судового експерта, перекладача у зв'язку з дачею ними завідомо неправдивих показань, завідомо неправильного висновку, пояснень чи перекладу, щодо прокурора, дізнавача, слідчого,

судді у зв'язку з допущеним ними зловживанням, а також щодо інших осіб у зв'язку з фальсифікацією ними доказів, а при неможливості постановлення вироку — день складання прокурором за матеріалами розслідування висновку про наявність нововиявлених обставин.

Днем виявлення нових обставин у вигляді дій певних осіб, які не підпадають під ознаки злочинів, а також інших обставин є день складання прокурором висновку про підтвердження таких обставин матеріалами розслідування.

За наявності доказів, які підтверджують, що особа вчинила більш тяжкий злочин, ніж той, за який вона була засуджена, справа може бути відновлена у зв'язку з нововиявленими обставинами тільки протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за більш тяжкий злочин.

За наявності доказів, які підтверджують невинуватість засудженого або вчинення ним менш тяжкого злочину, відновлення справи за нововиявленими обставинами строками не обмежено.

Перегляд судових рішень з підстав, передбачених у пункті 2 частини першої статті 400⁴ цього Кодексу, строком не обмежується.

Відбуття покарання або смерть засудженого не є перешкодою для перегляду справи в інтересах його реабілітації.

ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

(Витяг)

Розділ II ДОСУДОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Стаття 7. Порядок і строки розгляду претензії

Претензія підлягає розгляду в місячний строк, який обчислюється з дня одержання претензії.

В тих випадках, коли обов'язковими для обох сторін правилами або договором передбачено право перепроверки забракованої продукції (товарів) підприємством-виготовлювачем, претензії, пов'язані з якістю та комплектністю продукції (товарів), розглядаються протягом двох місяців.

Якщо до претензії не додано всі документи, необхідні для її розгляду, вони витребуються у заявника із зазначенням строку їх подання, який і не може бути менше п'яти днів, не враховуючи часу поштового обігу. При цьому перебіг строку розгляду претензії зупиняється до одержання витребуваних документів чи закінчення строку їх подання. Якщо витребувані документи у встановлений строк не надійшли, претензія розглядається за наявними документами.

При розгляді претензії підприємства та організації в разі необхідності повинні звірити розрахунки, провести судову експертизу або вчинити інші дії для забезпечення досудового врегулювання спору.

Підприємства та організації, що одержали претензію, зобов'язані задовольнити обґрунтовані вимоги заявника.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 13.05.97 р. №251/97-ВР)

Розділ IV УЧАСНИКИ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Стаття 31. Участь у судовому процесі судового експерта

У судовому процесі може брати участь судовий експерт.

Права, обов'язки та відповідальність судового експерта визначаються цим Кодексом та Законом України «Про судову експертизу».

Судовий експерт зобов'язаний за ухвалою господарського суду з'явитись на його виклик і дати мотивований висновок щодо поставлених йому питань. Висновок робиться у письмовій формі.

Судовий експерт, оскільки це необхідно для дачі висновку, має право знайомитися з матеріалами справи, брати участь в огляді та дослідженні доказів, просити господарський суд про надання йому додаткових матеріалів.

Судовий експерт має право відмовитись від дачі висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання покладеного на нього обов'язку.

Сторони і прокурор, який бере участь у судовому процесі, мають право заявити відвід судовому експерту, якщо він особисто, прямо чи побічно заінтересований в резуль-

таті розгляду справи, якщо він є родичем осіб, які беруть участь у судовому процесі, а також з мотивів його некомпетентності.

Відвід повинен бути мотивованим, заявляти у письмовій формі до початку вирішення спору. Заявляти відвід після цього можна лише у випадку, коли про підставу відводу сторона чи прокурор дізналися після початку розгляду справи по суті.

Питання про відвід вирішується суддею, який виносить з цього приводу ухвалу.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законом України від 13.05.97 р. № 251/97-ВР)

Розділ V ДОКАЗИ

Стаття 32. Поняття і види доказів

Доказами у справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору.

Ці дані встановлюються такими засобами:

письмовими і речовими доказами, висновками судових експертів;

поясненнями представників сторін та інших осіб, які беруть участь в судовому процесі. В необхідних випадках на вимогу судді пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі, мають бути викладені письмово.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 13.05.97 р. № 251/97-ВР)

Стаття 41. Призначення і проведення судової експертизи

Для роз'яснення питань, що виникають при вирішенні господарського спору і потребують спеціальних знань, господарський суд призначає судову експертизу.

Учасники судового процесу мають право пропонувати господарському суду питання, які мають бути роз'яснені

судовим експертом. Остаточне коло цих питань встановлюється господарським судом в ухвалі.

Проведення судової експертизи має бути доручено компетентним організаціям чи безпосередньо спеціалістам, які володіють необхідними для цього знаннями. Особа, яка проводить судову експертизу (далі — судовий експерт) користується правами і несе обов'язки, зазначені у статті 31 цього Кодексу.

Сторони і прокурор, який бере участь у судовому процесі, мають право до початку проведення судової експертизи заявити відвід судовому експерту в порядку та з підстав, зазначених у частинах п'ятій і шостій статті 31 цього Кодексу.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 13.05.97 р. № 251/97-ВР)

Стаття 42. Висновок судового експерта

Висновок судового експерта повинен містити докладний опис проведених досліджень, зроблені в результаті їх висновки і обґрунтовані відповіді на поставлені господарським судом питання. Висновок подається господарському суду в письмовій формі, і копія його надсилається сторонам.

Якщо під час проведення судової експертизи встановлюються обставини, що мають значення для правильного вирішення спору, з приводу яких судовому експерту не були поставлені питання, у висновку він викладає свої міркування і щодо цих обставин.

У випадках недостатньої ясності чи неповноти висновку судового експерта господарський суд може призначити додаткову судову експертизу.

При необхідності господарський суд може призначити повторну судову експертизу і доручити її проведення іншому судовому експерту.

Висновок судового експерта для господарського суду не є обов'язковим і оцінюється господарським судом за правилами, встановленими статтею 43 цього Кодексу.

Відхилення господарським судом висновку судового експерта повинно бути мотивованим у рішенні.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 13.05.97 р. № 251/97-ВР)

Розділ VI СУДОВІ ВИТРАТИ

Стаття 44. Склад судових витрат

Судові витрати складаються з державного мита, сум, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, призначеної господарським судом, витрат, пов'язаних з оглядом та дослідженням речових доказів у місці їх знаходження, оплати послуг перекладача, адвоката, витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу та інших витрат, пов'язаних з розглядом справи.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 13.05.97 р. № 251/97-ВР; у редакції Закону України від 21.06.2001 р. № 2539-III)

Стаття 48. Визначення розміру сум, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи та послуги перекладача

Витрати, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, послуги перекладача, визначаються господарським судом.

Судовим експертам і перекладачам відшкодовуються витрати, пов'язані з явкою до господарського суду, в розмірах, встановлених законодавством про службові відрядження.

Витрати, що підлягають сплаті за послуги адвоката, визначаються у порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру».

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законами України від 13.05.97 р. № 251/97-ВР, від 21.06.2001 р. № 2539-III)

Стаття 49. Розподіл господарських витрат

Державне мито покладається:

у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні договорів,

— на сторону, яка безпідставно ухиляється від прийняття пропозицій іншої сторони, або на обидві сторони, якщо господарським судом відхилено частину пропозицій кожної із сторін;

у спорах, що виникають при виконанні договорів та з інших підстав;

— на стороні пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, господарський суд має право покласти на неї державне мито незалежно від результатів вирішення спору.

Державне мито, від сплати якого позивач у встановленому порядку звільнений, стягується з відповідача в доход бюджету пропорційно розміру задоволених вимог, якщо відповідач не звільнений від сплати державного мита.

Стороні, на користь якої відбулося рішення, господарський суд відшкодовує мито за рахунок другої сторони і в тому разі, коли друга сторона звільнена від сплати державного мита.

Суми, які підлягають сплаті за проведення судової експертизи, послуги перекладача, адвоката, витрати на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу та інші витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються:

при задоволенні позову — на відповідача;

при відмові в позові — на позивача;

при частковому задоволенні позову — на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законом України від 13.05.97 р. № 251/97-ВР, від 21.06.2001 р. № 2539-III)

Розділ IX

ПОРУШЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ТА ПІДГОТОВКА МАТЕРІАЛІВ ДО РОЗГЛЯДУ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ

Стаття 65. Дії судді по підготовці справи до розгляду

З метою забезпечення правильного і своєчасного вирішення господарського спору суддя вчиняє в необхідних випадках такі дії по підготовці справи до розгляду:

1) вирішує питання про залучення до участі у справі іншого відповідача та про виключення чи заміну нена належного відповідача;

2) виключає з числа відповідачів підприємства та організації, яким не було надіслано пропозицію про досудове врегулювання спору у випадках, передбачених статтею 5 цього Кодексу;

3) викликає представників сторін (якщо сторони знаходяться у тому ж населеному пункті, що й господарський суд) для уточнення обставин справи і з'ясовує, які матеріали може бути подано додатково;

4) зобов'язує сторони, інші підприємства, установи, організації, державні та інші органи, їх посадових осіб виконати певні дії (звірити розрахунки, провести огляд доказів у місці їх знаходження тощо); витребує від них документи, відомості, висновки, необхідні для вирішення спору, чи знайомиться з такими матеріалами безпосередньо в місці їх знаходження;

5) вирішує питання про призначення експертизи;

6) провадить огляд і дослідження письмових та речових доказів у місці їх знаходження;

7) вирішує питання про визнання явки представників сторін у засідання господарського суду обов'язковою;

8) вирішує питання про виклик посадових та інших осіб для дачі пояснень по суті справи;

9) вирішує питання про розгляд справи безпосередньо на підприємстві, в організації;

10) вирішує питання про вжиття заходів до забезпечення позову;

11) вчиняє інші дії, спрямовані на забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи.

(Із змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законами України від 13.05.97 р. № 251/97-ВР, від 17.05.2001 р. № 2413-III)

Розділ XI

ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ

Стаття 77. Відкладення розгляду справи, перерва в засіданні

Господарський суд відкладає в межах строків, встановлених статтею 69 цього Кодексу, розгляд справи, коли за якихось обставин спір не може бути вирішено в даному засіданні. Такими обставинами, зокрема, є:

1) нез'явлення в засідання представників сторін, інших учасників судового процесу;

2) неподання витребуваних доказів;

3) необхідність витребування нових доказів;

4) залучення до участі в справі іншого відповідача, заміна неналежного відповідача;

5) необхідність заміни відведеного судді, судового експерта.

Про відкладення розгляду справи виноситься ухвала, в якій вказуються час і місце проведення наступного засідання.

Суддя має право оголосити перерву в засіданні в межах встановленого строку вирішення спору з наступною вказівкою про це в рішенні або ухвалі.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 13.05.97 р. № 251/97-ВР)

Стаття 79. Зупинення провадження у справі та його поновлення

Господарський суд зупиняє провадження у справі в разі неможливості розгляду даної справи до вирішення пов'язаної з нею іншої справи органом, що вирішує господарські спори, або відповідного питання компетентними органами.

Господарський суд має право зупинити провадження у справі за клопотанням сторони, прокурора, який бере участь в судовому процесі, або за своєю ініціативою у випадках:

1) призначення господарським судом судової експертизи;

2) надсилання господарським судом матеріалів до слідчих органів;

3) заміни однієї зі сторін її правонаступником внаслідок реорганізації підприємства, організації.

Господарський суд поновлює провадження у справі після усунення обставин, що зумовили його зупинення.

Про зупинення провадження у справі та його поновлення виноситься ухвала.

Ухвалу про зупинення провадження може бути оскаржено.

(Із змінами, внесеними згідно із Законами України від 13.05.97 р. № 251/97-ВР, від 21.06.2001 р. № 2539-III)

КОДЕКС УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

(Витяг)

Розділ II

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ І АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

II. Особлива частина

Глава 15

Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління

Стаття 185³. Прояв неповаги до суду

Неповага до суду, що виразилась у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача або в непідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил, —

тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Злісне ухилення експерта, перекладача від явки в суд — тягне за собою накладення штрафу від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

(Із змінами, внесеними згідно з Указами Президії Верховної Ради Української РСР від 04.05.90 р. № 9166-XI, від 18.01.91 р. № 647-XII; Законом України від 07.02.97 р. № 55/97-ВР)

Стаття 185⁴. Злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів попереднього слідства або дізнання

Злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів попереднього слідства або дізнання —

тягне за собою накладення штрафу від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

(Із змінами, внесеними згідно з Указами Президії Верховної Ради Української РСР від 04.05.90 р. № 9166-XI, від 18.01.91 р. № 647-XII; Законом України від 07.02.97 р. № 55/97-ВР)

Розділ IV

ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Глава 18

Основні положення

Стаття 251. Докази

Доказами в справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів, які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами.

(Із змінами, внесеними згідно з Указами Президії Верховної Ради Української РСР від 29.07.91 р. № 1369-XII, від 15.11.91 р. № 1818-XII)

Глава 21

Особи, які беруть участь у провадженні в справі про адміністративне правопорушення

Стаття 273. Експерт

Експерт призначається органом (посадовою особою), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, у разі, коли виникає потреба в спеціальних знаннях.

Експерт зобов'язаний з'явитися на виклик органу (посадової особи) і дати об'єктивний висновок у поставлених перед ним питаннях.

Експерт має право знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета експертизи, заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для дачі висновку; з дозволу органу (посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, ставити особі, яка притягається до відповідальності, потерпілому, свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи; бути присутнім при розгляді справи.

Стаття 275. Відшкодування витрат потерпілим, свідкам, експертам і перекладачам

Потерпілим, свідкам, експертам і перекладачам відшкодовуються у встановленому порядку витрати, що їх вони зазнали у зв'язку з явкою в орган (до посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення.

За особами, яких викликають як потерпілих, свідків, експертів і перекладачів, зберігається у встановленому порядку середній заробіток за місцем роботи за час їх відсутності у зв'язку з явкою в орган (до посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення.

ПРО СУДОВУ ЕКСПЕРТИЗУ

Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII

Цей Закон визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Поняття судової експертизи

Судова експертиза — це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що пе-

ребуває у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду.

Стаття 2. Законодавство України про судову експертизу

Законодавство України про судову експертизу складається з цього Закону, процесуального законодавства, інших законодавчих актів, міжнародних договорів та угод про взаємну правову допомогу і співробітництво, що регулюють правовідносини у сфері судово-експертної діяльності.

Стаття 3. Принципи судово-експертної діяльності

Судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Стаття 4. Гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку

Незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечуються:

- процесуальним порядком призначення судового експерта;

- забороною під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;

- існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів дізнання та попереднього слідства;

- створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням;

- кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу завідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;

- можливістю призначення повторної судової експертизи;

- присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи.

Стаття 5. Максимальне збереження об'єктів дослідження

Під час проведення судових експертиз об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або витрачені лише у тій мірі, в якій це необхідно для дослідження.

Стаття 6. Забезпечення умов праці судового експерта за місцезнаходженням об'єктів дослідження

Якщо судову експертизу необхідно провести на місці події або за місцезнаходженням об'єкта дослідження, особа або орган, який її призначив, повинні забезпечити судовому експертові безперешкодний доступ до об'єкта дослідження і належні умови праці.

Стаття 7. Організація судово-експертної діяльності

Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та відомчі служби.

До них належать:

науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України;

експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України.

Судово-експертна діяльність може здійснюватися на підприємницьких засадах на підставі спеціального дозволу (ліцензії), а також громадянами за разовими договорами.

Ліцензія видається в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 8. Науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності

Організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності покладається на міністерства і відомства, до системи яких входять спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи.

Для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при Міністерстві юстиції України створюється Координаційна рада з проблем судової експертизи, яка діє відповідно до Положення про неї, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Міністерство юстиції України забезпечує видання міжвідомчого науково-методичного збірника «Криміналістика та судова експертиза».

Стаття 9. Реєстр судових експертів

Міністерство юстиції України веде Реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян.

Атестація судових експертів з числа працівників підприємницьких структур та громадян проводиться Міністерством юстиції України або Міністерством охорони здоров'я України відповідно до їх функцій.

Органи дізнання, попереднього слідства і суди зобов'язані доручати проведення судових експертиз переважно фахівцям, внесеним до цього Реєстру.

Розділ II СУДОВИЙ ЕКСПЕРТ

Стаття 10. Особи, які можуть бути судовими експертами

Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для давання висновку з досліджуваних питань.

Фахівці державних спеціалізованих установ і відомчих служб, що проводять судові експертизи, повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку та атестацію як судові експерти певної спеціальності.

Стаття 11. Особи, які не можуть бути судовими експертами

Не можуть залучатися до виконання обов'язків судового експерта особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість.

Інші обставини, що забороняють участь особи як експерта в судочинстві, передбачаються процесуальним законодавством.

Стаття 12. Обов'язки судового експерта

Незалежно від виду судочинства судовий експерт зобов'язаний:

- 1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;
- 2) на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку;
- 3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі.

Інші обов'язки судового експерта передбачаються процесуальним законодавством.

Стаття 13. Права судового експерта

Незалежно від виду судочинства судовий експерт має право:

1) ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи, і подавати клопотання про надання додаткових матеріалів;

2) вказувати в акті судової експертизи на виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;

3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;

4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта;

5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням.

Інші права судового експерта передбачаються процесуальним законодавством.

Стаття 14. Відповідальність судового експерта

Судовий експерт на підставах і в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до дисциплінарної, матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Розділ III

ФІНАНСОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ УСТАНОВ ТА ВІДОМЧИХ СЛУЖБ

Стаття 15. Фінансування

Проведення науково-дослідними установами судових експертиз наукових розробок з питань організації та проведення судових експертиз фінансується за рахунок державного бюджету.

Проведення судових експертиз іншими спеціалізованими установами та відомчими службами фінансується за рахунок коштів, що виділяються їм на цю мету з державного та місцевих бюджетів, а науково-дослідними установами — за рахунок замовника.

Інші роботи зазначені установи та служби проводять на госпрозрахункових засадах.

Стаття 16. Атестація судового експерта

Метою атестації судового експерта є забезпечення належного професійного рівня керівних працівників та фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробках теоретичної та методичної бази судової експертизи.

Залежно від спеціалізації і рівня підготовки їм присвоюються кваліфікація судового експерта з дозволом проведення певного виду експертиз і кваліфікаційний клас.

Порядок проведення атестації та присвоєння кваліфікаційних класів визначається міністерствами і відомствами, до системи яких входять спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи.

Стаття 17. Експертно-кваліфікаційні комісії

Для присвоєння кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів створюються експертно-кваліфікаційні комісії.

До складу експертно-кваліфікаційних комісій входять найбільш досвідчені фахівці, які мають кваліфікацію судового експерта і стаж практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років. Серед них має бути не менше двох фахівців тієї спеціальності і того класу, з яких комісія проводить атестацію, присвоює кваліфікацію або кваліфікаційний клас, а також фахівець з процесуальних питань судової експертизи.

Стаття 18. Оплата праці та соціальний захист судових експертів

Питання оплати праці та умови соціального захисту судових експертів визначаються Кодексом законів про працю України та іншими актами законодавства України.

На працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз та відомчих експертних служб поширюються особливості матеріального та соціально-побутового

забезпечення, передбачені Законом України «Про державну службу», якщо інше не передбачено законами України.

Стаття 19. Охорона спеціалізованих установ і відомчих служб, що проводять судові експертизи

Охорона приміщень і територій установ судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України, а також режим утримання осіб, які перебувають під вартою і направлені на судово-психіатричну експертизу, забезпечуються Міністерством внутрішніх справ України за рахунок коштів, що виділяються йому на цю мету з державного бюджету.

Охорона експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України забезпечується цими органами.

Стаття 20. Інформаційне забезпечення

Установи, організації та підприємства незалежно від форм власності зобов'язані надавати спеціалізованим установам та відомчим службам, що проводять судові експертизи, за їх запитом натурні зразки або каталоги своєї продукції, технічну документацію та іншу інформацію, необхідну для створення і оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи.

Спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи, мають право одержувати від судів, органів дізнання і попереднього слідства знаряддя злочину та інші речові докази, щодо яких закінчено провадження у справах, для використання в експертній і науковій діяльності.

Стаття 21. Кадрове забезпечення

Фахівців для спеціалізованих установ та відомчих служб, що проводять судові експертизи, готують вищі навчальні заклади, після чого вони спеціалізуються та підвищують кваліфікацію на курсах та в інститутах удосконалення відповідних міністерств і відомств.

Вивчення потреб у підготовці, спеціалізації та підвищенні кваліфікації кадрів експертів, а також розроблення пропозицій щодо задоволення цих потреб здійснюються міністерствами і відомствами, до системи яких входять установи та служби, що проводять судові експертизи.

Розділ IV

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Стаття 22. Проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави

У разі проведення судової експертизи за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу і співробітництво, застосовується законодавство України, якщо інше не передбачено зазначеною угодою.

Оплата вартості судової експертизи здійснюється за домовленістю між замовником і виконавцем судової експертизи.

Стаття 23. Залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз

Керівники спеціалізованих установ та відомчих служб, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України.

Плата іноземним фахівцям за участь у судовій експертизі та відшкодування інших витрат, пов'язаних з її проведенням, здійснюється за домовленістю сторін.

Стаття 24. Міжнародне наукове співробітництво

Спеціалізовані установи та відомчі служби, що виконують судові експертизи, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозіуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики.

(Із змінами, внесеними згідно із Законом України від 03.04.2003 р. № 662-IV)

ПРО ПІДПРИЄМНИЦТВО

Закон України від 7 лютого 1991 р. № 698-ХІІ

(Витяг)

Розділ І

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 4. Обмеження у здійсненні підприємницької діяльності

Діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, здійснюється відповідно до Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів».

Діяльність, пов'язана з виготовленням і реалізацією військової зброї та боєприпасів до неї, видобуванням бурштину, охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями, а проведення ломбардних операцій — також і повними товариствами.

Діяльність, пов'язана з технічним обслуговуванням та експлуатацією первинних мереж (крім місцевих мереж) та супутникових систем телефонного зв'язку в мережах зв'язку загального користування (крім супутникових систем телефонного зв'язку в мережах загального користування, які мають наземну станцію спряження на території України та створюються або розгортаються за допомогою національних ракет-носіїв або національних космічних апаратів), виплатою та доставкою пенсій, грошової допомоги малозабезпеченим громадянам, здійснюється виключно державними підприємствами і об'єднаннями зв'язку.

Діяльність, пов'язана з виробництвом бензинів моторних сумішевих (А-76Ек, А-80Ек, А-92Ек, АІ-93Ек, А-95Ек, А-98Ек) з вмістом не менш як 5 відсотків високооктанових кисневмісних добавок — абсолютованого технічного

спирту та етил-трет-бутилового ефіру, здійснюється нафтопереробними підприємствами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

Діяльність, пов'язана з виробництвом зазначених у частині четвертій цієї статті високооктанових кисневмісних добавок, здійснюється державними спиртовими заводами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

(В редакції Закону України від 01.06.2000 р. № 1775-III)

ПРО МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ

Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4002-ХП

(Витяг)

Розділ V АРБІТРАЖНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

Стаття 20. Місце арбітражу

1. Сторони можуть на свій розсуд домовитись про місце арбітражу. В разі відсутності такої домовленості місце арбітражу визначається третейським судом з урахуванням обставин справи, включаючи фактор зручності для сторін.

2. Незважаючи на положення пункту 1 цієї статті, третейський суд може, якщо сторони не домовились про інше, зібратись в будь-якому місці, яке він вважає належним для проведення консультацій між його членами, заслуховування свідків, експертів чи сторін або для огляду товарів, іншого майна чи документів.

Стаття 26. Експерт, призначений третейським судом

1. Якщо сторони не домовились про інше, третейський суд може:

а) призначити одного або кількох експертів для подання йому доповіді з конкретних питань, які визначаються третейським судом;

б) зажадати від сторони надання експерту будь-якої інформації, що стосується справи, чи пред'явлення для огля-

ду або надання можливості огляду будь-яких документів, товарів чи іншого майна, що мають відношення до справи.

2. В разі відсутності домовленості сторін про інше експерт, якщо сторона просить або якщо третейський суд вважає це за необхідне, повинен після подання свого письмового або усного висновку взяти участь у слуханні, на якому сторонам надається можливість ставити йому запитання та представляти свідків-експертів для одержання свідчень із спірних питань.

ПРО ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ

Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV

(Витяг)

Глава 2

Учасники виконавчого провадження

Стаття 14. Участь у виконавчому провадженні експерта або спеціаліста

Для з'ясування та роз'яснення питань, що виникають при здійсненні виконавчого провадження і потребують спеціальних знань, державний виконавець з власної ініціативи або за заявою сторін призначає своєю постановою експерта або спеціаліста, а при необхідності — кількох спеціалістів або експертів.

Як експерт або спеціаліст може бути запрошена будь-яка дієздатна особа, яка має необхідні знання, кваліфікацію, досвід роботи у відповідній галузі.

Експерт або спеціаліст зобов'язаний дати письмовий висновок з питань, що поставлені йому державним виконавцем, а також давати усні рекомендації щодо дій, які виконуються в його присутності.

Експерт або спеціаліст має право на винагороду за надані ним послуги. Розмір винагороди за послуги експерта або спеціаліста визначається в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України. Ця винагорода та інші витрати на проведення експертизи належать до витрат, пов'язаних із провадженням виконавчих дій.

(Частина четверта статті 14 у редакції Закону України від 28.11.2002 р. № 327-IV)

За відмову або ухилення від дачі висновку чи за дачу завідомо неправдивого висновку експерт несе відповідальність, передбачену законом, про що він має бути попереджений державним виконавцем.

Стаття 17. Відводи державного виконавця, експерта, спеціаліста, перекладача

Державний виконавець, експерт, спеціаліст, перекладач не можуть брати участі у виконавчому провадженні і підлягають відводу, якщо вони є близькими родичами сторін, їх представників або інших осіб, що беруть участь у виконавчому провадженні, або заінтересовані в результаті виконання рішення, або є інші обставини, що викликають сумнів у їх неупередженості.

За наявності обставин для відводу зазначені особи зобов'язані заявити самовідвід. З тих же підстав відвід цим особам може бути заявлений стягувачем, боржником або їх представниками. Відвід має бути вмотивованим, викладеним у письмовій формі і заявленим у будь-який час до закінчення виконавчого провадження.

Питання про відвід державного виконавця вирішується начальником відповідного відділу Державної виконавчої служби, про що виноситься постанова.

Питання про відвід, самовідвід начальника відділу Державної виконавчої служби або всіх державних виконавців відділу Державної виконавчої служби вирішується наказом керівника відповідного органу вищого рівня. Наказ про задоволення чи відмову в задоволенні відводу, самовідводу начальника відділу Державної виконавчої служби або всіх державних виконавців відділу Державної виконавчої служби може бути оскаржений у 10-денний строк до Міністерства юстиції України або до суду.

У разі відводу державного виконавця виконавчий документ передається у встановленому порядку іншому державному виконавцеві або до іншого підрозділу Державної виконавчої служби.

Відмова у задоволенні відводу державного виконавця може бути оскаржена до відповідного суду у 10-денний строк, а відводу експерта, спеціаліста, перекладача — у той же строк начальнику відповідного відділу Державної виконавчої служби, а у разі його відмови — до суду.

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

**Указ Президента України від 30 грудня 1997 р.
№ 1396/97**

Із змінами і доповненнями, внесеними Указами Президента України від 15 вересня 1998 р. № 1019/98, від 9 лютого 1999 р. № 145/99, від 31 липня 2000 р. № 934/2000, від 7 серпня 2001 р. № 596/2001, від 11 січня 2002 р. № 12/2002, від 27 грудня 2002 р. № 1233/2002, від 17 лютого 2003 р. № 134/2003

1. Затвердити Положення про Міністерство юстиції України (додається).

2. Визнати таким, що втратив чинність, Указ Президента України від 18 вересня 1996 року № 840 «Про Положення про Міністерство юстиції України».

Президент України
м. Київ
30 грудня 1997 року
№ 1396/97

Л. КУЧМА

ЗАТВЕРДЖЕНО

Указом Президента України
від 30 грудня 1997 р. № 1396/97

ПОЛОЖЕННЯ про Міністерство юстиції України

(Витяг)

1. Міністерство юстиції України (Мін'юст України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мін'юст України є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення реалізації державної правової політики.

(Пункт 1 в редакції Указу Президента України від 31.07.2000 р. № 934/2000, із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України від 07.08.2001 р. № 596/2001)

(абзац другий пункту 1 в редакції Указу Президента України від 27.12.2002 р. № 1233/2002)

2. Мін'юст України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, а також цим Положенням.

Міністерство у встановленому порядку в межах своїх повноважень вирішує питання, що впливають із загальноновизнаних норм міжнародного права та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

3. Основними завданнями Мін'юсту України є:
забезпечення реалізації державної правової політики;
(пункт 3 доповнено новим абзацем другим згідно з Указом Президента України від 27.12.2002 р. № 1233/2002, у зв'язку з цим абзаци другий-сьомий вважати відповідно абзацами третім-сьомим)

4. Мін'юст України відповідно до покладених на нього завдань:

3) розробляє за дорученням Президента України, Кабінету Міністрів України та з власної ініціативи проекти законів та інших нормативно-правових актів, що стосуються прав і свобод людини, відносин між громадянином і державною владою, конституційного устрою, повноважень і взаємовідносин органів державної влади, судоустрою та судочинства, цивільного і кримінального законодавства, або разом з іншими органами державної влади бере участь у їх підготовці;

19) відповідно до законодавства організовує експертне забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних розробок в галузі судової експертизи, спрямовує і контролює діяльність науково-дослідних інститутів судової експертизи, які належать до сфери управління Міністерства, координує роботу центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи, проводить атестацію судових експертів, веде Реєстр атестованих судових експертів та здійснює контроль за їх діяльністю;

(підпункт 19 пункту 4 в редакції Указу Президента України від 27.12.2002 р. № 1233/2002)

28) присвоює кваліфікацію судового експерта та видає свідоцтво встановленого зразка;

(підпункт 28 пункту 4 в редакції Указів Президента України від 15.09.98 р. № 1019/98, від 27.12.2002 р. № 1233/2002)

46) здійснює у межах повноважень, визначених законодавством, функції управління майном підприємств, установ і організацій, що належать до сфери його управління;

5. Міністерство відповідно до покладених на нього завдань і повноважень має право:

1) залучати вчених, спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій (за погодженням з їх керівниками) для розгляду питань, що належать до його компетенції;

4) скликати у встановленому порядку наради з питань, що належать до його компетенції;

5) притягати до дисциплінарної відповідальності керівників управлінь юстиції, підприємств, установ і організацій, що належать до сфери його управління;

погоджує пропозиції щодо утворення, реорганізації та ліквідації територіальних органів Міністерства, а також підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства, затвердження їх положень (статутів) та погоджує кандидатури для призначення на посади і звільнення з посад у встановленому законодавством порядку їх керівників.

10¹. Діяльність міністра та організацію роботи з виконання завдань Міністерства забезпечує Державний секретар.

10². Основними завданнями Державного секретаря є:

12) за погодженням з Міністром приймає рішення щодо утворення, реорганізації та ліквідації територіальних органів Міністерства, а також підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства, затверджує їх положення (статuti), призначає на посади та звільняє з посад у встановленому законодавством порядку їх керівників.

**ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ІНСТРУКЦІЇ
про порядок і розміри відшкодування
витрат та виплати винагороди особам, що
викликаються до органів дізнання,
попереднього слідства, прокуратури, суду
або до органів, у провадженні яких
перебувають справи про адміністративні
правопорушення, та виплати державним
науково-дослідним установам судової
експертизи за виконання їх працівниками
функцій експертів і спеціалістів**

**Постанова Кабінету Міністрів України
від 1 липня 1996 р. № 710**

*(Із змінами і доповненнями, внесеними постановою
Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 869)*

Відповідно до статті 92 Кримінально-процесуального кодексу України, статті 71 Цивільного процесуального кодексу України, статті 275 Кодексу України про адміністративні правопорушення Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Затвердити Інструкцію про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів (додається).

1¹. Затвердити нормативну вартість однієї експертної одиниці у науково-дослідних установах судової експертизи Міністерства юстиції згідно з додатком.

(Постанову доповнено пунктом 1¹ згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 869)

2. Визнати такими, що втратили чинність:

Постанову Ради Міністрів УРСР від 22 лютого 1991 р. № 40 «Про затвердження Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам у зв'язку з їх викликом до органів дізнання, попередньо-

го слідства, прокуратури, суду або до органів (службових осіб), у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення»

(ЗП УРСР, 1991 р., № 3, ст. 16);

Постанову Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1991 р. № 388 «Про внесення змін до Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам у зв'язку з їх викликом до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів (службових осіб), у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення»

(ЗП України, 1992 р., № 1, ст. 24);

Постанову Кабінету Міністрів України від 7 травня 1993 р. № 336 «Про внесення змін до Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам у зв'язку з їх викликом до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів (службових осіб), у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення»

(ЗП України, 1993 р., № 10, ст. 208).

ЗАТВЕРДЖЕНО

постановою Кабінету Міністрів
України від 1 липня 1996 р. № 710

ІНСТРУКЦІЯ

**про порядок і розміри відшкодування
витрат та виплати винагороди особам,
що викликаються до органів дізнання,
попереднього слідства, прокуратури,
суду або до органів, у провадженні яких
перебувають справи про адміністративні
правопорушення, та виплати державним
науково-дослідним установам судової
експертизи за виконання їх
працівниками функцій експертів і
спеціалістів**

1. Відповідно до чинного законодавства (стаття 92 Кримінально-процесуального кодексу України, стаття 71 Ци-

вільного процесуального кодексу України, стаття 275 Кодексу України про адміністративні правопорушення) за свідками, потерпілими, законними представниками потерпілих, понятими, а також експертами, спеціалістами і перекладачами зберігається середня заробітна плата за весь час, затрачений ними у зв'язку з явкою та викликом до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення (далі — орган, який зробив виклик).

Особам, які не є працівниками підприємств, установ чи організацій, виплачується винагорода за відрив від звичайних занять.

Крім того, всім зазначеним у цьому пункті особам, якщо виконання їх процесуальних функцій пов'язане з перебуванням за межами населеного пункту постійного проживання, відшкодовуються такі витрати: вартість проїзду до місця виклику і назад, витрати, пов'язані з найманням жилого приміщення, добові.

2. Перекладачам, а також особам, які виконують функції експертів чи спеціалістів не в порядку службового завдання, за проведену роботу виплачується також винагорода.

3. Сума винагороди за відрив від звичайних занять визначається з урахуванням характеру їх занять у межах від 20 до 30 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян за день.

4. Витрати, пов'язані з явкою, відшкодовуються у розмірах, передбачених законодавством для відряджених працівників.

5. Розмір винагороди експерта або спеціаліста, який виконує свої функції не в порядку службового завдання, визначається залежно від його кваліфікації та складності завдання у межах від 5 до 10 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян за годину роботи.

У разі проведення судової експертизи особливої складності розмір винагороди збільшується на 25 відсотків.

6. Перекладачам залежно від їх кваліфікації та складності роботи встановлюються такі розміри винагороди:

за письмові переклади — від 10 до 15 неоподаткованих мінімумів доходів громадян за один авторський аркуш (40 тис. друкованих (рукописних) знаків);

за усні переклади — від 5 до 10 відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян за годину роботи.

Переклади з рідкісних мов, з письмовою в'язю, своєю графікою, ієрогліфами, клинописом, а також з стародавніх мов, так само, як і переклади на іноземні мови, що віднесені до рідкісних мов, які мають писемність в'язю, свою графіку, написані ієрогліфами, клинописом, оплачуються із збільшенням ставок на 25 відсотків.

7. У кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення виплати, зазначені в абзацах другого, третьому і четвертому пункту 1 цієї Інструкції, провадяться органом, який зробив виклик, із коштів, що передбачаються кошторисом на зазначені цілі.

8. У цивільних справах виплати свідкам і експертам провадяться судом з коштів, що їх вносить сторона, яка порушила клопотання про виклик свідків або проведення експертизи, а у разі, коли ці дії здійснюються за ініціативою суду чи за клопотанням обох сторін, — з коштів, що вносяться обома сторонами порівну.

Розмір суми, яку наперед має внести сторона (сторони), визначається судом орієнтовно. Остаточний розрахунок провадиться після виконання викликаними особами своїх завдань.

Якщо суми, наперед внесені сторонами, виявилися недостатніми для розрахунків із свідками і експертами, виплати провадяться з коштів суду, незалежно від часу надходження додаткових платежів сторін.

Якщо сторона звільнена від сплати судових витрат, зазначені виплати провадяться з коштів суду. З цих же коштів виплачується винагорода перекладачеві.

9. Виплати винагороди особі за відрив від звичайних занять і за проведену роботу провадяться за постановою (ухвалою) органу, який зробив виклик. У постанові (ухвалі) зазначаються вихідні дані для визначення суми винагороди (конкретний розмір винагороди у межах норм, зазначених у пунктах 3, 5, 6 цієї Інструкції, та час, затрачений нею у зв'язку з явкою за викликом і на виконання даного їй завдання).

10. Відшкодування витрат (вартість проїзду до місця виклику і назад, витрати, пов'язані з найманням жилого приміщення, добові) військовослужбовцям, які викликаються до органу дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, як свідки, потерпілі, законні представники потерпілих, експерти, спеці-

алісти, перекладачі та поняті, провадиться на вимогу військових частин за встановленими нормами. Особисто військовослужбовцям ніякі витрати не відшкодовуються.

11. Науково-дослідні установи судової експертизи Мін'юсту проводять судову експертизу з кримінальних та адміністративних справ за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік на проведення судових експертиз.

(Пункт 11 в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 869)

12. Вартість проведення експертиз, що призначаються за кримінальними та адміністративними справами, та досліджень за матеріалами кримінальних справ, що призначаються органами дізнання, попереднього слідства та суду, визначається відповідно до нормативної вартості однієї експертогодина у науково-дослідних установах судової експертизи Мін'юсту.

(Пункт 12 в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 869)

13. У разі виклику працівника науково-дослідної установи судової експертизи Мін'юсту органами дізнання, попереднього слідства чи суду для виконання функцій, передбачених статтями 128¹ і 270¹ Кримінально-процесуального кодексу України, заробітна плата за час виконання зазначених функцій і витрати на відрядження відшкодовуються за рахунок державного бюджету в межах коштів, передбачених на проведення судових експертиз.

(Пункт 13 в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 869)

14. Пункт 14 виключено.

(Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 869)

ДОДАТОК
до постанови Кабінету Міністрів
України
від 26 липня 2001 р. № 869

НОРМАТИВНА ВАРТІСТЬ
однієї експертогодини у науково-
дослідних установах судової експертизи
Міністерства юстиції

	Ступінь складності експертизи	Нормативна вартість однієї експертогодини, у гривнях
1.	Експертиза проста	14,53
2.	Експертиза середньої складності	18,16
3.	Експертиза особливої складності	21,80

(Постанову доповнено додатком згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 869)

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПЕРЕЛІКУ
ДЕРЖАВНИХ ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЯКІ
НАДАЮТЬСЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИМИ
ІНСТИТУТАМИ СУДОВИХ
ЕКСПЕРТИЗ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ

Постанова Кабінету Міністрів України
від 7 серпня 1999 р. № 1432

Відповідно до статті 15 Закону України «Про судову експертизу» та пункту 7.11 статті 7 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Затвердити Перелік державних платних послуг, які надаються науково-дослідними інститутами судових експертиз Міністерства юстиції (додається).

2. Послуги, включені до Переліку, надаються науково-дослідними інститутами судових експертиз Міністерства

юстиції юридичним та фізичним особам на договірних засадах за плату в обсягах витрат, пов'язаних з їх виконанням. Кошти, що надходять до зазначених науково-дослідних інститутів, використовуються (в установленому порядку з єдиним кошторисом доходів і видатків) згідно із законодавством.

ЗАТВЕРДЖЕНО

постановою Кабінету Міністрів
України

від 7 серпня 1999 р. № 1432

ПЕРЕЛІК

**державних платних послуг, які
надаються науково-дослідними
інститутами судових експертиз
Міністерства юстиції**

1. Проведення судових експертиз, а саме: криміналістичних, біологічних, автотехнічних, економічних, бухгалтерських, товарознавчих, будівельно-технічних, гірничо-технічних та інших у кримінальних, цивільних, арбітражних та адміністративних справах на підставі і в порядку, встановленому законодавством.

2. Навчально-методична робота із замовниками і виконавцями науково-експертних досліджень.

3. Розроблення рекомендацій для органів дізнання, попереднього слідства та судів, спрямованих на профілактику правопорушень.

4. Підготовка та видання наукових робіт і впровадження їх в експертну практику.

5. Установлення обставин, що сприяли або можуть сприяти вчиненню злочинів, і розроблення рекомендацій щодо їх усунення.

6. Консультаційні та експертні послуги у разі виклику до органів дізнання та суду.

7. Надання науково-технічних послуг організаціям і громадянам відповідно до законодавства та статуту установ.

8. Проведення науково-практичних семінарів і нарад, конференцій, симпозіумів з питань теорії та практики судової експертизи і криміналістики, обміну передовим досвідом експертної роботи.

9. Проведення експертної підготовки з наступним присвоєнням у порядку, встановленому Законом України «Про судову експертизу», кваліфікації судового експерта.

10. Проведення навчання експертів з метою вивчення нових методів та методик експертних досліджень, а також змін у законодавстві з питань судових експертиз.

11. Проведення наукових та науково-технічних експертиз у сфері науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок у галузі судової експертизи.

12. Послуги, спрямовані на вирішення питань, що не належать до судочинства, якщо для цього використовуються засоби та методи судової експертизи (висновки спеціалістів).

13. Копіювальні та брошурувальні роботи.

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО КООРДИНАЦІЙНУ РАДУ З ПРОБЛЕМ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ МІНІСТЕРСТВІ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Постанова Кабінету Міністрів України від

16 листопада 1994 р. № 778

Відповідно до статті 8 Закону України «Про судову експертизу» Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Затвердити Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, що додається.

2. Витрати, пов'язані з діяльністю Координаційної ради, провадити в межах асигнувань, що виділяються на утримання Міністерства юстиції України.

ПОЛОЖЕННЯ

про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України

1. Координаційна рада з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України (далі — Координаційна рада) створюється відповідно до статті 8 Закону України «Про судову експертизу» для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер.

2. На Координаційну раду покладається обговорення та розроблення рекомендацій з питань:

забезпечення найповнішого задоволення потреб судів, органів дізнання і попереднього слідства у судово-експертних дослідженнях;

розвитку мережі судово-експертних установ та збільшення обсягів і видів судових експертиз, впровадження нових видів експертиз;

вдосконалення процесуального законодавства України щодо проведення судової експертизи;

узгодження відомчих нормативних актів (положень, інструкцій, наказів), що регламентують порядок проведення судових експертиз та діяльності установ і служб судових експертиз;

створення нових видів судових експертиз, організаційні та методичні засади яких потребують об'єднання зусиль судово-експертних установ (служб) різних відомств;

визначення актуальності і пріоритетності основних напрямів науково-дослідних робіт і конкретних тем, які вимагають спільного і погодженого розроблення, та редакційно-видавничої діяльності з питань судової експертизи;

вдосконалення організаційних засад проведення міжвідомчих комплексних експертиз;

обміну науково-технічною інформацією та статистичними даними по профілю діяльності;

розроблення загальних положень щодо атестації судових експертів та діяльності відомчих експертно-кваліфікаційних комісій;

удосконалення форм навчально-методичної роботи з посадовими особами, які призначають судові експертизи;

формування державного реєстру судових експертів;

загальних вимог щодо підготовки кадрів для судово-експертних установ і служб та підвищення їх кваліфікації;

організації міжвідомчого інформаційного банку судових експертиз;

проведення міжвідомчих науково-методичних конференцій, симпозіумів, семінарів, шкіл з проблем судової експертизи;

встановлення і розвитку міжнародного співробітництва та обміну науково-технічними досягненнями в галузі криміналістики і судової експертизи;

здійснення інших організаційних заходів, спрямованих на розвиток існуючих і впровадження нових видів судових експертиз.

3. Координаційна рада створюється в складі заступника Міністра юстиції (голова ради), заступників Міністра внутрішніх справ і Міністра охорони здоров'я (заступники голови ради), а також керівних працівників інших міністерств і відомств, які мають у своїй структурі установи судових експертиз або використовують висновки судово-експертних досліджень. До складу Координаційної ради залучаються провідні вчені в галузі права, криміналістики, судової експертизи.

Персональний склад Координаційної ради за узгодженням з відповідними міністерствами і відомствами затверджується Міністерством юстиції. Члени Координаційної ради працюють на громадських засадах.

4. Робота Координаційної ради проводиться за планом, який розробляється на рік і затверджується радою.

Організовує роботу Координаційної ради, формує порядок денний, визначає час проведення її засідань президія ради, яка діє у складі голови ради, його заступників і відповідального секретаря.

У разі необхідності з членів Координаційної ради можуть утворюватись робочі групи з вивчення та підготовки для обговорення на її засіданнях окремих питань.

Засідання Координаційної ради проводяться відповідно до плану роботи, але не рідше одного разу на квартал.

Для участі в засіданнях Координаційної ради можуть запрошуватись посадові особи та спеціалісти, які не є членами ради.

Засідання Координаційної ради правомочні у разі присутності не менше половини її членів. Рішення з обговорюваних питань приймаються на основі консенсусу.

5. З розглянутих питань Координаційна рада приймає рекомендації.

Реалізація рішень Координаційної ради здійснюється шляхом подання рекомендацій, пропозицій та програм відповідним державним органам. Члени Координаційної ради обмінюються на засіданнях інформацією про хід і наслідки реалізації її рекомендацій.

6. Організаційно-технічне забезпечення роботи Координаційної ради здійснюється Мін'юстом.

7. Для листування Координаційна рада має штамп (бланк) з її повним найменуванням.

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО НАУКОВО-КОНСУЛЬТАТИВНУ ТА МЕТОДИЧНУ РАДУ З ПРОБЛЕМ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ МІНІСТЕРСТВІ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Наказ Міністерства юстиції України

від 13 жовтня 2000 р. № 49/5

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в Міністерстві юстиції України

13 жовтня 2000 р. за № 708/4929

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про судову експертизу», пункту 12 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Указом Президента України від 30.12.97 № 1396/97 (із змінами і доповненнями), та з метою вдосконалення науково-дослідної та експертної діяльності науково-дослідних інститутів та судово-експертних установ, що належать до сфери управління Міністерства юстиції України, наказую:

1. Затвердити Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, що додається.

2. Визнати таким, що втратило чинність, Положення про наукову консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 03.10.95 № 29/5.

3. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника Міністра юстиції Хандуріна М.І.

ЗАТВЕРДЖЕНО

наказом Міністерства юстиції
України

від 13 жовтня 2000 р. № 49/5

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в Міністерстві юстиції України
13 жовтня 2000 р. за № 708/4929

ПОЛОЖЕННЯ

про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України

І. Загальні положення

1. Науково-консультативна та методична рада з проблем судової експертизи (далі — НКМР) є консультативно-дорадчим органом, що створений Міністерством юстиції України (далі — Мін'юст) з метою сприяння вдосконаленню науково-дослідної та експертної діяльності науково-дослідних інститутів судових експертиз та судово-експертних установ (далі — судово-експертні установи), що належать до сфери управління Мін'юсту.

2. НКМР здійснює свою діяльність на громадських засадах.

3. У своїй діяльності НКМР керується Конституцією України, законами України, нормативно-правовими актами Президента України, Кабінету Міністрів України, Мін'юсту, що регулюють науково-технічну і судово-експертну діяльність судово-експертних установ, а також цим Положенням.

II. Основні завдання і функції НКМР

4. Робота НКМР здійснюється за такими основними напрямками діяльності судово-експертних установ:

наукові дослідження в галузі судової експертизи; експертна практика; підготовка експертних кадрів.

5. Основними завданнями НКМР є:

визначення пріоритетних напрямків наукових досліджень судово-експертних установ у галузі судової експертизи та надання пропозицій щодо форм і методів їх здійснення;

оцінка перспектив розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи, їх актуальності та новизни;

забезпечення єдиного методологічного підходу у вирішенні питань теорії та практики судової експертизи;

удосконалення науково-методичних розробок;

розгляд спірних питань експертної практики;

сприяння підвищенню кваліфікації наукових і експертних кадрів судово-експертних установ.

6. НКМР відповідно до покладених на неї завдань:

здійснює розгляд нових розробок, запропонованих судово-експертними установами, з метою вирішення питання доцільності їх включення до перспективного та річного тематичного планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (далі — НДДКР) судово-експертних установ (за наявності відповідного рішення вченої ради судово-експертної установи);

здійснює прийняття результатів науково-дослідних робіт та вирішує питання доцільності апробації, публікації та впровадження їх у експертну практику;

розглядає за клопотанням вчених рад судово-експертних установ хід виконання довгострокових тем та надає виконавцям методичну й консультаційну допомогу;

здійснює координацію науково-дослідних робіт, що виконуються за інститутськими планами, з метою уникнення дублювання;

сприяє роботі з формування науково-інформаційних фондів у судово-експертних установах та підвищення ефективності їх використання в експертній практиці;

сприяє здійсненню пошуку та поширенню нововведень у галузі судової експертизи;

організовує обмін науково-інформаційними матеріалами між науково-експертними установами;

здійснює методичну допомогу в організації науково-дослідної та експертної роботи;

вносить пропозиції керівництву судово-експертних установ і Мін'юсту щодо: усунення недоліків в організації та проведенні науково-дослідної, методичної роботи; узагальнення експертної практики, підготовки експертних кадрів та вдосконалення цих форм діяльності;

сприяє встановленню та підтриманню зв'язків з науково-дослідними інститутами і судово-експертними установами міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;

здійснює аналіз міжнародного й вітчизняного досвіду в галузі судової експертизи;

бере участь в організації та підготовці семінарів, науково-практичних конференцій з актуальних проблем судової експертизи, організовує обмін досвідом;

організовує й проводить роботи, пов'язані з підвищенням правових і спеціальних знань судових експертів;

розробляє методичні рекомендації та бере участь у розробці програм підготовки наукових та експертних кадрів;

сприяє міжнародному співробітництву в галузі криміналістики й судової експертизи;

надає за своєю ініціативою, за дорученням Мін'юсту або за клопотанням вченої ради судово-експертної установи консультативну, інформаційну та іншу допомогу з питань, що належать до її компетенції.

III. Структура і склад НКМР

7. НКМР формується Мін'юстом, який з урахуванням пропозицій судово-експертних установ затверджує її структуру і персональний склад, а при потребі вносить відповідні зміни.

До роботи в НКМР залучаються провідні вчені й фахівці судово-експертних установ, експертних та наукових уста-

нов міністерств, інших центральних органів виконавчої влади за їх згодою.

8. НКМР складається із секцій з певних видів судової експертизи та президії.

Очолює секцію голова, який, з урахуванням пропозицій судово-експертних установ і членів секції, призначається Мін'юстом. До повноважень голови належать організація роботи й діловодства секції, проведення засідання секції, контроль і відповідальність за виконання секцією покладених на неї завдань та щорічний звіт про її роботу на пленарних засіданнях секції та засіданні президії.

За рішенням секції обирається з її членів секретар секції, який веде протоколи засідання та діловодство секції, а також може бути обраний заступник голови секції. Заступник голови в разі відсутності голови секції виконує його обов'язки, а також допомагає голові виконувати покладені на нього завдання.

Президія НКМР складається з голів секцій, керівників судово-експертних установ та працівників Мін'юсту.

IV. Права і обов'язки членів НКМР

9. Члени секцій НКМР мають право вносити пропозиції про розгляд на засіданні секцій будь-яких питань, що належать до компетенції НКМР.

10. Для участі в засіданнях НКМР можуть запрошуватися посадові особи та спеціалісти, які не є членами НКМР.

11. Секція НКМР приймає рішення, якщо на засіданні присутні більше половини її складу.

12. Для вирішення спірних питань, що виникають при розгляді на засіданнях секцій результатів науково-дослідної або експертної діяльності інститутів, президія НКМР має право: за поданням відповідної секції створювати конфліктну комісію із числа найбільш досвідчених фахівців експертних установ; розглядати тематику НДДКР, виконання яких може проводитись за участю науковців судово-експертних установ та відповідальних працівників міністерств, інших центральних органів виконавчої влади (за згодою їх керівників).

13. Робота НКМР проводиться за річними планами, які формуються на підставі пропозицій секцій та судово-експертних установ і затверджуються Мін'юстом. Копії планів роботи НКМР надсилаються судово-експертним установам до відома. Про розгляд питань, що не передбачені планом роботи секції, члени секції повідомляються завчасно.

14. Основною формою діяльності НКМР є пленарні засідання секцій, які скликаються два рази на рік. Засідання секції може бути скликане також за обґрунтованою вимогою судово-експертних установ або Мін'юсту.

Голова секції повинен заздалегідь ознайомити керівництво судово-експертних установ та членів секції з порядком денним, попередніми матеріалами засідання та датою й місцем його проведення.

Обговорення наукових розробок здійснюється на пленарних засіданнях секцій два рази на рік (березень — травень: розгляд результатів науково-дослідних робіт і рекомендацій з їх подальшого застосування; вересень — листопад: узгодження проектів-замовлень на науково-дослідні роботи).

При прийнятті науково-дослідних розробок, у разі виникнення потреби (негативні рецензії, потреба представлення або демонстрації розробки тощо) керівник відповідної експертної установи забезпечує присутність на засіданні секції відповідального виконавця теми.

Секція приймає рішення більшістю голосів шляхом колективного обговорення. Присутні на засіданнях секцій керівники судово-експертних установ або їх заступники, що є членами президії, мають право голосу нарівні з членами секцій. Рішення секції у вигляді висновку або рекомендації надсилається Мін'юсту.

15. Перегляд рішень секції може бути здійснений на засіданні президії, при наявності підстав, з ініціативи Мін'юсту, самої президії, судово-експертних установ. Засідання президії проводяться при потребі, але не рідше одного разу на рік. Головує на засіданні президії директор департаменту експертного забезпечення правосуддя або обраний один із членів президії. Для ведення протоколу засідання членами президії обирається секретар.

Рішення президії є обов'язковими для виконання всіма судово-експертними установами.

16. На засіданнях секцій та президії НКМР ведеться протокол, який підписується головою і секретарем. Протоколи засідань секцій у 10-денний термін направляються до Мін'юсту, а копії їх — до експертних установ. Діловодство НКМР зберігається у Мін'юсті. Листування голови секції з Мін'юстом та судово-експертними установами здійснюється за супровідними листами, що підписуються керівником судово-експертної установи, співробітником якої є голова секції.

17. Керівники судово-експертних установ сприяють роботі науково-консультативної та методичної ради та забезпечують матеріально-технічні умови їх діяльності. Заступник директора з наукової роботи установи, де проходить засідання секції, бере участь у засіданні.

ЩОДО ПОЛОЖЕННЯ ПРО КВАЛІФІКАЦІЙНІ КЛАСИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ

**Наказ Міністерства юстиції України від 30
листопада 1995 р. № 360/6**

ЗАРЕЄСТРОВАНО

**в Міністерстві юстиції України
4 грудня 1995 р. за № 431/967**

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про судову експертизу» і розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 серпня 1995 р. № 558-р про віднесення посад, що займають судові експерти державних спеціалізованих установ, до категорій посад державних службовців, наказую:

1. Затвердити Положення про кваліфікаційні класи судових експертів з числа працівників науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України, погоджене з Головним управлінням державної служби при Кабінеті Міністрів України, що додається.

2. Директорам науково-дослідних інститутів судових експертиз організувати роботу по:

присвоєнню працівникам інститутів, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробці теоретичної і методичної бази судової експертизи, кваліфікаційних класів судових експертів та поданню до Мін'юсту матеріалів на працівників, яким кваліфікаційний клас присвоюється Міністерством юстиції України;

присвоєнню рангів державних службовців вищезазначеним працівникам інститутів та поданню до Мін'юсту матеріалів про присвоєння рангів державних службовців директорам та заступникам директорів інститутів;

нарахуванню працівникам інститутів надбавок до посадових окладів за ранг державного службовця.

Проведення цієї роботи закінчити до 1 січня 1996 року.

3. Контроль за виконанням вимог цього Положення покласти на управління експертного забезпечення правосуддя (Палій В.М.).

ЗАТВЕРДЖЕНО

наказом Міністерства юстиції
України від 30 листопада 1995 р.
№ 360/6

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в Міністерстві юстиції України
4 грудня 1995 р. за № 431/967

ПОЛОЖЕННЯ

**про кваліфікаційні класи судових
експертів з числа працівників науково-
дослідних інститутів судових експертиз
Міністерства юстиції України**

1. Загальні положення

1.1. Відповідно до ст. 16 Закону України «Про судову експертизу» та розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 вересня 1995 р. № 558-р керівним працівникам і спеціалістам науково-дослідних інститутів судових

експертиз Міністерства юстиції України в залежності від посади і стажу, досвіду роботи, наукового ступеня і рівня професійних знань присвоюються такі кваліфікаційні класи судових експертів:

Кваліфікаційні класи	Посада
Судовий експерт вищого кваліфікаційного класу	Директор, заступник директора, завідувач науковим підрозділом, вчений секретар, головний науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Судовий експерт першого кваліфікаційного класу	Директор, заступник директора, завідувач науковим підрозділом, вчений секретар, головний науковий співробітник, провідний науковий співробітник, старший науковий співробітник
Судовий експерт другого кваліфікаційного класу	Завідувач науковим підрозділом, вчений секретар, провідний науковий співробітник, старший науковий співробітник
Судовий експерт третього кваліфікаційного класу	Старший науковий співробітник, науковий співробітник
Судовий експерт четвертого кваліфікаційного класу	Науковий співробітник, молодший науковий співробітник
Судовий експерт п'ятого кваліфікаційного класу	Молодший науковий співробітник

1.2. Присвоєння кваліфікаційного класу працівнику науково-дослідного інституту судових експертиз є підставою для присвоєння йому рангу державного службовця та виплати доплат за ранг згідно з чинним законодавством (додаток № 1).

1.3. Кваліфікаційний клас директору інституту присвоюється Міністерством юстиції, заступникам директора інституту — Міністерством юстиції за поданням директора інституту.

1.4. Іншим керівним працівникам і спеціалістам присвоюється кваліфікаційний клас:

вищий — Міністерством юстиції за поданням директора інституту; перший–п'ятий — директором інституту після проведення атестації.

1.5. Подання директора інституту повинно містити в собі обґрунтовані пропозиції про можливість присвоєння відповідного кваліфікаційного класу та відомості про стаж роботи за фахом, посаду, експертну спеціальність, участь у розробках теоретичної та методичної бази судової експертизи, обізнаність в нормативній базі, що регулює порядок призначення і проведення судових експертиз, та в сучасних можливостях і проблемах судової експертизи.

2. Порядок проведення атестації

2.1. Атестацію проводить експертно-кваліфікаційна комісія (ЕКК), яка діє відповідно з Положенням про неї, затвердженим Міністерством юстиції України.

Рішення ЕКК про присвоєння першого–п'ятого кваліфікаційних класів розглядається директором інституту і затверджується його наказом.

2.2. Конкретні терміни, а також графік проведення атестації затверджуються наказом директора інституту і доводяться до відома працівників, які атестуються.

2.3. На кожного працівника, який підлягає атестації, до комісії не пізніше як за два тижні подаються характеристика і подання, складені і підписані його безпосереднім керівником.

Працівник має бути попередньо ознайомлений із складеною на нього характеристикою. У разі, коли він не згоден з відомостями, що відображені в характеристиці, керівник виносить її на обговорення колективу відповідного підрозділу, пропозиції якого разом з характеристикою подаються до комісії.

2.4. На засідання комісії запрошуються працівник, який атестується, та його безпосередній керівник.

2.5. Якщо працівник не з'явився на засідання комісії, комісія має право провести атестацію у його відсутність.

Після розгляду на засіданні комісії подання та враховуючи результати співбесіди з тим, хто проходить атестацію, ЕКК приймає одне з таких рішень:

- присвоїти працівнику відповідний кваліфікаційний клас;
- залишити раніше присвоєний кваліфікаційний клас без змін;
- понизити клас судового експерта;
- позбавити кваліфікаційного класу.

2.6. Результати атестації фіксуються в атестаційному листі.

2.7. Якщо працівник не склав екзамен на присвоєння йому відповідного кваліфікаційного класу, повторне його складання допускається не раніше як через шість місяців.

Рішення ЕКК може бути оскаржено працівником директорові інституту протягом 10 днів з дня його прийняття. Директор інституту має право:

- залишити рішення ЕКК без змін;
- призначити новий розгляд через 1 місяць.

3. Строки перебування у присвоєних кваліфікаційних класах

3.1. Строки перебування у присвоєних кваліфікаційних класах не обмежуються.

3.2. Для присвоєння чергового кваліфікаційного класу, відповідного займаній посаді, працівник повинен успішно відпрацювати у раніше визначеному кваліфікаційному класі такий мінімальний термін:

- у першому кваліфікаційному класі — 2 роки;
- у другому кваліфікаційному класі — 2 роки;
- у третьому кваліфікаційному класі — 3 роки;
- у четвертому кваліфікаційному класі — 3 роки;
- у п'ятому кваліфікаційному класі — 3 роки.

Питання про присвоєння чергового класу розглядається за заявою працівника.

3.3. Достроково черговий кваліфікаційний клас може бути присвоєно у зв'язку з підвищенням посади або у межах займаної посади у зв'язку з виконанням особливо відповідального завдання (наукової розробки) та отримання нової експертної спеціальності.

3.4. За сумлінну працю працівнику при виході на пенсію може бути присвоєно черговий кваліфікаційний клас.

3.5. Якщо працівник перейшов на посаду, якій відповідає нижчий кваліфікаційний клас, або залишив роботу, на яку потім повернувся, за ним зберігається присвоєний кваліфікаційний клас.

3.6. За невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків працівнику рішенням ЕКК, за поданням керівника інституту, може бути понижений кваліфікаційний клас.

3.7. У разі звільнення працівника внаслідок скоєння злочину або звільнення за порушення трудової дисциплі-

ни працівник позбавляється кваліфікаційного класу судового експерта та рангу державного службовця згідно з чинним законодавством.

3.8. Позбавлення працівників кваліфікаційних класів або пониження їх у класі проводиться відповідно Міністерством юстиції або директором інституту, про що видається наказ.

3.9. У трудовій книжці працівника робиться запис про присвоєння, зміну і позбавлення відповідного кваліфікаційного класу судового експерта та рангу державного службовця.

ДОДАТОК № 1

до Положення про кваліфікаційні класи судових експертів з числа працівників науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 30 листопада 1995 р. № 360/6

Таблиця
співвідношень кваліфікаційних класів судових експертів та рангів державних службовців

Кваліфікаційний клас судового експерта	Категорія державної служби	Ранг державного службовця
вищий	третя	5
перший		6
другий		7
третій	четверта	7
		8
		9
четвертий	п'ята	9
		10
		11
п'ятий	шоста	11
		12
		13

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР АТЕСТОВАНИХ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ ДЕРЖАВНИХ І ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР ТА ГРОМАДЯН

**Наказ Міністра юстиції України від 15 квітня
1997 р. № 149/7**

ЗАРЕЄСТРОВАНО

**в Міністерстві юстиції України
6 травня 1997 р. за № 166/1970**

Відповідно до статті 9 Закону України «Про судову експертизу» та з метою впорядкування реєстрації атестованих судових експертів для користування юридичними і фізичними особами, в інтересах суспільства, прав і свобод громадян наказую:

1. Затвердити Положення про Державний реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян (додається).

2. Управлінню експертного забезпечення правосуддя забезпечити розгляд поданих на реєстрацію документів та своєчасне прийняття рішення щодо внесення до Реєстру даних про атестованих судових експертів.

3. Покласти на управління інформаційного забезпечення обов'язки з ведення Реєстру, розроблення організаційних заходів та впровадження методологічних принципів, створення автоматизованої бази даних Реєстру та підтримання її у контрольному стані, з надання інформації з використанням фонду Реєстру.

4. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступників Міністра юстиції Хандуріна М.І. та Головача В.В.

ЗАТВЕРДЖЕНО
наказом Міністра юстиції
України від 15 квітня 1997 р. № 149/7

ЗАРЕЄСТРОВАНО
в Міністерстві юстиції України
6 травня 1997 р. за № 166/1970

ПОЛОЖЕННЯ

про Державний реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян

1. Загальна частина

1.1. Це Положення регулює порядок створення і ведення Міністерством юстиції України Державного реєстру атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян (далі — Реєстр).

1.2. Реєстр є офіційною автоматизованою системою обліку фахівців, яким органи дізнання, попереднього слідства і суди зобов'язані переважно доручати проведення судової експертизи.

1.3. Реєстр створюється і ведеться з метою:

а) здійснення обліку атестованих судових експертів та створення інформаційного фонду про осіб, які одержали в установленому порядку дозвіл на проведення конкретного виду судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю;

б) забезпечення в установленому порядку органів дізнання, попереднього слідства та судів, інших зацікавлених юридичних та фізичних осіб необхідною інформацією з фонду Реєстру.

1.4. До Реєстру вносяться відомості про фахівців, які одержали в установленому порядку дозвіл на проведення конкретного виду судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю.

1.5. Фонд Реєстру складається:

а) з державного фонду офіційних відомостей про фахівців, які одержали дозвіл на проведення судових експертиз;

б) з державного страхового фонду офіційних відомостей про фахівців, які одержали дозвіл на проведення судових експертиз;

в) робочого фонду офіційних відомостей про фахівців, які одержали дозвіл на проведення судових експертиз;

г) з довідково-пошукового апарату.

1.6. До Реєстру вносяться такі дані:

а) реєстраційний номер;

б) прізвище, ім'я, по батькові судового експерта;

в) дата включення до Реєстру;

г) вид експертизи, експертна спеціальність;

д) адреса, телефон, факс судового експерта державної, підприємницької структури або судового експерта-громадянина;

е) найменування експертно-кваліфікаційної комісії (далі — ЕКК), дата і номер її рішення;

ж) номер і термін дії свідоцтва;

з) кваліфікаційний клас судового експерта.

1.7. Міністерство юстиції згідно з покладеними на нього завданнями щодо ведення Реєстру:

а) здійснює державну реєстрацію атестованих судових експертів;

б) здійснює розроблення організаційних і методологічних принципів ведення Реєстру;

в) забезпечує своєчасне внесення відомостей про атестованих судових експертів до фонду Реєстру та підтримує їх в контрольному стані;

г) здійснює розробку і вдосконалення технології та програмних засобів ведення Реєстру;

д) виконує в повному обсязі функції адміністратора бази даних Реєстру (накопичення та опрацювання інформації щодо атестованих судових експертів, актуалізація даних, їх зберігання, захист, контроль доступу тощо);

е) зберігає документи, на підставі яких проводиться реєстрація судових експертів;

ж) надає інформаційні послуги з використанням інформаційних фондів Реєстру;

з) організовує регулярне публікування Реєстру, змін та доповнень до нього.

2. Порядок ведення і використання Реєстру

2.1. Атестовані судові експерти державних структур, а також їх позаштатні співробітники включаються до Реєстру за поданням керівників цих структур (додаток № 1 до цього Положення).

2.2. Атестовані судові експерти підприємницьких структур, а також громадяни, які проводять експертизи за розовими договорами, включаються до Реєстру на підставі їх особистої заяви, що подається до Міністерства юстиції (додаток № 2 до цього Положення).

2.3. До заяви або подання додаються:

а) копія виданого ЕКЖ державної структури свідоцтва про кваліфікацію судового експерта з дозволом на проведення конкретного виду судової експертизи за відповідною експертною спеціальністю;

б) документ про присвоєння кваліфікаційного класу (для судових експертів державних структур);

в) копія ліцензії на судово-експертну підприємницьку діяльність (для судових експертів підприємницьких структур).

2.4. Документи, що надходять від установ і окремих експертів, становлять фонд Реєстру.

2.5. Міністерство юстиції протягом десяти робочих днів з дня надходження перевіряє правильність оформлення поданих документів та приймає рішення щодо внесення даних до Реєстру.

2.6. Кожному судовому експерту в Реєстрі надається особистий реєстраційний номер, який складається з:

а) літери Д — для судових експертів державних структур;

б) літери П — для судових експертів підприємницьких структур;

в) літери Г — для судових експертів-громадян;

г) порядкового номера державної реєстрації;

д) року реєстрації.

3. Порядок внесення змін та доповнень до Реєстру

3.1. У процесі ведення Реєстру до нього вносяться зміни та доповнення за поданням керівників державних структур і особистою заявою судових експертів підприємницьких структур та громадян.

3.2. До заяви чи подання про внесення змін до Реєстру додаються копії відповідних документів про:

а) надання права проведення іншого виду судової експертизи або з іншої експертної спеціальності;

б) присвоєння чергового кваліфікаційного класу або його пониження;

в) продовження терміну дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта;

г) звільнення з державної установи чи підприємницької структури, яка провадить судову експертизу;

д) продовження терміну дії ліцензії, виданої підприємцю.

4. Виключення із Реєстру

4.1. Підставою для виключення із Реєстру є рішення ЕКК державної структури про:

а) позбавлення кваліфікації судового експерта та кваліфікаційного класу;

б) скасування свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта внаслідок визнання судового експерта недієздатним або його засудження.

4.2. Підлягає також виключенню із Реєстру судовий експерт у разі:

а) позбавлення підприємця ліцензії на судово-експертну діяльність;

б) виїзду на постійне місце проживання за межі України, а також за власним бажанням.

ДОДАТОК № 1

до Положення про Державний реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян

Міністерству юстиції України

ПОДАННЯ

про включення до Державного реєстру

атестованих судових експертів

державних і підприємницьких структур

та громадян

Прошу включити до Державного реєстру атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян таких працівників _____

(назва державної експертної структури)

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові судового експерта	Вид експертизи, експертна спеціальність	Назва ЕКК, дата і номер рішення, термін дії свідоцтва	Кваліфікаційний клас судового експерта
1	2	3	4	5

(посада)

(підпис)

(Дата)

ДОДАТОК № 2

до Положення про Державний реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян

Міністерству юстиції України

ЗАЯВА

**про включення до Державного реєстру
атестованих судових експертів
державних і підприємницьких структур
та громадян (далі — Реєстр)**

Прошу включити мене до Реєстру.

Заявник _____

(прізвище, ім'я, по батькові атестованого судового експерта

підприємницької структури

або судового експерта-громадянина)

Вид експертизи, експертна спеціальність, за якими атестовано судового експерта _____

Поштова адреса _____

Телефон _____

Назва експертно-кваліфікаційної комісії, що видала свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта _____

Дата і номер її рішення _____
та термін дії свідоцтва _____

Номер ліцензії _____ кому
видана _____ та термін її дії _____

Документи, необхідні для включення до Реєстру, додаються:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

(Дата)

(підпис заявника)

ПРО ЕКСПЕРТНО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ КОМІСІЇ ТА АТЕСТАЦІЮ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ

**Наказ Міністра юстиції України від 15 липня
1997 р. № 285/7-А**

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в Міністерстві юстиції України
4 серпня 1997 р. за № 283/2087

(Із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства юстиції України від 18 квітня 2000 р. № 11/5а, від 12 листопада 2001 р. № 942/7, від 17 січня 2002 р. № 4/5, від 4 червня 2002 р. № 401/7, від 11 липня 2002 р. № 529/7)

З метою посилення контролю за якістю підготовки та атестації судових експертів з числа фахівців науково-дослідних інститутів судових експертиз, підприємницьких структур і громадян та відповідно до вимог ст. 16 і частини другої ст. 9 Закону України «Про судову експертизу» наказую:

1. Утворити Центральну експертно-кваліфікаційну комісію Міністерства юстиції України.

Матеріально-технічне, фінансове та інформаційне забезпечення Центральної експертно-кваліфікаційної комісії покласти на науково-дослідні інститути судових експертиз Міністерства юстиції України.

(Абзац другий пункту 1 в редакції наказу Міністерства юстиції України від 18.04.2000 р. № 11/5а)

2. Пункт 2 втратив чинність

(згідно з наказом Міністерства юстиції України від 18.04.2000 р. № 11/5а)

3. Затвердити Положення «Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» (додаток № 2).

4. Визначити такими, що втратили чинність, наказ Міністра юстиції України від 20.05.1996 р. № 12/5 «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України» та наказ Міністерства юстиції України від 22.11.1995 р. № 32/5 «Про затвердження Інструкції про порядок присвоєння кваліфікації судового експерта експертно-кваліфікаційними комісіями науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України».

5. Пункт 5 втратив чинність

(згідно з наказом Міністерства юстиції України від 18.04.2000 р. № 11/5а)

ДОДАТОК № 2
до наказу Міністра юстиції
України
від 15 липня 1997 р. № 285/7-А
«Про експертно-кваліфікаційні
комісії та атестацію судових
експертів»

ПОЛОЖЕННЯ
про експертно-кваліфікаційні комісії
та атестацію судових експертів

Розділ I
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Відповідно до статей 9, 16 і 17 Закону України «Про судову експертизу» це Положення визначає:

— функції, порядок створення і діяльності експертно-кваліфікаційних комісій, які діють в науково-дослідних інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України (далі — Мін'юст);

— порядок проведення атестації судових експертів;

— порядок та умови підвищення кваліфікації судового експерта;

— порядок розгляду справ про дисциплінарну відповідальність судового експерта;

— порядок розгляду скарг фахівців науково-дослідних інститутів судових експертиз на рішення експертно-кваліфікаційних комісій інститутів.

2. В системі Мін'юсту створюються:

— експертно-кваліфікаційні комісії (ЕКК) науково-дослідних інститутів судових експертиз (НДІСЕ);

— Центральна експертно-кваліфікаційна комісія Міністерства юстиції України.

3. Центральна експертно-кваліфікаційна комісія Міністерства юстиції України приступає до здійснення своїх обов'язків з 1 вересня 1997 року.

ЕКК НДІСЕ припиняють з 1 серпня 1997 року атестацію фахівців підприємницьких структур та громадян з метою присвоєння кваліфікації судового експерта.

Розділ II

ЕКСПЕРТНО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ КОМІСІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ІНСТИТУТІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

1. Загальні положення

1.1. Головним завданням ЕКК є визначення рівня професійної підготовки фахівців НДІСЕ шляхом їх атестації з метою присвоєння кваліфікації і кваліфікаційного класу судового експерта.

1.2. ЕКК створюються в науково-дослідних інститутах судових експертиз. Перелік інститутів, в яких діють ЕКК, додається (додаток № 1).

1.3. Порядок присвоєння кваліфікації та кваліфікаційного класу судового експерта визначається цим Положенням та Положенням про кваліфікаційні класи судових експертів з числа працівників науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України, затвердженим наказом Мін'юсту від 30.11.1995 р. № 360/6.

2. Склад експертно-кваліфікаційних комісій

2.1. ЕКК створюється в складі: керівника інституту або його заступника, керівників структурних підрозділів та найбільш досвідчених фахівців, які мають кваліфікацію судового експерта і стаж наукової та практичної роботи за спеціальністю не менше 5 років, та фахівців із процесуальних питань судової експертизи.

2.2. Склад ЕКК формується із постійних і змінних членів комісії. Постійними членами комісії є голова, його заступник, секретар комісії та фахівці з процесуальних питань судової експертизи. Постійний склад ЕКК формується і затверджується головою ЦЕКК.

2.3. До змінного складу комісії, який формується і затверджується головою ЕКК, входять не менше двох фахівців з тих експертних спеціальностей, з яких комісія присвоює кваліфікацію або кваліфікаційний клас судового експерта. До складу комісії можуть включатись фахівці інших науково-дослідних інститутів судових експертиз Мін'юсту, а також наукових установ і навчальних закладів інших міністерств і відомств.

2.4. Голова ЕКК, а за його відсутності заступник, організує роботу комісії по виконанню Закону України «Про судову експертизу», додержанню інших нормативних актів, що регулюють роботу ЕКК.

2.5. Підготовка матеріалів для розгляду комісією, а також ведення діловодства покладається на секретаря кваліфікаційної комісії, який призначається головою комісії із членів ЕКК.

3. Повноваження і порядок роботи експертно-кваліфікаційних комісій

3.1. ЕКК відповідно до покладених на неї завдань:

- розглядає подання, складене безпосереднім керівником експерта, який підлягає атестації, та документи, що додаються (характеристика, копія диплома про освіту, витяг з трудової книжки);

- організує попереднє рецензування поданих рефератів та проектів висновків експертів;

- допускає експерта або відмовляє йому у допуску до атестації;

- приймає кваліфікаційний іспит.

3.2. За наслідками іспиту та розгляду відповідних документів в залежності від рівня професійних знань, стажу і досвіду експерта ЕКК приймає одне з таких рішень:

- про присвоєння відповідного кваліфікаційного класу та кваліфікації судового експерта;

- про підтвердження раніше присвоєного кваліфікаційного класу та кваліфікації;

- про пониження кваліфікаційного класу судового експерта;

- про позбавлення кваліфікаційного класу та кваліфікації судового експерта;

- про відмову в присвоєнні кваліфікації судового експерта.

3.3. Строк повноважень членів ЕКК становить 5 років. Заміна члена ЕКК, якщо він не може виконувати свої обов'язки, здійснюється на загальних засадах.

3.4. Підготовка засідання комісії забезпечується головою, його заступником та секретарем. Про час і місце проведення засідання комісії зацікавлені особи повідомляються не пізніше як за 10 днів до розгляду подання про присвоєння кваліфікації та кваліфікаційного класу судового експерта.

4. Забезпечення діяльності експертно-кваліфікаційних комісій

4.1. Матеріально-технічне, фінансове та інформаційне забезпечення діяльності експертно-кваліфікаційних комісій покладається на інститути, в яких працюють комісії.

4.2. ЕКК користується штампом і печаткою інституту, в якому вона працює.

Розділ III ЦЕНТРАЛЬНА ЕКСПЕРТНО-КВАЛІФІКАЦІЙНА КОМІСІЯ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

1. Загальні положення

1.1. Основні завдання Центральної експертно-кваліфікаційної комісії Міністерства юстиції України (ЦЕКК) є:

- проведення атестації з метою присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям підприємницьких структур і громадянам;

- розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів, що працюють у державних, підприємницьких структурах або одноособово;

- визначення порядку та умов підвищення кваліфікації судових експертів.

ЦЕКК виступає як апеляційна комісія з розгляду скарг фахівців НДІ судових експертиз на рішення ЕКК інститутів.

1.2. ЦЕКК має свій бланк і печатку.

2. Склад Центральної експертно-кваліфікаційної комісії

2.1. До постійного складу ЦЕКК входять голова, заступники голови, два представники Мін'юсту, фахівець із процесуальних питань судової експертизи, секретар. Постійний склад ЦЕКК затверджується наказом Міністерства юстиції України.

(Підпункт 2.1 пункту 2 розділу III в редакції наказів Міністерства юстиції України від 12.11.2001 р. № 942/7, від 04.06.2002 р. № 401/7)

2.2. Підпункт 2.2 пункту 2 розділу III виключено
(згідно з наказом Міністерства юстиції України від 12.11.2001 р. № 942/7, у зв'язку з цим підпункт 2.3 вважати підпунктом 2.2)

2.2. До участі в засіданні ЦЕKK запрошуються не менше двох фахівців, які мають кваліфікацію судового експерта і стаж практичної роботи не менше п'яти років з тих експертних спеціальностей, з яких комісія присвоює кваліфікацію судового експерта. За потреби до участі в засіданні можуть запрошуватись фахівці наукових установ і навчальних закладів інших органів державної влади (за їх згодою). Склад таких фахівців затверджується за поданням відповідального секретаря головою ЦЕKK.

(Пункт 2 розділу III доповнено підпунктом 2.2 згідно з наказом Міністерства юстиції України від 04.06.2002 р. № 401/7, у зв'язку із цим підпункт 2.2 вважати підпунктом 2.3)

2.3. Організаційне забезпечення діяльності ЦЕKK здійснює секретаріат комісії згідно з Положенням про секретаріат ЦЕKK, яке затверджується головою ЦЕKK.

3. Повноваження і порядок роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії

3.1. ЦЕKK відповідно до покладених на неї завдань:

3.1.1. Розглядає питання про присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям підприємницьких структур і громадянам за їх заявою. До заяви додаються:

- а) копія диплома про освіту;
- б) витяг із трудової книжки;
- в) довідка про одержану підготовку з відповідного виду судової експертизи або експертної спеціальності;
- г) квитанція про оплату за атестацію.

3.1.2. Допускає експерта або відмовляє йому у допуску до атестації.

3.1.3. Приймає кваліфікаційний іспит.

3.1.4. Залежно від рівня професійних знань, стажу і досвіду експерта та за наслідками іспиту і розгляду відповідних матеріалів ЦЕKK приймає одне з таких рішень:

- про присвоєння кваліфікації судового експерта;
- про підтвердження раніше присвоєної кваліфікації судового експерта;
- про позбавлення кваліфікації судового експерта;

— про відмову в присвоєнні кваліфікації судового експерта.

3.1.5. Розглядає скарги на рішення ЕКК НДІСЕ.

3.1.6. Вирішує питання про можливість складання повторного кваліфікаційного іспиту ЦЕКК експертом, який подав скаргу, та приймає одне з таких рішень:

— про залишення рішення ЕКК НДІСЕ без змін, а скарги без задоволення;

— про допущення до повторної атестації ЦЕКК експерта, який подав скаргу;

— про скасування рішення ЕКК НДІСЕ і про присвоєння кваліфікації судового експерта.

3.1.7. Призначає дисциплінарне провадження та затверджує Положення про порядок призначення дисциплінарного провадження і розгляд дисциплінарних справ.

3.1.8. Скликає Дисциплінарні комісії (ДК) для розгляду конкретних справ щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів та затверджує їх склад.

3.1.9. Визначає порядок атестації та переатестації судових експертів державних та підприємницьких структур.

3.1.10. Визначає порядок та умови підвищення кваліфікації судових експертів.

3.1.11. Затверджує програми навчання судових експертів.

3.2. При розгляді скарг рішення ЦЕКК є остаточним.

Якщо ЦЕКК прийняла рішення про відмову в присвоєнні кваліфікації судового експерта, фахівець має право через 6 місяців у загальному порядку знову подати документи для повторної перевірки його знань та присвоєння кваліфікації судового експерта.

У цьому випадку голова ЦЕКК затверджує за поданням відповідального секретаря новий склад фахівців з експертних спеціальностей.

3.3. Строк повноважень членів ЦЕКК становить 5 років. Заміна члена ЦЕКК, якщо він не може виконувати свої обов'язки, здійснюється на загальних засадах.

3.4. Скарги на рішення ЕКК НДІСЕ розглядаються ЦЕКК у місячний термін за участю особи, яка подала скаргу, і представника комісії, рішення якої оскаржується.

Розділ IV ПОРЯДОК АТЕСТАЦІЇ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ

1. Загальні положення

1.1. Для присвоєння кваліфікації та кваліфікаційного класу фахівці державних установ повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку в галузі судової експертизи, знати чинне законодавство та інші нормативні акти, які регулюють порядок призначення і проведення судових експертиз.

1.2. Для присвоєння кваліфікації судового експерта фахівці підприємницьких структур і громадяни повинні мати підготовку з наукових технічних або інших спеціальних галузей знань, з яких вони мають намір атестуватись як судові експерти, володіти правовими основами судової експертизи та обов'язково пройти стажування в науково-дослідних інститутах судових експертиз з урахуванням зон обслуговування, визначених ЦЕKK.

1.3. Фахівці, яким присвоєна кваліфікація судового експерта, вносяться до Реєстру атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян згідно з чинним законодавством.

1.4. Фахівці підприємницьких структур та громадяни, які атестуються з метою присвоєння кваліфікації судового експерта, вносять за атестацію плату, розмір якої визначається Мін'юстом, виходячи з фактичних затрат на організацію та проведення атестації.

1.5. До початку розгляду заяви (подання) особа, яка подала заяву (подання), має право заявити відвід члену ЕKK або ЦЕKK, якщо вона вважає, що член комісії зацікавлений в результатах розгляду, чи має сумнів у його об'єктивності з інших причин.

Питання про заявлений відвід вирішується іншими членами комісії без участі члена, якому заявлено відвід, відкритим голосуванням більшістю голосів. У разі рівності голосів член комісії вважається відведеним.

2. Порядок атестації судового експерта

2.1. ЦЕKK та ЕKK проводять атестацію судових експертів згідно з програмою кваліфікаційних іспитів та вимог, затверджених головою ЦЕKK.

2.2. Засідання комісії проводяться в міру потреби. Термін розгляду заяв або подання не повинен перевищувати 30 днів з дня надходження в комісію.

2.3. Рішення комісії приймається простою більшістю голосів членів комісії і оформлюється протоколом (додаток № 2), який підписується головуючим і присутніми членами комісії.

При розбіжності думок члени комісії, які не згодні з рішенням, записаним в протоколі, підписують протокол із позначкою «З особливим поглядом» і оформлюють письмово свої мотивування.

2.4. Засідання ЕКК є правомочним, якщо в ньому беруть участь не менше 2/3 її постійного складу та не менше двох фахівців тієї спеціальності і того класу, з яких комісія проводить атестацію щодо присвоєння кваліфікації або кваліфікаційного класу судового експерта.

2.5. Кваліфікація судового експерта присвоюється з дозволом проведення певного виду експертиз і експертних спеціальностей. Перелік основних видів судових експертиз і експертних спеціальностей, з яких в інститутах присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям НДІСЕ та підприємницьких структур і громадянам, додається (додатки № 4, 5).

2.6. Фахівці складають письмовий (реферат та проекти висновків експерта) та усний (співбесіда) екзамени.

2.7. Результати атестації щодо присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта заносяться до атестаційного листа, що підписується головуючим на засіданні ЕКК, секретарем та членами комісії, які брали участь у засіданні, і повідомляються працівнику, який атестувався, одразу після її проведення (додаток № 3).

2.8. Члени ЦЕКК і ЕКК на час роботи в комісії звільняються від виконання інших службових обов'язків.

3. Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта

3.1. На підставі рішення комісії фахівцю видається відповідне Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта (додаток № 6) або доповнення до Свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта (додаток № 7) чи робиться відмітка в «Свідоцтві» про продовження терміну його дії. Свідоцтво підписується головою комісії і сек-

ретарем, засвідчується відбитком печатки ЦЕKK, реєструється в журналі, який ведеться секретарем комісії.

3.2. Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта дійсне протягом п'яти років для працівників інститутів та інших державних експертних структур і три роки — для громадян, які працюють у підприємницьких структурах або проводять судові експертизи за разовими договорами. Термін дії свідоцтва продовжується після підтвердження експертом своєї кваліфікації, про що робиться відповідна відмітка у свідоцтві. Строк дії свідоцтва продовжується на п'ять і три роки відповідно.

3.3. Фахівцю, який має кваліфікацію судового експерта і одержав необхідну підготовку для проведення іншого виду судової експертизи або з іншої експертної спеціальності, рішенням відповідної ЦЕKK або ЕKK може бути додатково надане право проведення такого виду експертиз або за такою експертною спеціальністю.

Згідно з рішенням комісії до «Свідоцтва» про присвоєння кваліфікації судового експерта видається доповнення.

4. Позбавлення або втрата кваліфікації судового експерта

4.1. Позбавлення кваліфікації судового експерта може мати місце внаслідок скоєння судовим експертом злочину або службового проступку, що призвело до втрати довіри до нього, а також через визнання його невідповідним займаній посаді або в разі засудження судового експерта, чи визнання судом цієї особи недієздатною.

4.2. Рішення про позбавлення кваліфікації судового експерта приймає ЕKK та ЦЕKK.

4.3. Після позбавлення кваліфікації судового експерта свідоцтво про її присвоєння вилучається ЦЕKK. Вилучені свідоцтва знищуються, про що складається акт за підписом голови і секретаря та робиться відмітка в журналі.

4.4. Кваліфікація судового експерта вважається втраченою після закінчення строку дії свідоцтва, якщо він не продовжений.

4.5. Особи, позбавлені кваліфікації, і ті, що втратили кваліфікацію судового експерта, виключаються із Реєстру атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян.

Розділ V

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ

1. Загальні положення

1.1. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» судовий експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності. За порушення вимог цього Закону, інших актів законодавства України, що регламентують судово-експертну діяльність, рішенням ДК до судового експерта можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення:

- попередження;
- зупинення дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта;
- анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта;
- зниження кваліфікаційного класу судового експерта.

1.2. Підставами призначення дисциплінарного провадження можуть бути:

- подання Мін'юсту та його органів на місцях чи повідомлення керівників або заступників керівників державних органів, інших організацій або громадян;
- подання голови ЕКК НДІСЕ;
- повідомлення в засобах масової інформації.

1.3. Дисциплінарне провадження включає:

- перевірку даних про дисциплінарний проступок судового експерта;
- порушення дисциплінарного провадження;
- розгляд дисциплінарної справи.

1.4. Порядок призначення дисциплінарного провадження і розгляд дисциплінарних справ визначається відповідним Положенням.

ДОДАТОК № 1

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністра юстиції України від 15.07.97 р. № 285/7-А

ПЕРЕЛІК

науково-дослідних інститутів судових експертиз Мін'юсту України, в яких діють ЕКК

1. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, 01025, м. Київ-25, вул. В. Житомирська, 19, тел. 212-21-91.
2. Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз, 61077, м. Харків-16, вул. Золочівська, 8-А, тел. 770-20-01.
3. Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, 65026, м. Одеса-26, вул. Ланжеронівська, 21, тел. 24-90-55.
4. Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз, 79004, м. Львів-4, пл. Возз'єднання, 7, тел. 72-66-68.
5. Донецький науково-дослідний інститут судових експертиз, 83105, м. Донецьк-102, вул. Ливенка, 4, тел. 90-14-39.
6. Кримський науково-дослідний інститут судових експертиз, 95001, м. Сімферополь-01, вул. Чехова, 55-А, тел. 61-06-96.
7. Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз 49027, м. Дніпропетровськ-27, вул. К. Маркса, 21-А, тел. 47-08-30¹

¹ Кримський НДІСЕ і Дніпропетровський НДІСЕ були створені на базі Харківського НДІСЕ у 2002 р.

ДОДАТОК № 2

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністра юстиції України від 15.07.97 р. № 285/7-А

ПРОТОКОЛ №

засідання експертно-кваліфікаційної комісії

_____ (назва комісії)

« _____ » _____ р.

Зазначена комісія у складі:

голови комісії _____

членів _____

і секретаря комісії _____ у відповідності з Положенням про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів розглянула:

1. Подання _____

(числ.)

2. Заяву _____

(суб'єкт підприємництва)

про присвоєння кваліфікації судового експерта _____

(вид експертизи, спеціальність)

фахівцю _____

(назва установи,

посада, прізвище, ім'я та по батькові)

3. Проекти висновків складені експертом _____

(прізвище, ім'я та по батькові)

висновки та рецензії на них додаються.

На засіданні комісії присутній _____

(прізвище та ініціали)

Обговоривши подання (заяву) та додані документи, комісія запропонувала _____

(прізвище та ініціали)

відповісти на поставлені запитання згідно із затвердженою програмою.

Відповіді оцінено _____
(задовільно, незадовільно)
Експертно-кваліфікаційна комісія вирішує:
Присвоїти (підтвердити) _____
(прізвище, ім'я та по батькові)
кваліфікацію судового експерта з правом проведення _____
(вид експертизи, спеціальність)

Утриматись від присвоєння (підтвердження) _____
кваліфікації судового експерта _____
(навести мотиви)

Голова комісії _____
(підпис)

Члени: _____

Секретар комісії: _____

ДОДАТОК № 3

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністра юстиції України від 15.07.97 р. № 285/7-А

АТЕСТАЦІЙНИЙ ЛИСТ № _____

1. Загальні дані

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Рік народження _____

Посада, яку займає фахівець, і стаж роботи за нею (на момент атестації) _____

Освіта (найменування закладу і рік закінчення) _____

Спеціальність за освітою _____

Науковий ступінь, вчене звання _____

Загальний трудовий стаж, у тому числі в судовій експертизі _____

2. Результати атестації

За підсумками голосування експертно-кваліфікаційної комісії:

Присвоїти _____ клас судового експерта (за _____ проти _____)

Залишити _____ клас судового експерта без змін (за _____ проти _____)

Понизити _____ клас судового експерта _____

Позбавити (за _____ проти _____)

Голова експертно-кваліфікаційної комісії _____ (підпис)

Члени комісії _____

(підписи)

Секретар комісії _____

_____ (підпис)

Дата атестації « _____ » _____ р.

З результатами атестації

ознайомлений _____

(підпис фахівця, який атестувався)

ДОДАТОК № 4

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністра юстиції України від 15.07.97 р. № 285/7-А (у редакції наказу від 17.01.2002 р. № 4/5)

ПЕРЕЛІК

основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України

№	Види судових експертиз	Індекси експертних спеціальностей	Види експертних спеціальностей
1	2	3	4
1. Криміналістичні:			
1.	Почеркознавча і авторознавча експертиза	1.1.	Дослідження почерку і підписів
		1.2.	Дослідження мови
2.	Технічна експертиза документів	2.1.	Дослідження реквізитів документів
		2.2.	Дослідження матеріалів документів
		2.3.	Дослідження друкарських форм
3.	Балістична експертиза	3.1.	Дослідження вогнепальної зброї
		3.2.	Дослідження боєприпасів і слідів пострілу

1	2	3	4
4.	Трасологічна експертиза	4.1.	Дослідження слідів людини
		4.2.	Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами
		4.3.	Криміналістичне дослідження транспортних засобів; дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків
5.	Вибухово-технічна експертиза	5.1.	Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу
		5.2.	Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху
6.	Фототехнічна і портретна експертиза	6.1.	Дослідження фотозображень та технічних засобів їх виготовлення
		6.2.	Ідентифікація особи за ознаками зовнішності по фотознімках
7.	Експертиза фону-та відеозапису	7.1.	Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису
		7.2.	Дослідження диктора за фізичними параметрами усної мови
		7.3.	Дослідження акустичних сигналів та середовищ
		7.4.	Лінгвістичне дослідження усної мови

1	2	3	4
II.			
8.	Експертиза матеріалів, речовин та виробів	8.1.	Дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів
		8.2.	Дослідження полімерних матеріалів, пластмас і виробів з них
		8.3.	Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них
		8.4.	Дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів
		8.5.	Дослідження скла, кераміки та виробів з них
		8.6.	Дослідження наркотичних, сильнодійних і отруйних речовин
		8.7.	Дослідження спиртостісних сумішей
		8.8.	Дослідження ґрунтів
		8.9.	Дослідження металів і сплавів
		8.10.	Дослідження наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі
III.			
9.	Біологічна експертиза	9.1.	Дослідження об'єктів рослинного походження
		9.2.	Дослідження об'єктів тваринного походження
IV.			
10.	Інженерно-технічна експертиза	10.1.	Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди
		10.2.	Дослідження технічного стану транспортних засобів
		10.3.	Дослідження деталей транспортних засобів

1	2	3	4
		10.4.	Транспортно-трасологічні дослідження
		10.5.	Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці
		10.6.	Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів
		10.7.	Визначення порядку користування земельними ділянками
		10.8.	Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки
		10.9.	Комп'ютерно-технічні дослідження
		10.10.	Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд
		10.11.	Дослідження обставин залізнично-транспортної пригоди
		10.12.	Дослідження технічного стану рухомого складу залізничного транспорту
		10.13.	Дослідження інженерного обладнання верхньої будови колії
		10.14.	Оцінка земельних ділянок
		10.15.	Дослідження причин та наслідків надзвичайних подій в гірничій промисловості та в підземних умовах

1	2	3	4
V.			
11.	Економічна експертиза	11.1.	Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності
		11.2.	Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій
		11.3.	Дослідження документів фінансово-кредитних операцій
VI.			
12.	Товарознавча	12.1.	Оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання
	Автотоварознавча	12.2.	Визначення вартості автотранспорту, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу
		12.3.	Оцінка судноплавних засобів
		12.4.	Оцінка літальних апаратів
VII.			
13.	Експертиза, пов'язана з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності	13.1.	Дослідження об'єктів авторського права
		13.2.	Дослідження об'єктів суміжних прав
		13.3.	Дослідження, пов'язані з охороною прав на винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції
		13.4.	Дослідження, пов'язані з охороною прав на промислові зразки
		13.5.	Дослідження, пов'язані з охороною прав на сорти рослин і породи тварин

1	2	3	4
		13.6.	Дослідження, пов'язані з охороною прав на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, зазначення походження товарів
		13.7.	Дослідження, пов'язані з охороною прав на топографію інтегральних мікросхем
		13.8.	Дослідження, пов'язані з охороною прав на конфіденційну інформацію
		13.9.	Економічні дослідження, пов'язані з використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності
		13.10.	Дослідження, пов'язані з використанням об'єктів інтелектуальної власності у рекламі
VIII.			
14.	Психологічна експертиза	14.1.	Психологічні дослідження
IX.			
15.	Мистецтвознавча експертиза	15.1.	Мистецтвознавчі дослідження
X.			
16.	Оцінка цілісних майнових комплексів	16.1.	Оцінка цілісних майнових комплексів, паїв, цінних паперів

(Додаток 4 із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства юстиції України від 18.04.2000 р. № 11/5а, від 15.10.2003 р. № 122/5)

ДОДАТОК № 5

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністра юстиції України від 15 липня 1997 р. № 285/7-А (в редакції наказу від 18.04.2000 р. № 11/5а)

ПЕРЕЛІК

основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям підприємницьких структур та громадянам

№	Види судових експертиз	Індекси експертних спеціальностей	Види експертних спеціальностей
1	2	3	4
1.	Інженерно-технічна	10.1.	Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди
2.	Будівельно-технічна	10.6.	Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів
		10.7.	Визначення порядку користування земельними ділянками
		10.10.	Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд
		10.14.	Оцінка земельних ділянок
3.	Економічна	11.1.	Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності
		11.2.	Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій
		11.3.	Дослідження документів фінансово-кредитних операцій
4.	Товарознавча	12.1.	Оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання

1	2	3	4
5.	Автотова- рознавча	12.2.	Визначення вартості автомо- транспорту, розміру збитку, зав- даного власнику транспортного засобу
		12.3.	Оцінка судноплавних засобів
		12.4.	Оцінка літальних апаратів
6.	Експерти- за, пов'я- зана з охороною прав на об'єкти інтелекту- альної	13.1.	Дослідження об'єктів авторського права
		13.2.	Дослідження об'єктів суміжних прав
		13.3.	Дослідження, пов'язані з охоро- ною прав на винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські про- позиції
		13.4.	Дослідження, пов'язані з охоро- ною прав на промислові зразки
		13.5.	Дослідження, пов'язані з охоро- ною прав на сорти рослин і по- роди тварин
		13.6.	Дослідження, пов'язані з охоро- ною прав на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, зазначення походження товарів
		13.7.	Дослідження, пов'язані з охоро- ною прав на топографію інте- гральних мікросхем
		13.8.	Дослідження, пов'язані з охоро- ною прав на конфіденційну ін- формацію
		13.9.	Економічні дослідження, пов'яза- ні з використанням прав на об'є- кти інтелектуальної власності
		13.10.	Дослідження, пов'язані з викорис- танням об'єктів інтелектуальної власності у рекламі

*(Додаток 5 в редакції наказів Міністерства юсти-
ції України від 18.04.2000 р. № 11/5а, від 17.01.2002 р.
№ 4/5, від 15.10.2003 р. № 122/5)*

ДОДАТОК № 6

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністра юстиції України від 15.07.97 р. № 285/7-А

Міністерство юстиції України	
(Назва ЕКК)	
СВІДОЦТВО № _____	
Видане _____	
(прізвище, ім'я та по батькові)	
про те, що йому (їй) рішенням експертно-кваліфікаційної комісії від «____» _____ р. присвоєно кваліфікацію судового експерта з правом проведення	

експертиз за спеціальністю _____	

Голова експертно-кваліфікаційної комісії _____	
М.П.	Секретар _____
	«____» _____

Фото	Свідоцтво дійсне до «____» _____ р.
	М.П. _____ (підпис)
	Строк дії свідоцтва продовжено до «____» _____ р.
	М.П. _____ (підпис)
	Реєстраційний № _____

Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта друкується в обкладинці синього кольору розміром 90 x 240 мм. Лицьовий бік обкладинки має зображення Державного герба України і напис «Свідоцтво».

ДОДАТОК № 7

до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністра юстиції України від 15.07.97 р. №285/7-А

Міністерство юстиції України

(назва ЕКК)

Доповнення до свідоцтва № _____
про присвоєння кваліфікації судового експерта

(прізвище, ім'я та по батькові)
рішенням експертно-кваліфікаційної комісії _____

від « ____ » _____ р.
додатково надано право проведення _____
(вид експертизи)

(експертна спеціальність)

Доповнення до свідоцтва дійсне
до « ____ » _____ р.

М. П. _____ М. П. _____
(підпис)

**ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ІНСТРУКЦІЇ
про призначення та проведення судових
експертиз та науково-методичних
рекомендацій з питань підготовки та
призначення судових експертиз**

Наказ Міністерства юстиції України

від 8 жовтня 1998 р. № 53/5

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в Міністерстві юстиції України

3 листопада 1998 р.

за № 705/3145

Відповідно до статей 7, 8 Закону України «Про судову експертизу» та з метою забезпечення єдиного підходу при проведенні судових експертиз і підвищення якості проведення судових експертиз наказую:

1. Затвердити Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз (далі — Інструкція) та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз (далі — Рекомендації), що додаються.

2. Управлінню експертного забезпечення правосуддя довести ці Інструкцію та Рекомендації до відома науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України, відомчих експертних служб, правоохоронних органів, суб'єктів підприємницької діяльності.

3. Управлінню експертного забезпечення правосуддя (Головченко Л.М.) та Управлінню господарського забезпечення (Антонюку О.Л.) забезпечити видання в потрібній кількості затверджених цим наказом Інструкції та Рекомендацій.

4. Вважати такою, що втратила чинність, Інструкцію про організацію та здійснення судових експертиз в науково-дослідних судово-експертних установах Міністерства юстиції УРСР, затверджену наказом Міністра юстиції УРСР від 30.05.88 р.

5. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника Міністра юстиції України Пасенюка О.М.

ЗАТВЕРДЖЕНО
наказом Міністерства юстиції
України
від 8 жовтня 1998 р. № 53/5

ЗАРЕЄСТРОВАНО
в Міністерстві юстиції України
3 листопада 1998 р.
за № 705/3145

ІНСТРУКЦІЯ **про призначення та проведення** **судових експертиз**

1. Загальні положення

1. Порядок призначення судової експертизи (далі — експертиза) у науково-дослідних судово-експертних установах Міністерства юстиції України (далі — експертні установи), обов'язки, права та відповідальність судового експерта (далі — експерт), організація проведення експертиз та оформлення їх результатів визначаються Законом України «Про судову експертизу», Кримінально-процесуальним, Цивільним процесуальним та Арбітражним процесуальним кодексами України, цією Інструкцією та іншими нормативно-правовими актами з питань судової експертизи.

2. Основними видами експертиз, які проводяться в експертних установах, є:

2.1. Криміналістична: почеркознавча; авторознавча; технічна експертиза документів; фототехнічна; технічна експертиза матеріалів і засобів відео- та звукозапису; портретна; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); балістична; вибухових пристроїв; вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу); матеріалів і речовин (волокон і волокнистих матеріалів; лакофарбових матеріалів і покриттів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; наркотичних засобів і сильнодійних речовин; рідин, що містять спирт; металів і сплавів; полімерів, пластмаси та скла).

2.2. Ґрунтознавча.

2.3. Біологічна.

2.4. Інженерно-технічна; автотехнічна; транспортно-трасологічна; пожежно-технічна; будівельно-технічна.

2.5. Бухгалтерська.

2.6. Товарознавча, зокрема, автотоварознавча.

2.7. Комп'ютерної техніки та програмних продуктів.

2.8. Психологічна.

З метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики експертні установи можуть організовувати проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної).

В експертних установах проводяться також комплексні експертизи — як у поєднаннях різних видів експертиз, зазначених у цьому пункті, так і в поєднанні з видами експертиз, які не увійшли до цього переліку. В останньому випадку до проведення експертизи залучаються фахівці інших центральних органів виконавчої влади та державних органів.

3. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про адвокатуру» та ст. 48 КПК України на замовлення адвокатів, захисників та осіб, які самостійно захищають свої інтереси, в експертних установах можуть виконуватись дослідження, результати яких викладаються в письмових висновках спеціалістів (далі — інші дослідження). Такого роду дослідження можуть проводитись за дорученням органів нотаріату, митниці, а також на прохання підприємств, установ, організацій і громадян (про особливості документування результатів таких досліджень див. п. 42 цієї Інструкції).

Експертизи та інші дослідження проводяться експертними установами відповідно до регіональних зон обслуговування (перелік зон додається).

4. Підставою для проведення експертиз в експертних установах є передбачений законом процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом).

Інші дослідження проводяться за письмовою заявою замовника з обов'язковим зазначенням його реквізитів, а також питань, які підлягають вирішенню.

5. Експертизи та інші дослідження в експертних установах проводяться співробітниками, які мають вищу освіту, пройшли відповідну підготовку та атестовані як експерти певної спеціальності.

Експертизи та інші дослідження в експертних установах можуть проводитись також позаштатними працівни-

ками цих установ. Комплектування складу позаштатних працівників та встановлення порядку їхньої діяльності покладається на керівника експертної установи.

6. Організаційне, матеріально-технічне забезпечення виконання експертиз, контроль за своєчасним їх проведенням та за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладаються на керівника експертної установи.

7. Керівник експертної установи (її структурного підрозділу) може виступати як експерт відповідно до присвоєної йому експертної спеціальності.

8. Строки проведення експертиз встановлюються керівником експертної установи (її структурного підрозділу) в межах:

10 днів — щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів і не складних за характером досліджень експертиз;

1-го місяця — щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів або складних за характером досліджень.

Якщо експертиза не може бути виконана у зазначені строки, більший строк встановлюється за домовленістю з органом чи особою, які призначили експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Попереднє вивчення не повинно перевищувати п'яти днів.

Строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день направлення їх особі або органу, які призначили експертизу. Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, то днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день.

У строк проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, пов'язаних з витребуванням додаткових матеріалів або усуненням інших недоліків, допущених особою або органом, які призначили експертизу.

2. Обов'язки, права та відповідальність експерта

9. На експерта покладаються такі обов'язки:

9.1. Прийняти до виконання доручену йому експертизу.

9.2. Повідомити в письмовій формі особу або орган, які призначили експертизу, про неможливість її проведення,

якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта (спеціаліста) або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були отримані.

9.3. З'явитися за викликом особи або органу, які призначили експертизу, для допиту з приводу проведеної експертизи чи повідомлення про неможливість її проведення.

9.4. Заявити самовідвід за наявності передбачених законом обставин.

9.5. З дозволу особи або органу, які призначили експертизу, проводити дослідження в присутності підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи сторін у цивільних та арбітражних справах.

10. Експерт має право:

10.1. Знайомитися з матеріалами справи, які стосуються експертизи.

10.2. Порушувати клопотання про надання додаткових та нових матеріалів, необхідних для вирішення поставлених питань.

10.3. З дозволу особи або органу, які призначили експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих і судових дій, порушувати клопотання, що стосуються проведення експертизи, та задавати відповідні запитання особам, яких допитують.

10.4. Вказувати у висновку експертизи на факти, які мають значення для справи, про які йому не були поставлені питання.

10.5. У випадку незгоди з іншими членами експертної комісії — скласти окремий висновок експертизи.

10.6. Викладати письмово відповіді на питання, які ставляться перед ним під час допиту.

10.7. Оскаржувати в установленому порядку дії та рішення особи або органу, які призначили експертизу, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи.

11. Експерту забороняється:

11.1. Проводити експертизу без письмової вказівки керівника експертної установи (її структурного підрозділу), за винятком експертиз, доручених йому безпосередньо після слідчого огляду, в якому він брав участь як спеціаліст, а також експертиз, які проводяться під час судового розгляду.

11.2. Самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для прове-

дення експертизи, якщо вони відображені у наданих йому матеріалах неоднозначно.

11.3. Розголошувати без дозволу прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, дані попереднього слідства чи дізнання.

11.4. Вступати в контакти, не передбачені порядком проведення експертизи, з будь-якими особами, якщо такі особи прямо чи побічно стосуються експертизи.

11.5. Зберігати кримінальні, цивільні та арбітражні справи, а також речові докази й документи, що є об'єктами експертизи, поза службовим приміщенням.

12. Експерт складає висновок експертизи від свого імені і несе особисту відповідальність за його правдивість. За надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадить дізнання, даних попереднього слідства чи дізнання експерт несе кримінальну відповідальність за статтями КК України.

За злісне ухилення від явки до органів дізнання та попереднього слідства або суду експерт несе відповідальність за статтями Кодексу України про адміністративні правопорушення.

13. За допущені порушення при проведенні експертизи, що не призвели до кримінальної чи адміністративної відповідальності, штатний співробітник експертної установи може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності, а позаштатний — звільнений з посади позаштатного експерта.

3. Оформлення матеріалів для проведення експертизи

14. Експертиза проводиться після подання особою чи органом, які призначили експертизу, матеріалів, оформлених згідно з вимогами процесуального законодавства та цієї Інструкції.

15. До експертної установи слід надсилати: постанову (ухвалу) про призначення експертизи, а також об'єкти дослідження (у разі потреби — зі зразками для порівняльного дослідження, протоколами вилучення речових доказів, їх огляду, схемами тощо).

Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені при проведенні експертизи, надається в Науково-ме-

тодичних рекомендаціях з питань підготовки і призначення судових експертиз у науково-дослідних експертних установах Міністерства юстиції України.

Про вилучення та відбір зразків складаються відповідні протоколи, в яких, крім загальних реквізитів такого роду документів, зазначається, які саме зразки були вилучені або відібрані, їх кількість, умови відбору або вилучення, а також інші суттєві обставини.

Для відбору зразків слідчий (суддя) може запросити спеціаліста. Протокол мають підписати всі особи, які брали участь у відборі.

Якщо в матеріалах справи є дані про особливості виявлення, вилучення, зберігання об'єкта експертного дослідження або про інші обставини, що могли вплинути на формування його ідентифікаційних ознак, про них слід зазначити у постанові (ухвалі) про призначення експертизи або надіслати експерту копії тих протоколів слідчих дій (оглядів, допитів та ін.) чи виписки з них, де йдеться про ці обставини.

16. У виняткових випадках, коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта, його описами та іншими матеріалами, приєднаними до справи у встановленому порядку. Про проведення експертизи за такими матеріалами має бути вказано у постанові (ухвалі) про її призначення.

17. У постанові (ухвалі) про призначення експертизи вказуються такі дані: місце й дата винесення постанови чи ухвали; посада, звання та прізвище особи, назва суду, який виніс постанову (ухвалу); назва справи та її номер; обставини справи, які стосуються експертизи, підстави призначення експертизи, прізвище експерта або назва установи, експертам якої доручається проведення експертизи; питання, поставлені експертові; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, порівняльних матеріалів, а також матеріалів, направлених експертові для ознайомлення, або посилення на такі переліки, які є в матеріалах справи; інші дані, які мають значення для проведення експертизи.

18. У разі призначення додаткової або повторної експертизи, крім матеріалів, вказаних у пункті 17 цієї Інструкції, експертові надсилаються також висновки попередніх експертиз з усіма додатками (фотознімками, порівняльними зразками тощо), а також додаткові матеріали,

що стосуються предмета експертизи, які були зібрані після надання первинного висновку.

У постанові (ухвалі) про призначення додаткової та повторної експертизи зазначаються мотиви й підстави їх призначення.

19. У постанові (ухвалі) про призначення комплексної експертизи зазначаються її назва та установа (установи), експертам якої (яких) доручено її проведення, а у разі участі в її проведенні особи, яка не є співробітником експертної установи — також її прізвище, ім'я та по батькові.

У випадках, коли проведення комплексної експертизи доручено експертам декількох установ, у постанові (ухвалі) про її призначення зазначається, яка з них є провідною, тобто яка з них здійснює організацію проведення експертизи, зокрема координацію роботи експертів і зв'язок з особою або органом, які призначили експертизу.

Якщо проведення комплексної експертизи доручено співробітникам експертної установи та особі, яка не є працівником цієї установи, провідною призначається експертна установа.

Постанова (ухвала) про призначення комплексної експертизи направляється в кожную з установ-співвиконавців, а також особі, яка не є працівником експертної установи. Об'єкти дослідження і матеріали справи направляються провідній установі.

Якщо у постанові (ухвалі) провідну установу не визначено, вона визначається за згодою між керівниками установ, а якщо між ними виникне суперечка — то особою чи органом, які призначили комплексну експертизу.

20. За загальним правилом експертизи мають призначатися відповідно до зони, яка обслуговується певною установою.

За наявності обставин, що зумовлюють неможливість або недоцільність проведення експертизи в установі за зоною обслуговування, особа або орган, які призначають експертизу, вказавши відповідні мотиви, можуть доручити її виконання експертам іншої установи.

21. Якщо необхідно провести експертизу на місці події або за місцезнаходженням об'єкта дослідження, особа або орган, які призначили експертизу, повинні забезпечити прибуття експерта, безперешкодний доступ до об'єкта дослідження і належні умови праці.

4. Організація досліджень та оформлення їх результатів

22. Керівник експертної установи розглядає отримані матеріали і доручає відповідному структурному підрозділу установи організувати проведення експертизи.

При цьому він може або вказати, кому з експертів слід доручити її виконання, і встановити відповідний строк, або передати вирішення цих питань керівникові підрозділу.

23. Якщо в одній постанові (ухвалі) про призначення експертизи є питання, що стосуються предметів різних видів експертиз, керівник установи визначає питання, які підлягають вирішенню в кожному з підрозділів, кількість виконуваних при цьому експертиз.

24. Якщо отримані матеріали оформлені з порушеннями, які виключають можливість організації проведення експертизи (не надійшла постанова або ухвала про призначення експертизи, не надійшли об'єкти досліджень і т. ін.), керівник установи негайно повідомляє про це особу або орган, які призначили експертизу.

Якщо особа або орган, які призначили експертизу, не вживають належних заходів для усунення цих перешкод, керівник установи з закінченням одного місяця зі дня надіслання зазначеного повідомлення повертає їм матеріали.

25. Організовуючи виконання комплексної експертизи, керівник установи доручає проведення досліджень відповідним підрозділам установи і визначає, який із них має бути провідним.

Керівник провідного підрозділу за погодженням з керівниками інших підрозділів формує комісію експертів і призначає голову експертної комісії.

Якщо комплексна експертиза виконується експертами кількох установ, комісія експертів формується керівником провідної установи разом з керівниками інших установ-співвиконавців. Голову комісії призначає керівник провідної установи.

26. Експерт, призначений головою комісії, не має переваг перед іншими співвиконавцями при вирішенні поставлених питань. Як голова комісії він виконує лише організаційні функції, а саме:

скликає нараду експертів, на якій знайомить їх з постановою (ухвалою) про призначення експертизи, матеріалами, які надійшли на дослідження, а також організовує розробку спільної програми досліджень;

здійснює зв'язок з керівниками установ (підрозділів), співробітники яких є членами комісії, контролює строки проведення окремих досліджень і координує виконання всієї програми досліджень;

керує проміжними та підсумковими нарадами експертів; повідомляє керівника експертної установи про дії членів комісії, які не узгоджуються із загальною програмою досліджень або порушують їх послідовність;

складає проект висновків (повідомлення про неможливість провести експертизу) або доручає це зробити будь-кому з членів комісії.

27. Якщо експертиза призначена не як комплексна, але при її проведенні з'ясується, що вирішення поставлених питань або деяких із них потребує застосування даних, які належать до різних галузей знань, керівник експертної установи має право організувати її виконання за правилами виконання комплексної експертизи.

28. Якщо проведення комплексної експертизи не може бути здійснене силами експертів даної установи, то її керівник повідомляє про це особу або орган, які призначили експертизу, і просить залучити до проведення експертизи експерта відповідної спеціалізації. Залучення такого експерта провадиться з дотриманням вимог частини 3 статті 196 КПК України.

29. Якщо експерт порушив клопотання про надання йому додаткових матеріалів, але протягом місяця не отримав відповідь, він має право письмово повідомити особу або орган, які призначили експертизу, про неможливість її проведення.

30. При проведенні дослідження експерт повинен вживати заходів до збереження наданих на експертизу об'єктів, аби не допустити їх знищення або пошкодження.

Якщо за характером дослідження зберегти об'єкт неможливо, то на його пошкодження чи знищення має бути отримана письмова згода особи або органу, які призначили експертизу.

У разі пошкодження чи знищення об'єкта в процесі дослідження до висновку експертизи вноситься про це відповідний запис.

У разі наявності після знищення або пошкодження об'єкта під час дослідження залишків, вони повертаються особі або органу, які призначили експертизу.

Документальні матеріали, які були об'єктом дослідження, а також порівняльні зразки позначаються відповідними штампами експертної установи.

31. Висновок експерта (повідомлення про неможливість її проведення) розглядається керівником експертної установи і направляється особі або органу, які призначили експертизу.

Якщо керівник експертної установи не погоджується з позицією експерта, він має право доручити проведення експертизи комісії експертів, до якої включається експерт, з позицією якого він не згоден. Експерти комісії у разі згоди між собою підписують спільний висновок експертизи, а у разі виникнення розбіжностей між членами комісії складається декілька висновків відповідно до позицій експертів.

Висновок експертизи або повідомлення про неможливість її проведення, які даються поза експертною установою (в судовому засіданні, на місці події), розглядаються керівником установи після надходження матеріалів експертизи до установи. Про зауваження, які виникли у керівника установи, він може повідомити особу або орган, які призначили експертизу.

32. Висновок експертизи складається з трьох частин: вступної, досліджувальної та висновків дослідження.

33. У вступній частині висновку експертизи вказуються:

- назва експертизи, її номер, чи є вона додатковою, повторною, комісійною або комплексною;

- особа або орган, які призначили експертизу;

- дані про експерта (експертів): посада, прізвище, ім'я та по батькові, освіта, експертна спеціальність та стаж експертної роботи; науковий ступінь та вчене звання;

- дата надходження матеріалів до експертної установи і дата підписання висновку експертизи;

- де і ким винесена постанова або ухвала про призначення експертизи;

- питання, які належить вирішити експертові;

- найменування матеріалів, що надійшли на експертизу, спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів;

- клопотання експерта про подання додаткових матеріалів, наслідки їх розгляду;

- обставини справи, які мають значення для давання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;

відомості про осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальне положення); попередження експерта про кримінальну відповідальність за ст.178 КК України за надання завідомо неправдивого висновку;

довідково-нормативні документи та методична література, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань (з зазначенням бібліографічних даних).

Питання вказуються у формулюванні постанови (ухвали) про призначення експертизи. Якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найбільш доцільний порядок дослідження. Якщо редакція питання в постанові (ухвалі) не відповідає Науково-методичним рекомендаціям з питань підготовки і призначення судових експертиз у науково-дослідних судово-експертних установах Міністерства юстиції України, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції постанови (ухвали) про призначення експертизи він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає згаданим Рекомендаціям.

Питання, які поставлені експертом з власної ініціати-ви, вказуються після питань, зазначених у постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

При проведенні повторної експертизи у вступній частині висновку експертизи викладаються відомості про первинні (попередні) експертизи: прізвища, ініціали експертів, назва експертної установи чи місце роботи експертів, номер і дата висновку експертизи, висновки досліджень попередніх експертиз із питань, які були поставлені перед експертом на повторне вирішення, а також мотиви призначення повторної експертизи, які зазначені у постанові (ухвалі) про її призначення.

34. У досліджувальній частині висновку експертизи описується процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновку експерта.

Кожному питанню, яке вирішується експертом, має відповідати певний розділ досліджувальної частини.

Якщо декілька питань тісно пов'язані між собою, хід їх вирішення може описуватись в одному розділі.

Досліджувальна частина повинна включати: відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи дослідження, умови їх проведення;

посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;

експертну оцінку результатів дослідження.

Описування результатів застосування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів може обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу осіб, які мають право знайомитись з матеріалами експертизи, надаватись їм для вивчення.

У досліджувальній частині висновку повторної експертизи вказуються причини розбіжностей з результатами попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце.

35. В заключній частині висновки дослідження викладаються у вигляді відповідей на поставлені питання в тій послідовності, в якій вони викладені у його вступній частині.

На кожне з поставлених питань має бути дана відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити.

36. Висновок експертизи підписується експертами, які проводили дослідження, та засвідчується печаткою експертної установи.

Якщо до висновку експертизи додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми і т. ін., вони також підписуються експертами та засвідчуються печаткою експертної установи.

37. Висновок комплексної експертизи складається за правилами, викладеними в пунктах 32–36 цієї Інструкції, з урахуванням таких особливостей:

у вступній частині додатково зазначаються прізвище голови експертної комісії і дані про попередні експертизи, якщо їх результати мали значення для вирішення питань, поставлених перед комплексною експертизою;

дослідження, які проводились окремими експертами, описуються у відповідних розділах досліджувальної частини із зазначенням прізвищ експертів;

узагальнення та оцінка результатів досліджень фіксуються в синтезувальному розділі досліджувальної частини висновку експертизи.

Спільний висновок експертизи підписується експертами, які брали участь у сукупній оцінці результатів усіх досліджень і дійшли згоди.

У випадку, якщо згоди між ними не було досягнуто, складається декілька висновків експертизи (за кількістю точок зору) або один, у якому вступна і досліджувальна частини підписуються всіма експертами, а заключна — окремими, під відповідними висновками дослідження.

38. Висновок експертизи та додатки до нього складаються у двох екземплярах, один з яких направляється особі або органу, які призначили експертизу, а другий залишається в експертній установі.

На повторні експертизи складаються контрольні картки, які надсилаються установі (службі), в якій виконувались попередні експертизи, та до Міністерства юстиції України. Один екземпляр картки залишається в експертній установі. Якщо висновки повторних і попередніх експертиз не збігаються, то до установи (служби), в якій виконувалась попередня експертиза, надсилається також екземпляр висновку повторної експертизи з усіма додатками.

При виконанні комплексної експертизи кількість примірників висновку експертизи відповідає числу установ, що були зайняті у її проведенні (для зберігання в архіві кожної установи).

Додатки до висновку комплексної експертизи у вигляді фототаблиць, діаграм, схем, креслень і т. ін. підписуються експертами і засвідчуються печаткою тієї установи, в якій вони виконані.

Висновки експертизи з додатками направляються особі або органу, які призначили експертизу, керівником експертної установи (керівником провідної експертної установи).

39. Висновок експертизи, яка виконується під час судового розгляду, складається за правилами цього розділу Інструкції, з урахуванням таких винятків:

у вступній частині висновку не вказується запис щодо попередження експерта про відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку (такий запис робиться в протоколі судового засідання);

якщо з питань, які вирішувались під час судового розгляду, проводилась експертиза на попередніх стадіях процесу і експерт згоден з її результатами, він вправі послатись на них.

Копія висновку експертизи, проведеної під час судового розгляду, разом із копією ухвали суду про її призначення подається експертом до експертної установи.

40. Повідомлення про неможливість проведення експертизи складається в двох примірниках, підписується експертом та засвідчується печаткою експертної установи. Один примірник керівник експертної установи надсилає особі або органу, які призначили експертизу, а другий — залишається в експертній установі.

Якщо таке повідомлення дається під час судового розгляду, воно складається і підписується експертом у двох примірниках, один з яких подається до суду, а другий — керівникові експертної установи.

Якщо з одних питань експерт може дати відповідь, а з інших є підстави для повідомлення про неможливість їх вирішення, складається один документ — висновок експертизи.

41. Предмети та документи, що були об'єктами експертного дослідження, підлягають поверненню особі або органу, які призначили експертизу, разом із висновком експертизи або повідомленням про неможливість провести експертизу, засвідченим підписом експерта, що проводив дослідження, та печаткою експертної установи.

42. Хід і результати інших досліджень викладаються у висновку досліджень спеціаліста із зазначенням спеціалізації останнього.

Висновок дослідження спеціаліста складається за формою висновку експертизи за такими винятками:

особа, яка проводить дослідження, іменується не експертом, а спеціалістом;

у вступній частині висновку дослідження зазначається, хто і коли звернувся до установи з проханням провести дослідження;

опускається запис, який стосується відповідальності особи, яка проводить дослідження, за надання завідомо неправдивого висновку.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ з питань підготовки та призначення судових експертиз

Почеркознавча експертиза

1. Основним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, цифрових записів (далі — рукопис) і підпису. Цією експертизою вирішуються і деякі неідентифікаційні завдання (встановлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи виконано рукопис певною особою?

Чи виконані декілька рукописів однією особою?

Чи не виконано рукопис навмисно зміненим почерком?

Чи не виконано рукопис в незвичних умовах?

Чи не знаходилась особа, яка виконала рукопис, в незвичайному стані?

Чи не володіє особа, яка виконала рукопис, навиками написання спеціальними шрифтами?

Аналогічні питання можуть вирішуватись і щодо виконавців підписів.

Особою якої статі виконано рукопис?

До якої групи за віком належить виконавець рукопису?

2. Для проведення досліджень слідчий (суддя)¹ повинен надати експертові вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка ідентифікується².

¹ Тут і далі, якщо інше не застережено, рекомендації, адресовані слідчому (судді), стосуються і інших осіб, а також органів, які призначають експертизу.

² Вільними зразками є рукописи і підписи особи, яка ідентифікується, виконані до порушення кримінальної (заведення ци-

3. Перед приєднанням вільних та умовно-вільних зразків до матеріалів справи слідчий (суддя) повинен пред'явити їх особі, яка ідентифікується, а потім позначити кожний зразок, тобто вказати, що це вільний (умовно-вільний) зразок почерку (підпису) певної особи (вказати її прізвище, ім'я, по батькові) та посвідчити це своїм підписом.

У разі неможливості пред'явити зазначені зразки (смерть виконавця, від'їзд тощо), як зразки слід надавати документи або інші папери, на яких рукописні тексти (підписи) достовірно виконані особою, відносно якої ставиться питання ідентифікації її як виконавця досліджуваного рукопису (наприклад, заяву на отримання паспорта (форма № 1), паспорт, різного роду посвідчення, на яких є власноручний підпис, та ін.).

4. Вільні зразки за можливості повинні відповідати об'єкту, який досліджується, за часом виконання (бажано в межах одного року), за видом матеріалів письма (папір, олівець, кулькова ручка тощо), за формою документа (накладні, відомості та ін.), за його змістом та цільовим призначенням.

Якщо текст (підпис), що досліджується, виконано друкованими літерами або спеціальним шрифтом, слід за можливості надати вільні зразки аналогічного характеру.

5. Відбирати експериментальні зразки почерку необхідно у два етапи. На першому — особа, яка ідентифікується, виконує текст на тему, пов'язану з розслідуванням справи, в звичних умовах (сидячи за столом, звичним приладдям письма, при нормальному освітленні). На другому етапі зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного за змістом тому, що досліджується, або спеціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри, взяті з рукопису, що досліджується. На цьому етапі зразки відбираються в умовах, що максимально наближаються до тих, в яких виконувався рукопис, що досліджується, тобто в тій самій позі (лежачи, стоячи та ін.), таким самим приладдям письма та на папері того самого виду (за розміром, лінуванням, характером поверхні тощо), що і документ, який досліджується. Якщо буде помічено, що

вільної чи арбітражної) справи і не пов'язані з нею; умовно-вільними — зразки, які виконані у зв'язку з цією справою, але не для експертизи, експериментальними — виконані за завданням слідчого (судді) спеціально для даної експертизи.

той, хто пише, намагається змінити свій почерк, темп диктовки слід прискорити.

6. У випадках, коли тексти, що досліджуються, і особливо підписи, виконувались на бланках (касові ордери, квитанції, поштові перекази, платіжні відомості та ін.), експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках або на папері, що розграфлений як бланк.

7. Якщо розташування підпису, що досліджується, не визначається характером документа, експериментальні зразки відбираються на окремих аркушах як лінованого, так і нелінованого паперу.

Після нанесення 5–10 експериментальних підписів аркуші паперу треба міняти.

8. Якщо рукопис, що досліджується, виконано «друкованими» літерами і цифрами або спеціальним шрифтом (креслярським, бібліотечним та ін.), експериментальні зразки на другому етапі (див. п. 5) також повинні бути виконані «друкованими» літерами і цифрами або відповідним шрифтом.

Переписування з документа, що досліджується, або з машинописного (друкарського) тексту неприпустиме.

9. Якщо є підстави припускати, що виконавець досліджуваного рукопису намагався змінити свій почерк (писав лівою рукою, іншим нахилом тощо), додатково відбираються зразки, виконані таким самим чином.

10. Експериментальні зразки посвідчуються слідчим (суддею). У посвідчувальному надписі зазначається прізвище, ім'я та по батькові виконавця, а також особливості зразка (написані лівою рукою, спеціальним шрифтом тощо).

11. Якщо досліджується текст, вільні та експериментальні зразки надаються у вигляді текстів, при дослідженнях підписів та цифрових записів — як у вигляді текстів, так і відповідно у вигляді підписів та цифрових записів.

12. Як вільні, так і експериментальні зразки буквеного або цифрового письма бажано надавати не менше ніж на 5 аркушах. Чим коротший досліджуваний текст, тим більше необхідно зразків. Вільні зразки підпису надаються по можливості не менш ніж на 10 документах, експериментальні — в кількості не менше 20 зразків підписів.

13. Якщо необхідно встановити, чи не виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються зразки підписів обох осіб. При цьому додатково відбираються експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця

не менше ніж на 5 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис.

14. При вилученні вільних зразків підписів особи, від імені якої виконано досліджуваний підпис, слід відшукувати документи з варіантом підпису, найбільш схожим на підпис, що досліджується. Такі підписи найчастіше зустрічаються у документах, аналогічних досліджуваному.

При відібранні експериментальних зразків підпису особи, від імені якої виконано підпис, слід запропонувати їй розписатися всіма застосовуваними нею варіантами підписів.

Якщо з певних причин виконати будь-які вимоги, що стосуються зразків, не було можливості, про це слід вказати в постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

15. Якщо необхідно дослідити велику кількість підписів, їх доцільно розділити на групи (за особами, від імені яких виконано підписи, епізодами справи, видами документів тощо) і за кожною групою призначити окрему експертизу.

Документи кожної групи можна пронумерувати (у вільних від тексту місцях) і, вказавши один раз у постанові (ухвалі) про призначення експертизи як назву документа, так і його порядковий номер, в подальшому посилатись тільки на порядковий номер.

Якщо виникли труднощі, пов'язані з призначенням багатооб'єктних експертиз підписів, доцільно проконсультуватися з експертом (спеціалістом).

16. У постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід указати на встановлені слідчим (судом) особливі обставини виконання рукопису, які могли викликати змінення ознак почерку (незвична поза або незвичайний стан виконавця, виконання рукопису в умовах низької температури тощо). Якщо є дані, що виконавцем є людина, у якої порушена координація рухів, про це також слід повідомити експерта. У випадках виконання рукопису особою похилого або старечого віку потрібно надати відомості про рік їх народження і стан здоров'я на момент можливого виконання об'єкта, що досліджується.

Авторознавча експертиза

17. Основним завданням авторознавчої експертизи є ідентифікація автора тексту.

Авторознавчою експертизою можуть також встановлюватись (найчастіше в імовірній формі) деякі соціально-біографічні риси автора тексту (його рідна мова, рівень освіти, володіння науковим, діловим або іншим функціональним стилем мови та ін.).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є певна особа автором даного тексту?

Чи є певна особа автором декількох різних текстів?

Чи є у тексті ознаки, які свідчать про соціально-біографічні риси його автора? Якщо є, то про які саме?

Вирішення питань, поставлених перед авторознавчою експертизою, можливе, як правило, лише за наявності відносно великого тексту (не менше 500 слів).

18. Готуючи матеріали для проведення авторознавчої експертизи з метою встановлення авторства, слідчий (суддя) повинен зібрати вільні, умовно-вільні і експериментальні зразки письмової мови особи, яка ідентифікується.

Зразки письмової мови засвідчуються слідчим (суддею) за правилами посвідчення зразків почерку (див. п. 3 розділу «Почеркознавча експертиза»).

19. Вільні зразки повинні відповідати досліджуваному тексту за мовою, на якій його складено, і по можливості також: за часом виконання; за характером документа, виходячи з його призначення і сфери обігу (доповідна записка, особистий лист, скарга тощо); за іншими суттєвими обставинами, які могли впливати на формування ознак письмової мови.

Вільні зразки повинні надаватись не менш як на 25 аркушах.

20. Умовно-вільні зразки надаються як доповнення до вільних, особливо якщо останні не вдалося зібрати в достатньому обсязі.

21. Експериментальні зразки повинні виконуватись мовою документа, що досліджується.

Спочатку особі, яка ідентифікується, пропонують написати текст на вільно обрану нею тему, але аналогічну досліджуваному за своїм функціональним призначенням (скарга, особистий лист, службовий лист тощо). Після цього відбираються зразки, аналогічні досліджуваному не тільки за своїм функціональним призначенням, але і за темою. Наприклад, пропонують написати скаргу на дії службової особи.

Мінімальний обсяг кожного зразка — 500 слів. Якщо текст зразка виявився меншим за мінімальний, слід відібрати зразки на інші близькі теми.

За клопотанням експерта відбираються експериментальні зразки, які за стилем і деякими іншими характеристиками не відповідають документу, що досліджується.

При визначенні характеру і обсягу експериментальних зразків слідчий (суддя) враховує, наскільки повно зібрані вільні та умовно-вільні зразки, і поповнює їх нестачу за рахунок експериментальних зразків.

Бажаний загальний обсяг експериментальних зразків — 25–30 сторінок тексту.

22. До постанови (ухвали) про призначення експертизи бажано додавати соціально-біографічну характеристику гаданого автора.

Технічна експертиза документів

23. Технічна експертиза документів поділяється на експертизу реквізитів документів і експертизу матеріалів документів.

24. Головними завданнями технічної експертизи реквізитів документів є:

24.1. Встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів і їх відбитків.

24.2. Встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер та ін.).

24.3. Виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабо видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони виготовлені, не перетворився на попіл.

24.4. Встановлення типу, системи, марки, моделі та інших кваліфікаційних категорій друкарської техніки (друкарські машини, касові, телеграфні та інші буквено-цифрові апарати), а також ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків.

24.5. Ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відбитками.

24.6. Ідентифікація засобів розмножувальної техніки за їх відбитками.

24.7. Ідентифікація компостерних знаків за просічками.

24.8. Ідентифікація приладів письма за штрихами.

24.9. Ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, намалювала і (або) вирізала зображення, за особливостями навичок виконавця.

24.10. Встановлення належності літер певному комплекту шрифту.

24.11. Визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються.

25. Експертизою матеріалів документів встановлюється рід, вид (інша класифікаційна категорія) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлювався) документ (папір, барвники, клейкі речовини та ін.), а також їх спільна родова (групова) належність.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

До пункту 24.1.

Яким способом (з використанням набору друкарського шрифту, шляхом малювання тощо) виготовлена дана друкарська форма?

Чи з одного набору (одного стереотипу, одним кліше) надруковані дані документи (наводяться їх найменування)?

Чи відповідає даний цінний папір (грошова купюра, облігація, лотерейний білет тощо) чинним нормативам на його виготовлення?

Яким способом і з використанням яких технічних засобів виготовлена дана грошова купюра (облігація, лотерейний білет), інший цінний папір?

До пункту 24.2.

Чи вносились у записи документа зміни? Якщо вносились, то яким способом (підчистка, дописка, травлення, переклеювання літер та цифр тощо) і який зміст первісних записів?

Чи переклеювалась у документі фотокартка?

Чи замінювались у документі (зошиті, книзі) аркуші?

До пункту 24.3.

Чи є на обгорілих аркушах який-небудь текст і (або) зображення? Якщо є, то який (яке) саме?

Який зміст залитого чорнилом (зафарбованого, забрудненого, вицвілого тощо) тексту (печатки, штампа)?

Чи є в даному документі (аркуші паперу) невидимий текст і якщо є, то який саме?

Який зміст тексту, що відобразився в слідах тиску у записах на папері?

До пунктів 24.4–24.7.

Чи не надрукований текст на даній друкарській машині (іншому друкарському засобі)?

На одній чи на різних друкарських машинах надруковані окремі фрагменти тексту документа (декілька самостійних документів)?

Яким друкарським засобом (тип, марка, модель) виготовлено даний текст?

Чи нанесено відбиток печатки (штампа) в наданому документі даною печаткою (штампом)?

Чи не виготовлено наданий відбиток на даному розмножувальному апараті (ксерокс та ін.)?

Чи не даним компостером зроблено просічку?

До пункту 24.8.

Чи виконані записи даним приладдям письма (кульковою ручкою, олівцем тощо)?

До пункту 24.9.

Чи не даною особою надруковано наданий машинописний текст?

Чи намальовано бланк документа даною особою?

Чи не вирізана печатка, відбиток якої є на наданому документі, даною особою?

До пункту 24.10.

Чи не є літери, знайдені у даної особи, частиною шрифтової каси (зазначається гарнітура, кегль) даної друкарні?

До пункту 24.11.

Чи не виготовлені (чи не виконані) дані документи (фрагменти документа) в різний час?

В якій послідовності виконувались фрагменти даного документа (підпис, печатка тощо)?

До пункту 25.

До якого роду, виду (іншої класифікаційної категорії) належить матеріал документа (папір, клей, фарбна речовина, штрихів записів тощо)?

Чи мають спільну родову (групову) приналежність матеріали даного примірника друкованої продукції або документа (папір, клей, картон, фарбна речовина та ін.) з матеріалами, вилученими з певного місця (склад, цех, квартира та ін.)?¹

¹ Під терміном «спільна родова приналежність» слід розуміти приналежність порівнюваних об'єктів до однієї і тієї самої сукупності за стандартними класифікаціями, прийнятими

Чи належать надані аркуші паперу до різних партій випуску?

Чи не написано текст фарбою з даної ємкості?

26. Призначаючи експертизу з метою ідентифікації друкарських засобів, до експертної установи слід надіслати порівняльні матеріали: вільні, а також експериментальні зразки — відбитки, виготовлені за допомогою цих засобів¹.

Вільні зразки надаються за можливості, експериментальні — в обов'язковому порядку. Кожний вид зразків потрібно надавати не менше як у трьох примірниках.

Вільні зразки слід відшукувати серед відбитків, які за часом виконання були б якомога більше наближені до досліджуваного відбитка.

27. Якщо для ідентифікації друкарських машин неможливо вишукати вільні зразки, які б збігалися за часом виконання з текстом, що досліджується, слід з'ясувати, чи не ремонтувалась машина в період між виконанням досліджуваного тексту та виконанням вільних зразків, що саме ремонтувалось, зокрема, чи не замінювався шрифт (цілком; частина, яка саме)?

Експериментальні зразки друкарських машин повинні мати всі знаки у порядку їх розміщення на клавіатурі машини, показувати максимальну довжину рядків та всіх інтервалів між ними.

Якщо текст, що досліджується, надрукований через копіювальний папір, слід додатково надати зразки, виконані через копіювальний папір.

28. Для ідентифікації печаток та штампів експертові направляються експериментальні зразки у вигляді п'яти-шести максимально чітких відбитків на білому гладкому папері, нанесених з різним натиском та з різною кількістю мастики, або самі печатки та штампи.

в науці, техніці, технології виробництва, товарознавстві тощо. Під терміном «спільна групова приналежність» слід розуміти їх приналежність до однієї і тієї самої сукупності об'єктів, не передбаченої класифікаційною системою. Ця сукупність утворюється за рахунок ознак, обумовлених особливостями зберігання, експлуатації, порушення технології виробництва і інших характеристик, не передбачених стандартами. Об'єм групової сукупності об'єктів менший за об'єм родової їх сукупності.

¹ Про поняття вільних та експериментальних зразків див. другу виноску до п. 2.

Якщо відбиток, що досліджується, нанесено більше року до призначення експертизи, то потрібне також надання вільних зразків, оскільки у процесі експлуатації печатка могла зазнати змін.

29. Для ідентифікації касових апаратів експериментальні зразки повинні мати всі знаки чека, що досліджується. Як вільні зразки направляються чеки, які вибиті на даному апараті і мають якомога більше знаків досліджуваного чека. Важливо, щоб зразки і досліджуваний чек мали якомога менший розрив у часі їх виготовлення.

30. Для ідентифікації засобів розмножувальної техніки (матриць, стереотипів та ін.) повинні надаватися друкарські форми або виготовлені з їх допомогою експериментальні відбитки не менше ніж у п'яти примірниках.

31. Для ідентифікації особи за ознаками навичок роботи на друкарській машині (розміщення заголовка, ширина полів, виділення абзаців, розміщення виносок та ін.) надаються:

а) вільні зразки на декількох аркушах у вигляді текстів, однотипних з досліджуваним (службові листи, статті та ін.), надруковані даною особою приблизно в той самий час, що й досліджуваний текст;

б) експериментальні зразки тексту обсягом у два-три аркуші, однотипного з тим, що досліджується, надруковані під диктовку особою, що ідентифікується.

Експериментальні зразки відбираються не менше ніж у три прийоми з невеликим розривом у часі. Це підвищує можливості виявлення відносно стійких ознак навичок виконавця.

32. Для ідентифікації особи, яка намалювала (вирізала) зображення, надаються вільні зразки у вигляді зображень, однотипних з досліджуваним (по можливості) та експериментальні — виконані особою, яка ідентифікується, по пам'яті і шляхом змальовування з оригіналу.

До відбору зразків доцільно залучати експерта (спеціаліста).

33. Призначаючи експертизу з метою встановлення справжності бланка документа, як порівняльні зразки надаються бланки справжніх документів з такими ж поліграфічними даними (підприємство-виробник, рік видання, тираж, номер замовлення).

34. Для запобігання пошкодженням кожний з досліджуваних документів слід зберігати в окремому конверті;

невеликі — в розгорнутому вигляді, а великі — згорнутими по наявних складках. Прошивати документи, робити на них будь-які надписи, підкреслювати або обводити фрагменти, які підлягають дослідженню, забороняється.

Фототехнічна експертиза

35. Головними завданнями фототехнічної експертизи є:

35.1. Ідентифікація знімальної апаратури за негативами, а також апаратури, яка застосовувалась для виготовлення позитивів (збільшувачі, кадрувальні рамки, глянсувачі та ін.).

35.2. Ідентифікація негатива за позитивом.

35.3. Ідентифікація типу (марки) фото- і кіноматеріалів, які застосовуються для зйомки і для виготовлення фотознімків і кінофільмів.

35.4. Ідентифікація предметів, приміщень та ділянок місцевості, відображених на знімках (негативах).

35.5. Визначення технологічних і технічних характеристик зйомки та виготовлення фотознімків і кінофільмів.

35.6. Визначення розмірних характеристик зображень на фотознімках (кінокадрах) або їх негативах.

35.7. Відновлення первісних зображень на фотознімках.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

До пункту 35.1.

Чи експоновано наданий негатив (обернений позитив) даним фотоапаратом (кінознімальною камерою)?

Чи зняті кадри наданих негативів (обернених позитивів) одним і тим самим знімальним апаратом?

Апарат якого типу (моделі) застосовувався для виготовлення даного фотознімка (кінофільму, кінокадрів)?

Чи виготовлявся даний фотознімок (фотокопія мікрофільму, мікрокартки) за допомогою наданого збільшувача?

Чи застосовувалась певна апаратура (фотозбільшувач, фотоглянсувач, різак) при виготовленні даного фотознімка?

Якого типу фотозбільшувач використовувався для виготовлення даного знімка?

До пункту 35.2.

Чи виготовлено наданий фото- або кінодокумент з даного негатива?

Чи виготовлені дані знімки з одного негатива?

До пункту 35.3.

Якого типу (марки) фотопапір (кіноплівка, фотоплівка) використовувався для виготовлення даного зображення?

Чи має спільну родову (групову) належність фотоплівка, що використана для виготовлення даного негатива, та фотоплівка, знайдена в особи, що ідентифікується (за типом, місцем виготовлення, іншими характеристиками)?

До пункту 35.4.

Той самий чи різні предмети (приміщення, ділянки місцевості) зафіксовано на даних фотознімках (кінокадрах)?

До пункту 35.5.

Який вид зйомки використовувався для виготовлення даного фотознімка (натурний, репродукційний, комбінований)?

Чи виготовлено даний знімок із застосуванням фотомонтажу?

Який об'єктив застосовувався для зйомки даного об'єкта (нормальний, ширококутний, довгофокусний)?

З якої відстані знято зафіксований на фотознімку об'єкт?

При якому освітленні (природному або штучному) проводилась зйомка?

Чи виготовлено фотознімок з додержанням технології фотографічних процесів?

Чи використовувались при виготовленні фотознімка ті чи інші технічні прийоми (глянсування, ретушування, тонування та ін.)?

До пункту 35.6.

Які розміри об'єктів, зафіксованих на фотознімку?

На якій відстані один від одного знаходились два (декілька) зображених на знімку об'єкти?

До пункту 35.7.

Яке зображення було на вицвілому фотознімку?

36. Залежно від поставлених питань експертові надається фото- та кіноапаратура, фотознімки, кінофільми, фото- та кіноматеріали.

37. Якщо в особи, яка ідентифікується, фото- і кінознімальна апаратура не знайдена, але відомо, що вона в неї була, факт використання цієї апаратури для виготовлення негатива, який досліджується, може бути встановлено шляхом порівняння цього негатива з негативами, щодо яких достовірно відомо, що вони проявлені з плівок (пластинок), якими була заряджена дана апаратура.

38. Фото- і кіноапаратуру, яка пересилається до експертної установи, слід ретельно упаковувати з метою збереження від пошкоджень під час транспортування.

Експертиза матеріалів та засобів відеозвукозапису

39. Основними завданнями технічної експертизи матеріалів та засобів відеозвукозапису є:

39.1. Ідентифікація засобів відео- та звукозапису (відеомагнітофона, магнітофона, диктофона та ін.), що використовувались для отримання магнітних відео- та фонограм.

39.2. Ідентифікація особи за голосом та мовою на фонограмі.

39.3. Вирішення питань, пов'язаних з технологією виготовлення відео- та фонограм.

39.4. Вирішення питань, пов'язаних з установленням особливостей звукового середовища, в якому проводився запис фонограми, та умов запису.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

До пункту 39.1.

Чи на даному магнітофоні (відеомагнітофоні, диктофоні) записана відео- чи фонограма?

На одному чи на різних магнітофонах (диктофонах, відеомагнітофонах) виготовлені дані фонограми (відеофонограми)?

На одному чи на різних магнітофонах виконані конкретні фрагменти відео- та фонограми?

На одному і тому самому чи на різних диктофонах проводився запис фонограми та її стирання на конкретних ділянках?

Чи використовувався для запису фонограми конкретний технічний засіб (мікрофон, адаптер тощо)?

До пункту 39.2.

Кому з числа перелічених осіб належать окремі вислови, що містяться на фонограмі?

Чи є голос, зафіксований на фонограмі, голосом конкретної особи?

До пункту 39.3.

Дана фонограма є оригіналом чи копією?

Чи провадився запис безперервно?

Чи зазнавала змін дана фонограма?

Які є ознаки механічного та електронного монтажу на фонограмі?

Чи одночасно проводився запис відео- і аудіоінформації на відеофонограмі?

Чи велась зафіксована на фонограмі розмова по телефону?

Який номер телефону набирався під час запису?

До пункту 39.4.

Фонограма записана у замкнутому чи відкритому акустичному середовищі?

Як були розташовані відносно мікрофона співбесідники?

Що є джерелом звуків, зафіксованих на фонограмі?

Чи є джерелом звуку поданий на дослідження конкретний предмет (мається на увазі предмет, який може звучати)?

Чи походять звуки на поданих фонограмах з одного джерела?

Який тип, модель двигуна, робота якого зафіксована на фонограмі, та чи має він якісь дефекти?

Записане джерело звуку перебувало в нерухомому стані чи в русі?

Яка швидкість руху джерела звуку?

40. Для ідентифікації засобів відео- та звукозапису на дослідження надається сам засіб (магнітофон, відеоманітофон, відеокамера, диктофон) та відео- чи фонограма.

41. Для ідентифікації осіб за мовою чи голосом, записаними на фонограмі, експерту як порівняльні зразки надаються фонограми, де їхня мова записана у формі бесіди (допиту, очної ставки тощо). Фонограма повинна бути незашумленою, з достатнім рівнем запису, виготовлена на якісній апаратурі та матеріалах (відеокасетах, компакт-касетах), що відповідають установленим стандартам, з невеликим терміном використання. Вимова повинна бути розбірливою. Для запису зразків бажано залучати експерта (спеціаліста). Експертові надається також протокол прослуховування фонограм.

42. Для вирішення неідентифікаційних завдань експертові надається сама фонограма. Для встановлення факту монтажу фонограми вказуються відрізки запису, щодо яких є дані, що вони вмонтовані. Коли вирішуються питання, пов'язані з дослідженням ознак звукового середовища, в якому проводився запис, експертові слід надіслати опис цього середовища, а також експериментальні записи звуків з тих джерел, які створювали звукове середовище, на фоні якого, за припущенням слідчого (суду), проводився досліджуваний запис.

43. Завданням портретної експертизи є ідентифікація особи (трупа) за фотознімком (фотокарткою, негативом, кінострічкою).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи зображений на даному фотознімку громадянин П.?

Одна чи різні особи зображені на даних фотознімках?

Чи зображений на фотознімку невпізаного трупа громадянин К.?

44. Порівняльними матеріалами для ідентифікації особи по фотознімку можуть бути достовірні фотографії цієї особи, в тому числі фотографії, спеціально зроблені для даної експертизи.

Бажано, щоб серед порівняльних зразків були знімки, близькі до досліджуваного за часом зйомки і ракурсом зображення.

45. Ідентифікація трупа проводиться шляхом порівняння фотознімка трупа з прижиттєвими знімками. Знімки самого трупа повинні бути зроблені не тільки в фас, профіль, але й в декількох інших ракурсах, оскільки серед прижиттєвих знімків може не бути зразків, на яких особа зображена в фас або профіль.

46. Експериментальні порівняльні зразки не слід ретушувати. Перед фотозйомкою слід зробити туалет трупа.

Трасологічна експертиза

47. Головним завданням трасологічної експертизи є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально-фіксованими слідами-відображеннями їх слідоутворюючих поверхонь.

Трасологічною експертизою можна також встановлювати факти, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних і деяких інших характеристик процесу слідоутворення, а також особливостей слідоутворюючих об'єктів.

До виявлення слідчим слідоутворюючих об'єктів перед трасологічною експертизою можуть ставитись питання про наявність на предметах обстановки місця події слідів від взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність в цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів.

48. Для вирішення ідентифікаційних завдань експертові необхідно надати:

а) предмети зі слідами, а коли вилучити їх неможливо, то копії слідів (зліпки, фотознімки);

б) об'єкти, якими, за припущенням слідчого (суду), могли бути залишені ці сліди;

в) дані про час виявлення слідів, умови, в яких знаходились об'єкти зі слідами до їх направлення на експертизу.

Якщо експертові надсилається копія сліду на дактилоплівці або інша копія сліду, необхідно надати схему його розміщення на предметі (місцевості).

49. Об'єкти дослідження направляються в упаковці, яка забезпечує їх збереження. Речові докази і порівняльні зразки упаковуються окремо.

Поверхня предмета, на якому розташовані сліди, які легко пошкоджуються, наприклад, сліди рук, різного роду нашарування тощо, не повинна контактувати з матеріалом упаковки.

Порівняльні зразки позначаються індивідуалізуючими позначками і посвідчуються підписом слідчого (судді). Рекомендації, що стосуються підготовки порівняльних зразків за підвидами трасологічної експертизи, викладені у відповідних частинах цього розділу.

50. Розрізняються такі основні підвиди трасологічної експертизи: експертиза слідів рук людини, експертиза слідів ніг і взуття людини, слідів ніг (лап) тварини; експертиза слідів знарядь та інструментів, засобів виробництва масових виробів; експертиза замикаючих та контрольних засобів; слідів розділу цілого на частини, рельєфних знаків на металі, пластмасі та інших матеріалах.

Не виключається можливість проведення трасологічної експертизи за слідами інших слідоутворюючих об'єктів, зокрема, зубів (інших частин тіла людини або тварини), різного роду предметів тощо. З приводу можливостей експертиз по таких об'єктах і підготовки матеріалів для їх проведення слід консультуватись з експертом (спеціалістом).

До трасологічної експертизи примикають експертиза холодної зброї та експертиза вузлів.

Експертиза слідів рук (дактилоскопічна експертиза)

51. Головним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на

місці події. Якщо версія про особу, що залишила слід, ще не висунута, а також коли слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабо видимі сліди, перед експертом може ставитись питання про наявність такого роду слідів і їх придатність для ідентифікації або визначення родової (групової) належності слідоутворюючих об'єктів.

Експертиза слідів рук вирішує і ряд неідентифікаційних завдань, пов'язаних з визначенням механізму слідоутворення, особливостями будови руки, яка залишила слід, деякими іншими характеристиками слідоутворюючого об'єкта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи залишені сліди рук даною особою?

Чи залишені сліди рук, вилучені в різних місцях, однією особою?

Чи є на даному предметі сліди рук та чи придатні вони для ідентифікації або визначення родової (групової) належності?

Якою рукою і якими пальцями руки залишено сліди?

Які особливості мають руки людини, що залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо)?

Якими ділянками поверхні долоні залишено сліди?

В результаті якої дії залишено слід (захват, торкання тощо)?

52. Об'єктами дослідження з метою ідентифікації людини за папілярними лініями рук є сліди пальців та (або) долонь.

Речові докази, на яких знайдені сліди рук або припускається їх наявність, мають надсилатися експертові в якомога коротші строки.

Експертиза може бути проведена також шляхом дослідження копії сліду на слідокопіювальній плівці, зліпка об'ємного сліду або масштабного фотознімка сліду.

53. Як порівняльні зразки надаються експериментальні відбитки нігтьових фаланг пальців або відбитки долонь осіб, які ідентифікуються¹.

¹ До кола осіб, що перевіряються, слід включати і тих, що не причетні до скоєння злочину, якщо вони могли залишити сліди на місці події, наприклад, мешканців квартири, в якій скоєно крадіжку. Встановлення того факту, що слід залишила саме ця особа, відверне пошук нових підозрюваних і призначення зайвих експертиз.

Якщо в процесі слідчого огляду не було встановлено, якою частиною руки залишено слід, експертові направляються експериментальні відбитки всіх трьох фаланг пальців рук, а також відбитки долонь. Коли є дані, які вказують на те, що слід залишено крайньою верхньою ділянкою нігтьової фаланги, крім відбитків нігтьових фаланг, додатково відбираються відбитки цих ділянок.

54. Якщо мається на увазі, що сліди рук після проведення дактилоскопічної експертизи будуть направлені на судово-медичну експертизу (для встановлення групи крові та ін.), про це слід зазначити в постанові про призначення дактилоскопічної експертизи, що дозволить уникнути застосування методів, які виключають у подальшому проведення судово-медичного дослідження об'єкта.

Експертиза слідів ніг людини та взуття

55. Головними завданнями цього виду трасологічної експертизи є ідентифікація людини за слідами: босих ніг, шкарпеток, панчох, взуття та встановлення особливостей пересування людини.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на даній поверхні (даному предметі) сліди босих ніг (панчох, шкарпеток, взуття) людини та чи придатні ці сліди для ідентифікації або визначення їх родової (групової) належності?

Чи залишені сліди даною особою або шкарпетками, панчогами чи взуттям, вилученими у певної особи?

Чи залишені сліди ніг (шкарпеток, панчох, взуття), знайдені в різних місцях, однією особою (тими самими шкарпетками, панчогами, взуттям)?

Взуттям якого виду залишені дані сліди і які його характеристики і особливі ознаки?

Який орієнтовно зріст людини, яка залишила сліди?

Які особливості ходи людини відбилися у «доріжці слідів»?

56. Якщо об'єктом експертизи є зліпок об'ємного сліду або відбиток поверхневого сліду босої ноги, слідчий для порівняльного дослідження виготовляє 2–3 експериментальні зліпки (відбитки) з босої ноги особи, що ідентифікується.

Коли об'єктом експертизи є зліпок (відбиток) сліду взуття, то експертові, крім цього об'єкта, направляється і саме

взуття. В цьому випадку порівняльні зразки виготовляються експертом.

57. Якщо об'єктом експертизи є зліпок (відбиток) сліду шкарпеток (панчох), одягнених на ноги, то на експертизу, крім зазначеного об'єкта, надаються 2–3 експериментальні зразки зліпків (відбитків) шкарпеток (панчох), одягнених на ноги, а також самі шкарпетки або панчохи.

58. Взуття направляється на дослідження в тому вигляді, в якому воно було виявлене.

Якщо взуття після події і до моменту вилучення носилось або ремонтувалось, то про це слід повідомити експерта.

Експертиза слідів ніг (лап) та зубів тварин

59. Експертиза слідів ніг (лап) та зубів тварин проводиться з метою ідентифікації конкретної тварини по слідах її ніг (лап) та зубів.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи залишені дані сліди ногами (лапами), зубами даної тварини?

Чи залишені сліди підков коня даними підковами?

Чи залишені сліди, знайдені в різних місцях, ногами (лапами), зубами однієї і тієї самої тварини?

На експертизу направляються зліпки слідів ніг (лап), зубів, виявлених на місці події.

Як порівняльні матеріали надаються експериментальні зліпки слідів ніг (лап), зубів тварини, яка ідентифікується, якщо слід об'ємний, або відбитки ніг (лап), якщо слід поверхневий.

Якщо сліди залишені ногами підкованого коня, то після виготовлення порівняльних зліпків підкови слід зняти і також направити експертові.

Експертиза слідів злому, інструментів та засобів виробництва масових виробів

60. Головним завданням даної експертизи є:

встановлення конкретного екземпляра або виду (характерних особливостей) знаряддя, інструменту, агрегату за слідами його дії;

встановлення механізму (способу) злому (іншої дії), напрямку, в якому проводився злом перешкоди (з внутрішньої або зовнішньої сторони).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи даним знаряддям (інструментом) було вчинено злом або іншу дію (зрубано дерево, спиляно гілку, перекушено дріт тощо)?

Чи не залишено сліди злому, вилучені з різних місць подій, тим самим знаряддям?

Одним чи декількома знаряддями було вчинено злом?

Знаряддям якого виду вчинено злом?

З якого боку (внутрішнього чи зовнішнього) було вчинено злом перешкоди (стіни, вікна, ґрат та ін.)?

Яким способом розділено предмет (шляхом розрізування, розрубання, розпилювання, свердління тощо)?

Чи виготовлений даний виріб (дані вироби) масового виробництва на певному агрегаті (прес-формі, штампі та ін.)?

Заводським чи саморобним способом закупорені пляшки?

Яким способом відкривались або закупорювались пляшки (інша тара)?

61. Для дослідження, як правило, експертові надається предмет (предмети) зі слідами.

Як виняток, можуть бути надані зліпки з об'ємних об'єктів. Якщо об'єкт є громіздким (наприклад, прес), надаються його слідоутворюючі деталі. Вилучення частин об'єктів доцільно проводити з участю експерта (спеціаліста).

62. Якщо об'єктом дослідження є сліди свердління, розпилювання, роздроблення, експертові слід надавати також стружки, ошурки, тирсу, тріски, що знайдені на місці події, і вказати їх локалізацію відносно перешкоди чи іншого об'єкта. Якщо з обставин справи видно, що згадані частки можуть утворитися внаслідок дії не лише тих знарядь, які перевіряються, про це слід повідомити експерта.

63. На частинах предметів зі слідами необхідно позначити їх просторове положення (верх, низ, зовнішня або внутрішня сторона та ін.).

64. Якщо потрібно встановити напрям зруйнування віконного скла, експертові надається рама з залишками осколків, а також усі осколки з місця події.

65. Якщо завданням експертизи є ідентифікація агрегату (штампу, прес-форми тощо), на якому виготовлено виріб масового виробництва, то експертові бажано надати,

крім виробу, також і можливість оглянути агрегат, який ідентифікується.

Особа, яка призначила експертизу, повинна з'ясувати, чи не піддавався агрегат, який ідентифікується, ремонту або налагодженню, і — при позитивній відповіді на це питання — повідомити експерта, в чому полягав ремонт (налагодження), зокрема які деталі замінювались. В цих випадках бажано надати вироби, виготовлені на даному агрегаті до його ремонту.

Експертиза замикальних та запобіжних (контрольних) пристроїв

66. Об'єктами експертизи є замки та інші замикальні пристрої, пломби, контрольні пристрої.

Головними завданнями експертизи є встановлення факту і способу відмикання (зламу) пристрою, видів предметів, що були використані для цього, ідентифікація цих предметів, а для пломб, крім того, — ідентифікація пломбувальних лещат.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи справний механізм замка? Якщо ні, то в чому полягає несправність?

Чи роботоздатний механізм замка?

Чи був відімкнений замок сторонніми предметами (відмичками, підібраними або підробленими ключами)?

У який спосіб відімкнено (зламано) замок?

Чи одним способом відімкнено (зламано) надані замки?

У якому стані (замкненому, відімкненому) знаходився замок у момент його пошкодження?

Чи можливо відімкнути даний контрольний замок без пошкодження контрольного вкладиша?

Чи можливо відімкнути даний замок за допомогою інструмента (предмета), що був вилучений у гр. Н.?

Знаряддям якого виду зламано замок?

Чи зламано замок знаряддям, вилученим у гр. Н.?

Чи відмикався замок за допомогою даного ключа (відмички)?

Чи є на ключі-оригіналі ознаки, характерні для виготовлення його копії або зліпка?

Чи була обтиснена пломба даними пломбувальними лещатами?

Чи одними пломбувальними лещатами були обтиснені пломби?

Чи розкривалась і чи повторно обтискувалась пломба після її обтиснення пломбувальними лещатами?

У який спосіб і за допомогою яких знарядь була розкрита і повторно обтиснена пломба?

Чи можливо з даної пломби витягти матеріал, що використовувався при опломбуванні (дріт, шпагат, шнур), без порушення її цілісності?

Знаряддям якого виду розкривалась пломба?

Який зміст цифрових та буквених знаків на контактних поверхах пломби?

Чи не розкривалась пломба представленим знаряддям?

Чи були додержані правила пломбування при накладанні даної пломби?

У який спосіб відкривався (знімався) та повертався на місце даний контрольний пристрій?

67. Якщо об'єктом дослідження є замки, експертові, крім них, направляються відмички й інші предмети, які могли використовуватись для відкривання або зламу замка, а також усі ключі від цих замків.

Замки надаються на дослідження в тому стані, в якому вони знайдені на місці події та вилучені. Встромляти у замкову щілину будь-які предмети (в т. ч. штатні ключі), а також проводити інші експерименти із замками до їх експертного дослідження забороняється.

Вилучення замків з сейфів та інших сховищ доцільно доручати експертові (спеціалістові).

68. Для вирішення питання, чи не розкривалась пломба, експертові надається сама пломба, пломбувальні лещата, якими її повинні були пломбувати, або експериментальні пломби, обтиснені цими лещатами.

Щоб забезпечити проведення експертних експериментів, слід надати експертові 10–15 необтиснених пломб, аналогічних тим, що досліджуються, а також зразки матеріалів (дріт, шпагат, шнур), які використовувались при опломбуванні.

Експертиза цілого по частинах

69. Експертизою встановлюється, чи мають частини предмета (знайдені уламки, шматки, осколки тощо) спільну лінію розділення, тобто чи становили вони раніше одне ціле.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи становили знайдені частини єдине ціле (чи є осколками скла частинами розсіювача фар даного автомобіля, чи відколота дана тріска від певного поліна та ін.)?

Яким способом відокремлено від предмета його частину?

До якого виду належить предмет, частина якого вилучена з місця події?

70. На експертизу надаються всі знайдені частини, які, можливо, раніше складали один предмет.

Експертиза холодної зброї

71. Головне завдання експертизи — встановлення належності до холодної зброї саморобних ножів, кинджалів, кастетів та подібних за призначенням предметів. Крім того, експертизою може вирішуватися питання про спосіб виготовлення зазначених предметів, зокрема, чи використовувалося для їх виготовлення заводське обладнання.

Не можуть бути об'єктами експертизи екземпляри стандартного військового спорядження (багнети, кинджали, кортики, шаблі та ін.).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є даний предмет холодною зброєю?

Якщо є, то до якого виду холодної зброї він належить?

Чи є даний предмет заготовкою холодної зброї?

Чи використовувалось при виготовленні даної холодної зброї заводське обладнання?

72. Дослідженню підлягає об'єкт, за яким перевіряють належність до холодної зброї.

Експертиза вузлів

73. У більшості випадків об'єктами досліджень є в'язальні матеріали (мотузки, ремені тощо), зав'язані вузлами.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

До якого виду належить даний вузол, чи не має він ознак, що вказують на професію виконавця?

Чи не належать декілька вузлів до одного виду?

Перед направленням об'єкта на експертизу доцільно сфотографувати вузол з протилежних сторін за правилами масштабної зйомки, що усуне труднощі дослідження у

випадках, коли в процесі експертизи провадитимуться експерименти (розв'язування і зав'язування вузла тощо).

Слідчому розв'язувати вузол забороняється.

Коли знімають петлю з трупа, мотузку розрізають, не пошкоджуючи вузол. У місцях відрізу кінці мотузки перетягують.

Експертиза рельєфних знаків

74. Об'єктами досліджень цього виду можуть бути відновлені спіяні (забиті), слабо видимі номери та інші рельєфні зображення на різного роду виробах. Експертизою встановлюються факт та спосіб змінення зображень.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи піддавався зміні номер на даному екземплярі зброї (іншому виробі)?

Яким був первісний номер на об'єкті дослідження?

Яким способом був знищений або змінений номер (знак) на даному виробі?

Чи були на даному виробі маркірувальні позначення?

Чи піддавались зміні маркірувальні позначення на даному виробі?

75. Вироби, які підлягають дослідженню, не можна очищати від забруднень, фарби чи іржі.

Балістична експертиза

76. До числа головних завдань балістичної експертизи належать:

встановлення конкретного екземпляра вогнепальної зброї за слідами на стріляних кулях, дробу, картечі, гільз; визначення виду системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї і боеприпасів;

визначення технічного стану зброї, боеприпасів і придатності їх до стрільби;

встановлення можливості пострілів без натискання на спусковий гачок;

встановлення належності саморобних стріляючих пристроїв і патронів до них до вогнепальної зброї і боеприпасів;

встановлення способу виготовлення саморобних вогнепальних пристроїв;

встановлення обставин, пов'язаних з використанням вогнепальної зброї (факту стрільби після останнього чи-

щення і змащування зброї, кількості пострілів, відстані, з якої стріляли, напрямку пострілу, взаємного положення зброї та перешкоди та ін.).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи вистрілена куля (дріб, картеч) з даного екземпляра зброї (пістолета, рушниці, обріза та ін.)?

Чи відстрілені дані гільзи зі зброї, наданої для дослідження?

Чи вистрілені дані кулі (гільзи) з одного екземпляра зброї?

Чи справна дана зброя? Якщо ні, то які вона має несправності? Чи виключають ці несправності можливість пострілу?

З якої зброї (вид, система, модель) вистрілено дану кулю (або декілька куль)?

До якої зброї (вид, система, модель) належить відстрілена гільза (або декілька гільз)?

Чи були надані куля і гільза до пострілу частинами одного патрона?

Чи є вогнепальною зброєю предмет, вилучений у підозрюваного?

Яким способом (промисловим чи саморобним) виготовлено предмет (зброя, патрон), вилучений у підозрюваного?

До якого виду, системи, моделі, калібру належить дана вогнепальна зброя?

Чи є боеприпасом патрон, вилучений у підозрюваного?

До зброї якого виду, системи, моделі, калібру призначено патрон, вилучений у підозрюваного?

Чи міг з даної зброї за певних умов (наприклад, при падінні її на ґрунт) статися постріл без натискання на спусковий гачок?

Чи стріляли з даної зброї після її останнього чищення і змащування?

Який порох (вид, марка) застосовано при останньому пострілі з даної зброї?

Якою кулею (дробом, картеччю) зроблено останній постріл з гладкоствольної рушниці (обріза)?

З гладкоствольної зброї якого калібру вистрілено кулю (дріб, картеч, пиж), вилучену на місці події (з трупа потерпілого)?

Чи мають спільну родову (групову) належність надані зразки дроби за номером, способом виготовлення, хімічним складом?

Чи однаковий хімічний склад наданих дробу і шматка металу?

Чи мають спільну родову (групову) належність або єдине джерело походження частини патронів (дробу, кулі, картечі, пижа, прокладки), знайдені на місці події, з частинами патронів, вилучених у певної особи (за видом та складом матеріалу, кольором, розмірами, формою, способом виготовлення тощо)?

Чи є дане пошкодження вогнестрільним?

Кулею якого калібру, оболонковою чи безоболонковою утворено пошкодження?

Яким є дане пошкодження — вхідним чи вихідним?

В якому напрямку і з якої відстані зроблено постріл, що утворив пошкодження на об'єкті, вилученому з місця події?¹

Яким було положення зброї відносно потерпілого (перешкоди) з вогнестрільним пошкодженням?¹

77. Експертові, з урахуванням характеру питання, надаються: зброя, всі патрони, гільзи, кулі, дріб, пижі, які приєднані до справи як речові докази, порівняльні матеріали, предмети зі слідами пострілу.

Всі надані об'єкти повинні мати на упаковці або на прикріплених до них бітках індивідуалізуючі позначки (найменування, кількість, місця виявлення, наприклад: «дріб, що вилучений з трупа А., 4 дробини»). На предметах з пошкодженнями мають бути орієнтувальні позначки (зовнішній, внутрішній бік; верх, низ тощо).

78. Для вирішення питань про обставини пострілу (напрямок, дистанція, взаємне положення зброї та перешкоди тощо) експертові надаються предмети, на яких є сліди пострілу.

Крім об'єкта дослідження, експертові надсилаються протоколи слідчих оглядів, відтворення обстановки і обставин події, інших слідчих дій або виписки з них, що містять відомості, які можуть мати значення для вирішення постав-

¹ Дослідження цих питань відносно вогнестрільних пошкоджень на одязі, пов'язаних з одночасним нанесенням тілесних ушкоджень людині, належить до компетенції відділень медичної криміналістики бюро судово-медичної експертизи. В окремих випадках такі питання вирішуються комплексною медико-криміналістичною експертизою. Провідною установою слід призначити бюро судово-медичної експертизи.

лених питань. Є припустимим виклад цих відомостей в постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

Якщо особа, яка призначає експертизу, відчуває труднощі у визначенні даних, про які треба повідомити експерта, або у формулюванні питань, їй слід проконсультуватись з експертом (спеціалістом).

Якщо у справі раніше проводились судово-медичні та інші експертизи, пов'язані з даною експертизою, експертові надаються акти цих експертиз, фотознімки, рентгенограми, схеми тощо.

79. Зброю, яка направляється на експертизу, необхідно розрядити. Якщо прийомами, які звичайно застосовуються, розрядити її неможливо, то частини ударно-спускового механізму приводяться в положення, яке унеможливило випадковий постріл. На упаковці мають бути зроблені попереджувальні надписи.

80. Речові докази упаковуються окремо. При цьому повинен бути забезпечений захист їх від забруднення, пошкоджень та взаємного контакту у процесі транспортування. Дульний зріз зброї закривається чистою білою тканиною і обв'язується.

81. Вогнепальна зброя та боєприпаси направляються на експертизу нарочним. Їх пересилка поштою не допускається.

Експертиза вибухових пристроїв

82. Головними завданнями експертизи вибухових пристроїв є:

визначення належності об'єкта до вибухових пристроїв (боєприпасів) та визначення класифікаційної категорії пристрою;

визначення (опис) конструкції пристрою та способу його виготовлення;

встановлення здатності пристрою викликати вибух та можливості вибуху пристрою в конкретних умовах (струс, нагрівання тощо);

встановлення наявності в обставинах справи даних, що стосуються особи, яка виготовила саморобний вибуховий пристрій і привела його в дію.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи не підірвано в даному місці вибуховий пристрій? Якщо так, то до якого виду пристроїв він належить (які особливості його конструкції, країна-виробник тощо)?

Чи є предмети, знайдені на місці події (в тілі потерпілого), частинами вибухового пристрою? Якщо так, то до якого виду пристроїв вони належать?

Яким способом, саморобним чи промисловим, виготовлено вибуховий пристрій?

Який спосіб підриву був застосований в даному випадку?

Якщо підірвано боеприпаси, до якого виду вони належать (гранати, міни, снаряди тощо)?

Чи здатний даний пристрій викликати вибух? Якщо не здатний, то з яких причин?

Чи містять надані експертів матеріали дані, що вказують на характерні риси особистості виготовника вибухового пристрою (професійні навички, ступінь обізнаності з технологією виготовлення і використання вибухових пристроїв тощо)?

Чи однакова конструкція саморобного вибухового пристрою, частини якого знайдені на місці події, та макета, виготовленого гр-ном Н.?

83. Готуючи об'єкти для дослідження, необхідно дотримуватись таких правил.

83.1. Вибухові пристрої необхідно розрядити. В окремих випадках для здійснення цієї операції слід запросити експерта чи спеціаліста.

83.2. Експертів слід направити всі деталі (частини, уламки) вибухового пристрою (боеприпасів), знайдені на місці події.

83.3. Експертів разом з об'єктами, зібраними на місці події, включаючи об'єкти, вилучені з трупа потерпілого, обов'язково направляються протоколи огляду місця події, протоколи огляду трупів, окремих речових доказів з усіма додатками до цих протоколів (плани, схеми, фотознімки та ін.).

84. Об'єкти з місця події, на яких є свіжа кров, не можна упаковувати в герметичну тару, оскільки продукти її гниття можуть перешкодити дослідженню слідів вибухових речовин.

Експертиза вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу)

85. До основних завдань експертизи вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу) належать:

85.1. Встановлення факту належності даного об'єкта до вибухових речовин або речовин, які можна використати як компоненти для виготовлення вибухових речовин, порохових зарядів або піротехнічних засобів.

85.2. Встановлення способу виготовлення вибухових речовин.

85.3. Виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях.

85.4. Встановлення по продуктах розкладу вибухових речовин вихідної речовини, яка була використана для вибуху (пострілу).

85.5. Встановлення спільної родової (групової) приналежності вибухових речовин (порохових зарядів).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є дана речовина вибуховою? Якщо є, то якою саме?

Чи можуть використовуватись для виготовлення вибухівки дані речовини? Якщо так, то в якому сполученні?

Яким способом — промисловим чи саморобним, виготовлена дана вибухівка?

Чи є на предметі-носії (вказується, на якому саме) сліди вибухових речовин? Якщо так, то яких саме?

Чи є на даному предметі продукти розкладу вибухівки? Якщо так, то внаслідок розкладу якої вибухової речовини вони утворились?

Чи мають дані вибухові речовини (зазначаються порівнювані об'єкти) спільну родову (групову) приналежність?

Чи складали раніше вибухові речовини, надіслані на дослідження, єдину масу?

86. У справах, пов'язаних з вибухами, з місця події слід вилучати всі предмети або їх частини, на яких є сліди кіптяви. З епіцентру вибуху збираються зразки ґрунту (вибух на ґрунті), залишки штукатурки, бетону (вибух у приміщенні), деталі зі слідами оплавлення (вибух в автомобілі) тощо. Зразки упаковуються в герметичну тару (скляні ємкості, поліетиленові мішки тощо).

Обов'язково надається протокол огляду місця події з планом-схемою і фотографіями. Особа або орган, які призначають експертизу, мають перевірити, чи є в цих матеріалах відомості про пошкодження на предметах, що оточують місце події; наявність чи відсутність воронки та її параметри: діаметр, глибина, матеріал, на якому утворилась воронка (ґрунт, асфальт, залізобетон, деревина тощо); руйнування скла у вікнах (повне чи часткове) та відстані

цих вікон від місця вибуху; сліди вибуху на предметах (наявність кіптяви, характер та інтенсивність її розподілу тощо).

З потреби поповнення вихідних даних для проведення експертизи слід провести повторний огляд місця події, допит та інші слідчі дії.

Вибухові речовини, виявлені в невеликій масі, направляються повністю, в інших випадках — у зразках. Кожен об'єкт упаковується в окрему герметичну тару з дотриманням вимог, що стосуються транспортування вибухових речовин.

Якщо виникають утруднення, слід проконсультуватись з експертом (спеціалістом).

Експертиза матеріалів і речовин

87. В експертизі матеріалів і речовин розрізняють такі основні підвиди: експертиза волокон і волокнистих матеріалів; лакофарбових матеріалів і покриттів;

нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів;

наркотичних засобів, сильнодіючих речовин¹;

рідин, що містять спирт;

металів і сплавів;

полімерів, пластмас та скла.

Залежно від наявності обладнання і спеціалістів, в установах можуть досліджуватись матеріали і речовини, які не згадуються в цьому переліку.

При виникненні потреби в проведенні таких досліджень слід до призначення експертизи з'ясувати відповідні можливості тієї чи іншої установи.

88. Головними завданнями, спільними для всіх підвидів експертиз матеріалів і речовин, є:

виявлення на предметах обстановки місця події (предметах-носіях) мікрочастинок або мікрослідів певних матеріалів і речовин (частинок фарби, слідів пальномастильних матеріалів, слідів металізації, мікрОВОЛОКОН, частинок наркотичних засобів тощо);

визначення роду (виду) матеріалів і речовин за класифікаціями, що існують в науці, техніці та на виробництві

¹ Дослідження рослин (їх частин) з метою встановлення належності до об'єктів, що містять наркотичні речовини, становить компетенцію біологічної експертизи.

(за хімічним складом, фізичними властивостями, призначенням тощо);

встановлення спільної родової (групової) належності матеріалів і речовин;

встановлення походження матеріалів і речовин з певного джерела¹.

Експертиза волокон і волокнистих матеріалів

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сторонні волокна-накладення (мікрочастинки волокон), яка їх природа?

Чи є на одязі (зазначається предмет одягу, кому він належить) волокна-накладення спільної родової (групової) належності з волокнами, з яких виготовлена тканина іншого одягу (зазначається її назва, кому вона належить)?

Чи знаходились в контакті дані предмети одягу (інші об'єкти волокнистої природи)?

Чи є клаптик тканини, знайдений на місці події, частиною даного предмета одягу?

Чи є в піднігтьових зрізах даної особи мікрочастини волокон спільної родової (групової) належності з волокнами, з яких виготовлена тканина даного предмета одягу?

Експертиза лакофарбових матеріалів та покриттів

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сліди (нашарування, плями, бризки) або частинки лакофарбових матеріалів (покриттів)?

Чи є дана речовина фарбою, до якого виду фарби вона належить?

Чи походять дані частинки від стандартного лакофарбового покриття легкового (вантажного) автомобіля?

¹ Вирішення питання про походження матеріалів і речовин з певного джерела залежить від ряду особливостей об'єкта, а також від наявності в конкретній установі потрібного обладнання та спеціалістів. Тому з приводу постановки цього питання доцільно попередньо проконсультуватися з керівником експертної установи (керівником відповідного експертного підрозділу).

Чи придатні частинки фарби, знайдені на місці події (предметі-носії), для ідентифікації за ними конкретної пофарбованої поверхні?

Чи мають надані зразки лакофарбових речовин (частинок покриттів) спільну родову (групову) належність?

Чи не становили раніше окремі частини лакофарбового покриття одну пофарбовану поверхню?

Яким способом пофарбовано даний предмет?

Чи проводилось перефарбування даного предмета?

Експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на предметі-носії сліди нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів? Якщо є, то яких саме?

Чи належать дані речовини (рідини) до нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів? Якщо належать, то до якого їх роду (виду)?

Чи мають дані нафтопродукти та пально-мастильні матеріали спільну родову (групову) належність?

Чи не походять дані нафтопродукти та пально-мастильні матеріали з однієї ємкості?

Експертиза наркотичних засобів та сильнодіючих речовин

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на предметі-носії (зазначається, на якому саме) сліди наркотичних засобів (сильнодіючих речовин)? Якщо є, то яких саме?

Чи є даний засіб наркотичним (чи є дана речовина сильнодіючою) і яким (якою) саме?

Чи мають дані наркотичні засоби (сильнодіючі речовини) спільну родову (групову) приналежність?

Експертиза рідин, що містять спирт

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є в даній ємкості (склянці, банці тощо) або на поверхні предмета (одягу, паперу) сліди рідин, що містять спирт?

Чи належить дана рідина до міцних алкогольних напоїв? Якщо належить, то до якого їх виду?

Чи є дана рідина етиловим спиртом? Якщо так, то гідролізним чи ректифікатом?

Чи мають дані зразки спиртових рідин спільну родову (групову) належність?

Промисловим чи саморобним способом виготовлена спиртова рідина?

Чи придатний даний пристрій для виготовлення міцних спиртних напоїв?

Чи є дана маса брагою, придатною для виготовлення самогону?

Чи є рідина, знайдена на місці події, самогоном і чи не є вона частиною об'єму рідини, яка знаходилась у бутилі, вилученому у підозрюваного?

Чи відповідає за своїми характеристиками алкогольний напій в даній пляшці характеристикам напою, зазначеним на етикетці?

Експертиза металів і сплавів

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на об'єкті-носії (зазначається, на якому саме) сліди або мікрочастинки металу (сплаву) і якого (яких) саме?

З якого металу (сплаву) виготовлено даний об'єкт?

Чи мають дані металеві об'єкти (зазначається, які саме) спільну родову (групову) належність за матеріалом виготовлення?

Яка марка металу (сплаву) виготовленого виробу?

Чи складали раніше одне ціле дані частини металевих предметів (шматки дроту, труб тощо)?

Експертиза полімерів, пластмас та скла

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є на предметі-носії мікрочастинки полімерів, пластмас, скла?

До якого роду (виду) належить даний полімерний матеріал (пластмаса, скло)?

З якого виду полімерного матеріалу (пластмаси, скла) виготовлено даний предмет?

Чи мають дані зразки полімерних матеріалів (пластмаси, скла) спільну родову (групову) приналежність?

Чи не складали раніше одне ціле дані частини пластмаси (інших матеріалів)?

89. При підготовці об'єктів для дослідження слід дотримуватись таких правил.

89.1. Якщо матеріали і речовини виявлені у великій кількості, на дослідження направляються їх зразки. У випадках, коли вони (матеріали і речовини) становлять об'єми рідин або сипкі маси, зразки надаються у вигляді середніх проб.

При відборі середньої проби рідини останню потрібно збовтати, а потім відлити не менше як 1 л в окрему ємкість. Середня проба сипких речовин (піску, цементу та ін.) відбирається виїмками за допомогою щупа з різних за глибиною місць кожної ємкості (три-п'ять виїмок загальною масою 1,5–2 кг). При великих розмірах сховища проби слід відбирати в місцях, з яких найімовірніше походить частина сипкої речовини, яка досліджується (біля дверей, вікна, пролomu тощо).

89.2. Зразки ниток, мотузок, шпагатів надаються загальною довжиною не менше як 3 м, відрізками з різних місць об'єктів.

Зразок тканини повинен мати довжину 50–100 см. Якщо тканина має малюнок, він повинен повторюватись на зразку не менше трьох разів.

89.3. Якщо досліджуються нашарування або плями на предметах, експерту необхідно надати сам предмет. Нашарування і плями необхідно прикрити аркушем білого паперу або тканиною, закріпленою по краях.

Якщо вилучити предмет неможливо, надаються вирізки з плямами.

89.4. Предмети одягу та взуття, на яких припускається наявність волокон (інших мікрочастинок і нашарувань), необхідно загорнути кожний окремо в щільний білий папір (забороняється упаковувати їх в поліетиленові мішки, оскільки поліетилен має електростатичні властивості, під впливом яких локалізація мікрочастинок на об'єкті може зазнати змін).

89.5. Рідини слід наливати для транспортування в чистий скляний товстостінний посуд і закривати притертою скляною пробкою. Посуд, в якому пересилаються луги, закривається гумовою пробкою.

89.6. Предмети, які просочені маслами, жирами і масляними матеріалами, а також предмети, яким властиві

специфічні запахи, поміщують в скляний, щільно закритий посуд або в поліетиленові мішки, що заклеюються.

89.7. Наркотичні засоби саморобного виробництва, які мають певну форму (брикет, грудка тощо), поміщують в окремі упаковки, щоб зберегти їх форму.

Ґрунтознавча експертиза

90. Головними завданнями ґрунтознавчої експертизи є: виявлення на предметах-носіях мікронашарувань (часток) ґрунтового походження, визначення їх природи, а також встановлення спільної родової (групової) належності з наданими зразками;

встановлення походження ґрунту на предметах-носіях з певної ділянки місцевості (іншого місця події);

встановлення механізму утворення ґрунтових нашарувань.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи є нашарування ґрунту (об'єктів ґрунтово-мінерального походження) на предметі-носії (зазначається, на якому саме)?

Чи мають порівнювані об'єкти (нашарування на предметі-носії та ґрунт з місця події) спільну родову (групову) належність?

Чи походять дані об'єкти (зазначаються, які саме) з певної ділянки місцевості (іншого місця події)?

Який механізм утворення даних ґрунтових нашарувань?

Які ознаки, що вказують на особливості місця їх походження, мають нашарування на даному об'єкті?

91. При підготовці і призначенні ґрунтознавчої експертизи слід дотримуватись таких правил:

91.1. При дослідженнях ґрунтових об'єктів з метою встановлення їх походження з певної ділянки місцевості як порівняльні матеріали направляються зразки ґрунту з місця, де за припущенням слідчого (судді), знаходився предмет-носіє (місце виявлення трупа, слідів взуття тощо) та інших місць в межах ділянки, яка ідентифікується. Крім того, слід надавати контрольні зразки з суміжних ділянок, які відрізняються від тієї, яка ідентифікується, наприклад, з сусіднього поля, яке засіяно іншою культурою, з ділянки, яка має інший характер рослинності, інший профіль тощо.

Відбір зразків проводиться з урахуванням особливостей ділянки, яка ідентифікується.

Якщо ділянка має відносно однорідну поверхню, то відбираються два-три зразки з поверхневого шару місця контакту предмета-носія з ґрунтом і не менше двох контрольних зразків з кожної суміжної ділянки, яка відрізняється від тієї, що ідентифікується, а при відсутності таких відмінностей — з чотирьох сторін від місця події на відстані 20, 50, 100 м.

Якщо ділянка являє собою западину (яр, канаву, яму та ін.), зразки відбираються з дна і різних шарів стін, відкосів, а контрольні — з поверхні ґрунту біля западин та з суміжних ділянок місцевості.

Зразки відбираються з поверхневого шару ґрунту на глибині не більше 5 см масою 100–150 г і упаковуються в паперові пакети.

Всі зразки висушують на повітрі і поміщують у пакети.

З питань відбору зразків, якщо є така необхідність, слід проконсультуватися з експертом (спеціалістом) або запросити його для участі в цій дії.

91.2. До постанови (ухвали) про призначення експертизи слід додати протокол огляду місця події з планом-схемою. Якщо огляд предметів-носіїв ґрунту оформлено окремим протоколом, він також додається до постанови (ухвали) про призначення експертизи. Важливо, щоб у наданих експерту матеріалах були позначені місця відбору зразків ґрунту. Крім того, слід надати довідку про метеоумови за період від події до часу відбору зразків. Якщо в цей період на місці події проводились роботи, які могли змінити характеристики ґрунту (перекопування, будівельні, вантажні та інші роботи, внаслідок яких на ґрунті могли залишитись сторонні домішки), про це також слід повідомити експерта.

Кожний предмет, на якому виявлені нашарування ґрунту, упаковується окремо. До упаковок має прикріплюватись бирка із зазначенням номера зразка і місця його вилучення. Останні дані слід узгоджувати з планом-схемою місця події.

Біологічна експертиза

92. Біологічна експертиза досліджує об'єкти рослинного та тваринного походження. Ними найчастіше бувають:

листя, стебла, квіти, сіно, солома, кора, деревина, коріння, плоди, насіння, спори, пилок тощо;

похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся, пір'я, луска тощо);

продукти переробки рослинних та тваринних організмів (корми для тварин та птахів, борошно, шматки хутра та шкіри тощо);

продукти життєдіяльності рослинних і тваринних організмів (мед, камедь, екскременти та ін).

93. Головними завданнями біологічної експертизи є:

93.1. Встановлення належності об'єктів тваринного та рослинного походження (далі — біологічного походження) до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду та ін.), а також виявлення мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події (предметах-носіях).

93.2. Встановлення спільної родової (групової) приналежності декількох порівнюваних об'єктів.

93.3. Встановлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого.

93.4. Визначення біологічних характеристик стану об'єкта (стадії розвитку організму, причин та часу змін його стану, механізму пошкодження та ін.).

93.5. Встановлення належності об'єктів рослинного походження до наркотичних засобів.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Яка природа даного об'єкта? Якщо він біологічного походження, то яка його таксономічна приналежність?

Чи є на предметі-носії (зазначається, якому саме) мікрооб'єкти (частки) біологічного походження? Якщо є, то яка їх таксономічна приналежність?

Чи має дана маса (наприклад, зерно в мішку, вилучене в гр. А.) та зразки, вилучені в конкретному місці (наприклад, зразки зерна з певного сховища), спільну родову (групову) приналежність?

Чи є дані об'єкти частинами одного цілого (наприклад, гілля та стовбур, дві частини листа рослини тощо)?

Чи могли за певний строк статися ті або інші зміни в розвитку рослинного (тваринного) об'єкта (чи могла рослина за певний час вирости до наявних розмірів, чи могла комаха за певний час досягти стадії розвитку, в якій вона була виявлена тощо)?

Яка давність заселення трупа знайденими на ньому комахами (личинками комах)?

Чи є волосся, знайдене на предметі-носії (вказується, на якому), волоссям людини (тварини)? Якщо так, то чи має воно спільну родову (групову) приналежність з волоссям даної особи (особини)?

Який вік рослини, її частин?

Чи належить дана рослина (подрібнені частки рослини) до таких, що містять наркотичні речовини? Якщо так, то яка її таксономічна приналежність?

Чи складали раніше дані зразки наркотичних засобів одну масу?

Чи мають дані зразки наркотичних засобів спільну родову (групову) приналежність (за способом виготовлення, місцем вирощування тощо)?

94. Готуючи матеріали для дослідження, слід дотримуватись таких основних правил:

94.1. Якщо досліджувані об'єкти та об'єкти для порівняльного дослідження мають великі об'єми або маси, то вони направляються експертові у вигляді зразків.

94.1.1. Зразки сипких мас (зерно, борошно тощо) відбираються у вигляді середніх проб (див. п. 89.1 розділу «Експертиза матеріалів та речовин»).

94.1.2. Відбираючи зразки волосся з волосяного покриву тварин, слід виривати (вичісувати) їх з різних частин тіла (спини, шиї, ніг, боків, черева і, зокрема, у зоні пошкодженої частини тіла) по 50–100 волосин з кожного місця.

94.1.3. Якщо досліджується сіно або солома, то їх зразки повинні мати масу в межах 0,5–1 кг. Відібрані зразки загортають у папір, не стискаючи та не згинаючи стебел.

94.1.4. Екскременти тварин та гній висушують і по 100–120 г транспортують у закритих банках.

94.2. При дослідженні мікрооб'єктів експертові слід надсилати предмет-носії.

Місця на предметах-носіях, де знайдені плями або сліди біологічного походження, слід закрити чистим папером, закріплюючи його краї на предметі. Так само діють, коли сліди в процесі слідчого огляду не виявлені, але їх наявність у певному місці припускається.

Якщо предмет-носій надати експертові немає змоги, йому слід надати можливість оглянути цей предмет чи провести його дослідження за місцем його знаходження.

95. Головними завданнями автотехнічної експертизи є:

95.1. Встановлення несправностей транспортного засобу (далі — ТЗ), які загрожували безпеці руху, причин їх утворення та часу виникнення (до дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП) чи внаслідок неї або після неї), можливості виявлення несправності звичайно застосованими методами контролю за технічним станом ТЗ; визначення ступеня та механізму впливу несправності на виникнення та розвиток пригоди.

95.2. Встановлення механізму пригоди та його елементів: швидкості руху (при наявності слідів гальмування), гальмового та зупинного шляхів, траєкторії руху, віддалі, пройденої ТЗ за певні проміжки часу, та інших просторово-динамічних характеристик пригоди.

95.3. Встановлення того, як повинен був діяти водій ТЗ в даній дорожній ситуації відповідно до технічних вимог Правил дорожнього руху (далі — ПДР) та чи мав він з моменту виникнення небезпеки технічну можливість запобігти пригоді¹.

Коли експерт вважає, що небезпека для руху виникла не в той момент, який зазначено в постанові (ухвалі) про призначення експертизи, він має вказати мотиви незгоди з позицією слідчого (суду) і дати два варіанти вирішення поставленого питання.

Перед автотехнічною експертизою можуть бути поставлені й інші завдання, вирішення яких пов'язане з дослідженням технічного стану ТЗ, дорожньої обстановки і дій учасників дорожньої події.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

До пункту 95.1.

Які несправності, виходячи з вимог ПДР до технічного стану ТЗ, мала (мав) система (механізм, вузол, агрегат) даного ТЗ?

Яке значення мала дана несправність у виникненні ДТП?

¹ Момент виникнення небезпеки для руху, як правило, має встановлюватись слідчим (судом) і зазначатись у постанові (ухвалі) про призначення експертизи. Якщо у постанові (ухвалі) момент виникнення небезпеки не вказаний, то експерт, виходячи з аналізу дорожньої обстановки, вправі визначати його самостійно.

Коли, до ДТП чи у процесі її розвитку, виникли дані несправності?

Чи не має ТЗ ознак, які вказують на те, що наявні пошкодження або несправності не пов'язані з ДТП?

Яка причина відмови даного механізму, системи (рульового управління, гальмової системи та ін.) ТЗ?

Чи є відмова наслідком конструктивних недоліків системи (механізму) або порушення правил її (його) експлуатації?

Чи мав водій можливість виявити несправність до відмови системи або механізму?

Чи мав водій технічну можливість запобігти пригоді при наявності даної несправності?

До пункту 95.2.

Якою була швидкість ТЗ при даній довжині слідів гальмування (якщо сліди різної довжини або перериваються, на це слід вказати)?

Яка максимально припустима швидкість ТЗ за умови даної видимості дороги (зазначається, якою була видимість дороги)?

Яка максимально припустима швидкість ТЗ на закругленні дороги даного радіусу?

Яка найменша безпечна дистанція між ТЗ в умовах даної дорожньої обстановки?

Яка відстань необхідна для безпечного обгону попутного ТЗ в умовах даної дорожньої обстановки?

Який гальмовий та (або) зупинний шлях ТЗ за певної швидкості його руху в умовах даної дорожньої обстановки?

До пункту 95.3.

Як повинен був діяти водій в даній дорожній обстановці, виходячи з технічних вимог ПДР, з метою забезпечення безпеки руху?

Чи мав водій технічну можливість запобігти наїзду з моменту виникнення небезпеки для руху?

Чи відповідали дії водія технічним вимогам ПДР?

До пунктів 95.2 і 95.3.

З якою швидкістю рухався ТЗ? Якщо ця швидкість перевищувала встановлені обмеження (зазначається, які саме), то чи мав водій технічну можливість уникнути контакту з перешкодою (зазначається, якою саме), якщо ця швидкість не перевищувала припустиму?

Чи мав водій технічну можливість шляхом екстреного гальмування зупинити ТЗ з моменту виникнення небезпе-

ки для руху (вказується момент виникнення небезпеки), не доїжджаючи до потерпілого?

96. У постанові (ухвалі) про призначення автотехнічної експертизи повинні бути зазначені дані про параметри і стан дорожньої обстановки і дії учасників події, з яких має виходити експерт при проведенні досліджень (вихідні дані).

При призначенні експертизи обставин ДТП (пп. 95.2–95.3) необхідно, зокрема, вказувати: тип покриття дороги (асфальт, ґрунтова тощо), його стан (сухе, мокре, ожеледця та ін.), ширину проїзної частини, наявність і величину ухилів, наявність дорожніх знаків і розміток у районі ДТП, технічний стан ТЗ та його завантаженість; видимість і оглядовість дороги з місця водія, а в умовах обмеженої видимості — ще й видимість перешкоди; розташування ТЗ по ширині дороги, швидкість його руху¹; момент виникнення небезпеки для руху; відстань, яку подолав пішохід з моменту виникнення небезпеки для руху до моменту наїзду, швидкість руху пішохода або час його руху з моменту виникнення небезпеки до моменту наїзду; чи застосовував водій термінове гальмування і якщо застосовував, то яка довжина сліду гальмування до задніх коліс автомобіля (якщо сліди розташовані на ділянках дороги з різним покриттям, наприклад, на проїзній частині і узбіччі, потрібно зазначити довжину сліду окремо на кожній з ділянок); місце наїзду відносно до слідів гальмування (яку відстань пройшов ТЗ в стані гальмування до наїзду чи після наїзду на пішохода; якою частиною ТЗ було збито пішохода або якими частинами зіткнулись транспортні засоби; якщо ТЗ після залишення сліду гальмування до його остаточної зупинки рухався накатом, то яку відстань він пройшов у цьому стані)?

Якщо ДТП скоїв водій мотоцикла, крім того, зазначається: ручним та ножним гальмом чи одним з них (яким саме) гальмував водій; якщо на мотоциклі з коляскою був один пасажир, то де він знаходився (у колясці чи на задньому сидінні); якщо мотоцикл без коляски рухався в перекинутому стані, залишаючи сліди на дорозі — то відстань, на яку він перемістився в такому стані.

97. Якщо призначається експертиза технічного стану ТЗ (п. 95.1), в постанові (ухвалі) достатньо викласти факту-

¹ Швидкість руху вказується, якщо немає сліду гальмування.

лу справи і обставини, які стосуються особливостей об'єкта дослідження, знання яких може мати значення для експерта, наприклад, чи експлуатувався ТЗ після події; в якому стані перебували деталі (вузли), сполучені з деталями (вузлами), що досліджуються, тощо.

98. Якщо до моменту призначення експертизи слідчого (суду) не вдалося усунути протиріччя у вихідних даних, що були в справі, він має право зазначити в постанові (ухвалі) варіанти їх значень і отримати висновки відносно кожного з них.

99. Слідчий не має права вимагати від експерта, щоб той самостійно вибирав зі справи вихідні дані для проведення експертизи. Разом з тим слідчий може поставити перед експертом питання про технічну спроможність (неспроможність) тих чи інших даних, які є у справі.

100. Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експертові можуть надаватися всі матеріали кримінальної справи.

Якщо слідчий (суд) не може направити експертові всю кримінальну справу, він повинен надати: протокол огляду місця події разом зі схемою та іншими додатками; протокол огляду ТЗ; протокол відтворення обстановки і обставин події.

Транспортно-трасологічна експертиза

101. Головним завданням транспортно-трасологічної експертизи є:

ідентифікація по слідах, залишених ТЗ, певного його екземпляра або встановлення його типу, моделі;

визначення взаємного розташування ТЗ під час їх зіткнення;

визначення місця зіткнення ТЗ і місця наїзду на перешкоду (потерпілого), встановлення механізму утворення слідів.

Вирішення цих завдань здійснюється шляхом дослідження слідів, залишених ходовими та тими, що виступають, частинами ТЗ, на дорозі та елементах дорожньої обстановки. Тому призначати транспортно-трасологічну експертизу доцільно лише тоді, коли є можливість надати експертові об'єкти, які перебували в контакті, або матеріали справи, в яких зафіксовано сліди.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи залишені певні сліди (вказуються, які саме і на чому) ходовими частинами (колесами, шинами, гусеницями тощо) даного ТЗ?¹

Чи залишені сліди певними частинами даного ТЗ, що виступають?

До якого типу (марки, моделі) належить ТЗ, яким залишено дані сліди?

Яким було взаємне розташування транспортних засобів під час їх зіткнення?

Яким було взаємне розташування ТЗ і перешкоди (потерпілого) під час наїзду на останню (останнього)?²

Який з транспортних засобів під час їх зіткнення стояв, а який рухався?

На якому місці дороги сталося зіткнення транспортних засобів (наїзд на пішохода)?

Який механізм утворення слідів (удар, ковзання тощо)?

У якому напрямку відносно слідосприймаючої поверхні рухався ТЗ?

Хто з осіб, які перебували в ТЗ під час ДТП (вказуються прізвища, ім'я та по батькові осіб), перебував за кермом?

102. Для вирішення зазначених питань експертові надаються самі слідоутворюючі об'єкти (шини, деталі, що виступають, тощо) або експериментальні зліпки цих об'єктів (експериментальні відбитки шин на папері); предмети, на яких залишилися сліди зазначених об'єктів, або зліпки (масштабні фотознімки) цих слідів, а також протоколи огляду місця події з усіма додатками до них.

Якщо досліджуються сліди ТЗ на одязі (взутті) потерпілого, надається також акт судово-медичного дослідження пошкоджень на його тілі.

¹ Якщо слідоутворююча частина ТЗ за конструкцією знімається, то експертом ідентифікується ця частина, а не сам ТЗ. Умовивід про те, що ТЗ, на якому є ідентифікована частина, є тим об'єктом, який розшукується, може бути зроблено особою, яка оцінює висновок експерта, лише за умови, що ця частина не замінялась.

² Для вирішення питань про взаємне розташування ТЗ і потерпілого та про особу, яка керувала ТЗ, призначається комплексна судово-медична та транспортно-трасологічна експертиза.

Пожежно-технічна експертиза

103. Основними завданнями пожежно-технічної експертизи є встановлення осередку пожежі, шляхів і часу поширення горіння, причини виникнення пожежі, визначення пожежонебезпечних властивостей речовин і матеріалів, а також відповідності технічного стану об'єкта протипожежним нормам.

Перед пожежно-технічною експертизою можуть ставитись і інші завдання, пов'язані з розслідуванням (судовим розглядом) справ про пожежі, якщо для розв'язання цих завдань необхідні спеціальні знання в галузі пожежної справи.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Де знаходився осередок пожежі?

Якими шляхами поширювався вогонь від осередку пожежі?

Який час тривала пожежа?

Чим пояснюється найбільш інтенсивне горіння в даному місці об'єкта?

Чи можливе запалювання даної речовини (матеріалу) від даного джерела запалювання?

Чи можливе самозапалювання даних речовин (матеріалів) за певних умов конкретного випадку?

Яка температура самозаймання даної речовини (матеріалу)?

Яка максимальна температура горіння даних матеріалів?

Чи відповідав стан об'єкта вимогам правил пожежної безпеки? Якщо не відповідав, то чи вплинуло недотримання цих правил на виникнення і розвиток пожежі?

Чи не є причиною виникнення пожежі аварійний стан електричної мережі (коротке замикання, перевантаження тощо)?

Що було первинним: пожежа чи вибух?

З якої причини не спрацював автоматичний протипожежний пристрій?

Чи належним чином використовувалась протипожежна техніка під час гасіння даної пожежі?

104. Експертові слід надати протокол огляду місця пожежі з усіма додатками, протоколи відтворення обстановки

і обставин події, акт про пожежу та інші документи, складені службами пожежної охорони, а також речові докази.

Будівельно-технічна експертиза

105. Головними завданнями будівельно-технічної експертизи є:

105.1. Визначення вартості різного роду будівель та споруд.

105.2. Встановлення факту відповідності (невідповідності) збудованої або реконструйованої будівлі проекту вимогам будівельних норм і правил (БНіП).

105.3. Визначення вартості різного роду будівельних робіт (спорудження будівель, їх переобладнання, ремонт, благоустрій території та ін.).

105.4. Встановлення відповідності проектно-кошторисної документації вимогам БНіП та інших державних стандартів з питань будівництва.

105.5. Встановлення правильності складання державної звітності про виконання будівельних робіт.

105.6. Розробка варіантів поділу будинків і надвірних будівель відповідно до ідеальних часток кожного зі співвласників з підготуванням у необхідних випадках пропозицій щодо переобладнання об'єктів, залишення їх частин у спільній власності, а також визначенням грошової компенсації власнику, частка якого в натурі після поділу стала меншою за ідеальну.

105.7. Розробка варіантів порядку користування земельною ділянкою, на якій розташовані будівлі, що належать громадянам на правах спільної власності.

105.8. Визначення технічного стану будівель, споруд, інженерного обладнання (відсоток зношення, придатність до експлуатації, необхідність ремонту, наявність дефектів, причини, які їх викликали, та ін.).

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Яка дійсна (реальна) вартість (зазначається об'єкт) з урахуванням його фізичного зношення на момент оцінки?

Чи відповідає будівля (зазначається яка, місце її знаходження) проекту і вимогам будівельних норм і правил (БНіП)? Якщо не відповідає, то які є відступи від вимог БНіП?

Ті самі питання щодо реконструйованої будівлі.

Яка вартість будівельних робіт (переобладнання об'єкта, відбудовний ремонт тощо)?

Чи відповідає проектно-кошторисна документація (зазначається характер робіт і назва об'єкта) вимогам БНіП та інших державних стандартів з питань будівництва?

Чи були виконані на об'єкті роботи, про які йдеться в звітній документації (зазначається, які саме роботи)?

В якому обов'язі виконані будівельні роботи на даному об'єкті (вказуються реквізити об'єкта) та яка їх вартість?

Чи забезпечувала несуча спроможність даної конструкції (вказується об'єкт дослідження) безпечну експлуатацію будівлі?

Чи можливий, і в яких варіантах, поділ домоволодіння (зазначити якого саме) в натурі відповідно до ідеальних часток співвласників? Якщо такий поділ неможливий, то які є варіанти поділу в частках, близьких до ідеальних, і який розмір компенсації співвласникові, частка якого після поділу буде меншою за його ідеальну частку?

Які можливі варіанти порядку користування присадибною територією (вказується адреса) відповідно до ідеальної частки кожного зі співвласників домоволодіння?

Яка вартість частин домоволодіння після поділу?

Чи відповідає стан об'єкта технічним нормам, чи не перебуває він в аварійному стані?

Яка технічна причина аварії на даному об'єкті (зазначається характер аварії, де і коли вона відбулась)?

106. В ухвалі суду про призначення будівельно-технічної експертизи необхідно коротко викласти суть вимог позивача і заперечень відповідача. Разом з ухвалою суд повинен надати документацію, з якої експерт мав би змогу отримати вихідні дані для вирішення поставлених питань.

107. Для вирішення питання про вартість будівель та споруд експертові надсилається копія технічного паспорта БТІ (бюро технічної інвентаризації), а також копії документів або дані з них, якими сторони підтверджують свої позовні вимоги або заперечують їх.

108. Для вирішення питання про поділ домоволодіння слід повідомляти пропозиції сторін щодо такого поділу, якщо суд вважає за необхідне врахувати їх при підготовці варіантів поділу.

109. Якщо поставлено питання про відповідність збудованої або реконструйованої будівлі проекту і вимогам

БНіП, експертові надаються проект будівництва об'єкта та його кошторис, а також акт комісії про його прийняття до експлуатації.

Бухгалтерська експертиза

110. Головними завданнями бухгалтерської експертизи є встановлення:

110.1. Документальної обґрунтованості нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення, а також розміру завданої матеріальної шкоди.

110.2. Правильності документального оформлення операцій з приймання, зберігання, реалізації товарно-матеріальних цінностей і руху грошових коштів.

110.3. Відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій вимогам чинних нормативних актів з бухгалтерського обліку і звітності.

110.4. Кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечити дотримання вимог нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку і контролю.

110.5. Документальної обґрунтованості списання сировини, матеріалів, готової продукції і товарів.

110.6. Правильності визначення оподаткованого прибутку (доходу) підприємств різних форм власності та вирахування розмірів податків.

110.7. Документальної обґрунтованості вимог позивача і заперечень відповідача в частині, яка стосується ціни позову (зустрічного позову).

110.8. Недоліків в організації бухгалтерського обліку контролю, які сприяли або могли сприяти завданню матеріальної шкоди або перешкождали її своєчасному виявленню.

Перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язано з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності, складання балансів, записів в облікових реєстрах бухгалтерського обліку тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Чи підтверджується документально вказана в акті інвентаризації від (зазначаються реквізити акта) нестачі (надлишки) товарно-матеріальних цінностей (товарів, тари)

на суму (зазначається сума) на даному підприємстві (установі, організації) за період (зазначити)?

В який період утворилась нестача, яку встановлено актом інвентаризації від (зазначити дату) у сумі (зазначити суму), і хто відповідав за збереження товарно-матеріальних цінностей (грошових коштів) у цей період?

В якій сумі обчислюється розмір матеріальної шкоди, завданої (зазначається кому) у зв'язку з нестачею, яку встановлено інвентаризацією (акт інвентаризаційної комісії від (зазначити дату)?

Чи підтверджуються документально висновки ревізії (зазначаються реквізити акта ревізії) в частині, що стосується завищення обсягу і вартості виконаних робіт?

Чи підтверджується документально зазначене в акті податкової адміністрації (вказуються реквізити акта) заниження прибутку виробничо-комерційною фірмою (назва фірми) за період (зазначається, за який)? Якщо підтверджується, то чи правильно вирахована сума додаткових податків, які фірма має внести до бюджету?

Чи підтверджується документально вказаний в позовній заяві А. розмір завданої йому шкоди у зв'язку з невиконанням відповідачем Б. умов договору (зазначається, якого)?

Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку і контролю, сприяли завданню матеріальної шкоди (виникненню нестачі, необґрунтованому нарахуванню і виплаті заробітної плати, премій), і хто зобов'язаний був забезпечити додержання цих вимог?

Чи обґрунтовано сплачена заробітна плата (зазначається, кому і за який період) за дану роботу? Якщо необґрунтовано, то в якій сумі?

Чи не завищена в документах фактична наявність (зазначити найменування товару) на суму (зазначити суму) за інвентаризаційним описом від (зазначити дату) над їх максимально можливим залишком в (зазначити підприємство) за станом на (зазначити дату)?

111. Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експертові слід надати документи бухгалтерського обліку, які містять відомості — вихідні дані для вирішення поставлених питань. Такими документами можуть бути: прибуткові та видаткові накладні, ордери, зві-

ти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книжки, матеріали інвентаризації, акти ревізій, табелі, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, головні книги, баланси та інші первинні та зведені документи бухгалтерського обліку і звітності.

Якщо ведення бухгалтерського обліку механізовано, експертові надаються документи на машинних носіях (роздруки реєстрів бухгалтерського обліку).

Якщо експертиза призначається з метою перевірки висновків документальної ревізії, в постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід зазначити, які саме висновки і з яких причин викликають сумнів (суперечать іншим зібраним у справі доказам, оспорюються заінтересованими особами, непереконливо обґрунтовані ревізорами та ін.).

Якщо слідчий або суд зазнають труднощів у визначенні документів, які необхідні для надання експертного висновку, їм слід звернутися за консультацією до спеціаліста.

Документи мають бути систематизованими (за епізодами діяння, періодами тощо), підшитими, прошнурованими та пронумерованими.

Товарознавча експертиза

112. До числа об'єктів товарознавчої експертизи, яка провадиться в експертних установах, належать: будівельні, меблеві, ювелірні, косметичні, галантерейні, канцелярські товари, одяг, взуття, побутова техніка, фото-, радіо- та відео-апаратура і матеріали, обчислювальна техніка. Об'єктами експертизи цього виду можуть бути й інші товари, якщо в експертній установі є фахівці відповідної спеціалізації.

Різновидом товарознавчої експертизи є автомобільно-товарознавча експертиза (автотоварознавча експертиза), об'єктами якої є автотранспортні засоби і їх комплектуючі.

113. Головними завданнями товарознавчої експертизи є:

113.1. Визначення належності товарів (надалі — товарна продукція) до класифікаційних категорій, які прийняті

у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність тощо).

113.2. Визначення якісних змін товарної продукції.

113.3. Визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, у процесі експлуатації).

113.4. Встановлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника.

113.5. Визначення вартості товарної продукції, в т. ч. з урахуванням часткової втрати її товарних якостей у зв'язку з експлуатаційним зношенням і пошкодженнями від впливу зовнішніх факторів.

113.6. Визначення відповідності упакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

З якого виду тканини виготовлений даний виріб?

Які товарні характеристики уривка тканини, знайденого на місці події?

Чи складали комплект спортивні брюки з трупа А. та куртка, знайдена у будинку підозрюваного К.?

Чи відповідає маркування виробу його характеристикам за державним стандартом (ДСТУ)?

Чи відповідає співвідношення компонентів матеріалу даної тканини вимогам ДСТУ?

Чи має даний виріб виробничі дефекти? Якщо так, то які саме?

Які фактори спричинили пошкодження (зазначається характер пошкоджень) даного виробу?

Чи відповідає даний виріб вимогам ДСТУ? Якщо не відповідає, то чи придатний він для реалізації і за яких умов?

Чи правильно визначена сортність виробу? Якщо неправильно, то до виробів якого сорту його слід віднести?

Яка вартість даного виробу за цінами, які були на момент його придбання (зазначається час придбання)?

Яка дійсна (реальна) вартість даного виробу з урахуванням його зношення?

Яка дійсна (реальна) вартість домашнього майна, зазначеного в позовній заяві, з урахуванням його зношення?

Який дійсний (реальний) розмір шкоди, заподіяної майну А. пожежею?

Яким способом — саморобним чи промисловим, виготовлено даний виріб?

Вітчизняного чи зарубіжного виробництва даний виріб? Якщо зарубіжного, то в якій країні його вироблено?

Чи забезпечували умови складських приміщень на даній базі збереження товарної продукції?

Чи забезпечували дані тара і прийоми упакування товарної продукції її зберігання?

114. В постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід зазначити суть позовних вимог або обставини кримінальної справи, у якій призначено експертизу.

Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експерту надається об'єкт дослідження. Громіздкі предмети досліджуються за місцезнаходженням. Якщо ці об'єкти знаходяться за місцем проживання громадян, то особа або орган, які призначили експертизу, зобов'язані забезпечити експертові можливість їх огляду. У цивільних справах експертний огляд об'єктів дослідження має провадитись у присутності зацікавлених осіб.

Якщо перед експертом поставлено питання про вартість майна, особа або орган, які призначили експертизу, мають зазначити — за станом на який час належить вирішувати поставлене питання.

На експертизу може бути поставлене питання про вартість відсутнього майна. В цих випадках особа або орган, які призначили експертизу, повинні зазначити, на підставі яких матеріалів справи, що містять відомості про відсутні об'єкти, повинна провадитись експертиза (рахунки, товарно-транспортні накладні, описи у позовних заявах, протоколах допиту потерпілих та ін.), і надати експертові ці матеріали (їх копії) або привести ці відомості у постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

115. Об'єкти дослідження направляються експертові в упаковці, яка забезпечує їх зберігання.

Автотоварознавча експертиза

116. До числа основних завдань автотоварознавчої експертизи належать визначення залишкової вартості транспортних засобів (далі — ТЗ), їх деталей, вузлів та агрегатів, а також розміру матеріальної шкоди, завданої власнику або володільцю ТЗ внаслідок пошкодження останнього.

Перед автотоварознавчою експертизою можуть ставитись також питання про складові основного завдання або споріднені з ним, якщо такі питання мають значення для цивільно-правових і адміністративно-правових відносин, пов'язаних з придбанням і експлуатацією автотранспортних засобів.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Яка залишкова вартість автомобіля (зазначається його марка і державний реєстраційний номер), пошкодженого внаслідок ДТП (іншої події)?

Яку грошову суму становить матеріальна шкода, завдана володільцеві автомобіля (зазначається прізвище, ім'я та по батькові володільця, марка автомобіля, його державний реєстраційний номер) внаслідок... (зазначається подія, що призвела до матеріальної шкоди)?

Яка первинна (дійсна) вартість автомобіля (зазначається марка, рік виготовлення)?¹

Чи укомплектовано ТЗ відповідно до нормативно-технічної документації підприємств-виробників? Якщо ні, то в чому саме полягає недокомплект?

В якому році виготовлено даний ТЗ (агрегат, вузол, деталь)?

До якого типу належить даний двигун, які його основні характеристики?²

Чи придатний ТЗ (його деталі, вузли, агрегати) до подальшої експлуатації?

Чи піддавався ТЗ (його деталі, вузли, агрегати) ремонтно-відновлювальним роботам? Якщо так, то яким саме? Яка якість виконаних робіт?

Чи можливо провести ремонтно-відновлювальні роботи пошкодженого ТЗ (його деталей, вузлів, агрегатів)? Якщо можливо, то який об'єм, характер і вартість цих робіт?

Чи замінювались у ТЗ окремі його деталі, вузли, агрегати? Якщо замінювались, то які саме?

Яким є експлуатаційне зношення ТЗ (його деталей, вузлів, агрегатів)?

Який процентний показник залишкової вартості ТЗ (деталей, вузлів, агрегатів)?

¹ Такого роду питання можуть стосуватись окремих деталей, вузлів та агрегатів ТЗ.

² Такого ж роду питання можуть стосуватись кузова, шасі тощо.

117. На дослідження експертові надаються ТЗ та документація, що стосується його реєстрації, матеріали розслідування події, що призвела до матеріальної шкоди, а також документи, в яких зафіксовані інші вихідні дані, необхідні для вирішення поставленого питання.

Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів

118. Основними завданнями експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів є:

встановлення технічного стану комп'ютерної техніки; виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення;

встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам; встановлення авторства програмного продукту; визначення вартості програмного продукту; визначення вартості комп'ютерної техніки.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Які технічні несправності має даний комп'ютер або його окремі блоки та пристрої і як ці несправності впливають на роботу комп'ютера (блока, пристрою)?

Чи міститься на даному носії якась інформація, і якщо так, то яке її цільове призначення?

Чи є на носії інформація, що була знищена, і чи можна її відновити?

Чи можна за допомогою даного програмного продукту реалізувати функції, передбачені технічним завданням на його розробку?

Чи можливе вирішення певного завдання за допомогою даного програмного продукту?

Чи відповідає стиль програмування досліджуваного програмного продукту стилю програмування певної особи?

Чи відповідають прийоми і засоби програмування, що використовувалися при створенні досліджуваного програмного продукту, прийомам і засобам, які властиві даному програмісту?

Яка вартість програмного забезпечення (на час його придбання, вилучення, проведення експертизи)?

Яка вартість окремих модулів, що входять до складу програмного продукту?

Яка вартість комп'ютерної техніки (окремих комплектуючих) на час придбання (вилучення, проведення експертизи)?

119. Для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, експертові надається сам комп'ютерний носій, а також комп'ютерний комплекс, до складу якого входить досліджуваний носій. В деяких випадках можна обмежитися наданням тільки комп'ютерного носія. Про можливість проведення такого дослідження слід попередньо проконсультуватись з експертом (спеціалістом).

120. Для встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам, а також вартості програмного продукту експертові надається носій з копією досліджуваного програмного продукту і еталонна (дистрибутивна) копія програмного продукту. У разі відсутності дистрибутивної копії програмного продукту не слід відмовлятися від призначення експертизи, оскільки в окремих випадках її можна провести за наявності копії програмного продукту.

121. Для дослідження технічного стану і визначення вартості комп'ютерної техніки експертові надається сама комп'ютерна техніка, а також технічна документація до неї.

Вилучення блоків комп'ютерної техніки слід доручати експертові (спеціалістові).

122. Для встановлення авторства досліджуваного програмного продукту експертові надаються самі програми у вигляді вихідних текстів, бібліотечних та виконуваних модулів, а також програми (вихідні тексти, бібліотечні та виконувані модулі), що створені особою, щодо якої перевіряється версія, чи вона є автором досліджуваного продукту.

123. Щоб визначити, які саме об'єкти слід надавати експертові в кожному конкретному випадку, доцільно отримати консультацію експерта (спеціаліста) в галузі комп'ютерної техніки.

Психологічна експертиза

124. Психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви у поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

125. Психологічна експертиза призначається на стадії попереднього та судового слідства у карних та цивільних справах. Об'єктом експертизи є психічно здорові особи, які визнані судово-психіатричною експертизою осудними (підозрювані, обвинувачені, свідки, потерпілі, позивачі, відповідачі: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку).

126. Психологічна експертиза також може бути частиною комплексного експертного дослідження, якщо у слідства чи суду виникають питання, вирішення яких потребує синтезування спеціальних знань з різних галузей науки (психолого-психіатрична експертиза, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна та психолого-автотехнічна експертиза). До цього переліку належать також психолого-почеркознавча експертиза та психолого-лінгвістична експертиза, що знаходяться наразі у стадії наукової розробки.

127. Головним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості;

мотивотвірних чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів;

закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їх розвитку та індивідуальних її властивостей.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань

Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа, що зумовили характер її протиправних дій або злочину чи злочинної діяльності (зазначаються ті, які мають значення для суду чи слідства: підвищена агресивність, підкореність, жорстокість, нерішучість, етичні орієнтації, соціальні установки, мотиваційна сфера тощо)?

Які психологічні особисті якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертна особа? У якому зв'язку вони знаходяться з обставинами, що досліджуються у справі?

Чи могли індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи суттєво вплинути на її поведінку під час скоєння нею протиправних дій (або злочину)?

Який індивідуально-рольовий статус має підекспертний у злочинній групі (лідер, підвладний, ведений тощо) і чи це зумовлено його індивідуально-психологічними властивостями та особливостями соціально-психологічної структури злочинної групи (злочинного угруповання)?

Які особливості мають психологічні чинники сексуально-насильницької поведінки підекспертного (у справах про статеві злочини)?

Чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її показань у справі?

Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, особливості одного з них чи обох), мотиваційні чинники вплинули на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини — виховна поведінка здійснювано-го ними виховного процесу?

Чи має оцінка сімейної ситуації дитиною залежність від впливу з боку батьків та інших дорослих?

Чи має підекспертна особа зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості і виникли внаслідок впливу певних обставин (зазначити обставини: безпідставне обвинувачення, незаконне позбавлення волі, наклеп, образа, заподіяння шкоди її громадським інтересам тощо)?

Чи спроможна підекспертна особа, з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо), усвідомлювати реальний зміст власних дій та у повній мірі свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки?

Чи здатна підекспертна особа, з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку, правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання?

Чи мали суттєвий вплив індивідуально-психологічні особливості та емоційний стан підекспертної особи на її поведінку в аварійній ситуації (у справах щодо управління транспортом або механізмами і автоматизованими системами на виробництві тощо)?

Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій в емоційному стані (і в якому саме (сильний страх, пригніченість, розгубленість, відчай, емоційний стрес, фрустрація тощо), що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку (або, згідно зі справою, на діяльність, виконання професійних обов'язків)?

Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій у стані фізіологічного афекту як психологічної підстави сильного душевного хвилювання?

В якому емоційному стані перебувала підекспертна особа у період, який передував її самогубству?

Чи виник емоційний стан підекспертної особи у період, який передував її самогубству, внаслідок дій обвинуваченого (зазначити: насильство, дії, які кваліфікуються як погрози, жорстоке ставлення чи систематичне приниження людської гідності тощо)?

Чи здатна підекспертна особа, виходячи з рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей і емоційного стану, правильно розуміти характер та значення скоюваних з нею дій та здійснювати опір (у справах про статеві злочини)?

Чи здатна підекспертна особа, з урахуванням рівня її розумового розвитку та індивідуально-психологічних особливостей, розуміти характер та фактичний зміст власних дій, керувати ними та передбачати їх наслідки?

Чи має підекспертна особа відхилення у психічному розвитку, які не є виявами психічного захворювання? Якщо має, то якими саме є їх ознаки?

Чи вплинули (і яким чином) індивідуальні властивості психічних процесів підекспертної особи (вказати залежно від того, що має значення у справі: пам'ять, увага, сприймання, мислення, особливості емоційних реакцій) чи функціонування сенсорних процесів (зір, слух, нюх тощо) на адекватність сприйняття нею особливостей та змісту ситуації (зазначити наявні ознаки ситуації, що досліджується у справі), на їх відтворення у показаннях?

Для проведення дослідження суд або слідство надає експертові можливість психологічного обстеження підекспертного та матеріали справи.

Необхідно надати: медичну документацію, особову справу, шкільні характеристики і характеристики з місця роботи, свідчення співучнів, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей, з якими підекспертний близько спілкувався. У свідченнях рідних та близьких повинні бути відображені особливості його розвитку та поведінки, умов життя, оточення, притаманні йому схильності, захоплення, інтереси. За наявності потрібно надати щоденники, листи, продукти творчості підекспертного.

Особливу увагу слід приділити свідченням або відомостям про особливості поведінки підекспертного у проблемних ситуаціях (конфлікти, покарання, втрати тощо) та свідченням про особливості його емоційного стану в обставинах, що цікавлять суд та слідство (безпосередньо у момент

подій, що досліджуються у справі, у час, що передував подіям, а також після їх завершення).

Психологічна експертиза може бути об'єктивною лише за умов автентичних показань, тобто таких, які не залежать від будь-якого стороннього впливу.

ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ІНСТРУКЦІ ПРО ПРОВЕДЕННЯ ВИКОНАВЧИХ ДІЙ

Наказ Міністерства юстиції України від

15 грудня 1999 р. № 74/5

ЗАРЕЄСТРОВАНО

**в Міністерстві юстиції України 15
грудня 1999 р. за № 865/4158**

На виконання Закону України «Про виконавче провадження» наказую:

1. Затвердити Інструкцію про проведення виконавчих дій (додається) та ввести її в дію з 1 січня 2000 року.

2. Заступнику Міністра — директору Департаменту державної виконавчої служби Тертичному В.Г. довести зазначену Інструкцію до відома підпорядкованих відділів державної виконавчої служби та забезпечити контроль за її виконанням.

3. Визнати такою, що не застосовується на території України, Інструкцію про виконавче провадження, затверджену наказом Міністра юстиції СРСР від 15 листопада 1985 року № 22.

ЗАТВЕРДЖЕНО

наказом Міністерства юстиції України
від 15 грудня 1999 р. № 74/5

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в Міністерстві юстиції України
15 грудня 1999 р. за № 865/4158

ІНСТРУКЦІЯ ПРО ПРОВЕДЕННЯ ВИКОНАВЧИХ ДІЙ (Витяг)

Ця Інструкція розроблена на виконання Закону України «Про виконавче провадження» (далі — Закон), визначає умови та порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), що відповідно до Закону, інших нормативно-правових актів підлягають примусовому виконанню в разі невиконання їх у добровільному порядку.

2.2. Участь у виконавчому провадженні експерта або спеціаліста

2.2.1. Для з'ясування та роз'яснення питань, що виникають при здійсненні виконавчого провадження й потребують спеціальних знань, державний виконавець з власної ініціативи або за заявою сторін призначає своєю постановою (додаток 2) експерта або спеціаліста, а при потребі — кількох спеціалістів або експертів.

Як експерт або спеціаліст може бути запрошена будь-яка дієздатна особа, яка має потрібні знання, кваліфікацію, досвід роботи у відповідній галузі. Експерт має бути віднесеним до Реєстру атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян.

Експерт або спеціаліст зобов'язаний дати письмовий висновок з питань, що поставлені йому державним виконавцем, а також давати усні пояснення та рекомендації щодо дій, які виконуються в його присутності.

2.2.2. Експерт або спеціаліст має право на винагороду за надані ним послуги, розмір якої визначає начальник відповідного відділу державної виконавчої служби за розрахунком, поданим експертом або спеціалістом (якщо розмір винагороди перевищує 500 грн, то її визначає началь-

ник відділу Державної виконавчої служби за погодженням з начальником відповідного відділу державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції, за розрахунком, поданим експертом або спеціалістом), (але не більше ніж передбачено Інструкцією про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, державної виконавчої служби, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710). Ця винагорода та інші витрати на проведення експертизи належать до витрат, пов'язаних із здійсненням виконавчих дій. Про виплату винагороди державний виконавець вносить постанову, яка затверджується начальником відділу державної виконавчої служби (додаток 3).

(Пункт 2.2.2 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства юстиції України від 20.02.2002 р. № 9/5)

2.2.3. За відмову або ухилення від дачі висновку чи за дачу завідомо неправдивого висновку експерт несе відповідальність, передбачену законом, про що він має бути попереджений державним виконавцем.

РЕЕСТР*

**атестованих судових експертів Харківського науково-дослідного
інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса**

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові експерта	Дата рішення та строк дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації	Номер свідоцтва про присвоєння кваліфікації	Якою установою присвоєно кваліфікацію	Вид експертної спеціальності	№ протоколу	Юридична (домашня) адреса, телефон
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Абросимова Валентина Герасимівна	31.05.2000 до 31.05.2005	109	ХНДІСЕ	1.1. Дослідження почерку і підписів	17	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
2.	Авдєєва Галина Костянтинівна	06.07.2000 до 06.07.2005	289	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	49	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		06.07.2000 до 06.07.2005	289	ХНДІСЕ	8.5. Дослідження скла, кераміки та виробів з них 8.9. Дослідження металів і сплавів	50	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

* Реєстр станом на 1 січня 2004 року. Відповідно до підтвердження та присвоєння кваліфікації судового експерта реєстр постійно змінюється.

1	2	3	4	5	6	7	8
		29.04.2002 до 29.04.2007	495	ХНДІСЕ	4.3. Криміналістичне дослідження транспортних засобів; дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків	30	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		03.09.2002 до 03.09.2007	289	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав 13.3. Дослідження, пов'язані з охороною прав на винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції 13.4. Дослідження, пов'язані з охороною прав на промислові зразки 13.5. Дослідження, пов'язані з охороною прав на сорти рослин і породи тварин 13.6. Дослідження, пов'язані з охороною прав на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, зазначення походження товарів	61	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Аврієнко Ірина до 01.05.2004 експерта	03.08.2003 до 03.08.2005	588	ХНДІСЕ	13.7. Дослідження, пов'язані з охороною прав на типографію інтегральних мікросхем 13.8. Дослідження, пов'язані з охороною прав на конфіденційну інформацію 13.9. Економічні дослідження, пов'язані з використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності	81	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
2.	Аврієнко Ірина до 01.05.2004 експерта	09.09.2003 до 09.09.2008	289	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини	54	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
3.	Аврієнко Андрій Вікторович	15.10.2002 до 15.10.2007	636	ХНДІСЕ	10.9. Комп'ютерно-технічні дослідження	74	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
4.	Адаменко Олександр Григорович	01.10.2003 до 01.10.2006	661	ХНДІСЕ	13.6. Дослідження, пов'язані з охороною прав на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, зазначення походження товарів	62	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
5.	Андрусенко Ганна Олександрівна	05.09.2001 до 05.09.2006	585	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	82	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
6.	Аніщенко Ольга Вікторівна	12.05.2003 до 12.05.2008	516	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	33	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		02.07.2001 до 02.07.2006	516	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження докумен- тів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження докумен- тів фінансово-кредитних операцій	64	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
7.	Аракелова Людмила Василівна	07.06.2001 до 07.06.2004	576	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів	57	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
8.	Афанасьєв Леонід Валентинович	17.07.2003 до 17.07.2006	244	ХНДІСЕ	10.5. Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці 10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	52	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
9.	Балинян Тетяна Євгенівна	21.07.2000 до 21.07.2005	290	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знярядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	54	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		21.07.2000 до 21.07.2005	290	ХНДІСЕ	8.3. Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них 8.6. Дослідження наркотичних, сильнодійних і отруйних речовин	55	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		21.07.2000 до 21.07.2005	290	ХНДІСЕ	9.1. Дослідження об'єктів рослинного походження. 9.2. Дослідження об'єктів тваринного походження	56	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
10.	Баранов Павло Юрійович	20.06.2003 до 20.06.2006	656	ХНДІСЕ	13.9. Економічні дослідження, пов'язані з використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності	44	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
11.	Башкіров Геннадій Борисович	01.10.2003 до 01.10.2006	271	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками	56	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		30.07.2002 до 30.07.2005	271	ХНДІСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	51	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
12.	Безвесільний Віктор Данилович	22.01.2003 до 22.01.2008	397	ХНДІСЕ	10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	1	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		13.01.1999 до 13.01.2004	397	ХНДІСЕ	10.5. Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці	67	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
13.	Бобрицький Сергій Михайлович	19.08.1999 до 19.08.2004	494	ХНДІСЕ	12.1. Оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання	47	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		17.10.2000 до 17.10.2005	494	ХНДІСЕ	7.1. Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису 7.2. Дослідження диктора за фізичними параметрами усної мови 7.3. Дослідження акустичних сигналів та середовищ	73	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
14.	Боголюбова Наталія Леонідівна	12.05.2003 до 12.05.2008	417	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	34	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		07.06.2000 до 07.06.2005	417	ХНДІСЕ	11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	29	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		02.07.2001 до 02.07.2006	417	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій	62	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
15.	Бондаренко Ганна Данилівна	14.03.2001 до 14.03.2006	35	ХНДІСЕ	2.1. Дослідження реквізитів документів 2.3. Дослідження друкарських форм	34	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.03.2001 до 14.03.2006	35	ХНДІСЕ	6.1. Дослідження фото зображень та технічних засобів їх виготовлення 6.2. Ідентифікація особи за ознаками зовнішності за фотознімками	35	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
16.	Бондаренко Руслан Олексійович	17.10.2000 до 17.10.2005	337	ХНДІСЕ	10.9. Комп'ютерно-технічні дослідження	74	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		19.07.2001 до 19.07.2006	337	ХНДІСЕ	7.1. Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису	74	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
17.	Борисенко Сергій Павлович	17.12.2001 до 17.12.2006	608	ХНДІСЕ	10.9. Комп'ютерно-технічні дослідження	121	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
18.	Боровик Петро Антонович	03.09.2002 до 03.09.2005	627	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав 13.3. Дослідження, пов'язані з охороною прав на винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції 13.4. Дослідження, пов'язані з охороною прав на промислові зразки 13.6. Дослідження, пов'язані з охороною прав на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, зазначення походження товарів	61	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
					13.8. Дослідження, пов'язані з охороною прав на конфіденційну інформацію 13.9. Економічні дослідження, пов'язані з використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності		
19.	Брендель Ольга Іванівна	12.12.2000 до 12.12.2005	546	ХНДІСЕ	7.1. Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису 7.2. Дослідження диктора за фізичними параметрами усної мови 7.3. Дослідження акустичних сигналів та середовищ	81	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		18.04.2003 до 18.04.2008	546	ХНДІСЕ	4.3. Криміналістичне дослідження транспортних засобів; дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків	22	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		15.04.2003 до 15.04.2008	546	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав	19	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
20.	Варюшичев Сергій Миколайович	15.02.2001 до 15.02.2006	551	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної при- годи 10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	1	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		29.11.2002 до 29.11.2007	551	ХНДІСЕ	10.4. Транспортно- трасологічні дослідження	94	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
21.	Васильченко Олена Миколаївна	15.10.2002 до 15.10.2005	635	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	73	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
22.	Вербицький Віталій Вікторович	14.06.2000 до 14.06.2005	529	ХНДІСЕ	5.1. Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу	38	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		04.05.2001 до 04.05.2006	529	ХНДІСЕ	8.9. Дослідження металів і сплавів	46	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
23.	Вертій Ганна Іванівна	18.04.2003 до 18.04.2008	648	ХНДІСЕ	7.1. Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису 7.2. Дослідження диктора за фізичними параметрами усної мови 7.3. Дослідження акустичних сигналів та середовищ	23	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
24.	Волобуєва Світлана Владиславівна	02.06.1999 до 02.06.2004	184	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини	68	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		19.08.1999 до 19.08.2004	184	ХНДІСЕ	8.9. Дослідження металів і сплавів	48	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		29.04.2002 до 29.04.2007	184	ХНДІСЕ	4.3. Криміналістичне дослідження транспортних засобів; дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків	29	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		11.11.2003 до 11.11.2008	184	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	75	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.11.2003 до 14.11.2008	184	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав	79	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
25.	Вул Семен Мусійович	13.06.2003 до 13.06.2006	277	ХНДІСЕ	1.2. Дослідження писемного мовлення	35	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
26.	Гайдамакіна Діана Ігорівна	18.09.2000 до 18.09.2005	537	ХНДІСЕ	1.1. Дослідження почерку і підписів	63	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
27.	Гайдаржі Інна Олександрівна	20.06.2003 до 20.06.2008	155	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками	48	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		30.07.2002 до 30.07.2007	155	ХНДІСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	55	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
28.	Глебова Наталія Іванівна	24.06.1999 до 24.06.2004	485	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди	33	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		29.11.2002 до 29.11.2007	485	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	91	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
29.	Горяїнова Наталія Миколаївна	30.01.2002 до 30.01.2007	613	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	13	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		20.11.2002 до 20.11.2007	613	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	80	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
30.	Гриненко Людмила Григорівна	14.03.2001 до 14.03.2006	43	ХНДІСЕ	1.1. Дослідження почерку і підписів	26	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
31.	Губанова Ірина В'ячеславівна	25.05.2000 до 25.05.2005	307	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	13	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
32.	Губарева Вікторія Миколаївна	10.08.2000 до 10.08.2005	535	ХНДІСЕ	12.1. Оцінка машин, облад- нання, сировини та товарів народного споживання	60	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
33.	Данець Сергій Віталійович	20.11.2002 до 20.11.2007	642	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди	87	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		25.03.2003 до 25.03.2008	642	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	14	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
34.	Даньшина Клавдія Михайлівна	09.09.1999 до 09.09.2004	496	ХНДІСЕ	8.4. Дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів 8.6. Дослідження наркотичних, сильнодіяючих і отруйних речовин 8.7. Дослідження спиртомістких сумішей	51	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		07.12.1999 до 07.12.2004	496	ХНДІСЕ	5.1. Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу	75	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
35.	Дереча Лариса Миколаївна	23.03.1999 до 23.03.2004	480	ХНДІСЕ	9.2. Дослідження об'єктів тваринного походження	22	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.03.2001 до 14.03.2006	480	ХНДІСЕ	8.3. Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них	17	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
36.	Дмитрієв Валерій Олександрович	20.06.2003 до 20.06.2008	418	ХНДІСЕ	10.5. Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці	50	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
37.	Довженко Ольга Василівна	14.03.2001 до 14.03.2006	32	ХНДІСЕ	1.1. Дослідження почерку і підписів 1.2. Дослідження писемного мовлення	25	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
38.	Долуда Анатолій Олександрович	11.12.2002 до 11.12.2005	486	ХНДІСЕ	15.1. Мистецтвознавчі дослідження	96	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
39.	Донцова Ольга Сергіївна	30.01.2002 до 30.01.2007	460	ХНДІСЕ	12.1. Оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання	10	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
40.	Дорошенко Олександр Федорович	03.09.2002 до 03.09.2005	628	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав 13.3. Дослідження, пов'язані з охороною прав на винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції	64	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
					13.4. Дослідження, пов'язані з охороною прав на промислові зразки		
					13.6. Дослідження, пов'язані з охороною прав на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, зазначення походження товарів		
					13.8. Дослідження, пов'язані з охороною прав на конфіденційну інформацію		
					13.9. Економічні дослідження, пов'язані з використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності		
41.	Дубинка Вікторія Іванівна	23.03.1999 до 23.03.2004	177	ХНДІСЕ	8.5. Дослідження скла, кераміки та виробів з них	29	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		30.03.2001 до 30.03.2006	177	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	38	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		14.05.2002 до 14.05.2007	177	ХНДІСЕ	4.3. Криміналістичне дослідження транспортних засобів; дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків	40	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		11.11.2003 до 11.11.2008	177	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини	71	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		11.11.2003 до 11.11.2008	177	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав	72	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
42.	Дьякова Галина Дмитрівна	06.07.2000 до 06.07.2005	287	ХНДІСЕ	8.1. Дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів 8.2. Дослідження полімерних матеріалів, пластмас і виробів з них 8.6. Дослідження наркотичних, сильнодіючих і отруйних речовин	46	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		06.07.2000 до 06.07.2005	287	ХНДІСЕ	5.1. Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу	47	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
43.	Дьяченко Олександр Федорович	17.12.2001 до 17.12.2006	365	ХНДІСЕ	7.1. Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису 7.2. Дослідження диктора за фізичними параметрами усної мови 7.3. Дослідження акустичних сигналів та середовищ	119	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
44.	Євдокименко Світлана Вікторівна	29.04.2002 до 29.04.2005	481	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	27	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
45.	Єфімова Світлана Михайлівна	04.05.2001 до 04.05.2006	565	ХНДІСЕ	8.1. Дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів	43	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
46.	Захарова Інна Петрівна	21.07.2000 до 21.07.2005	291	ХНДІСЕ	8.3. Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них	53	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
47.	Зозуля Володимир Юрійович	13.02.2003 до 13.02.2008	645	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності. 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	11	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
48.	Золотарьов Юрій Олексійович	29.11.2002 до 29.11.2005	644	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної при- годи	89	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
49.	Зубова Наталія Олегівна	14.03.2001 до 14.03.2006	235	ХНДІСЕ	2.1. Дослідження реквізитів документів 2.3. Дослідження друкарських форм	30	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
50.	Іваненко Наталія Геннадіївна	16.12.2003 до 16.12.2008	673	ХНДІСЕ	1.1. Дослідження почерку і підписів	96	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
51.	Іванов Юрій Борисович	20.06.2003 до 20.06.2006	655	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	41	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
52.	Іванова Ольга В'ячеславівна	02.07.2001 до 02.07.2004	579	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	60	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
53.	Ільченко Борис Михайлович	29.04.2002 до 29.04.2007	484	ХНДІСЕ	10.5. Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці	23	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
54.	Ісаєнко Людмила Олексіївна	25.05.2000 до 25.05.2005	276	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	9	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		02.07.2001 до 02.07.2006	276	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження докумен- тів про економічну діяльність підприємств і організацій	63	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.05.2002 до 14.05.2007	276	ХНДІСЕ	11.3. Дослідження докумен- тів фінансово-кредитних операцій	38	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
55.	Каплін Роман Борисович	30.07.2002 до 30.07.2005	495	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку корис- тування земельними ділян- ками	56	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		30.07.2002 до 30.07.2005	495	ХНДІСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	57	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
56.	Капустник Костянтин Вікторович	02.07.2001 до 02.07.2006	471	ХНДСЕ	11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження докумен- тів фінансово-кредитних операцій	65	ХНДСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		29.04.2002 до 29.04.2007	471	ХНДСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	25	ХНДСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
57.	Карюгін Володимир Іванович	29.04.2002 до 29.04.2005	470	ХНДСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	26	ХНДСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
58.	Кириленко Світлана Анатоліївна	18.09.2000 до 18.09.2005	127	ХНДСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку корис- тування земельними ділян- ками	64	ХНДСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		30.07.2002 до 30.07.2007	127	ХНДСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	52	ХНДСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
59.	Клімчук Алла Федорівна	06.07.2000 до 06.07.2005	301	ХНДІСЕ	8.4. Дослідження нафтопродуктів і пальномастильних матеріалів 8.7. Дослідження спиртомістких сумішей	48	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
60.	Ковкін Віктор Миколайович	24.06.1999 до 24.06.2004	487	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	35	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.03.2001 до 14.03.2006	487	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди 10.3. Дослідження деталей транспортних засобів 10.4. Транспортно-трасологічні дослідження	22	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
61.	Ковкін Олександр Вікторович	02.07.2001 до 02.07.2006	578	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	59	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		19.07.2001 до 19.07.2006	578	ХНДІСЕ	11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	71	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		30.01.2002 до 30.01.2007	578	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій	11	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
62.	Ковш В'ячеслав Васильович	04.05.2001 до 04.05.2004	567	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	45	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		19.07.2001 до 19.07.2006	567	ХНДІСЕ	11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	72	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		30.01.2002 до 30.01.2007	567	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій	12	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
63.	Когут Сергій Олександрович	19.12.2000 до 19.12.2003	549	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини 4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	88	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		19.12.2000 до 19.12.2003	549	ХНДІСЕ	8.6. Дослідження наркотичних, сильнодіяючих і отруйних речовин	89	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
64.	Козир Микола Іванович	11.11.2003 до 11.11.2006	541	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	77	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
65.	Коломійцев Олександр Вікторович	04.05.2001 до 04.05.2004	564	ХНДІСЕ	3.1. Дослідження вогнепальної зброї 3.2. Дослідження боєприпасів і слідів пострілу	42	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
66.	Коновалова Віолета Омелянівна	19.12.2000 до 19.12.2003	375	ХНДІСЕ	2.1. Дослідження реквізитів документів	90	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		19.12.2000 до 19.12.2003	375	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини	91	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		19.12.2000 до 19.12.2003	375	ХНДІСЕ	14.1. Психологічні дослідження	92	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
67.	Корчан Микола Семенович	29.04.2002 до 29.04.2007	60	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної при- годи 10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів 10.3. Дослідження деталей транспортних засобів 10.4. Транспортно- трасологічні дослідження	31	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
68.	Кривошеев Володимир Іванович	09.09.1999 до 09.09.2004	280	ХНДІСЕ	2.1. Дослідження реквізитів документів 2.2. Дослідження матеріалів документів 2.3. Дослідження друкарсь- ких форм	50	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		04.05.2001 до 04.05.2006	280	ХНДІСЕ	8.9. Дослідження металів і сплавів	47	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
69.	Крижна Валентина Миколаївна	03.09.2002 до 03.09.2005	629	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав 13.3. Дослідження, пов'язані з охороною прав на винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції 13.4. Дослідження, пов'язані з охороною прав на промислові зразки 13.6. Дослідження, пов'язані з охороною прав на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, зазначення походження товарів	65	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
70.	Криштоп Андрій Юрійович	23.03.1999 до 23.03.2004	469	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди	13	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		29.11.2002 до 29.11.2007	469	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів 10.4. Транспортно-трасологічні дослідження	95	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
71.	Кузніченко Людмила Вікторівна	21.01.1999 до 21.01.2004	465	ХНДІСЕ	1.1. Дослідження почерку і підписів	6	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		17.12.2001 до 17.12.2006	465	ХНДІСЕ	1.2. Дослідження писемного мовлення	111	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
72.	Кучеренко Раїса Йосипівна	15.02.2001 до 15.02.2006	402	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками	4	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		30.07.2002 до 30.07.2007	402	ХНДІСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	54	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
73.	Лабінцев Віктор Олексійович	11.12.2002 до 11.12.2007	40	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди 10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів 10.4. Транспортно- трасологічні дослідження	98	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
74.	Лабінцева Наталія Вікторівна	07.12.1999 до 07.12.2004	504	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	61	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
75.	Леус Алла Миколаївна	22.01.2003 до 22.01.2006	512	ХНДІСЕ	14.1. Психологічні дослі- дження	3	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
76.	Лозовий Андрій Іванович	19.07.2001 до 19.07.2006	150	ХНДІСЕ	12.2. Визначення вартості автомобіля, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу	75	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		19.07.2001 до 19.07.2006	150	ХНДІСЕ	12.1. Оцінка машин, облад- нання, сировини та товарів народного споживання	49	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
77.	Лошманова Галина Василівна	20.06.2003 до 20.06.2008	110	ХНДІСЕ	2.1. Дослідження реквізитів документів 2.3. Дослідження друкарських форм	47	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.03.2001 до 14.03.2006	110	ХНДІСЕ	2.2. Дослідження матеріалів документів	31	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
78.	Малько Юрій Миколайович	07.12.1999 до 07.12.2004	507	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди	64	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		29.11.2002 до 29.11.2007	507	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	90	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
79.	Мамонтова Людмила Вікторівна	25.03.2003 до 25.03.2008	410	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	15	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		25.03.2003 до 25.03.2008	410	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій	16	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
					11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій		
80.	Манченко Вадим Юрійович	17.12.2001 до 17.12.2006	609	ХНДІСЕ	8.3. Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них	122	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		13.02.2003 до 13.02.2008	609	ХНДІСЕ	9.2. Дослідження об'єктів тваринного походження	6	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		09.09.2003 до 09.09.2008	609	ХНДІСЕ	8.6. Дослідження наркотичних, сильнодіяючих і отруйних речовин	55	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
81.	Манякіна Олена Валеріївна	19.01.2000 до 19.01.2005	513	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	4	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
82.	Матюшенко Віталій Миколайович	17.07.2003 до 17.07.2008	415	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого по частинах 4.3. Дослідження змінених номерів та знищених рельєфних знаків	53	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		30.03.2001 до 30.03.2006	415	ХНДСЕ	4.1. Дослідження слідів людини	40	ХНДСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
83.	Мацак Наталія Анатоліївна	01.10.2003 до 01.10.2008	659	ХНДСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку корис- тування земельними ділян- ками 10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	59	ХНДСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
84.	Мацкєєв Віктор Борисович	15.02.2002 до 15.02.2005	463	ХНДСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку корис- тування земельними ділян- ками	14	ХНДСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
85	Мельниченко Наталія Сергіївна	16.12.2003 до 16.12.2008	670	ХНДІСЕ	8.3. Дослідження волокнистих матеріалів і покрить	93	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
86.	Мисик Олена Сергіївна	12.05.2003 до 12.05.2008	650	ХНДІСЕ	8.1. Дослідження лакофарбових матеріалів і покрить	28	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
87.	Михайлюк Валентин Іванович	20.06.2003 до 20.06.2006	657	ХНДІСЕ	13.3. Дослідження, пов'язані з охороною прав на винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції 13.4. Дослідження, пов'язані з охороною прав на промислові зразки. 13.9. Економічні дослідження, пов'язані з використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності	49	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
88.	Михальський Олег Олександрович	03.10.2001 до 03.10.2006	353	ХНДІСЕ	12.2. Визначення вартості автотранспорту, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу	91	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
89.	Могильницький-Ємельянов Михайло Сергійович	01.10.2003 до 01.10.2006	257	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками	60	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		30.07.2002 до 30.07.2007	257	ХНДІСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	60	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
90.	Мотін Олег Миколайович	06.07.2000 до 06.07.2005	284	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини 4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	51	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
91.	Нардід Лілія Василівна	22.01.2003 до 22.01.2008	33	ХНДІСЕ	8.1. Дослідження лакофарбових матеріалів і покрить 8.2. Дослідження полімерних матеріалів, пластмас і виробів з них	2	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		21.07.2000 до 21.07.2005	33	ХНДІСЕ	5.1. Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу	52	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
92.	Нарижний Леонід Васильович	30.01.2002 до 30.01.2005	159	ХНДІСЕ	12.1. Оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання 12.2. Визначення вартості автотранспорту, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу	9	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
93.	Небесна Любов Петрівна	14.03.2001 до 14.03.2004	52	ХНДІСЕ	1.1. Дослідження почерку і підписів	27	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
94.	Нефьодова Людмила Сергіївна	07.12.1999 до 07.12.2004	505	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	62	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
95.	Нікітюк Віталій Григорович	15.02.2001 до 15.02.2006	313	ХНДІСЕ	3.1. Дослідження вогнепальної зброї 3.2. Дослідження боєприпасів і слідів пострілу	3	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		29.04.2002 до 29.04.2007	313	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знярядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	24	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
96.	Носатенко Юлія Олександрівна	13.06.2003 до 13.06.2008	336	ХНДІСЕ	4.3. Криміналістичне дослідження транспортних засобів; дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків	36	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		02.06.1999 до 02.06.2004	336	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини	69	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		02.07.2001 до 02.07.2006	336	ХНДІСЕ	3.2. Дослідження боєприпасів і слідів пострілу	66	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		02.07.2001 до 02.07.2006	336	ХНДІСЕ	8.1. Дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів	67	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		18.04.2003 до 18.04.2008	336	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права. 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав	24	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		11.11.2003 до 11.11.2008	336	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	73	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. тел. (057) 772-60-23
97.	Пантюшенко Анатолій Михайлович	19.08.1999 до 19.08.2004	38	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	73	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.03.2001 до 14.03.2006	38	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди 10.3. Дослідження деталей транспортних засобів 10.4. Транспортно-трасологічні дослідження	21	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
98.	Поздняков Генріх Олександрович	14.03.2001 до 14.03.2006	326	ХНДІСЕ	12.2. Визначення вартості автотранспорту, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу	23	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
99.	Поляков Сергій Валерійович	19.07.2001 до 19.07.2006	339	ХНДІСЕ	10.9. Комп'ютерно-технічні дослідження	73	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
100.	Понікаров Валерій Дмитрович	14.06.2000 до 14.06.2005	530	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	39	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
101.	Пономаренко Наталія Іванівна	02.07.2001 до 02.07.2004	580	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	61	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		25.03.2003 до 25.03.2008	580	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження докумен- тів фінансово-кредитних операцій	17	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
102.	Посохов Артур Сергійович	04.05.2001 до 04.05.2006	563	ХНДІСЕ	12.1. Оцінка машин, облад- нання, сировини та товарів народного споживання	41	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
103.	Присталенко Елеонора Рубенівна	01.10.2003 до 01.10.2006	660	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності 11.3. Дослідження докумен- тів про економічну діяльність	61	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
104.	Прокопенко Олександр Олександрович	14.03.2001 до 14.03.2006	12	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	18	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.03.2001 до 14.03.2006	12	ХНДІСЕ	8.3. Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них 8.6. Дослідження наркотичних, сильнодіяючих і отруйних речовин	19	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.03.2001 до 14.03.2006	12	ХНДІСЕ	9.1. Дослідження об'єктів рослинного походження 9.2. Дослідження об'єктів тваринного походження	20	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
105.	Пугачова Ірина Леонідівна	23.03.1999 до 23.03.2004	483	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками	25	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		30.07.2002 до 30.07.2007	483	ХНДІСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	53	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
106.	Пугачова Людмила Федорівна	18.09.2000 до 18.09.2005	539	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку корис- тування земельними ділян- ками	66	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		30.07.2002 до 30.07.2007	539	ХНДІСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	58	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
107.	Пустовойтова Оксана Михайлівна	07.06.2001 до 07.06.2004	577	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів. 10.7. Розподіл земель та визначення порядку корис- тування земельними ділян- ками	58	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
108.	Радченко Світлана Вікторівна	01.10.2003 до 01.10.2008	538	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів	57	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
					10.7. Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками		
		01.10.2003 до 01.10.2008	538	ХНДІСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	58	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
109.	Разіна Людмила Кирилівна	25.05.2000 до 25.05.2005	275	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	11	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		19.07.2001 до 19.07.2006	275	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій	70	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		30.07.2002 до 30.07.2005	275	ХНДІСЕ	11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	47	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
110.	Редько Вадим Станіславович	27.07.1999 до 27.07.2004	493	ХНДІСЕ	12.2. Визначення вартості автотранспорту, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу	46	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
111.	Решетнікова Наталія Альбертівна	13.02.2003 до 13.02.2008	404	ХНДІСЕ	10.5. Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці	10	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
112.	Рибкіна Тетяна Миколаївна	12.05.2003 до 12.05.2008	651	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	29	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
113.	Рогова Раїса Степанівна	19.05.1999 до 19.05.2004	482	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	24	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		05.09.2001 до 05.09.2006	482	ХНДІСЕ	11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	83	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
114.	Рябухіна Вікторія Олександрівна	13.02.2003 до 13.02.2008	398	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини 4.3. Криміналістичне дослідження транспортних засобів; дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків	8	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		23.03.1999 до 23.03.2004	398	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	26	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		18.04.2003 до 18.04.2008	398	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав	25	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
115.	Сабадаш Володимир Вікторович	13.02.2003 до 13.02.2008	403	ХНДІСЕ	10.5. Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці	9	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		03.09.2002 до 03.09.2007	403	ХНДІСЕ	13.4. Дослідження, пов'язані з охороною прав на промислові зразки	62	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
116.	Савкіна Тетяна Василівна	12.01.2000 до 12.01.2005	511	ХНДІСЕ	14.1. Психологічні дослідження	2	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
117.	Салтевський Михайло Васильович	30.01.2002 до 30.01.2005	345	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини 4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	1	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
					4.3. Криміналістичне дослідження транспортних засобів; дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків		
		30.01.2002. до 30.01.2005	345	ХНДІСЕ	7.1. Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису	2	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
118.	Свидло Володимир Олексійович	29.04.2002 до 29.04.2007	620	ХНДІСЕ	7.1. Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису	22	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		18.04.2003 до 18.04.2008	620	ХНДІСЕ	7.2. Дослідження диктора за фізичними параметрами усної мови 7.3. Дослідження акустичних сигналів та середовищ	21	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		15.04.2003 до 15.04.2008	620	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав	18	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
119.	Свищов Володимир Микитович	13.01.1999 до 13.01.2004	461	ХНДІСЕ	8.9. Дослідження металів і сплавів	2	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
120.	Свідерський Олександр Олександрович	07.12.1999 до 07.12.2004	508	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної при- годи	65	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		29.11.2002 до 29.11.2007	508	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	92	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
121.	Сергієнко Євген Миколайович	07.12.1999 до 07.12.2004	509	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної при- годи	66	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
122.	Сила Наталія Вікторівна	17.12.2001 до 17.12.2006	350	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної при- годи	120	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		29.11.2002 до 29.11.2007	350	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	93	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
123.	Сирих Василь Миколайович	14.06.2000 до 14.06.2005	532	ХНДІСЕ	10.8. Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки	43	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
124.	Сиротенко- Кацман Наталія Вадимівна	14.03.2001 до 14.03.2006	98	ХНДІСЕ	1.1. Дослідження почерку і підписів	24	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
125.	Сімакова- Єфремян Елла Борисівна	21.07.2000 до 21.07.2005	292	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, хо- лодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	57	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		21.07.2000 до 21.07.2005	292	ХНДІСЕ	8.6. Дослідження наркотич- них, сильнодіючих і отруйних речовин	58	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		29.04.2002 до 29.04.2007	494	ХНДІСЕ	4.3. Криміналістичне дослі- дження транспортних засо- бів; дослідження ідентифіка- ційних номерів та рельєфних знаків	28	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		11.12.2002 до 11.12.2007	396	ХНДІСЕ	3.1. Дослідження вогне- пальної зброї 3.2. Дослідження боєприпа- сів і слідів пострілу	97	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
126.	Скорик Ігор Миколайович	10.09.2002 до 10.09.2007	394	ХНДІСЕ	12.2. Визначення вартості автомобіля транспорту, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу	68	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
127.	Слабунов Володимир В'ячеславович	20.11.2002 до 20.11.2007	643	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди	88	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		25.03.2003 до 25.03.2008	643	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	13	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
128.	Собакар Іван Степанович	23.03.1999 до 23.03.2004	399	ХНДІСЕ	3.1. Дослідження вогнепальної зброї 3.2. Дослідження боєприпасів і слідів пострілу	71	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		23.03.1999 до 23.03.2004	399	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	72	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		11.12.2002 до 11.12.2007	399	ХНДІСЕ	5.2. Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху	100	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
129.	Солошенко Анатолій Дмитрович	16.12.200 до 16.12.2008	671	ХНДІСЕ	8.6. Дослідження наркотичних, сильнодійних і отруйних речовин	94	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
					8.7. Дослідження спирто-містких сумішей		
130.	Сомов Віктор Веніамінович	07.12.1999 до 07.12.2004	348	ХНДІСЕ	10.4. Транспортно-трасологічні дослідження	76	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		05.09.2001 до 05.09.2006	348	ХНДІСЕ	3.1. Дослідження вогнепальної зброї 3.2. Дослідження боєприпасів і слідів пострілу	80	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		05.09.2001 до 05.09.2006	348	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	81	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		11.12.2002 до 11.12.2007	348	ХНДІСЕ	5.2. Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху	99	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		18.04.2003 до 18.04.2008	348	ХНДІСЕ	2.1. Дослідження реквізитів документів	26	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
131.	Сохранич Тетяна Вікторівна	22.01.2003 до 22.01.2008	42	ХНДІСЕ	1.1. Дослідження почерку і підписів	4	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
132.	Старов Олексій Михайлович	13.06.2003 до 13.06.2008	531	ХНДІСЕ	10.5. Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці	37	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
133.	Стебіх Олександр Ігорович	14.06.2000 до 14.06.2005	239	ХНДІСЕ	12.2. Визначення вартості автомобототранспорту, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу	40	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		11.11.2003 до 11.11.2008	239	ХНДІСЕ	12.1. Оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання	76	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
134.	Стьопін Роман Сергійович	07.12.1999 до 07.12.2004	503	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	60	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.05.2002 до 14.05.2007	503	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій. 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	42	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
135.	Стьопін Сергій Михайлович	25.05.2000 до 25.05.2005	274	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	8	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
136.	Суєтнова Ольга Іванівна	31.05.2000 до 31.05.2005	267	ХНДІСЕ	1.1. Дослідження почерку і підписів	18	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
137.	Тарусін Анатолій Дмитрович	06.07.2000 до 06.07.2005	288	ХНДІСЕ	8.1. Дослідження лакофар- бових матеріалів і покрить 8.4. Дослідження нафтопродуктів і пально- мастильних матеріалів 8.6. Дослідження наркотич- них, сильнодіяльних і отруйних речовин 8.7. Дослідження спирто- містких сумішей	45	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
138.	Трухан Володимир Феодосійович	25.05.2000 до 25.05.2005	237	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	12	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		19.07.2001 до 19.07.2006	237	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження докумен- тів про економічну діяльність підприємств і організацій	69	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		30.07.2002 до 30.07.2007	237	ХНДІСЕ	11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	48	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
139.	Тулупов Сергій Дмитрович	20.06.2003 до 20.06.2006	436	ХНДІСЕ	10.5. Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці	46	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
140.	Тютюнников Іван Іванович	25.05.2000 до 25.05.2005	266	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	10	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.05.2002 до 14.05.2007	266	ХНДІСЕ	11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	43	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.05.2002 до 14.05.2007	266	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій	44	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
141.	Фокін Денис Іванович	20.11.2002 до 20.11.2005	640	ХНДІСЕ	12.2. Визначення вартості автотранспорту, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу	82	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
142.	Хлесткова Олена Олексіївна	27.07.1999 до 27.07.2004	34	ХНДІСЕ	8.6. Дослідження наркотичних, сильнодіючих і отруйних речовин	38	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.03.2001 до 14.03.2006	34	ХНДІСЕ	8.8. Дослідження ґрунтів	28	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.03.2001 до 14.03.2006	34	ХНДІСЕ	9.1. Дослідження об'єктів рослинного походження	29	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
143.	Хомутенко Олексій Васильович	14.05.2002 до 14.05.2007	621	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	32	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
144.	Цимбал Михайло Леонідович	19.12.2000 до 19.12.2005	548	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини 4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	86	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
145.	Черкасов Юрій Анатолійович	10.09.2002 до 10.09.2005	630	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку корис- тування земельними ділян- ками	67	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
146.	Черних Юлія Миколаївна	20.11.2002 до 20.11.2007	641	ХНДІСЕ	8.3. Дослідження волокнист- их матеріалів і виробів з них	83	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		13.02.2003 до 13.02.2008	641	ХНДІСЕ	9.1. Дослідження об'єктів рослинного походження	7	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
147.	Чубенко Тетяна Михайлівна	29.04.2002 до 29.04.2007	618	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів лю- дини	20	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		11.11.2003 до 11.11.2008	618	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, хо- лодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	74	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
148.	Чумаченко Наталія Леонідівна	04.05.2001 до 04.05.2006	566	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	44	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
149.	Чухлата Валентина Вікторівна	14.05.2002 до 14.05.2005	623	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	34	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
150.	Шамрай Тетяна Михайлівна	07.06.2001 до 07.06.2006	573	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку корис- тування земельними ділян- ками	54	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		30.07.2002 до 30.07.2007	573	ХНДІСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	50	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
151.	Шармар Валентина Олександрівна	15.10.2002 до 15.10.2007	634	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	72	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
152.	Шеметова Надія Олександрівна	29.04.2002 до 29.04.2007	619	ХНДІСЕ	7.1. Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису	21	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		11.11.2003 до 11.11.2008	619	ХНДІСЕ	7.2. Дослідження диктора за фізичними параметрами усної мови 7.3. Дослідження акустичних сигналів та середовищ	69	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		11.11.2003 до 11.11.2008	619	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав	70	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
153.	Шепітько Валерій Юрійович	13.06.2003 до 13.06.2008	376	ХНДІСЕ	2.1. Дослідження реквізитів документів	38	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		13.06.2003 до 13.06.2008	376	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини	39	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		13.06.2003 до 13.06.2008	376	ХНДІСЕ	14.1. Психологічні дослідження	40	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
154.	Щербаковська Лариса Петрівна	14.03.2001 до 14.03.2006	73	ХНДІСЕ	2.1. Дослідження реквізитів документів 2.2. Дослідження матеріалів документів 2.3. Дослідження друкарських форм	32	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		14.03.2001 до 14.03.2006	73	ХНДІСЕ	6.1. Дослідження фотозображень та технічних засобів їх виготовлення 6.2. Ідентифікація особи за ознаками зовнішності за фотознімками	33	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
155.	Щокіна Валентина Миронівна	13.01.1999 до 13.01.2004	462	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	3	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
156.	Яковлев Володимир Павлович	24.06.1999 до 24.06.2004	62	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	70	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		30.07.2002 до 30.07.2007	62	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди 10.4. Транспортно-трасологічні дослідження	60	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

1	2	3	4	5	6	7	8
		10.09.2002 до 10.09.2007	62	ХНДІСЕ	10.3. Дослідження деталей транспортних засобів	66	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
157.	Яковлева Ірина Вікторівна	15.04.2003 до 15.04.2008	647	ХНДІСЕ	13.1. Дослідження об'єктів авторського права 13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав	20	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
158.	Ясінов Ісаак Ісаакович	27.07.1999 до 27.07.2004	296	ХНДІСЕ	4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	45	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		27.07.1999 до 27.07.2004	296	ХНДІСЕ	8.3. Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них 8.6. Дослідження наркотичних, сильнотоксичних і отруйних речовин	46	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
		27.07.1999 до 27.07.2004	296	ХНДІСЕ	9.1. Дослідження об'єктів рослинного походження 9.2. Дослідження об'єктів тваринного походження	47	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23
159.	Ячина Аліса Сергіївна	12.01.2000 до 12.01.2005	510	ХНДІСЕ	14.1. Психологічні дослідження	1	ХНДІСЕ, 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-а. Тел. (057) 772-60-23

РЕЄСТР
атестованих судових експертів Полтавського відділення Харківського
науково-дослідного інституту судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові експерта	Дата рішення та строк дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації	Номер свідоцтва про присвоєння кваліфікації	Якою установою присвоєно кваліфікацію	Вид експертної спеціальності	№ протоколу	Юридична (домашня) адреса, телефон
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Бардаков Анатолій Іванович	30.01.2002 до 30.01.2005	452	ХНДІСЕ	12.2. Визначення вартості автотранспорту, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу	6	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
2.	Вегерчук Наталія Вікторівна	07.06.2001 до 07.06.2006	571	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	52	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
3.	Возненко Володимир Васильович	11.11.2003 до 11.11.2008	667	ХНДІСЕ	3.2. Дослідження боєприпасів і слідів пострілу	68	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. тел. (05322) 7-35-77

1	2	3	4	5	6	7	8
4.	Волик Григорій Леонтійович	07.06.2001 до 07.06.2006	570	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів	51	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
		05.09.2001 до 05.09.2006	570	ХНДІСЕ	10.7. Розподіл земель та визначення порядку ко- ристування земельними ділянками	86	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
5.	Гайдар Василь Миколайович	07.06.2001 до 07.06.2004	574	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності 11.3. Дослідження докумен- тів фінансово-кредитних операцій	55	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
6.	Даценко Ольга Сергіївна	15.02.2002 до 15.02.2005	614	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	16	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77

1	2	3	4	5	6	7	8
7.	Денисенко Лариса Петрівна	03.10.2001 до 03.10.2004	588	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності 11.3. Дослідження докумен- тів фінансово-кредитних операцій	89	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
8.	Донченко Олена В'ячеславівна	11.11.2003 до 11.11.2006	665	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності 11.2. Дослідження докумен- тів про економічну діяль- ність підприємств і організа- цій	66	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
9.	Дудник Тамара Григорівна	07.06.2001 до 07.06.2006	569	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку ко- ристування земельними ділянками	50	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
10.	Євтушенко Валерій Васильович	07.06.2001 до 07.06.2004	575	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди	56	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77

1	2	3	4	5	6	7	8
11.	Єгоров Володимир Васильович	29.04.2002 до 29.04.2005	616	ХНДІСЕ	14.1. Психологічні дослідження	18	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
12.	Єгорова Тетяна Михайлівна	16.12.2003 до 16.12.2008	543	ХНДІСЕ	14.1. Психологічні дослідження	97	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
13.	Колесник Юрій Федорович	03.10.2001 до 03.10.2004	589	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди	90	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
14.	Кравченко Леонід Павлович	07.06.2001 до 07.06.2006	568	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини	49	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
15.	Крещенко Леонід Федотович	16.12.2003 до 16.12.2008	544	ХНДІСЕ	10.9. Комп'ютерно-технічні дослідження	85	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77

1	2	3	4	5	6	7	8
16.	Куліш Світлана Сергіївна	16.12.2003 до 16.12.2006	672	ХНДІСЕ	12.1. Оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання	95	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
17.	Летунова Людмила Вікторівна	03.10.2001 до 03.10.2006	586	ХНДІСЕ	12.1. Оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання	87	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
18.	Лях Людмила Яківна	11.11.2003 до 11.11.2006	664	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності 11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	65	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
19.	Макарова Алла Дмитрівна	15.02.2001 до 15.02.2004	552	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів	5	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77

1	2	3	4	5	6	7	8
20.	Медведев Віктор Іванович	14.05.2002. до 14.05.2005	624	ХНДІСЕ	12.2. Визначення вартості автомототранспорту, розмі- ру збитку, завданого влас- нику транспортного засобу	35	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
21.	Наместников Рустам Ігорович	16.12.2003 до 16.12.2008	669	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку корис- тування земельними ділян- ками	86	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37; Тел. (05322) 7-35-77
22.	Паламарчук Дмитро Владленович	30.01.2002 до 30.01.2005	611	ХНДІСЕ	14.1. Психологічні дослі- дження	5	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
23.	Патлай Ірина Андріївна	14.05.2002 до 14.05.2005	625	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку ко- ристування земельними ділянками	36	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77

1	2	3	4	5	6	7	8
24.	Петров Сергій Станіславович	11.11.2003 до 11.11.2008	666	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності 11.2. Дослідження докумен- тів про економічну діяльність підприємств і організацій	67	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
25.	Рудавка Микола Сергійович	07.06.2001 до 07.06.2006	572	ХНДІСЕ	10.7. Розподіл земель та визначення порядку ко- ристування земельними ділянками	53	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
26.	Сінько Ольга Аркадіївна	14.05.2002 до 14.05.2007	622	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження докумен- тів про економічну діяльність підприємств і організацій	33	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
27.	Сосновський Станіслав Володимирович	15.02.2002. до 15.02.2005	615	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної при- годи	17	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77

1	2	3	4	5	6	7	8
28.	Ханянц Анатолій Аршакович	13.02.2003 до 13.02.2008	515	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди	5	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
		15.02.2001 до 15.02.2004	515	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	2	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
		15.02.2002 до 15.02.2007	515	ХНДІСЕ	10.4. Транспортно-трасологічні дослідження	15	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
29.	Червінська Людмила Сергіївна	03.10.2001 до 03.10.2004	587	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	88	Полтавське відділення ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77

1	2	3	4	5	6	7	8
30.	Шейко Олександр Миколайович	05.09.2001 до 05.09.2004	442	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності 11.3. Дослідження докумен- тів фінансово-кредитних операцій	84	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77
		05.09.2001 до 05.09.2004	442	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження докумен- тів про економічну діяльність підприємств і організацій	85	Полтавське відділен- ня ХНДІСЕ, 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 37. Тел. (05322) 7-35-77

РЕЕСТР
атестованих судових експертів Севастопольського відділення
Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові експерта	Дата рішення та строк дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації	Номер свідоцтва про присвоєння кваліфікації	Якою установою присвоєно кваліфікацію	Вид експертної спеціальності	№ протоколу	Юридична (домашня) адреса, телефон
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Алешко Галина Вікторівна	30.07.2002 до 30.07.2005	489	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	46	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
2.	Булва Алла Віталіївна	20.11.2002 до 20.11.2007	639	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками	79	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33

1	2	3	4	5	6	7	8
8	Коваленко Тетяна	11.12.2001 16.12.2003 до 16.12.2008	639	ХНДІСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	87	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
3.	Галесв Роман Юрійович	20.06.2003 до 20.06.2006	525	ХНДІСЕ	10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	42	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
		20.06.2003 до 20.06.2006	525	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	43	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
4.	Геркіна Валентина Василівна	20.07.2001 до 20.07.2006	584	ХНДІСЕ	12.1. Оцінка машин, облад- нання, сировини та товарів народного споживання	79	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33

1	2	3	4	5	6	7	8
5.	Гончаренко Андрій Михайлович	20.07.2001 до 20.07.2006	582	ХНДІСЕ	2.1. Дослідження реквізитів документів 2.3. Дослідження друкарських форм	76	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
6.	Єремеева Оксана Олексіївна	14.05.2002 до 14.05.2007	520	ХНДІСЕ	2.1. Дослідження реквізитів документів 2.3. Дослідження друкарських форм	41	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
7.	Кочкаренко Олександр Вікторович	20.07.2001 до 20.07.2004	432	ХНДІСЕ	12.2. Визначення вартості автомоботранспорту, розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу	77	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
8.	Кравченко Іван Олександрович	12.05.2003 до 12.05.2008	652	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності 11.3. Дослідження документів про економічну діяльність	30	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99000, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33

1	2	3	4	5	6	7	8
9.	Кузнецова Олена Вікторівна	11.12.2001 до 11.12.2004	№592	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	96	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
		20.11.2002 до 20.11.2007	592	ХНДІСЕ	11.2. Дослідження докумен- тів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження докумен- тів фінансово-кредитних операцій	81	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
10.	Кулагін Олександр Андрійович	02.11.2001 до 02.11.2004	590	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	92	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
11.	Паламарчук Олександра Олександрівна	20.07.2001 до 20.07.2006	583	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів	78	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33

1	2	3	4	5	6	7	8
11	Овчинин, Олег Вікторович	20.11.2002 до 20.11.2007	583	ХНДІСЕ	10.7. Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками 10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	77	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
12.	Плохотний Олег Вікторович	05.06.2000 до 05.06.2005	518	ХНДІСЕ	4.3. Криміналістичне дослідження транспортних засобів; дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків	24	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
		30.03.2001 до 30.03.2006	518	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів людини 4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	37	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33,
		14.05.2002 до 14.05.2007	518	ХНДІСЕ	12.1. Оцінка машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання	39	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33

1	2	3	4	5	6	7	8
		26.11.2003 до 26.11.2008	518	ХНДІСЕ	13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав	83	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
13.	Реп'єва Наталія Олексіївна	02.11.2001 до 02.11.2004	591	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності	93	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
14.	Солощук Павло Георгійович	11.12.2001 до 11.12.2006	369	ХНДІСЕ	10.2. Дослідження технічного стану транспортних засобів	110	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33
		20.11.2002 до 20.11.2007	369	ХНДІСЕ	10.1. Дослідження обставин дорожньо-транспортної пригоди	84	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севастополь, вул. Маршала Хрюкіна, 18. Тел. (0652) 48-08-33

1	2	3	4	5	6	7	8
15.	Тертус В'ячеслав Михайлович	14.05.2002 до 14.05.2007	626	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності	37	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18 Тел. (0652) 48-08-33
16.	Янікова Іржина Вікторівна	13.02.2003 до 13.02.2008	646	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності 11.3. Дослідження докумен- тів фінансово-кредитних операцій	12	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18 Тел. (0652) 48-08-33
17.	Ярошеня Галина Володимирівна	30.03.2001 до 30.03.2006	562	ХНДІСЕ	4.1. Дослідження слідів лю- дини 4.2. Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів, хо- лодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами	36	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18 Тел. (0652) 48-08-33
		26.11.2003 до 26.11.2008	562	ХНДІСЕ	13.2. Дослідження об'єктів суміжних прав	84	Севастопольське відділення ХНДІСЕ, 99055, м. Севасто- поль, вул. Маршала Хрюкіна, 18 Тел. (0652) 48-08-33

РЕЄСТР

**атестованих судових експертів Сумського відділення Харківського
науково-дослідного інституту судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса**

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові експерта	Дата рішення та строк дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації	Номер свідоцтва про присвоєння кваліфікації	Якою установою присвоєно кваліфікацію	Вид експертної спеціальності	№ протоколу	Юридична (домашня) адреса, телефон
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Басанцов Ігор Володимирович	20.11.2002 до 20.11.2005	638	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності 11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	78	Сумське відділення ХНДІСЕ, 40030, м. Суми, вул. Кірова, 27. Тел. (0542) 37-14-04

1	2	3	4	5	6	7	8
2.	Гаврилюк Наталія Василівна	12.05.2003 до 12.05.2006	654	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності 11.2. Дослідження докумен- тів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження доку- ментів фінансово-кредитних операцій	32	Сумське відділення ХНДІСЕ, 40030, м. Суми, вул. Кірова, 27 Тел. (0542) 37-14-04
3.	Гончаренко Микола Петрович	12.05.2003 до 12.05.2008	649	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку користу- вання земельними ділянками 10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	27	Сумське відділення ХНДІСЕ, 40030, м. Суми, вул. Кірова, 27 Тел. (0542) 37-14-04
4.	Гордієнко Ірина Миколаївна	15.10.2002 до 15.10.2005	633	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження докумен- тів бухгалтерського, подат- кового обліку і звітності 11.2. Дослідження доку- ментів про економічну діяльність підприємств і організацій	71	Сумське відділення ХНДІСЕ, 40030, м. Суми, вул. Кірова, 27 Тел. (0542) 37-14-04

1	2	3	4	5	6	7	8
					11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій		
5.	Майданник Павло Васильович	15.10.2002 до 15.10.2005	631	ХНДІСЕ	10.6. Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів 10.7. Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками 10.10. Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд	69	Сумське відділення ХНДІСЕ, 40030, м. Суми, вул. Кірова, 27. Тел. (0542) 37-14-04
6.	Панченко Наталія Іванівна	11.11.2003 до 11.11.2008	663	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності 11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	64	Сумське відділення ХНДІСЕ, 40030, м. Суми, вул. Кірова, 27. Тел. (0542) 37-14-04

1	2	3	4	5	6	7	8
7.	Савченко Ірина Олександрівна	15.10.2002 до 15.10.2007	632	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності 11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	70	Сумське відділення ХНДІСЕ, 40030, м. Суми, вул. Кірова, 27. Тел. (0542) 37-14-04
8.	Скороходова Лідія Іллівна	12.05.2003 до 12.05.2008	653	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності. 11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	31	Сумське відділення ХНДІСЕ, 40030, м. Суми, вул. Кірова, 27. Тел. (0542) 37-14-04
9.	Чередник Зоя Іванівна	11.11.2003 до 11.11.2008	662	ХНДІСЕ	11.1. Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності 11.2. Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій 11.3. Дослідження документів фінансово-кредитних операцій	63	Сумське відділення ХНДІСЕ, 40030, м. Суми, вул. Кірова, 27. Тел. (0542) 37-14-04

Передмова	3
-----------------	---

Розділ 1. КОМЕНТАРІ ДО НОРМ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	4
---	----------

1.1. Норми Конституції України та Закону України «Про судову експертизу» щодо основних питань здійснення судово-експертної діяльності	4
1.2. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з порушенням здійснення судово-експертної діяльності	38
1.3. Норми Кримінально-процесуального кодексу України щодо здійснення судово-експертної діяльності	55
1.4. Норми Цивільного процесуального кодексу України щодо здійснення судово-експертної діяльності	96
1.5. Норми Господарського процесуального кодексу України щодо здійснення судово-експертної діяльності	112

Розділ 2. ОСНОВИ ТЕОРІЇ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	117
---	------------

2.1. Предмет судової експертизи	117
2.2. Об'єкт судової експертизи	133
2.3. Класифікація завдань судової експертизи	148
2.4. Методи судової експертизи	157
2.5. Класифікація судових експертиз	165

ДОДАТКИ

(нормативно-правові акти
та довідкова інформація)

Конституція України (Витяг)	174
Цивільний процесуальний кодекс України (Витяг)	174

Кримінальний кодекс України (Витяг)	186
Кримінально-процесуальний кодекс України (Витяг)	188
Господарський процесуальний кодекс України (Витяг)	214
Кодекс України про адміністративні правопорушення (Витяг)	222
Про судову експертизу Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII	224
Про підприємництво Закон України від 7 лютого 1991 р. № 698-XII (Витяг)	232
Про міжнародний комерційний арбітраж Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4002-XII (Витяг)	233
Про виконавче провадження Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV (Витяг)	234
Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України Указ Президента України від 30 грудня 1997 р. № 1396/97	236
Про затвердження Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710	239
Про затвердження переліку державних платних послуг, які надаються науково- дослідними інститутами судових експертиз Міністерства юстиції Постанова Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1999 р. № 1432	244

Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 1994 р. № 778</i>	246
Про затвердження Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України <i>Наказ Міністерства юстиції України від 13 жовтня 2000 р. № 49/5</i>	249
Щодо Положення про кваліфікаційні класи судових експертів <i>Наказ Міністерства юстиції України від 30 листопада 1995 р. № 360/6</i>	255
Про затвердження Положення про Державний реєстр атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян <i>Наказ Міністра юстиції України від 15 квітня 1997 р. № 149/7</i>	261
Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів <i>Наказ Міністра юстиції України від 15 липня 1997 р. № 285/7-А</i>	267
Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз <i>Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5</i>	293
Про затвердження Інструкції про проведення виконавчих дій <i>Наказ Міністерства юстиції України від 15 грудня 1999 р. № 74/5</i>	365
Реєстр атестованих судових експертів Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса	368
Реєстр атестованих судових експертів Полтавського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса	425

Реєстр атестованих судових експертів Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса	434
Реєстр атестованих судових експертів Сумського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса.....	441

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі

(Навчально-довідковий посібник)

Відповідальний за випуск *С.В. Карплюк*

Художник *А.В. Воронков*

Коректор *К.В. Панченко*

Здано до набору 10.01.2004.

Підписано до друку 11.05.2004:

Формат 84x108/32. Папір офсетний.

Гарнітура шкільна. Наклад 2000.

Ум.-друк. арк. 23,5. Обл.-вид. арк. 18,9.

Товариство з обмеженою відповідальністю «Одіссей»

61022, Харків-22, пр. Правди, 7, оф. 31.

Тел./факс (0572) 19-48-78.

E-mail: odyssey@un.com.ua

Надруковано в друкарні ПП «Торнадо»
м. Харків, вул. О. Яроша, 18.